

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Jean Thévenot

EDİTÖR: Stefanos Yerasimos

ÇEVİRİ

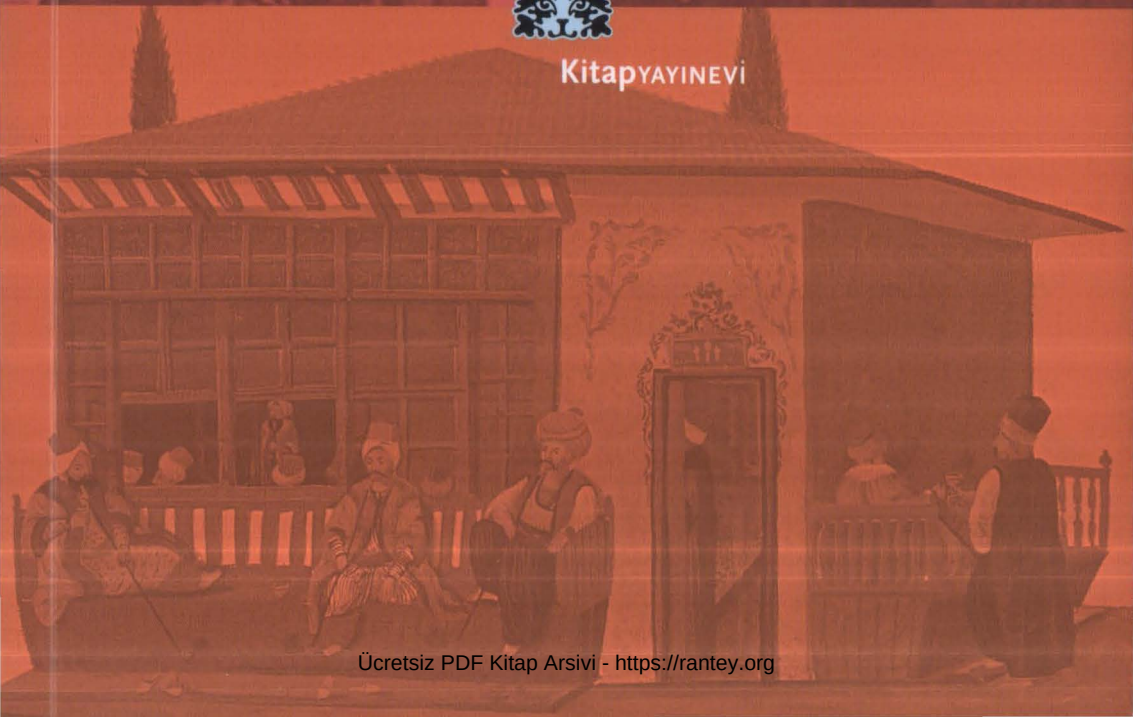
Ali Berktaş

THÉVENOT SEYAHATNAMESİ

Stefanos Yerasimos'un Anısına

KitapyAYINEVİ

Thévenot Seyahatnamesi

JEAN THÉVENOT

EDİTÖR

STEFANOS YERASİMOS

ÇEVİRİ

ALİ BERKTAY

Kitapyayinevi

**Bu kitabın yayına hazırlama çalışmaları sırasında
bilimsel desteklerini esirgemeyen
Sayın Prof. İdris Bostan'a,
Prof. Metin Tuncel'e, Doç. Arzu Terzi'ye,
Do. Zeynep Ertuğ'a, Yavuz Yekta'ya ve
Mehmet Akif Terzi'ye
teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.
Teoman Tundoğın.**

STEFANOS YERASIMOS
1942-2005

Royaumont Vakfı'nın Haziran 2001'de Paris'te düzenlediği
"İstanbul 1900-2000, Müziğin Yüz Yılı" sempozyumunda,
Melih Duygulu Çingene müziğiyle ilgili tebliğini sunarken
Ersu Pekin'in yaptığı portre.

İÇİNDEKİLER

Giriş 7

I- SEYAHAT ETME NİYETİ 28

MALTA'DAN İSTANBUL'A DOĞRU YOLA ÇIKIŞ 30

MATAPAN BURNU VE CERİĞO ADASI 32

ZİA [MÜRTET] ADASI 33

ANDRE ADASI VE GEMİNİN KARAYA OTURMASI 35

DARDANEL, GELİBOLU, İSTANBUL'A GELİŞ 39

İSTANBUL'UN KONUMU HAKKINDA 41

AYASOFYA, SÜLEYMANİYE, YENİ CAMİ [SULTANAHMET] VE DİĞERLERİ 44

HİPODROM, İSTANBUL'UN DİKİLİTAŞLARI VE SÜTUNLARI 47

PADİŞAHIN SARAYI 48

İSTANBUL'UN DİĞER SARAYIARI, HANLARI, SIRADAN EVLERİ VE BEDESTENLERİ 52

KASIMPAŞA, GALATA, PERA VE TOPHANE 54

KIZ KULESİ, ÜSKÜDAR, PRENS ADASI [BÜYÜKADA] VE KARADENİZ 56

TÜRKLERİN BOYU POSU, GÜCÜ KUVVETİ, KIYAFETLERİ, SELAMLAMA BİÇİMLERİ,

ÖRF VE ÂDETLERİ 58

HAMAMLAR 61

TÜRKLERDE YEME, İÇME VE YATMA BAHİSLERİ 64

TÜRKLERİN VAKİT GEÇİRME UĞRAŞLARI VE TALİMLERİ 67

TÜRK DİLİ, TÜRKLERİN İLİMLERİ VE FALCILIK BİÇİMLERİ HAKKINDA 69

TÜRKLERİN HASTALIKLARI VE İLAÇLARI 71

MUHAMMED VE KURAN 72

MÜSLÜMANLARIN İNANÇLARI 73

KORUYUCU MELEKLER VE KARA MELEKLERİN YAPTIĞI SINAV HAKKINDA 76

CENNET'E GİRECEK HAYVANLAR 77

SÜNNET 79

İSLAM DİNİNDE UYULMASI GEREKEN FARZLAR 81

RAMAZAN 82

BAYRAM 84

TÜRKLERİ NELER KIRLETİR VE NASIL APTEŞ ALIRLAR?	86
CAMİLERİN BİÇİMİ VE NAMAZ	89
TÜRKLERİN HAYIRSEVERLİĞİ [ZEKAT] VE MEKKE YOLCULUĞU [HAC]	92
TÜRKLERİN DİNİNİN YASAKLADIĞI ŞEYLER	94
TÜRKLERİN DİN ADAMLARI	96
TÜRKLERDE EVLİLİK	99
TÜRK KADINLARININ GÜZELLİĞİ, ÂDETLERİ VE KIYAFETLERİ	101
TÜRKLERDE ÖLÜLERİN ARDINDAN AĞLAMA BİÇİMİ,	
ÖLÜLERİ DEFNETME VE MEZARLIKLAR	103
KISACA TÜRKLERİN MİZACI	105
BURSA KENTİ	108
BURSA-İZMİR SEYAHATI	111
İZMİR KENTİ	113
KHİOS (SAKIZ) KENTİ	116
SAKIZAĞAÇLARI, NEA MONİ MANASTIRI VE HOMEROS OKULU	119
KHİOS ADASININ BAZI KÖYLERİ	123
SAKIZ [KHİOS] ADASI VE SAKINLERİ HAKKINDA	127
PATİNO [PATMOS, BATNOS] ADASI HAKKINDA	132
NİKİSA [NAKSOS, NAKŞA] ADASI	133
PAROS [BARA], DELOS, MYKONOS [MUKENE], TİNOS [İSTENDİN] VE	
İOS [İÇNEADA] ADALARI	136
SANTORİNİ [THİRA] ADASI	137
POLİCANDRE [BOLUKENDİRE] MİLO [DEĞİRMENLİK], SİFANTO [YAVUZCA],	
THERMİA [TERME], AJORA VE SKYRA [İSKİRİ] ADALARI	140
SAMOS [SİSAM] VE NİKARİA [AHİKERYE] ADALARI	144
İSTANKÖY VE BODRUM	147
BODRUM'DAN AYRILIŞIMIZ VE RODOS'A GELİŞİMİZ	150
RODOS ADASI VE KENTİ	152
RODOS'TAN İSKENDERİYE'YE	157

2- İSKENDERİYE 160

İSKENDERİYE SURLARI, POMPEİ [DIOCLETANUS] SÜTUNU VE DİĞER ANTİK ESERLER	162
Reşit	167

KAHİRE	170
ESKİ KAHİRE	174
MATHARÉE [EL-MATARIYE]	176
KALE	177
KAHİRE SARAYLARI, SOKAKLARI VE PAZARLARI	182
CİVCİLERİ YUMURTADAN ÇIKARMA FIRINLARI	183
ÖLÜLERİN DIRİLDİĞİ MEZARLIK	185
HAZİNE ATLI GEÇİDİ	186
TÜRKLERİN KARNAVALI	187
MANSOUL [MAZUL] BİR PAŞANIN ÇIKIŞI	189
MUHAMMED'İN HIRKASININ KALEDEN İNİŞİ VE EMİR EL-HAC'IN ÇIKIŞI	191
MEKKE KERVANININ BİRQUE'DEN [BİRKET EL-HAC] HAREKETİ VE	
MEKKE'YE KADAR SEYAHATI	193
MEKKE	196
MEKKE'YE HACCA GİDENLERİN SEYAHAT SIRASINDA	
YAPMALARI GEREKEN MERASİMLER	197
KERVANI KARŞILAMAYA GÖNDERİLEN AÇA, KERVANIN GERİ DÖNÜŞÜ VE	
EMİR EL-HACCIN KAZANCI	200
MEKKE VE MEDİNE	201
HALİÇ'İN AÇILMASI	206
PAŞA'NIN KAHİRE'YE GELİŞİ VE KENTE GİRİŞİ	208
NİL'İN KABARMASININ İLAN EDİLİŞİ	210
HALİÇ AÇILDIĞINDA YAPILAN TÖRENLER VE EĞLENCELER	213
GİRGE [CİRCE] BEYİ'NİN KAHİRE'YE GELİŞİ	216
BİR HABEŞİSTAN ELÇİSİNİN PADİŞAHA GÖTÜRDÜĞÜ ARMAÇANLARLA BİRLİKTE	
KAHİRE'YE GELİŞİ	219
HABEŞİSTAN	221
BEN KAHİRE'DEYKEN YAPILAN ESİNE	228
MISIRLILARIN ÂDETLERİ, ÇOCUKLARIN KULAKLARINDAN KURLARI ÇIKARAN KADIN VE	
ARAPLARIN DİLİ	230
MAĞRİBİ KIZLARININ SÜNNET EDİLMESİ, MISIR'IN DERVİŞLERİ	232
MISIR'DA YAŞAYAN FRENKLER VE ONLARDAN KESİLEN AVANİA'LAR	236
MISIR'DAKİ YAHUDİLER VE TÜRKLER	241

KAHİRE'DE YAŞANAN RAHATSIZLIKLAR VE HASTALIKLAR	244
TUNUS PRENSİ DOM PHILIPPO'NUN HİKÂYESİ	247
KAHİRE-İSKENDERİYE SEYAHATI, HHOUEME'LAR NEDİR?	251
GEMİMİZİN EBUKİR'DEN HAREKETİ	253
LAMPEDUSA VE PANTELLERİA, RASTLADIĞIMIZ ÇOK SAYIDA KORSAN VE	
HALK EL-UVED AÇIKLARINDA BORDALANMAMIZ	255
HALK EL-UVED, TUNUS'A GELİŞİMİZ	260
SAYFIYE EVLERİ VE TUNUZ CİVARINDA GÖRÜLMEME DEĞER BAŞKA YERLER	262
TUNUS VE BURADAKİ KÖLELER	264
DAYI VE TUNUS'TAKİ DİĞER DEVLET GÖREVLİLERİ	266
HARİTALAR	273
DİZİN	275

GİRİŞ

Bir gün Doğu seyahatnamelerinin eksiksiz bir kaynakçası çıkarıldığında, 15. yüzyıldan 18. yüzyıl sonuna kadar yaklaşık altı yüz eser bulunacak ve bunların iki yüzden fazlasının 17. yüzyıla ait olduğu saptanacaktır. Bütün bu eserlerin arasında Jean Thévenot'un öne çıkmasının nedeni, kitabın tam metni en son 1727'de yayımlansa bile, Doğu'yu konu alan eserlerin dipnotlarında hep onun ismine rastlanmasıdır. Bunun da nedeni, Thévenot'nun kendi devrinin "ortalama seyyah" imgesine en uygun kişi olmasıdır belki de.

Ama tüm "ortalamalar" gibi, Thévenot'nun da tasnif edilmesi mümkün değildir. Çünkü Thévenot şu veya bu malın kalitesi ya da dünyanın dört bucağında pazarlık etme usulleri üzerine uzun yergiler düzen Tavernier gibi tüccar değildir. Zaten yaşam öyküsünün ve eserinin önsözünün yazarı bunu belirtir: "Bay Thévenot'nun tüm bu seyahatlere, çok uzak diyarlarda dolaşan ve sermayelerini ticaret sayesinde edindikleri için dikkatlerinin ancak çok küçük bir bölümünü halkın merakını tatmin etmeye hasreden pek çoklarından daha asil bir amaçla çıktığına kuşku yoktur." Jean Coppin gibi sivri dilli ve gizli şeyleri gördüğünü sanan tuhaf biri de değildir; sözde Dimyat konsolos vekili olup, "günrük binasının merdiven altındaki bir köşede, örümcek ağlarının ortasında" tam üç saat bekletilmek gibi büyük bir işkenceye maruz kalan Coppin, kitabının ilk yüz elli sayfasını Türklere karşı bir Haçlı seferinin nasıl örgütlenebileceğinin ayrıntılarına ayırarak intikamını alır. Thévenot, kitabının daha ilk sayfasında "derin bilgisinden bazı çizgiler ekleyerek konunun kalitesini yükseltmek" için okurdan izin isteyen ve "eğer sadece bugün görülenlerle sınırlı kalınacaksa, Türklerin yaşadığı bir diyar hakkında ne söylenebilir ki?" diye çevresine tepeden bakan Tournefort gibi allame-i cihan da kesilmez. Hele Fransa sefiri Nointel gibi –İngiliz lordlarını hiç anmıyoruz bile– bir antik eser veya *Binbir Gece Masalları*'nın [*Les Contes des Mille et Une Nuits*] meşhur Fransızca çevirmeni Antoine Galland gibi bir eski yazma yağmacısı hiç olmaz. Olsa olsa beş ciltlik bir kurutulmuş ot derlemesi getirir seyahatlerinden dönerken; "her sayfada temiz bir biçimde yapııştırılmış" bir çiçek ve karşı sayfada da "bitkinin betimlemesi" yer alır.

O halde Thévenot kusursuz bir seyyah olmalıydı. Yine yaşamöyküsü yazarı “kendini bu işe bütün benliğiyle ve öyle bir azimle vakfetmişti ki, onu bu diyarlarda görenlerin naklettiğine göre, yemek yemeye bile zor vakit buluyordu” diye yazacaktı. Sonunda da otuz dört yaşında İran yollarında ölecekti. Ama onun haber toplama biçimi macera zevkinden yoksun ve aşırı temkinlidir ve seyahatnamesi de bunun sancılarını yansıtmaktadır. Büyük Ehlam’daki kuyuya İskoç yol arkadaşını indirmeyi tercih eder, haydutlardan korktuğu için Efes’i ziyaret etmez ve genellikle bir bölge hakkında iyi yazılmış bir seyahatname bulduğunda, gidip orayı kendi gözleriyle göreceğine söz konusu anlatıyı kendi metni içine katmayı yeğler. Bütün bunlara rağmen işin içinden yüzünün akıyla çıkmayı başarmışsa şayet, bunu dürüstlüğü, hatta saflığı ve kendisini devrinin diğer seyyahlar kitlesinden ayıran doğruluk kaygısı sayesinde yapabirmiştir. Onun en önemli vasfının daha önce onlarca kez anlatılmış şeyleri en basit ve doğrudan biçimde anlatmak olduğu söylenebilir.

Jean Thévenot –iki adının arasında bir “de” eki bulunmakla birlikte, bunun yazarın özentisinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır– 1633’te doğdu. Seyahatname yayıncısı ve *L’Art de Nager avec des Avis pour se Baigner Utilement* [Yüzme Sanatı ve Yararlı Biçimde Deniz Banyosu Almaya İlişkin Öğütler] adlı risalenin yazarı olan amcası Melchisedech Thévenot dışında, ailesi hakkında hiçbir şey bilinmiyor. Ama tüm ömrünü –seyahatnamesinin ilk cildini ithaf ettiği Madam Faret’nin desteği dışında– herhangi bir yükümlülük veya ortaklık içine girmeden seyahat etmekle geçirebildiğine göre epey zengin olmalıydı. 1651’de Navarre Koleji’nden mezun olduktan sonra, hemen ertesi yıl ilk seyahatine çıkar ve temkinli davranarak İngiltere’ye gider. Sonra sırada Hollanda ve Almanya vardır; bu ülkeleri İtalya izler: Venedik ve Roma. Orada oryantalist Herbelot’nun telkiniyle Doğu’ya gitmeye karar verir.

O çağda Doğu iki siyasal bütünden oluşuyordu: “Büyük Türk’ün imparatorluğu,” yani Osmanlı İmparatorluğu ve “Sufi”nin imparatorluğu, yani İran. Thévenot ilk seyahatinde hep Osmanlı topraklarının sınırları için-

a Fransız adlarında “de” ekinin bulunması, o kişinin soylu sınıfından geldiğinin göstergesidir –ed.n.

de kalacaktır. Osmanlı ülkesine ise Malta'da kısa bir süre kaldıktan sonra, Ege denizi üzerinden girecektir.

17. yüzyılın ortasında Osmanlı İmparatorluğu Türk tarih lerinin “Duraklama Devri” diye niteledikleri bir dönemden geçmektedir. Aslında Osmanlının devlet yapıları kendi çelişkileri içine g m lm   durumdadır: İstanbul'da merkezile mi  bir bürokrasi muazzam bir toprak parçasını denetim altında tutma iddiasını taşırken, söz konusu topraklarda durmadan merkezkaç feodal g  ler zuhur etmekte, bu arada Avrupa ise kapitalizme doğru yol almaktadır.

Th venot bu coğrafyaya tam bir kriz döneminde girer. Akdeniz havzasının Atlas Okyanusuna açılan Batı Avrupa'ya göre giderek geride kalmasının temel unsurlarından biri, büyük ticaret yollarının i  denizlerden okyanuslara doğru kaymasıdır. Sarsıntılar ve geri d n  lerle dolu bu uzun kayış süreci 15. yüzyılın sonunda ba lamı tır ve 17. yüzyılın ortasına gelindiğinde fiilen tamamlanmış durumdadır. Mısır baharatını artık Marsilya'dan almaktadır, kahve de yakında aynı yolu izleyecektir. Kuma lardan ba lamak üzere mamul maddeler Doğu pazarlarına doğru yönelmekte ve Doğu'nun ticari ve iktisadi bağımlılık sürecini acımasızca şekillendirmektedir.

Giderek solunun yolları tıkanan bu coğrafyada yerel g  ler avuçlarının içinden aralıksız kayıp giden zenginlikleri paylaşmak için birbirlerini yiyip durmaktadır. Venedik, Dalmaçya kıyılarından Balkanlar'a, Anadolu'ya, Mısır'a, en sonunda da Cezayir'e kadar uzanan bir Türk karantinasıyla abluka alınmış durumdadır; ama karantinanın kendisi de Atlas ve Hint okyanuslarının kıyılarındaki İspanyol-Portekiz hâkimiyeti tarafından kuşatılmış durumdadır. O zaman Akdeniz'in i  uzamını denetim altına almak için verilen mücadele, bir geçit yerini değil, o i  denizin kıyılarındaki ticaret çıkarlarını ele geçirmenin kavgası halini alır. Deniz gücüne güvenen Venedik Akdeniz'de belli sayıda limanı elinde tutmaya çalışırken, Türkler de bunları onun elinden almak için sava ırlar. İki buçuk yüzyıl sürececek ve 1718'de Venedik'in silinmesiyle sona erecek bu mücadele boyunca, aralarına kısa süreli barış dönemlerinin girdiği bir dizi uzun savaş serpi tirilmiştir.

Bu mücadelenin doruk noktalarından biri, Venedik'in Akdeniz'de elinde kalmış son büyük toprak parçası Girit'te verilen uzun savaştır. Senar-

yo öteki Türk-Venedik çatışmalarıyla aynıdır. Kara ordularına güvenen Osmanlılar Girit'e çıkarma yaparlar ve Venedik kalelerini kuşatırlar; Venedik ise donanmasıyla Ege adalarını ve Çanakkale boğazını abluka altına alıp hem yedek kuvvet gönderilmesini engellemeye hem de ticareti felç etmeye uğraşır. Osmanlıların yaşadığı iç kriz de imparatorluğu zayıflatmış için, savaş 1645'ten 1669'a, Girit'teki son Venedik kalesinin alınışına kadar sürecektir.

Thévenot deniz yolculuğunu tam bu çatışmanın ortasında ve Çanakkale boğazını abluka altına alan Venedik'in Ege denizini de denetimi altında tuttuğu bir devirde yapar. Ege denizinden hızla geçer, ama adalarda yaşayan ahalinin savaşın darbelerine ve karşı-darbelerine nasıl maruz kaldıklarını, hem savaşan filolar hem de korsanlar tarafından nasıl haraca kesildiklerini fark etme imkânını yine de bulur. 2 Aralık 1655'te her zamanki krizlerinden biri içine gömülmüş İstanbul'a varır. Resmi bir naiplik sistemi olmadığı için, on dört yaşındaki bir hükümdar saray kadınları tarafından yönetilmektedir; kadınlar da harem ağalarının ve saray erkânının etkisi altındadır. İltizam sistemi artık en uç noktasına varmıştır ve valiler atandıktan birkaç ay sonra, mansıpları için ödedikleri parayı çıkartmadan azledilmekte, mansıp da bir başkasına satılmakta, bu nedenle valiler de payitahta dönüp kellelerini tehlikeye atacaklarına masraflarını köylünün sırtından çıkarmaya bakmaktadırlar. IV. Mehmed'in 1648'deki cülusundan Thévenot'nun gelişine kadar on sadrazam birbirini izlemiş ve bunların beşi de seyyahın İstanbul'da geçirdiği dokuz ay boyunca sıralanmış ve her değişiklik idamlar ve azillerle birlikte gerçekleşmişti. 1656 sonbaharında Köprülü'nün sadaret mührünü almasıyla birlikte durum istikrara kavuşacaktı. 1683'e kadar imparatorluğu üç sadrazam yönetecek ve yüzyıl sonundaki nihai dağınkılığa kadar soluk alınmasını sağlayacaklardı.

Demek ki Thévenot İstanbul'da dokuz ay kalacaktır. Bu dönemin anlatısını üç bölüme ayırır. Birincisinde kenti betimler, ikincisinde Türklerin örf ve âdetlerini anlatır. Sonuncu bölüm ise tarihi ve idari bilgilere ayrılır. Burada da olağanüstü bir şey yoktur; seyyahların hemen hemen hepsi aynı şemayı takip ederek aynı şeyleri anlatacaklardır. Thévenot'nun Osmanlı payitahtında geçirdiği uzun sürede gördüğü yerler, günümüz turistlerinin rehberli gezilerine şaşılacak ölçüde benzemektedir: Ayasofya, Sulta-

nahmet ve Boğaziçi gezintisi. Aynı şekilde verdiği –bu kitaba dahil etmediğimiz– siyasi-idari bilgiler, Osmanlı vakanüvislerinin ve seyyahların birçok kez naklettikleri bilgilerin bir özetinden ibarettir. Olsa olsa Şubat-Mart 1656’daki isyana [Vaka-i Vakvakiyye] ilişkin anlatısının Osmanlı vakanüvislerinin anlatılarıyla kıyaslanıp daha önce söylenmemiş bilgiler verip vermediklerinin denetlenmesinde yarar olabilir.

Asıl Türk örf ve âdetlerine ayrılmış bölümler, alışılmış seyahatname üslubundan farklı bir gözlem zihniyeti içermektedir. Thévenot’nun giyim kuşam alışkanlıklarını veya dinsel âdetleri betimlerken gösterdiği özen, farklı aptes şekillerini, namaz biçimlerini, defin işlemlerini, inançları titizlikle sıralaması anlatısına etnoğrafik bir nitelik kazandırmaktadır. Belki bu alanda da, İslam’a ilişkin pratik bilgiler içeren şu veya bu el kitabında bulunmayan, gerçekten yeni bilgiler söz konusu değildir. Ama başlangıçta anlattıklarını küçümseyen, fakat anlatı ilerledikçe kendini giderek kaptırarak kalıtsal hasımlarının günlük yaşamlarını anlatan bir Batılı Hristiyanın kullandığı anlatım biçimi, hem çekici hem de gözlemleri genellikle doğru ve eksiksiz olduğu için, gerçeğe uygun bir metin ortaya çıkarmaktadır. Thévenot’nun anlatısında, temizlik tutkusu ve onun karşıtı olarak kirlilikten duyulan kutsal dehşet basit bir alışkanlığı aşan bir boyut alır. Aynı şekilde, “düşman” a sempati duymayalım diye düzenli aralıklarla müdahalelerde bulunan yazarın bu açıkça belli sıkıntıya karşın, başka bir uygarlığa, farklı bir hayat tarzına karşı duyduğu, zaman zaman hayranlık, ama çoğu zaman da ilgi ve merak yine de kendini belli etmektedir. Üstelik burada hayranlık veya merak duyulan şey, o uygarlığın anıtsal yaratıları değil, günlük yaşamı, yeme, dama oynama veya hayvanları sevme biçimi, kısacası bu uygarlığın, farklı bir kültürün oluşturunca unsurları oldukları için, bir yabancı için genellikle zor yakalayabileceği günlük tezahürler içindeki halidir. Thévenot’nun metninin en keyifli bölümlerini de, ezelden beri karşıt oldukları iddia edilen iki uygarlık arasında zar zor algılanabilen bu sempati kıvılcıklarının çıktığı anlar oluşturur.

Thévenot 30 Ağustos 1656’da İstanbul’dan ayrılıp Mısır’a gider. Anadolu seyahati epey hayal kırıcıdır. Bursa’da, Batılı turist için uydurulduğu belli olan efsaneleri nakletmekle yetinir, sonra İzmir’e kadar geçtiği gü-

zergâhı zikretmekle yetinir. Ancak Yunan adalarına geçtikten sonra kalemi eski gücüne yeniden kavuşur. Sakız'ın [Khios] kaygısız havaları, kadınlarının serbestliği ve sofralarının nefasetiyle birçok seyyaha ilham kaynağı olduğu doğrudur.

Thévenot Ege adaları hakkında, başka metinlerden de yaptığı uzun intihallerle birlikte, oldukça canlı bir manzara sunar bize. Neyse ki yazar henüz bir Aydınlanma insanı değildir. Bu nedenle kâfire veya sapkına karşı kural gereği beslediği aşışlamada bir anlama çabasının ışıltıları da gizlidir. Ötekinin barbarlığı konusunda o dingin ve “nesnel” kesinliğe bürünmediği gibi, Yunan diyarında yaşayanlar Batılı'nın Homeros ve Sokrates'in hemşerileri hakkında beslediği imgeye uymuyorlar diye, bunun suçunu Türklerin sırtına yıkmaya da kalkışmaz.

Yüzlerce yıl ardı arkası kesilmeden süren kronik korsanlığın kırıp geçirdiği topluluklardan arta kalanlar, gerek son Latin feodaller gerekse Türkler tarafından iskân edilmiş Arnavutlar ve muğlak feodal ayrıcalıklara bağlanan birtakım aristokratik selefler bulup çıkaran İtalyan, Katalan, Fransız aileleri; bütün bunların karışımından oluşan ada sakinleri, adalarına sıkı sıkı yapışmışlardır. Venedik Cumhuriyeti'nin yüksek himayesi altında üç buçuk yüzyıl süren ve genellikle tiksintiden çok acıma hissi uyandıran feodalite; merkezi Nakşa'da (Naksos) bulunan ve çoğunlukla ada sayısından daha kalabalık sayıda “senyörlüğü” denetim altında tutmaya çalışan bir “Adalar Du-kalığı;” Ege adalarının güneşinde Floransa entrikalarının giderek miskinleşmesi ve fatih senyörlerin kabına sığamayan soylarının tecrit ve yoksulluk, can sıkıntısı ve yerel birleşmeler sonucunda adalı serflerden olsa olsa birazcık daha zengin, büyük köylülere dönüşerek çok kalabalık ailelere karışması; işte bütün bunlar, Osmanlı donanmasının kapudanpaşasına kurallara uygun biçimde boyun eğilmesiyle sona ermişti. Venedik ile Osmanlılar arasında yüz yıldır devam eden savaşta, elbette her ada Akdeniz satranç tahtasının bir piyonu gibiydi; ama yaşananlar, senyörleri de dahil olmak üzere, adalılının takatlerinin üzerindeydi. Dolayısıyla Batı'nın bu öncü karakollarını savunmak adına kanlı ve kahramanca savaşlar verilmedi. Senyörler hizaya girdiler, her adada kalıcı bir ikametgâh oluşturmaya bile tenezzül etmeyen Türkler adına vergi toplamayı çoğunlukla kabul ettiler ve adanın taşlarına ka-

zılı armalarını silen rüzgârın hızıyla değerini yitiren isimlerini evlilik hikâyelerinde veya bağlık arazi ölçümlerinde paraya tahvil ederek ayakta kaldılar. Bazıları hâlâ oralandadır. Adalılara gelince, kendilerini birdenbire senyörsüz, muhafızsız, her yolu deneyerek onları sapkınlıktan kurtarmaya çalışan bir Katolik kilisesinin baskısı olmaksızın, yılda bir kez –o da fazla fırtına ve korsan yoksa– uğrayan devletin tek temsilcisine tek vergi öder bir halde “pax Otomana”nın [Osmanlı barışı] bağrında buluverdiler.

Saf ekonomist veya kapitalist birikim sabit fikrinin rahat bırakmadığı Batılı temsilcinin bakış açısından bölge yoksullaştı. Artık kimse köylüyü daha fazla üretmeye itmiyordu, köylünün de daha çok çalışıp, öşür aracılığıyla padişahın gelirlerini artırmak gibi bir derdi yoktu. 1650’ye doğru Selanikli Yahudiler Eskiçağ’da işletilen kurşun madenlerini yeniden işletmeye açmak üzere Yavuzca’ya^a (Sifnos) geldiler. Yavuzca’lılar, onların gemilerini batırıp kesin bir biçimde gözlerini korkutmak üzere bölgenin korsanlarıyla anlaştılar. Adanın geliri artmazsa başlarına bela da açılmazdı. Böylece özellikle küçük adalarda, geçim ihtiyaçlarını yerel alışverişler yoluyla kendi kendine karşılamaya yönelik geniş bir sektör oluştu: şaraba karşılık kereste, pamuklulara karşı biraz buğday ve hep günü kurtarmaya yönelik küçük bir hayat. Yoksulluğu ancak bir günah olarak gören Thévenot ve diğer yazarlar bu hayat tarzı karşısında utanca kapılmışlardı. Daha o dönemden kendini hissettirmeye başlayan ve Osmanlı deniz gücünün çökmesiyle birlikte hızla yükselecek olan korsanlık ve Batılı tüccarların bölgeye sızması “Yunan ırkının içindeki cinleri” gönül rızasıyla veya zorla uyandırarak, 18. yüzyıl sonundan itibaren adalıları denizlere doğru savuracaktı.

Thévenot’un adalarla ilgili doğrudan gözlemleri, doğu kesimindeki dar bir şeritle sınırlı kalır ve Ege denizinden bu kısa ve hızlı geçişin ardından 1657 başında Mısır’a varır. Orada derhal Fransız kolonisinin çalkantılı ortamına girer. Kahire, İskenderiye ve Reşit’e [Rosette] dağılmış durumdaki birkaç düzine tüccardan oluşan bu seyrek koloni yine de entrikalar ve çatışmalarla allak bullak olmuş durumdadır.

a Türkçe kaynaklarda İspinoz ya da İspinos adıyla da anılır –ed.n.

Osmanlıların tüm 16. yüzyıl boyunca deniz yollarını ellerinde tutmak için verdikleri mücadele, İspanya, Almanya, Avusturya'yı bir araya getiren ve daha sonraları Portekiz'in de katıldığı koalisyon –hepsinde aynı hanedanın üyeleri tahttaydı– ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bir düello olarak özetlenebilirdi. Bu birliği dengeleyecek bir ağırlık arayışı 1535'ten itibaren bir Fransız-Türk yakınlaşmasına yol açmış ve Avrupalı tüccarları kendi yanlarına çekmek isteyen Türkler, Fransız tüccarlara ve onların bandırası altında ticaret yapmayı kabul edecekleri belli haklar tanımışlardı. Bunların arasında, Doğu Akdeniz'deki liman kentlerinde bir konsolos ve bir "millet" bulundurmak da vardı ve bu "millet"ler ithalat ve ihracatla uğraşıp davalarını kendi aralarında çözümüleme hakkına sahipti. Bu haklar, sondan bir önceki Memlûk sultanı ile Fransa kralı arasında 1507 yılında imzalanmış bir antlaşmanın devamı niteliğindeydi; böylelikle Mısır, Doğu'ya giden yolların ve Nil'den aşağı indirilen Sudan altınının geçiş yolu olarak edindiği önemli rolü koruyordu.

Bu nedenle Mısır'daki konsolosluk İstanbul'daki sefaret gibi "siyasal" bir mevki değil, getirisi yüksek, kazançlı bir görev olduğu için birinci sırada bir öneme sahipti; konsolos yetki alanına giren bölgede yapılan alışverişler üzerinden yüzde iki komisyon alıyordu. 16. yüzyılda "ticaret iskeleleri"ndeki tüccarlar tarafından seçildikleri anlaşılan konsoloslar, aynı yüzyılın sonundan itibaren krallık fermanlarıyla atanmaya başladılar, ama çoğunlukla Marsilyalı ailelerden geliyorlardı, çünkü Levant ticaretinin başını bu kent çekiyordu. Bu durum 1650'de Marsilya Ticaret Odası'nın açılmasıyla birlikte kurumlaştı. Aslında işler bundan çok daha karmaşıktı, çünkü mevkilerin parayla satılması sadece Osmanlılara has bir olgu değildi. 1604'te Brèves senyörü François Savary IV. Henri tarafından Osmanlılarla kapitülasyon anlaşmalarını yenilemek üzere gönderildi. Buna karşılık kraldan kendisi ve oğlu adına İskenderiye konsolosluğunun mülkiyetini aldı. O dönemde konsoloslar bu kentte ikamet ediyorlardı ve 1627'ye, yani Kahire'ye yerleşinceye kadar bu durum devam edecekti. Konsolosluğun yönetim ve işletmesini kendilerine her yıl para ödeyen birine kiralıyorlardı ve bu paranın tutarı da yüzyılın ortasına doğru on bin lirayı buluyordu. Söz konusu şahıs, mülkiyet sahibinin talebi üzerine ve hiçbir so-

ruşturma yürütülmeden, kraldan görevli olduğunu belgeleyen “teminat mektupları”nı alıyordu.

Başlangıçta, konsolosluğun “mülk sahibi” fazla bir sorun yaşamadan tercihlerini dayatmayı başarır, ama Marsilyalı burjuvaların ağırlığı arttıkça, söz konusu burjuvalar kendilerinin de söz hakkı olduğu kanısına varırlar. 1632’de Brèves’in oğlu konsolosluğu Marsilya’nın büyük ailelerinden birinin temsilcisi olan Philibert de Bermond’a “kiralalar.” Ama devreye başka bir şahsiyet daha girer: Aix Parlamentosu’nda danışmanlık yapan ve zengin bir sanat koleksiyoncusu olan Peiresc, Mısır antik eserlerine ve eski yazmalara meraklı olduğu için kendi antik eser avcısı olan Venedikli Seghezzi’yi Kahire konsolosluğu koltuğuna oturtmaya çalışmaktadır. Fransa’daki taraflar Paris’te idareye rüşvet yedirmeye uğraşırken, Seghezzi ve Bermond da Kahire’de paşayı armağanlara boğarak yarışa katılmaktadırlar. Sonunda Peiresc’in ölümü, Philibert’in kardeşi Christophe de Bermond’u bu görevin tek sahibi haline getirir. Ama bu çekişme iki hizip yaratacaktır: İçlerinden bir Aix Parlamento reisi de çıkaracak Grimaud’ların temsil ettiği Aix hizbi ve Marsilyalı Bermond’lar hizbi. Bu taraflar yaklaşık yarım yüzyıl boyunca konsolosluk için boğuşurken, önce Brèves, sonra da Brienne ailesi konsolosluğun mülkiyetini hep ellerinde tutacaktır.

Bir dizi serüvenin ardından Thévenot’nun Kahire’de kaldığı yıllar, Aix hizbinden Bègue ile Christophe’un yeğeni Honoré de Bermond arasındaki mücadelenin doruk noktasına tırmandığı döneme denk düşer. İkisi de kenttedir ve rüşvet yedirip durarak konsolosluk mevkiini ele geçirmeye uğraşmaktadırlar. Bègue, 1658’de, Bermond’un yerini almak üzere İskenderiye’ye gelir; hikâyeyi yazıya dökcek olan Şövalye d’Arvieux de beraberindedir. Karaya çıkar çıkmaz armağan dağıtma faslı başlar: “Kibirli bir Yahudi, âdetler gereği armağan isteme hakkına sahip olanların listesini okurken, kervansarayın kapısı bir serseri güruhu tarafından ablukaya alınmıştı; Yahudi, isimleri ve almaları gereken tutarı okudukça, Bay Bègue’in görevlilerinden biri adı geçenlere para dağıtıyordu. Vakit öğleyi bulduğunda liste henüz tamamlanmadığı halde 2.000 ekü dağıtılmıştı.” Daha sonra Doğuluların gözlerini kamaştırmak amacıyla çok gösterişli bir resm-i geçit yapılır, ama Arvieux’ye göre, tahmin edilen sonuca hiç de ulaşılammıştır:

"[...] halk tabakası bize yuhalayarak eşlik ediyordu; gerçi üzerimize taş veya çamur atılmadı, ama onun dışında ancak bu kadar aşağılanabilirdik."

Bu arada Kahire'de Bègue'in bir taraftarı paşaya, Bermond'u gemiye bindirip sınır dışı etmesi için 30.000 ekü teklif eder. Ama Bermond'un teklif ettiği miktar daha yüksektir ve dolayısıyla gemiye bindirilip gönderilen Bègue olur. Paşanın emirlerini yerine getirmek üzere bir yeniçeri ağası görevlendirildi. Yeniçeri ağası "Yanındaki avanesiyle birlikte büyük bir gürültü patırtı içinde konsoloshaneye girdi. Bay Bègue'i yakaladılar, basamakları dörder dörder atlatarak, apar topar aşağı indirdiler, pılıpırtısını toparlamasına, hatta rüzgârın, yağmurun ve soğuğun aşırı boyutlara vardığı kapkaranlık bir gecede sırtına atacak bir pelerin almasına bile izin vermediler. Üzerini arayıp cep saati dahil olmak üzere ne bulurlarsa aldıktan sonra bir eşeğe bindirdiler. Onu bu şekilde adamlarıyla birlikte Abukir'e götürdüler. Oraya vardığında kalenin ağası [dizdar] ya ânında kellesinin uçurulacağını ya da hemen gemiye binip oradan ayrılacağını, seçimini yapmasını bildirdi." Ama kaderin cilvesine bakın ki, o sırada Bègue taraftarları Kahire'de açık artırmada üste çıktı. Bu kez zorla Abukir'e götürülme sırası Bermond'dadır; "dizdar Bay Bègue'e yönelttiği iltifatlardan onu da mahrum bırakmadı ve Bermond öte dünyanın yolunu tutacağına tıpsı tıpsı gemiye yollanmayı tercih etti." Orada kalan Bègue zaferi kazanmıştır gerçi, ama bu da fazla sürmez: Bir yıl sonra zorla gemiye bindirilir ve yerini Philibert de Bermond alır. 1661'de tekrar geri gelir ve bir yıl sonra yerini bu kez Honoré de Bermond'a kaptırır. Honoré 1670'te ölünceye kadar görevinde kalacaktır. Demek ki bu kavgada son gülen Bermond'lar olmuştur.

Gırtlak gırtlığa gelen hiziplerin kavgasının, temsil masraflarından sayılan cömert harcamaları çoğunlukla milletin, tüccarlarının sırtından çıkartılmakta, bu da vergileri artırmaktadır. Buna koşut olarak çoğu genç maceracılar olan tüccarlar da pek melek sayılmazlar hani: Fransa'nın İstanbul sefiri Denis de la Haye-Vantelet'ye 22 Ağustos 1665 tarihinde gönderilen kraliyet talimat mektubunda "[...] tüm müflisler, günahkârlar, Fransa'da mahkûm edilmiş suçlular 'ticaret iskeleleri'ne sığınmış" denecektir. Bir de konsolosları tarafından sıkıştırılan bu tüccarlar haliyle zararlarını yerel pazardan çıkartmayı denerler. Mevkilerini ceplerinden para ödeyerek satın

alan paşa ve Türk ricali de masraflarını elden geldiğince çabuk bir biçimde –İstanbul’da daha çok para teklif edecek biri onları yerlerinden etmeden– çıkarmaya uğraştıklarından, konsoloslar arası çatışmaları büyük bir talih olarak görmekte ve sorun yoksa bile yaratmakta, o zaman meşhur *avana’lar*^a devreye girmektedir. Koloni de verilen cezaları ödeyebilmek için çoğu Yahudilerden oluşan tefecilere yönelmekte, onlar da fırsattan istifade aylık % 4 veya 5 faizle borç vermektedirler! Demek ki Thévenot İskenderiye’de karaya çıktığı esnada, Doğu ticaretinin parlak devirleri üç aşağı beş yukarı bu şekilde akıp gitmektedir.

Anlatısında yazar katlanmak zorunda kaldığı *avana’lara* bol bol yer verirken, Fransız kolonisi arasındaki çatışmalar konusunda özenle susmaktadır. Oysa çalışan ve girişimci Batı’daki miskin, gaddar ve açgözlü Doğu’lu imgesini yaratan da işte tüccarların bu çekişmeleri ve söz konusu çekişmelerin yarattığı sonuçlardır. Dolayısıyla aslında, Colbert ve ardılarının *Compagnie de Levant*’ı (Doğu Akdeniz Kumpanyası) kurarak ve konsolosları devlet memurları haline getirerek oyunun kurallarını iyileştirmeden önceki döneme gitmek; bu raporların ya da aynı göğün altındaki bu topraklara gelerek farklı yollarla zenginleşmeye çalışan, çoğunlukla din değiştirmiş İtalyanların, Provence’lıların ya da İspanyolların (bunlar yeniçerilere ya da Osmanlı hiyerarşisinin memurları haline getirilmişlerdir) Levanten ağızyla konuştukları Latin kökenli bir dili kullanarak eski yurttaşlarıyla yaptıkları ağız dalaşlarının ve giderek düşen transit malların değerinin ve çevrilen dolapların, yapılan savurganlıkların etkisiyle eriyip giden yerel üretimin kökenine inmek gerekirdi. Osmanlı memurunun bürokratik zihniyetine göre altınları üst üste yığan ve malları istif eden “Frenk” tüccarı sağmal inekten başka bir şey değildir. Batılı tüccara göre de, Osmanlı idaresi para attıkça çalışan otomatlardan oluşan bir banttan ibarettir. Dolayısıyla her iki taraf da her yolu mubah görmektedir ve birbirlerini karşılıklı küçümsemelerine denk gösterilebilecek tek duyguları, ağır ağır ama kesin bir biçimde boğdukları Mısırlı fellaha, Türk köylüsüne ve zana-

a Fransızcada *avanie*, Türkçeye *avanta* olarak geçmiştir; Batılı tacirler bu terimi ticaret için geldikleri Osmanlı limanlarında gümrük veya diğer yasal vergiler dışında vermek ya da ödemek zorunda kaldıkları her şey ve özellikle de haksız cezalar için kullanırlar –ç.n.

atkârına, yani üreticiye karşı sergiledikleri umursamazlıklarıdır. Thévenot, sonradan görme memurlar kitlesine karşıt olarak “gerçek” Türke duyduğu sempatiyi açıklarken hakikatin ancak küçük bir kısmının farkına varabilecek, ama bu utanmazca yağmaya canla başla fakat düşüncesizce tepki gösteren ahaliyi nasıl küçük gördüğünü ifade etmek için de hiçbir fırsatı kaçırmayacaktır. Daha sonraları “Doğu yobazlığı” adı takılacak olaylar bu ahali tepkileridir; Batı’nın ticari veya başka türden faaliyetleri ise Doğu’daki şu veya bu devletten koparılmış ve “zaman aşımına uğramayan, geri alınamayan hakları” konumuna terfi edecektir.

Thévenot, Kutsal Topraklar’a ziyareti de hesaba katılırsa, Mısır’da iki yıl kalır. Büyük keşifler yapmaz, hatta defalarca çiğnenmiş güzergâhların fazla dışına çıkmaz: İskenderiye-Kahire, Matara ve Ehmrlara geziler, son olarak da Sina’daki manastırlara yolculuk... Yine de 18. yüzyıl öncesinde Mısır hakkında sahip olunan en iyi iki veya üç betimlemeden birini bırakır geride. Bunun Ehmrlar veya Sina gibi en iyi bilinen bazı bölümleri bu kitabın kapsamı içine alınmamıştır. Buna karşılık Kahire betimlemesi, sistemli olmamasına ve başka seyyahlarda aranması şart olan birçok cepheyi bir kenara bırakmasına karşın, günlük faaliyete oldukça önemli bir yer ayırmaktadır; bunun nedeni muhtemelen yazarın şehirde uzun süre kalmasıdır.

Thévenot’nun Kahire’si yazarın dolaylı olarak yansıttığı birçok sıkıntı içindedir. Birincisi, başkent olmaktan çıkmıştır. Osmanlı merkezi otoritesinin oraya yatırım yapmakta çıkarı kalmadığı gibi, hep gelip geçici olan Osmanlı temsilcisinin de hiç çıkarı yoktur. Mısır “hazinesi” Osmanlı hazinesinin ana unsurlarından biridir ve paşalık makamı öyle pahalıdır ki, bu görevi satın alanlar şehre olabildiğince az masraf etmeye gayret ederler. Büyük Doğu yolları fiilen kesilmiştir ve Mısır ticaretini besleyebilecek Sudan’ın altını, Yemen’in kahvesi ve Etyopya’nın kölelerinden başka bir şey kalmamıştır. Memlûkların iktidarı bu ekonomik durgunluk ortamında hazırlanır. Merkezi iktidarın zayıflaması da her yerde yerel iktidamların boy vermesinin önünü açmaktadır ve bu eğilim, neredeyse bin yıllık bir iktidar geleneği bulunan Kahire’de iyice güç kazanmaktadır. Daha 17. yüzyılın ortasında paşa, İstanbul’dan gönderilen birkaç memurdan biri haline gelir.

Memlûk beylerinin oluşturdıkları hizipler, giderek merkezi iktidarın denetimi dışına çıkan ittifaklara dayanarak, yerel mevkileri ele geçirirler. Thévenot'un gelişinden bir yıl önce, dengeyi hizipler aleyhine bozmak için müdahale etme cüretini gösteren bir paşa İstanbul'a geri gönderilmiştir. Bu çatışmada Fransız kolonisi yerel iktidarın safında yer almış gibidir. Thévenot ve aynı devrin diğer seyyahları, rakamları abartarak, Mısır'ın Hazine-i Âmir'e'ye gönderdiği yıllık vergiden yakınacaklardır. Onlara göre bu para Batılılar açısından da bir zarardır. Ve Kahire'de iktidarı ele geçirme teşebbüsünde bulunan bir Memlûk taşra valisi olan Circe beyinin başarısız darbesinde Fransız kolonisinin sözcülüğünü üstlenen Thévenot'un sempatisinin kimden yana yöneldiği açıkça görülmektedir. Fransızların bu eğilimleri, Bonaparte'ın ve Mehmed Ali Paşa'nın habercisi gibidir.

Ama seyyahların Kahire'si, Saray'ın ve büyük ayaklanmaların gölgesinde kalan İstanbul'dan çoğunlukla daha neşeli, daha açık, hatta daha açık saçık bir görünümündedir. Şenlikler birbirini izler: İlk sırada da toprağın nehir tarafından bereketli kılınmasının simgesi olan Nil kanalının, yani Haliç'in açılışı münasebetiyle yapılan şenlik yer alır. Teknesiyle gelen paşanın başı çektiği tören, garip bir biçimde Venedik'in Adriya deniziyle evlenmesinin kutlandığı töreni hatırlatmaktadır ve seyyahlar da bu benzetmeyi yapmaktan geri kalmamışlardır. Çeşitli ziyne'ler, yani kazanılan askeri zaferler vesilesiyle düzenlenen şenlikler de çoğunlukla sefalet altında beli bükülmüş ahali için birer kaçamak fırsattır. Burada, ilk çıkışındaki işlevine sadık kalan bayram, bir yandan belirli bir servet bölüşümüne, diğer yandan da toplumsal yasakların geçici olarak yürürlükten kaldırılmasına hizmet eder. Yabancılar Müslümanların, kadınlar erkeklerin arasına karışır ve dervişler, o kurumsallaşmış tabu kırıcılar, çıplak soyunup kadınlara saldırır, herkes de bundan büyük keyif alır. Bu bayramlar, şenlikler dış görünüşleri itibariyle Akdeniz'in öteki tarafındaki karnavallara çok benzer ve Müslüman toplumunun yapay utangaçlığı ve içine kapalılığı efsanesine ağır bir darbe indirir.

Thévenot Mısır'ı anlatırken, alışkanlığı uyarınca, gezmediği bölgeler hakkında toplanmış bilgileri de araya sıkıştırır. Bunların bazıları, Fransızca yayımlanmış ilk bilgiler oldukları için belli bir öneme sahiptir. Mekte'ye yapılan hacın anlatımı bunlardan biridir. Bu hacı yapabilmiş Avru-

pahılar çok azdır ve Thévenot da onlardan biri değildir. Köle olarak satılmış Nürnbergli bir Alman, Johann Wild, yarım yüzyıl evvel efendisiyle birlikte bu yolculuğa çıkmıştı, ama 1613'te yayımlanan seyahatnamesi Fransızca'ya çevrilmemişti. Dolayısıyla, Hristiyanlığın belli çıkarlar güderek bu hac yolculuğu etrafında yüzyıllardır ördüğü efsaneden hemen hemen tamamen arınmış bir anlatıyı yurttaşlarına ilk defa sunmakla övünen Thévenot'ya hak verilebilir.

Bir diğer bilgi dizisi Habeşistan'a ilişkindir. Avrupa 16. yüzyıldan beri, İslam topraklarının ötesindeki bu yitip gitmiş Hristiyan diyarına büyük ilgi gösteriyordu. Orta Asya'daki Hristiyanlardan hareketle, aynı ilkeye dayanılarak –İslam dünyasının ötesinde yaşayan ve böylece İslam'ı kıskacı içine alacak bir ittifak kurulabilecek bir Hristiyan kral– şekillendirilmiş ve Marco Polo tarafından da geliştirilmiş Peder Yuhanna efsanesi, Asya Hristiyanlığının ortadan kalkmasıyla değerini yitirmeye başlamıştı. O zaman Peder Yuhanna, Portekizliler tarafından Afrika seferleri sırasında yeniden keşfedilen ve Hint okyanusuna açılan bölgelerden birinin Kızıldeniz'in denetim altına alınması için verilen mücadeleyle birlikte gündeme oturan Habeşistan'a nakledildi.

Osmanlıların fetih yarışı, yeni topraklara sahip olma isteğinden çok, bir serap gibi ellerinin arasından kaçıp uzaklaşan altının ve ticaret yollarının peşinde, bir tür ileriye doğru kaçış olarak yorumlanmalıdır. Portekizliler 15. yüzyıl sonundan itibaren Sudan altınının yolunu değiştirip, Gine üzerinden taşımaya başlarlar ve 16. yüzyılın başlarında Basra Körfezi'nden ve Kızıldeniz'den Hint okyanusuna çıkışları denetimleri altına alırlar. O zaman, Sudan altınlarının hâlâ Nil nehri üzerinden taşınan kısmına el koymak ve Mısır'ın elinde bulunan Arabistan üzerinden Hint okyanusuna çıkışları denetim altına almak için Mısır'ı fethetmek, Osmanlılar açısından vazgeçilmez bir şart haline gelir. Ama fethedilen Mısır daha ileri gitmek için bir hareket üssü olabilir ancak. Süveyş tersanesinde inşa edilen bir Osmanlı donanması Kızıldeniz'in denetimini elinde tutarken, Hint okyanusunda da talihini dener. Türkler, Yemen'i denetimleri altında tutarken, Suakin (Sudan) ve Massava'ya da (Eritre) yerleşirler. Daha sonra okyanusa açılarak Diu'yu kuşatacak, hatta Sumatra Sultanlığı'nın yardımına bile koşar-

caklardır. Bu bağlamda, Habeşistan'ın uluslararası sahnenin en ön sıralarında yer alması doğaldır.

Portekizliler daha 1520'de Krallar Kralı'na bir elçilik heyeti göndermişlerdir. O zaman Massava'daki Türk paşası ovaları ve deniz kenarını ellerinde tutan Müslümanları, yaylaya saldırmaları için kışkırtır. Habeşistan yağmalanır ve kral dağlara sığınır. Sığındığı yerden Portekizlilere başvurarak yardım ister, onlar da Vasco de Gama'nın oğlu Cristobal komutasında bir yardım kuvveti gönderirler. Ama bu kez Massava paşası doğrudan kendi arkebüzcularını gönderir ve birkaç çatışmadan sonra Portekizliler ortadan kaldırılır. Habeşler kendi kendilerini kurtarmak zorunda kalır ve birçok serüvenin ardından, Müslüman toplulukları kıyılardaki ovalarına geri püskürterek bunu başarırlar. Böylelikle Kızıldeniz civarında statüko yeniden kurulur, ama Batı'nın Habeşistan'a yönelik ilgisi azalmaz. Bu kez nöbeti misyonerler devralır. 17. yüzyılın başından itibaren Habeşleri bağlı oldukları Mısır'daki Kıpti Kilisesi'nden koparmak üzere Cizvitler devreye girer. Belki de ruhban feodalitesinden kurtulmak isteyen kral da kolayca ikna olur. Ama isyan patlak verir, hükümdar oğlu lehine tahttan çekilir; tahta geçen oğul da Katolik rahiplere sonuç alıcı bir biçimde zulmeder, hatta bu konuda Massava paşasından da yardım alarak rahiplerin krallığa girişini engeller. Böylece Habeşistan, 19. yüzyılda Afrika'nın büyük paylaşımına kadar, tecrit olmuş bir halde yaşayacaktır. Ama Avrupa'nın ilgisi canlılığını hep korur ve Krallar Kralı'nın Osmanlı sultanına bir elçi göndermesi onunla Kahire'de karşılaşan Thévenot'nun çağdaşlarının merakını kısmen gidermesini sağlar.

Thévenot, Kahire'nin kuzeybatısında yer alan Vadi Natrun veya Deyr Ebu Meker çölüne de bir bölüm ayırmak için başkalarının gözlemlerinden yararlanır. Eski Kıpti manastırlarının bulunduğu bu yer ancak 18. yüzyıl başında ilk Avrupalı seyyahlar tarafından ziyaret edilecektir. Thévenot daha sonra Sina dağına ve Kutsal Yerler'e yapılan geleneksel yolculuklara çıkar. Buralara ilişkin betimlemeler de bu baskıya alınmamıştır.

Kudüs ve civarına yapılan seyahatin tek ilginç yanı, bu türdeki sayısız anlatıyla karşılaştırarak Kutsal Yerler'in efsanevi topoğrafyasını ortaya çıkartmak olabilirdi. Binlerce yılı aşkın bir zamandır biriken tortular doğal

veya beşeri manzaranın her unsurunun, her taşın, her ağacın veya her yolun üzerinde bir işaretler tabakası oluşturmuştur. Kökeni, Kilise'nin kabul ettiği ya da etmediği İncil metinlerinden fıskıran bu işaretler her seferinde daha eski tabakalardan da beslenerek ardı arkası kesilmeden çoğalıp durmaktadır. Böylece Kutsal Topraklar, içinde Magdalena'nın gözyaşının izini İsa'nın eşiğinin izlerinin takip ettiği muazzam bir hayali müzenin, her adımı işaretlenmiş güzergâhı haline gelmektedir. Thévenot'nun anlatısı bu tortuların 1658 yılında kesiti çıkartılmış bir dilimine tekabül etmektedir. Ama Kutsal Yerler efsane külliyyatının ilk ortaya çıkışını ve sonra olağanüstü bir biçimde dallanıp budaklanmasını kavramamız, ancak derinlemesine araştırmalarla mümkün olabilir. Üstelik Thévenot bir Aydınlanma çağı insanı olmadığı gibi, bir Ortaçağ hacısı da değildir. Onun çok inançlı sayılamayacak dindarlığı anlatıdaki doğaüstü, harika yanı öldürürken, nesnel bir zihniyetle efsaneyi otopsi masasına yatırıp işin özünü gözümüzün önüne sermeye de yardımcı olmamaktadır. O zaman nesnelerin içeriksiz ve yavan bir biçimde art arda sıralanmasına tanık olunmakta, araya en fazla birkaç hoş öykü sıkışmaktadır.

Thévenot Kudüs'e gitmek üzere 23 Mart 1658'de ayrıldığı Kahire'ye aynı yılın 10 Haziran'ında döner. Aslında sadece Kudüs ve civarını, sonra da Yafa, Akkâ ve Nâsıra'yı ziyaret etmiştir. Bölüm başlıkları olarak gördüğümüz Halep, Şam ve Beyrut isimleri sadece kulaktan dolma bilgilerle kısaca betimlenen güzergâhlar faslında yer alır. Thévenot Şam ve Halep'i ancak ikinci Doğu seyahatinde ziyaret edecek ve bize bu kentlerin iyi birer betimlemesini bırakacaktır.

Thévenot'nun Kutsal Yerler'e yaptığı ziyarette karşılaştığı en dikkat çekici kişiler de korsanlardır. Bunlardan Akkâ açıklarında tanıştığı ilki korsan bir Fransız'dır, üstelik de Malta şövalyesidir.

“Hiç silahımız yoktu ve zaten olsaydı bile, dostlarımız sandığımız insanlara karşı kendimizi savunmaya niyetlenmezdik herhalde; bununla birlikte işin başında birkaç el silah sesi gelince, gerçi herkes işi şeref meselesi yapıp tabansız gibi görünmemek için kimse saklanmak istemediyse de, yine de biraz siper almanın yerinde olacağı ka-

nısına vardık: Çok kısa bir süre sonra bu beyler geldiler ve bizim yanımızdaki bir Kapusen onlara uzaktan Fransız olduğumuzu bağırır ve yaşadıklarında barça içinde kimseleri görmeseler de, misket mermleriyle doldurulmuş küçük bir topla barçamıza çok yakından atış yapıp kısa namlulu tüfeklerindeki tüm kurşunları da güverteye boşaltmaktan geri kalmadılar. Bu şövalyenin adını, şerefini korumak kaygısıyla, vermeyeceğim. Ama bu serserinin edepsizliği aslında bizim barçamızda otuz kadar Türkle karşılaşmayı hak ediyordu; öyle bir şey olsa, tüm silahlarını da boşalttıkları için kaskıvrak yakalancaklarına kuşku yoktu. Bu gösterinin ardından hızla barçamıza çıktılar ve biz de kendimizi tanıtmak üzere saklandığımız yerlerden çıktık: Ama bu edepsizler, silahsız insanların gözünü daha da korkutmak için bir iblis sürüsü gibi Tanrı'ya hakaretler yağdırarak bizim kim olduğumuza hiç aldırmadılar ve hepsi Fransız olmasına rağmen önce bizi soymaya çalıştılar; hele ben bir prensten daha iyi ağırlandım, çünkü Fransız olduğumu ne kadar söylersem söyleyeyim, beş uğursuz uşak etrafımı sardı, bunların içinde kaptanın kardeşleri ve kuzenleri de vardı. Kimisi piştovunu gırtlığıma dayamış, kimi de kılıcıyla göbeğimi dürtüyordu; önce soyunmam için zorladılar beni, sonra biri önden biri arkadan, biri yukarıya biri aşağıya doğru çekeerek el çabukluğuyla beni çınlıçplak bıraktılar; tam kurtuldum sanmıştım ki, yine burnuma doğru kılıçlar uzandı, bunun nedeninin parmağımdaki kötü bir yüzük olduğunu anlayanca, can havliyle onu çıkarıp adamlara attım, çünkü bu tür insanların neler yapabileceğinin bir kısmını öğrenmiştim. Hatta onların gemisine götürüldükten sonra bile içlerinden biri uşağımın parmağında değersiz bir altın yüzük görüp, bunu çıkartmaya uğraştı, ama başaramayınca çok canı sıkıldı ve uşağım kendisinin de bu yüzüğü parmağından çıkartamadığını söyleyince çıkartmazsa yüzüğü almak için parmağını keseceğini açık açık söyledi.”

Dimyat’a doğru gelirken karşılaşılan ikinci korsan grubu bir Yunan-İtalyan ortaklığıydı:

“Bir saat içinde korsanların gemilerine vardık; iki gemiden birine Livorno’lu Ripuerto diye de bilinen Kaptan Santi, ötekine ise Zakynthos’lu Kaptan Nikolo komuta ediyordu. [...] Çıktığımız gemide erkek, kadın ve çocuk, bir sürü köle görünce çok şaşırdım; bunların çoğunu birkaç gün önce Castel Peregrino’da (bugün Suriye’de Tarsus) bir askarla topladıklarını söylediler. Hadise şöyle olmuştu: Bu sanbiquer’le (gemi türü) birlikte İskenderunlu bir Türkü de ele geçirmişlerdi; bu adam, eğer kendisini serbest bırakmaya söz verirlerse bir sürü köle yalatmayı teklif etmişti; korsanlar hemen söz vermişler, ama adam tam bir Türk olduğu için onların sözüne güvenmeyerek bir Meryem ve bir Aziz Francesco ikonası önünde yemin ettirmişti; yeminler edildikten sonra, teknenin burnunu Castel Peregrino’ya doğrultmalarını söyledi. Savunma tertibatı çok zayıf olan bu küçük kale, Akkâ ile Yafa arasında, Yafa’ya doğru giderken Karmel tepesini geçtikten on mil sonraydı. Korsanlar öyle iyi tedbir aldılar ki hiç fark edilmediler ve karama ayak basar basmaz yerleşime kadar hiç gürültü çıkarmadan ilerlediler ve ancak oraya geldiklerinde sesleri duyuldu: Korsanlar ne kadar canlı varsa kadın, erkek, çocuk demeden yanlarına katıp götürdüler; gelmek istemeyip çekiştirenleri yaşına cinsiyetine bakmadan öldürdüler, askerler, kızları da öldürdüklerini söylediler; anlattıklarına göre, başka kızların sadece korsanların peşinden gitmek istemedikleri için öldürüldüğünü görmelerine rağmen, köle olmaktansa boğazlanmayı tercih eden kızlar da olmuştu. Korsanların arasındaki bir subaya –adamı da gösterdiler bana– bir asker dört aylık bir çocuk getirip alın bu köleyi size veriyorum demiş; ama o barbar subay zavallı masumu bir ayağından tutup, ben bunu ne yapayım ki? diyerek, sanki taş atıyormuş gibi atabildiğince uzağa fırlatmış. Bu vesileyle, erkek, kadın, çocuk, elliden fazla köle edinmişler. Onları oraya götüren Türk de gemiye bir esir getirince prangasını çözmüşler, ama adam kaçmayı aklına bile getirmeden gidip başka esirler toplamış. Ya korsanların yeminine güvenmiş ya da bu topraklarda kalıp ihanetinin bedelini ödemekten korkmuş. Esir aldıklarından çok insanı öldürmüşler ve bu yerden ayrılırken geride yaşayan hiçbir canlı bırakmamışlar.”

Thévenot Fransa'ya dönüş yolunda, Livorno açıklarında üçüncü kez korsanlarla karşılaşacaktır. Bu kez bir İspanyol gemisi söz konusudur. O dönemin tecrübelerine göre, en ürkütücü korsanlar Akdenizli değildi. İlk sırada Hollandalılar, sonra da İngilizler yer alıyordu. Meşhur Berberi korsanlara gelince, bunlar katiiyen Türk veya Arap değillerdi. Hristiyan kölelerden veya dönmelerden oluşan bu İtalyan, Provence'lı, Katalan, Korsikalı "Berberiler," büyük korsan limanlarında, Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'ta korsan loncaları oluşturmuşlardı. Bu loncalar İstanbul'dan gönderilen güçsüz valinin karşısında fiili iktidarı elinde tutan "dey"i [Dayı] seçerek, Berberi eyaletlerin yönetici sınıfı konumuna yükselmişlerdi. O çağın korsanlığı, Hristiyanlığın koruyucusu Malta Haçı'na bürünmediği zaman, 17. yüzyıl Akdenizi denen bu dört bir yandan çeķiştirilen, kansız kalmış alanda faaliyet gösteren ticarethanelerin ve harp dairelerinin şubesi gibi işliyordu.

4 Şubat 1659'da İskenderiye'den yola çıkan Thévenot korsanlığın ana merkezlerinden biri olan Tunus'a yönelir. Akdeniz'in iki yakasının oluşturduğu bu düşman kardeşler ortamının numunesi sayılabilecek bir kişilik olan Mehmed Çelebi, nam-ı diğer Dom Philippo ile aynı gemide seyahat etmektedir. Dey olan Mehmed Çelebi, Allah bilir hangi esrarengiz pazarlığın ardından Hristiyanlığa dönmüş, Palermo başpiskoposu tarafından büyük bir törenle vaftiz edilmiş, vaftiz babalığını Sicilya'nın İspanyol kral naibi üstlendiği için de Dom Philippo adını almıştı. Papa tarafından kabul edilip, Valencia'ya yerleşen Dom Philippo bir İspanyol kadınla evlenir ve annesinin Tunus'tan gönderdiği senetlerle geçinir. Ne zaman ki annesi para yollamayı keser, karısını ve ikinci vatanını terk edip Tunus'a geri döner ve yeniden İslam dinine girer. Hristiyan topraklarında ve dininde çıkılan bu küçük gezinti Tunus'ta kimseyi rahatsız etmediği için, mülküne yeniden yerleşir, ama papadan sonra bir de Muhammed'i ziyaret etmenin yerinde bir önlem olacağını düşünüp Mekke'ye hacca gider. Thévenot hac konusunda verdiği bilgileri ondan almıştır. Bütün bunlara koşut olarak, Tunus naipliğinin sicillerinde de adı, faal bir işadamı ve köle alıcısı olarak birçok kez zikredilmektedir.

Thévenot Tunus'a, ülke tarihinin can alıcı öneme sahip bir döneminde ulaşır. Korsikalı bir aile, valinin yetkilerinin yerel icracısı sıfatıyla

“bey” unvanını kendine mal ederek darbe yapmış ve iktidarı ele geçirmiştir. Bey 1658’de kendini vali –paşa– ilan ettirir. “Dayı”lar yavaş yavaş geriletilerek onursal mevkilerde bırakılacak ve Tunus’a Korsikalı bir hanedan yerleşecektir.

Thévenot bu değişimlerin farkına pek varmamış gibidir ve bize hâlâ dayıların gücünden söz eder. Gerçi Tunus’ta sadece on beş gün kalmıştır. Daha sonra Akdeniz’in öteki yakasına doğru yola çıkar. Ama serüvenleri henüz sona ermemiştir: Bindiği gemi, Elbe adası açıklarında bir İspanyol korsan gemisiyle savaşmak zorunda kalacak, talihlerinin yaver gideceği bu çatışmanın ardından 12 Nisan 1659’da muzaffer bir şekilde Livorno limanına gireceklerdir.

Seyahatnamesinin birinci cildinin, yani bu kitapta yer alan metinleri içeren cildin başında koruyucusu Madam Faret için yazdığı ithaf notuna bakılacak olursa, Thévenot başından geçenleri yazmaya geri döndükten epey sonra karar vermiştir. Yine de kullandığı terimlerin ve naklettiği olayların kesinliği, seyahat sırasında bol bol tuttuğu notlardan yararlandığını göstermektedir. O halde eser, Ekim 1663’te ikinci seyahatine çıkmadan hemen önce tamamlanmış olmalıdır. Bu yüzden Thévenot 1665’te basılacak kitabını hiç göremeyecek, çünkü İran’ı ve Hindistan’ı ziyaret ettikten sonra, bu ikinci seyahatten dönerken yolda ölecektir. Bu birinci cildin ikinci baskısı aynı yıl Rouen’da yapılır. İkinci seyahatname iki cilt halinde çıkar. İran seyahatinin anlatıldığı birinci cilt 1674’te, Hindistan’a ilişkin ikincisi ise 1684’te basılır. Bütün ciltlerin İngilizce baskısı 1687’de yayımlanır. Son olarak da tüm eser 1727’de Amsterdam’da beş cilt halinde, Fransızca olarak basılır. En son eksiksiz baskı budur.

STEFANOS YERASİMOS

PARİS, MART 1980

Elinizdeki baskı, 1665’teki birinci baskının birinci cildinin büyük bölümünü kapsamaktadır. Bu cildi oluşturan bölümlerin tamamı “İçindekiler” kısmında nakledilmiş, bizim basmadığımız bölümler ise köşeli parantez içine alınmıştır. Aynı zamanda bu önsözle, elinizdeki kitaba alın-

mayan bölümler hakkında bazı değerlendirmeler yapılarak okurun bu baskıya dahil edilmeyen metinler hakkında da bir fikir sahibi olması amaçlanmıştır.

[...]^a

Son olarak, bu türden çalışmalarda her zaman gündeme gelen notlama, önemli bir sınır sorunu çıkardı: Notlamada nereye kadar gidilmeliydi? Şu ölçütü benimsemeyi gerekli bulduk: Notlar elden geldiği ölçüde metnin boşluklarını doldurmaya çalışan, tamamlayıcı bilgiler olarak kalmalıydı. Seyahat izlenimleri söz konusu olduğu için metin zaten parçalı bir yapıdaydı, dolayısıyla notlar da her şeyi anlatmayı veya herhangi bir sentez sunmayı hedeflememeliydi. Sayfa altlarına bir sürü not düşerek seyahatnameyi bilimsel kılmaya çalışmak gereksiz bir iddia olur ve notlara bu şekilde tanınacak ağırlık, eseri ölçüsüzce parçalayarak yapısını tamamen değiştirirdi. Demek ki Thévenot'nun anlatısı aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi ve yapıları üzerine bir sentez yazmaya girişmek söz konusu değildi. Buna karşılık, bir yandan doğru olmayan bilgileri düzeltmeye çalışmak, ama en önemlisi de metinde sunulan çeşitli unsurları bugünün bilgileri içinde yerli yerine oturtmayı denemek de gerekli görünüyordu. Bizce bu son sorun öncelikliydi. 17. yüzyılda yaşamış birinin bahsettiği bir kişilik, bir alet veya coğrafi bir ad 20. yüzyıl insanı tarafından yerli yerine oturtulamazsa, seyahatname ancak edebi vasıflarıyla değerlendirilebilen kurmaca bir metne dönüşür, ama işlevi katıyen bu değildir, çünkü seyyah, gerek arşivlere sahip olan insan toplumlarının arşivlerinde, gerekse tarihlerde ve kroniklerde bulunamayan ilk etnografik unsurları bize taşıyan kişidir.

S.Y.

a Atladığımız bu paragraf Fransızca çevrimyaziya ilişkin açıklamalar içermekteydi –ed.n.

SEYAHAT ETME NİYETİ

Seyahat isteği insanlara her zaman çok doğal gelmişse de, kanımca bu tutku onları hiçbir zaman günümüzdeki kadar güçlü bir şekilde hükümü altına almamıştır; dünyanın her bölümünde karşılaşılan seyyahların kabarık sayısı, ileri sürdüğüm bu önermeyi yeterince kanıtlamakta ve yirmi yıldır basılan güzel seyahatnamelerin miktarı bu konuda her türlü kuşkuyu ortadan kaldırmaktadır. Güzel şeylere eğilim duymayacak, seyahatnamelerin öğrettikleri güzel şeylerden etkilenmeyecek hiç kimse yoktur ve zorunlu bağlar insanları yerlerine çivilemese, pek çok kişi bu güzel şeylere bizzat tanık ve seyirci olmak ister. Aklıma seyahat fikrini ilk sokan da bu güzel seyahatnameler olmuştu ve 1652 yılında seyahate çıkmamı engelleyebilecek kadar önemli bir işim de bulunmadığından, bu kitapların içimde uyandırdıkları heyecana ve duygulara kendimi bırakıp, merakımı gidermeye karar vermem hiç zor olmadı.

Seyahate İngiltere ile başlayıp, Hollanda ve Almanya ile devam ettim; daha sonra İtalya'yı ziyaret ettim. Bu seyahatin Napoli'ye kadar olan bölümü ve diğer üç seyahatim konusunda hiçbir özel saptama yapacak eğilim, çünkü bu seyahatlerin salık verilmesine neden olan az bulunur özellikler tüm Fransızlar tarafından yeterince bilinmektedir.

Zihnimi, Roma'nın verebileceği her şeyle doldurduktan sonra, bu kadarla kalmamaya ve birkaç diyara daha gidip, lezzetleri hakkında ancak bir önseziye sahip olduğum şeylerle kendimi tatmin etmeye karar verdim. Ama hangi yana seyahat edeceğimi belirlemeli ve gereksiz bir seyahate çıkmamak için, bundan yararlanmamı sağlayacak bilgileri ve olanakları bulmalıyım. Tanrı karşıma bu fırsatı çıkardı, Roma'da Levant konusunda geniş bilgi sahibi bir Fransız soylusuyla tanıştım. Âlimler arasında ünü öyle yayılmıştı ki, bilginin sağlamlığına önem veren herkes onun peşinde koşuyordu, çünkü tüm geri kalan insanların toplamında çok ender rastlanabilecek bilginin çok daha bolu tek başına onda bulunabiliyordu. En âlim kardinallerle ve diğer önde gelen kilise görevlileriyle görüşmeler vaktinin büyük

bir bölümünü işgal etse de, onun bilgisini öylesine ölçülü kullandım ki bana da dostları içinde bir yer ayırdı ve ancak kulaktan dolma bildiğim şeyleri bizzat öğrenmekten çok mutlu oldum. Öncelikle edebiyat ve Yunanca ile Latince konularında öyle bilgili bir adamla karşılaşmıştım ki, bunları öğreten en usta hocalar safına yerleştirebilirdi; İbranice konusunda da öyle derin bilgi sahibiydi ki, İbranice kitapları anlamakla kalmıyor, her türden Tal-mud yorumunun da üstesinden gelebiliyordu; bu konudaki bilgisi öyle derindi ki, Yahudi hahamlarıyla tartışıyor, onlara İlk Peygamberler'i ve Eski Ahit'in geri kalan bölümlerini bizim inancımızın lehine olacak biçimde öyle ustaca ve başarıyla açıklıyordu ki, inancını sarsmadığı adam yok gibiydi, diyebilirim rahatlıkla. Onun bilgisinden öyle etkileniyorlardı ki, adamcağızı canından bezdirdikleri oluyor ve kimi zaman üç dört saat süren bir söyleşinin ardından, ellerinde kitapları, üzülererek kapı dışarı ediliyorlardı. Nezaket kurallarının öteki dostlarına ayırmasını gerektirdiği bir zamanı ellerinden güç bela kurtarıyordu sanki...

Keldanice ve Süryanice de ona yabancı değillerdi, daha o dönemde Arapça, Farsça ve Türkçeyi kusursuz konuşuyordu. Bu dillerdeki kitaplara öylesine merak salmıştı ki, tüm bu dillerde Avrupa'da tanıdığım en yetkin kişi olduğunu güvenle söyleyebilirim. Bu yetkinliği, sadece söz konusu dilleri konuşmak ve kitaplarını anlamak olarak değerlendirmiyorum; esas olarak, o dillerdeki geniş bilgiyi edinmiş olmak ve Doğu'ya ilişkin şeylerin çoğunun öğretilmesine hâkim olmayı kastediyorum. Ne zaman Doğu'dan söz açsa karşındakileri büyülerdi ve böylesine geniş bir bilgi dağarcığını ne zaman ortaya serse ağzı açık kalmayan insan yok gibiydi.

Bu kadar çok Doğu dilini bilmesi sayesinde gerek eski gerekse yeni tarih eserlerinin hepsinde mükemmel bir düzeye gelmişti ve bunlara hâkimiyeti büyük faydalar sağlıyordu. Bu eserlerden derledikleri sayesinde, ne coğrafyacılarımızın ne tarihçilerimizin hiç bilmedikleri veya onun çok kesin açıklamalar yapabileceği şeyler hakkında ancak lafı gevelemelerine elverecek çok üstünkörü bilgi sahibi oldukları özellikleri öğreniyorduk. Diğer bilimlere de en az diller kadar hâkimdi ve kendini beğenmişlik huyu hiç bulunmadığı ve kendileri kadar çok şey bilmeyenlerle sohbet etenezen âlimlerden olmadığı, tam tersine, fazla naz yapmadan herkesle her ko-

nuda konuşmaya ve bildiklerini paylaşmaya açık bir insan olduğu için, ben de bu fırsatı kaçırmadım ve bana böylesine faydalı olabilecek bir dostluktan yararlanmaya baktım. Tanıştığı, görüştüğü tüm Levantenlerden, gerek töreleri gerekse çeşitli şeyleri yapma tarzları hakkında öğrendiği ne varsa bana aktardı; hatta farklı insanlarla tanışmalarım, görüşmelerim sırasında nelele dikkat etmem gerektiğini bile bana öğretti ve en nihayetinde Doğu Akdeniz'e seyahat etmeye kesinkes karar vermemi sağladı. Kendisi de bu seyahate benimle birlikte çıkmaya razı olunca keyfime diyecek kalmadı; böylesine faydalı bir yol arkadaşlığından beklediğim mutluluk uzun süre yüreğime coşku doldurdu ve bu kadar çok bilgi edindikten sonra, geri döndüğümde Doğu'nun bilim, sanat ve doğa alanlarında ürettiği tüm güzellikleri okurlarla paylaşabileceğimden emindim. Ama tam gemiye bineceğimiz sırada, Mösyö d'Herbelot' (söz ettiğim beyefendinin adı) ailevi bir sorunla karşı karşıya kaldı ve bu onun açısından çok önemli bir mesele olduğundan yola çıkışını ertelemesi gerekti. Bu tatsızlığa sabırla katlandım, çünkü benimle Malta'da buluşmaya söz vermişti ve o sırada Papa'nın, girişi Fransızlara yasak olan Napoli limanına uğrayacak dört kadirğasından birine binmeye tamamen hazır olduğumdan, bana böylesine güzel bir fırsatı kaçırmamamı tavsiye etti, ben de onu dinledim. 31 Mayıs 1655 pazartesi günü Roma'dan yola çıktım ve 2 Haziran'da Civita Vecchia'da, Kont Gaddi kumandasındaki kadirğaya bindim. Bu kont, büyük bir nezaketle özel bir alıcenaplığın tüm örneklerini sergiledi.

MALTA'DAN İSTANBUL'A DOĞRU YOLA ÇIKIŞ

Malta'da beş ay boyunca Mösyö d'Herbelot'yu bekledim, ama işleri kararlaştırdığımız seyahate çıkmasını kesinlikle engelliyordu ve bu durumu bana bildirdi. Bu yüzden yola çıkmaya karar verdim ve İstanbul'a giden bir gemi bulunca, 4 Kasım 1655 perşembe günü sabah dokuzda Livorno'dan gelen Ciudad'lı Kaptan Philippes Martin yönetimindeki *Sainte-Marguerite* gemisiyle Malta'dan ayrıldım. Yaklaşık otuz sekiz yaşındaki bu gemi iyi bir yelkenliydi ve rahat bir yolculuk için çok elverişliydi. Otuz iki kişilik bir mürettebatı vardı ve altı parça demir top, sekiz tunç

1 Barthélemy d'Herbelot (1625-1695), şarkiyatçı, Doğu dilleri konusunda kralın tercüman sekreteri. Bibliothèque Orientale'in yazarı.

gemi topu (*pierrier*),² çok sayıda arkebüz ve alaybozan ile teçhiz edilmişti. Bizim kaptanın kardeşi olan Kaptan Antoine Martin'in *Saint-Esprit* adlı gemisiyle birlikte yol aldık; onun da yirmi sekiz kişilik bir mürettebatı, beş demir, sekiz tunç topu vardı. Ciudad'dan *Sainte-Marguerite* adında bir polak³ da bizimle birlikte geliyordu; onun da yirmi dört kişilik mürettebatı, iki demir topu ve altı gemi topu vardı; kaptanının adı Jacques Feautrier idi. Bu polak iyi yol alıyordu, ama Kaptan Antoine Martin'in gemisi hep geride kalıyor, bu da bize günde en az on deniz mili yol kaybettiriyordu, çünkü ne zaman gözden uzaklaşmaya başlasa durup onu bekliyorduk. İyi bir batı ve karayel rüzgârıyla ilerliyorduk, ama rüzgâr 5 Kasım cuma sabahı lodosa ve ertesi gece sağanak yağmurun ardından yıldıza döndü, ama öyle hafiflemişti ki az yol alabiliyorduk. 6 Kasım cumartesi akşamı epey serinleyen rüzgârla iyi yol almaya başladık, ama ilerledikçe Sapienza adası⁴ açıklarında Trablusgarp gemileriyle karşılaşma endişemiz de artıyordu. Oradan ertesi gün geçeceğimizi hesaplamıştık, bununla birlikte söz konusu mevkiden hiç şüphesiz farkına bile varmadan geçmiştik aslında. Çünkü 7 Kasım pazar sabahı, yaptığımız hesaplara göre söz konusu Sapienza adasından hâlâ millerce uzakta olduğumuzu düşünürken, Sapienza adasının en az yetmiş mil ilerisindeki Matapan burnunu geçtiğimizi fark ettik. Bu hata, biz gemimizin saatte sekiz milden daha fazla yapmadığını sanırken, geminin elverişli rüzgârlar dışında Venedik körfezinin akıntılarından da faydalanarak saatte en az on mil yapmasından kaynaklanmıştı. En az bu birinci hata kadar önemli bir ikinci hataya daha düşmüştük: Rotamızı Sapienza adasının ve Matapan burnunun doksan mil uzağından çizmiş, böylece Cerigo [Kythira, Çuha] ile Cerigotto [Andikythira, Küçük Çuha] adalarının arasından geçmeyi tasarlamıştık; halbuki pazar günü şafak sökerken daha önce de söylediğim gibi kendimizi Matapan burnunun açığında bulduk, ama karaya öyle yakındık ki aradaki mesafe iki milden fazla değildi, bu yüzden kara ile Cerigo arasından geçmek zorunda kaldık. Aslında bu yol, Cerigo ile Cerigotto arasından geçen rotaya göre kırk mil daha kısadır, ama aynı zamanda geçit çok daha dar olduğu için

2 Bu küçük gemi topu türü ilk yapıldığında taş güller atardı, ama Thévenot'un seyahat ettiği dönemde demir güller atıyor ve üzerine yerleştirildiği yüksek ve döner taban sayesinde namlusu her yöne çevrilebiliyordu.

3 Üç direkli ve kare yelkenli bir Akdeniz gemi türünün adı.

4 Mora yarımadasının güneybatı ucundaki Modon (bugün Methoni) kentinin karşısında bulunan ada. [Türkçe adı Burak Reis -ed.n.]

daha tehlikelidir. Bu ikinci hata da bizi farkına varmadan sola, karaya doğru iten Venedik körfezi akıntılarından kaynaklanmıştı. Böyle talihli bir yarınlığı içine düştüğümüze çok sevindik, çünkü düşündüğümüzden yaklaşık yüz elli mil daha ilerideydik ve birkaç Venedik çekirtisinin üzerlerine atılmak için hemen her zaman aleste beklediği Cerigo'ya bu kadar yaklaşılmaya cesaret edemeyen korsanlardan da kurtulmuştuk. Yine de bu tür hatalar çok tehlikelidir, çünkü söz konusu mevkiye eğer gece vakti gelseydik, biz epey açıkta olduğumuzu sanırken gemimiz karaya oturmak tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktı.

MATAPAN BURNU VE CERİGO ADASI

Matapan burnu, Mora yarımadasının bir çıkıntısıdır; buraya eskiden Taenarus [Tainaron] derlermiş. Bir yunusun sırtında yolculuk eden Arion'un bu burunda karaya çıktığı rivayet edilir. Dağlarda kralsız ve yasa-sız bir hayat süren ve kâh Venediklilerin kâh Türklerin, yani kim en kuvvetliyse onun tebaası olup, yolcuları soyarak geçinen Mainliler bu toprakta yaşarlar. Bu kavimler adlarını, Maina adındaki kıyıda almışlardır. Sabah dokuzda rüzgâr düşmeye başladı, öyle ki Saint-Angi burnu yakınında sütliman olmuş bir denizin ortasında kalakaldık ve orada, bütün gün, 8 Kasım pazartesi gece yarısından sonra saat üçe kadar burnu dönmeden bekledik. Ancak o saatte Grek rüzgân'ı çıktı da adı geçen burnu dönebildik. Sonra o sırada bizim güzergâhımıza ters yönde esen bu rüzgârın devam ettiğini ve yol almaktan çok geri geri gittiğimizi görünce, Cerigo adasındaki Hagios Nikolaos koyuna demir atmaya karar verdik. O günün tamamını ve ertesi günün yarısını orada geçirsek de, yöreyi dolaşamadık. Hem bu ada hem de tüm Ege adaları av hayvanıyla dolu olduğu için, avlanmak üzere karaya çıktık. Cerigo adasına eskiden buradan çıkartılan kızıl somakiden ötürü Porfiris derlermiş. Ayrıca bir diğer adı da Kythira idi; Isolario del Bordoni'de bulunan Scotera adı belki de buradan gelmektedir. Venüs'ün [Afrodite] masala göre dalgaların köpüğünden doğduktan sonra yaşadığı ilk ada burası olmuştur ve bu nedenle, burada deniz kıyısında onun için bir tapınak inşa

edilmiştir; rivayete göre, bu tapınağın kalıntıları bugün bile görülebilmektedir. Cerigo Ege denizindeki ilk adadır;

5 Akdeniz'de kuzeydoğu rüz-gârı [poyraz].

çevresi altmış mildir ve karayla yani Mora ile arasında sadece beş millik bir uzaklık vardır. Adada aynı isimde bir kent de bulunmaktadır. Adanın tamamına Venedikliler hâkimdir ve burası çok önemli bir geçit olduğu için, kuvvetli bir garnizon bulundururlar.

ZİA [MÜRTET] ADASI

9 Kasım salı günü, havanın güzelleştiğini görünce, konsüle bir kuruş demirleme bedeli ödedikten sonra öğleye doğru demir aldık. Ama denize açıldığımızda rüzgârın hiç de düşündüğümüz gibi elverişli olmadığını gördük, çünkü kâh gündeğusu kâh yıldız esiyordu, ama öyle zayıftı ki yol alamıyorduk. 10 Kasım çarşamba deniz sütlimandı; ancak akşam vakti rüzgâr lodosa dönüp bizi fazlasıyla sevindirdi, ama asıl geceleyin batıya döndü, bu rüzgârı alınca durmadan ilerliyorduk. 11 Kasım perşembe sabahına kadar böyle devam etti, sonra öyle bir kesildi ki deniz de yeniden sütliman oldu ve bu durum akşama kadar sürdü. Sonra rüzgâr önce gündeğusuna, sonra poyraza döndü, en nihayet geceleyin yıldız esmeye başladı, bu da bizi biraz rahatsız etti. Daha da beter olabileceği kaygısıyla, hemen yakınımızdaki Zia'ya⁶ [Mürtet] gidip demir atmaya karar verdik. 12 Kasım cuma sabahı bir yelkenli gördük ve yaklaşıncı, Felemenk gemisine binmiş bir Venedik amiralin komutasında olduğunu anladık. O San Marco bandırasını çekince, biz de kendi bandıramızı çektik, o zaman bizi iki pare top atışıyla selamladı. Biz de beş pare çakaloz atışıyla selamını iade ettik. Daha sonra kurusıkı bir top atışıyla bizimle konuşmak istediğini bildirdi ve bizi Zia limanında bekledi, biz de peşinden oraya gittik. Orada Venedik donanmasından bir Felemenk gemisi daha vardı, her ikisi de [Girit'teki] Kandiye'nin yardımına gidiyorlardı. Cerigo ile Zia arası yüz altmış mildir, Zia limanı her türlü rüzgâra kapalıdır, limana batı ve *maestre* [kuzeybatı] yönünden girilir. 13 Kasım cumartesi günü limana yaklaşık beş mil uzaklıktaki kasabaya bir şeyler içmeye gittik. Orada bize pusu kurulabileceği korkusuna kapıldık, çünkü bu yörede bu tür olaylara maruz kalınır; bize anlatıldığına göre, birkaç gün önce bir Türk kalyatası⁷ gece vakti limana girmiş ve oradaki gemileri görünce bir mercan kayalığının ardına gizlenmiş; Türkler

6 Bugünkü Kea adası; Ege denizinde Kyklades takımadasının kuzeybatısında.

7 Kürekli ve yelkenli küçük tekne.

karaya inip pusuya yatmışlar ve biraz gezinip balık tutmak üzere karaya inen mürettebata baskın vermişler. Bunların içinde gemilerden birinin kaptanı da varmış, o da diğerleri gibi silahsızmış ve hep birlikte tüm gemilerin gözü önünde kaçırılıp götürülmüşler, kimse de imdatlarına yetişememiş. Dolayısıyla biz her türlü olaya karşı hazırlıklı davranıp kasabaya gitmek için en kestirme olduğuna inandığımız bir yolu seçtik, ama burası en uzun ve çetin yol çıktı; öyle yüksek ve öyle dik, üstelik üzerleri böğürtlen dolu kayalıklarla kaplı üç dört tepeye çıkıp inmemiz gerekti ki, ayaklarımız kadar ellerimizi de kullanmak zorunda kaldık. Çekilen epeyce zahmetin ardından amacımıza ulaştık, ama tam orada biraz eğleneneceğimizi düşünürken, denizde üç gemi gördük. Bunlar limanın ağzına kadar geldikten sonra içerideki gemileri görünce sanki Negreponte [Egriboz] tarafında bir ada olan Spinalonga'ya [Bibercik]⁸ demir atacaktıymış gibi öteki tarafa doğru geçtiler. Bu durum kaptanımızı bayağı sıkıntıya düşürdü; gördüklerinden nasıl bir sonuç çıkarması gerektiğini kestiremeyince, gemisinin başına bir bela gelecekse kendisinin de orada bulunmak istediğini söyledi. Bu yüzden, kasaba sakinlerinin gösterdiği doğru yoldan hemen aşağı indik, ama gemileri bir daha göremeyince bunların herhalde Malta gemileri olduklarını ve

8 Günümüzde Makronisos, Sunyon burnu açıklığında ıssız bir ada, sürgün yeri. [Uzunca adıyla da anılır –ed.n.]
9 1645'te başlayıp 1669'da Girit'in başkenti Kandiye'nin (bugünkü Herakleion) Türkler tarafından alınması ve böylece adanın fethinin de tamamlanmasıyla sona eren Türk-Venedik savaşına verilen ad. Bu savaşın ilk yılları Türklerin epey aleyhine cereyan etmiş, çünkü Venedik donanması Çanak-kale boğazını ablukaya almıştı. Türk donanması 1656 yılının Haziran ayında –o sırada Thévenot İstanbul'daydı– dışarı çıkmayı denemiş, ama bu deneme ağır bir bozgunla sonuçlanmıştı.

içeride iki Venedik gemisinin demirli olduğunu görünce fazla içecek bir şey kalmamıştır diye çekip gittiklerini tahmin ettik. 15 Kasım pazartesi günü gemiyi ziyaret eden konsolos bizi kasabaya götürdü ve evinde akşam yemeği verdi. Kasaba epey büyük ve en az yedi yüz hane var, ama sadece dört yüzünün meskûn olduğunu ve diğer üç yüzünün Kandiye harbi başladığından beri terk edildiğini söylüyorlar.⁹ Bu evler, sadece kayalardan çıkartılmış taşlar ve toprakla inşa edilmiş; dağın yamacına on, on iki sıra halinde dizilmişler; öyle ki, evlerin düz ve taraça şeklinde sıralanan damlarından başka bir sokak yok; birinden ötekine geçilebiliyor, arada hiç kesinti yok ve tüm evler bir arada görünüyor. Şimdi harabe halinde bulunan namlı bir hisar da var, burası öyle sağlam bir yermiş ki anlatıldığına göre birkaç yıl önce altmış Türk ellerinde sadece iki alay-

bozan tüfeğiyle Tomasso Morosini kumandasındaki Venedik ordusuna en az bir ay kafa tutmuş ve en sonunda suları kalmadığı için teslim olmuşlar. Eskiden Keos ve Kea diye adlandırılan ve bir zamanlar Negreponte adasının parçası olduğu söylenen bu ada tam bir at nalı biçiminde; çevresi elli mil; toprak oldukça iyi, buğday ve şarap mahsulü alınıyor, otlaklar güzel ve daha bir sürü güzel ürün var. Limanı balık dolu, bunu sık sık ağ atarak kendimiz de tecrübe ettik. Ada sakinleri her yıl Türklere 3400, Venediklilere de 2600 kuruş haraç [cizye] veya vergi ödüyorlar. Maruz kaldıkları *avania*’ları ve soygunları ise hiç saymıyoruz. Bu da onları mahvediyor ve pek çoğunun evlerini, yurtlarını terk etmesine neden oluyor. Kadınlar kaba bir biçimde giyiniyorlar, ama üstleri başları temiz olduğunda bu giysiler onlara yakışıyor. Dizlerine kadar inen entarileri var ve üst üste altı veya yedi entari giyiyorlar, bu da onları çok şişman gösteriyor, iç gömlekleri ise yarım ayak daha aşağı iniyor. Güzel yünlü beyaz uzun çoraplar giyiyor ve göğüslerini de örten başörtüleri takıp, bunları istedikleri gibi çevirerek ayarlıyorlar. Bu adanın sakinleri iyi insanlar ve hem Hristiyanların hem de Türklerin onlara çektiirdikleri sıkıntılar yüzünden merhameti hak ediyorlar.

ANDRE ADASI VE GEMİNİN KARAYA OTURMASI

16 Kasım salı günü rüzgâr biraz yatışınca, akşam saat altıya doğru denizde elverişli bir rüzgâr bulma umuduyla açıldık. Ama 17 Kasım çarşamba sabahı, yıldız öyle şiddetlendi ki Andre adasında mola vermek zorunda kaldık ve öğleden sonra saat ikide orada demir attık. Orada beş Venedik gemisiyle karşılaştık. Bizden, Malta’da veba salgını şüphesi olduğunu duyar duymaz ne kendileri ne de adadakilerle herhangi bir temas içine girmemizi yasakladılar. Gerçi bu yasak, ada hakkında bizzat bilgi sahibi olmamı engelledi, ama hem orada bulunmuş kişilerin anlattıklarından, hem de bu yolculuktan sonra elime geçen bir yazmadan öğrendiklerimi nakletmeden de geçmeyeceğim. Bir zamanlar Andros diye bilinen Andre adası Zia’ya altmış mil uzaklıktadır. Çevresi seksen mildir; tüm Ege adaları içinde en verimli diye bilinmektedir. Her konuda, özellikle de ipek konusunda çok üretkendir; sayıları altı yüzü bulan ada sakini Andre’de imal ettikleri kayıklarla Khios [Sakız adası] ve başka yerlerle ipek ticareti yapar ve bu

işten yılda 40.000 kuruş kazanırlar. Denize yakın bir şehir vardır ve buradaki ev sayısı artık iki yüzü geçmemektedir; limanı oldukça iyi durumdadır; kible rüzgârıyla limana girilip çıkar. Denizdeki küçük bir mercan kalyağının üzerinde artık oturulmayan bir kale hâlâ durmaktadır. Bunun dışında çeşitli yerlere dağılmış vaziyette altmış köy bulunmaktadır; bunların en büyükleri Arnavutların oturduğu Arni ve Amolakhos'tur;¹⁰ nüfusları bin iki yüzü bulan Arnavutların hepsi Ortodokstur ve dilleri ve âdetleri farklıdır, hiçbir disipline gelmeyen kaba saba insanlardır. Bu köylerin yakınında Tagia" adında yüz keşişli bir manastır vardır; kale biçiminde inşa edilmiş ve küçük olsa bile güzel bezeli bir kilisesi de bulunan bu manastırda cehaletin son perdesindeki keşişler çalışır. Yolcuların önüne orada kaldıkları sürece yemeklerini koyar, ayrıca memleketlerine dönerken yanlarına azık da verirler; gelirleri çok fazladır. Az sayıda din adamı barındıran altı küçük manastır daha vardır. Çok sayıda Grek [Ortodoks] kilisesi bir Ortodoks piskoposun yönetimi ve disiplini altındadır. Latinlerin de [Katolikler] bir piskoposu vardır; o da şaraplı ekmek yortusunda kutsal şarap ve ekmeği bir ayın alayıyla tüm şehirde dolaştırır; bu alaya çok sayıda Ortodoks ve Katolik katılır. Piskopos sokaklardan geçerken herkes kendini yere atar, yerlere kilimler sererler, çiçekler, otlar ve daha başka güzel kokulu şeyler saçarlar. Ve hepsi yere kapanıp beklediği için, piskopos ancak üzerlerine basarak, onları ayaklarıyla çiğneyerek geçebilir. Katolik piskoposun katedrali havari Aziz Andreas'a adanmıştır. Oldukça güzel bir yapıdır, ama geliri azdır. Şehirde altı kilise daha vardır; bunlardan biri Aziz Bernard'a

adanmıştır ve vaazlarıyla, günah çıkartma seansları ve bütün Ortodoksların çocuklarının da devam ettiği okullarıyla piskoposun işini epey hafifleten Kapusenler tarafından yönetilmektedir; bu okula Atina'dan bile öğrenci gelir. Dünyevi iktidar Türklerin elindedir ve adada birçok Türk ailesi yaşamakta, Rumlar ve Latinler bundan çok tedirginlik duymaktadır. Bu adada, sakinlerin Menites diye adlandırdıkları çok hoş bir vadi vardır; buradaki sayısız güzel pınar, meyve ağaçları, ayrıca şehir ahalisi ve komşu köyler için un öğüten kırk civarındaki değirmen

¹⁰ Arnavutlar adanın kuzeyine yerleşmişlerdi. Arni ve Amolakhos köyleri bugün de adanın kuzeyindedir. Büyük Köy de denen ikincisi, Osmanlı devrinde ada ileri gelenlerinin başının ikametgâhıydı. ¹¹ Muhtemelen t'agia (azizler). "Moni Agias", Bakire Maryem Manastırı söz konusudur. Adanın bu en eski ve büyük manastırını gerçekten de Arni ile Amolakhos arasındadır.

bu bölgeyi son derece faydalı bir yer haline getirmektedir. Bu değirmenleri çeviren pınar Madonna del Cumulo¹² adındaki bir kiliseden çıkar ve bu su, derecikler halinde tüm vadiyi kateder. Bu sular doğal nedenlerle devrilmiş ağaç gövdelerinin üstünden akıp geçerler; öyle ki bu gövdeler sanki sonradan kemerlendirilmiş gibi dururlar. Hiçbir ressam bu kadar güzel ve bu kadar hoş bir vadi tablosu yapmayı beceremez. Bu vadinin ucundaki düzlükte Cizvitlerin her türlü meyve ağacıyla dolu bir bahçeleri vardır ve bu bahçeden her yıl hatırı sayılır bir gelir temin ederler. Evleri ve Aya Paraskevi adındaki kiliseleri de buradadır. Eğer evler daha güzel inşa edilmiş ve hava da daha iyi olsa, bu ada için çok güzel denebilirdi; ama hem hava hem de şehirdeki içme suları çok kötüdür. Andros adasının sakinleri sivilidir ve konuştukları dil öteki Rumlarınkinden çok daha kitabidir. Kadınları namusludur ve ağızları iyi laf yapar, ama kıyafetleri kendilerine hiç yaraşmaz. Şehir ahalisi çok çalışkan insanlardan oluşur, yemeyi içmeyi de severler, keyif ehlidirler, köylüler ise daha hünerlidir; sorgun dallarından bembeyaz sepetler yaparlar, bunlar tüm Ege adalarında kullanılır. Ormanlarında ve dağlarında adavavşanı, tavşan, keklik ve başka bir sürü av hayvanı olmasına karşın, ara sıra keçi eti de yerler. Adalılarda ne avcı bulunur, ne de arkebüz. Denizlerinde hiç balık yoktur ve Cenova denizinden bile beterdir. Ne hekimleri ne cerrahları vardır ve hastalandıklarında Tanrı'nın merhametine sığınır-lar. Bu ada bir zamanlar Sanudi [Sanudo] ailesine aitti; o devirde Nakşa [Naksos] dükalarını çıkartan Zeni ailesine gelin giden ve dul kalan bir kızları aracılığıyla onlara geçmişti.¹³ Themistokles Atina'dan para toplamak üzere bu adaya gönderilmişti. Adadakilerle görüşmeye oturduğunda onlara şöyle demişti: Androslu beyler, size iki tanrı getirdim; biri ikna tanrısı, diğeri zor tanrısı, hangisi hoşunuza gidiyorsa onu seçin; şu cevabı vermişlerdi: biz de size iki tanrıça sunuyoruz, biri yoksulluk diğeri imkânsızlık tanrıçası, hangisi hoşunuza gidiyorsa onu alın. Bu nedenle Atinalılar adayı kuşatıp almışlardı. 17 Kasım çarşambadan 19 Kasım cumaya kadar Andros önünde

12 Menites mezrasındaki Kumulos Meryem Ana Kilisesi bugün de pınarıyla birlikte mevcuttur. Muhtemelen eski bir Dionysos tapınağı üzerine inşa edilmiştir.

13 Aslında bu anlatılanın hemen hemen tersi gerçekleşmişti. Andros, Sanudo ailesinin fiefi olan Nakşa dükalığının parçasıydı. Bu ailenin 1371'de sona ermesini izleyen mücadeleler içinde, Venedikliler Crispo ailesinin dükalığı fethetmesine yardımcı oldular. Buna karşılık Francesco Crispo da Andros adasını Eubeios [Egriboz] adasındaki Venedik balıyosunun oğlu olan Pietro Zeno'ya bıraktı.

demirli kaldık; ayın son çeyreği 19'unda başladığı için rüzgârın değişeceğini umuyorduk: Deniz sütlimandı, ay doğarken, gece on ile on bir arasındavolta vurduk ve iyi bir lodos yakaladık. Limandan çıkınca sağ tarafa döndük, Andros ile Negreponte arasından pupa yelken geçtik. Ertesi gün, 20 Kasım cumartesi, öğleye doğru Scio'yu [İskiroz, İskiri, bugün Skiros], sonra Ispicera'yı,¹⁴ nihayet Khios'u [Sakız] gördük. Akşama doğru rüzgâr doğuya ve keşişlemeye döndü, ama bu durum 21 Kasım gününe kadar yolumuza gayet güzel devam etmemizi engellemedi. 21 Kasım'da, saat gece yarısını geçtikten sonra, üçe veya dörde doğru bir kara gördük, ama bunun Tenedos [Bozcaada] olup olmadığından emin değildik; ve gün ağarırken biraz yana doğru kaydık ve Tenedos'u geçtiğimizi ve Troya açıklarında karaya epey yakın olduğumuzu fark ettik. Kaptanımız, geminin karaya otururken çıkardığı gürültüyle uyandı ve geminin batmakta olduğunu düşünerek hemen sintineye adam gönderip içeriye çok su dolup dolmadığını anlamaya çalıştı. Ama hiç su girmemişti; denize de bir kayık indirip kendi de içine binerek geminin etrafını dolaştı; hiçbir hasar bulamadı, sadece geminin pruvası kuma gömülmüş, yelkenler de karışmıştı. Gemi de biraz soluklandı, sonra pupadan bir demir attık ve onun yardımıyla gemi kısa sürede bu kum yığınının dışarıya çekildi. Gerçekten Tanrı bize çok yardım etmişti, çünkü öyle güçlü bir rüzgâr vardı ki, bizim gittiğimiz gibi pupa yelken giderken gemi çok daha fazla gömülebilirdi. Halbuki biz bir saat içinde, sintineye tek damla su girmeden saplandığımız yerden kurtulmuştuk. Eğer deniz dibi kayalık olsaydı, geminin işi bitmişti. Tayfaların hepsi gemiyi kurtarmakla meşgulken, ben de durup eski ve meşhur Troya kentinin geniş bir alana yayılmış durumdaki, hâlâ çok dikkat çekici harabelerini seyrettim. Sonunda saplandığımız yerden kurtulunca biraz sola doğru açıldık ve saat dokuz, on gibi Çanakale Boğazı'na [Hellespontos] girdik. Türkler Asya'dan Avrupa'ya ilk kez bu noktadan geçmişlerdi. Öğleden sonra saat birde rüzgâr kesilince demir attık. 22 Kasım pazartesi gününü aşağı yukarı aynı saatte günortası rüzgârı başlayınca demir aldık ve öğleden sonra saat birde Çanakale Boğazı'ndaki hisarların arasından geçip,

üç pare top atışıyla onları selamladık. Öğleden sonra saat üçte de demir attık.

¹⁴ Khios [Sakız] açıklarındaki Psara [İpsara] adası.

Dardanel hisarlarının ikisi de [Çanakkale ve Kilitbahir] Çanakkale boğazının kıyısındadır. Biri Avrupa'da diğeri Asya'dadır ve birbirlerinin top menzili içindedirler. Aralarındaki uzaklık yaklaşık iki mildir, zaten boğazın bu mevkiideki genişliği de bu kadardır. Avrupa'da, Romanie'de [Rumeli] bulunan, eskiden Sestos'un^a olduğu yerdedir. Yanında yükselen ve üst tarafını koruyan, yamacında da güzel bir kasaba bulunan yüksek bir dağın eteğine, üçgen planlı inşa edilmiştir. Bu hisarın, çatıları kurşun kaplama üç kulesi vardır; bunlardan ikisi kara tarafındadır, en büyüğü olan üçüncüsü ise koya bakar. Dürbünle gizlice baktığımda su seviyesinde yirmi kadar mazgal deliği gördüm, buralara toplar yerleştirilmiş, namluları öyle inanılmaz genişlikte ki dürbünle görebildiğim dışında, bana bu topların namlusundan içeri rahatça bir adam sığabileceğini de anlattılar. Asya tarafında, Anadolu'da, eskiden Abydos'un olduğu yerde bulunan diğer hisar bir ovada yer alıyor ve bana hemen hemen kare planlı gibi geldi. Her cephesinde üçer kulesi, ortada da bir burcu var; mazgal deliklerinin sayısı karşı hisardaki kadar çok değil. Gerek Asya gerekse Avrupa yakasındaki iki hisarı da II. Murad'ın oğlu II. Mehmed inşa ettirmiş;¹⁵ bu hisarlar oraya iki yüz mil mesafedeki İstanbul'un anahtarlarıdır, çünkü dost veya düşman hiçbir gemi izinsiz oradan geçemez, yoksa batırılma tehlikesiyle karşı karşıya kalır. İstanbul'dan gelen gemilerin hepsi Anadolu tarafındaki hisarın önünde üç gün beklerler ve gemiler içlerinde kaçak mal veya kaçak köle var mı yok mu diye aranır. Sestos ve Abydos, Leandros ile Hero'nun dillere destan aşkıyla meşhurdur. Pers kralı Kserkses de hemen hemen bu noktada gemileriyle yüzen bir köprü oluşturmuş ve ordusunu Asya'dan Avrupa'ya geçirmiştir. Andros'tan hisarlara olan uzaklık yaklaşık iki yüz seksen mildir. 23 Kasım salı öğlene doğru rüzgâr çıkınca demir aldık, ama akşama doğru hava kaldığı için yeniden demir atmak zorunda kaldık. 24 Kasım çarşamba gece yarısından sonra yeniden demir aldık ve geminin iki yanına üçer kürek ekledik; adamlarımız öyle sıkı kürek çektiler ki öğleden sonra saat

¹⁵ Osmanlı sultanı II. Murad (1421-1451); onun oğlu ise Fatih Sultan (II.) Mehmed (1451-1481). Rumeli tarafındaki Kilitbahir ve Anadolu tarafındaki Çanakkale hisarları 1463'te, İstanbul alındıktan on yıl sonra inşa edilmişlerdi.

a Gelibolu'da Akbaş burmunda eski kent —ed.n.

birde Gelibolu'ya ulaştık. Hisarlardan Gelibolu'ya kadar otuz beş mil çeki-
yor; orada sekiz gün kaldık ve gezinmeye vakit bulduk, ama etrafta görüle-
cek fazla bir şey dikkatimizi çekmedi. Bu şehir Atinalıların kumandanı Kal-
lias tarafından inşa edildiği için Kalliopolis diye isimlendirilmiş, sonra da
adı bozularak Gelibolu olmuş. Nüfus az ve çarşıların dışında sokaklarda hiç
kimse gözükmüyor: Burada birçok Rum oturuyor ve rakı satıyorlar. Evleri-
nin kapısı iki buçuk ayak yükseklikte; sarhoş olan Türklerin başka yerlerde
yaptıkları gibi içeriye at üstünde girip her şeyi kırıp dökmeye kalkışmama-
ları için bu tedbiri almışlar. Bu şehirde kare planlı bir kale var, bitişiğinde
de bir sur parçasıyla ona eklenmiş bir burç bulunuyor; eskiliğinden çıkarta-
bildiğime göre, Hristiyanlar tarafından inşa edilmiş olsa gerek. Deniz ke-
narındaki tersanede çok eski yedi kadırğa duruyor; Türkler bunların, Kıbrıs
adası fethedildiğinde Venediklilerin elinden alındığını söylüyorlar, ama
işin aslı, bu gemiler Lepanto [İnebahtı] savaşından sonra kaçan donanma-
larından geriye kalanlar ve onları insan gücüyle Korinthos kıstağının üze-
rinden aşırıp Ege denizinde yeniden suya indirmişler; çünkü öteki gemile-
rini ele geçiren Hristiyanlar tüm geçitleri tuttukları için denizyolundan ka-
çamıyorlarmış. 1 Aralık çarşamba günü biraz rüzgâr çıktığını görünce öğle-
den sonra dört gibi açılıp volta vurduk, çünkü orada kalmaktan çok sıkıl-
mıştık, ama limandan dışarı çıkar çıkmaz demir atmamız gerekti: akşam
dokuza doğru ay çıkınca demir aldık ve çok hızlı yol almamızı sağlayan iyi
bir batı ve lodos rüzgârıyla gece Marmara adası açığından geçtik; bu mevki-
de çok genişleyen deniz Marmara denizi adını alır, eskiden Propontis diye
bilinirdi. 2 Aralık perşembe gün ortasında rüzgâr değişti ve gemiyi daha da
hızlandırdı, ama orada epey güçlü olan akıntılar ters yönde olduğundan
normalde katedeceğimiz yolu alamadık. Nihayet gün doğduğunda Gelibo-
lu'ya yaklaşık yüz yirmi beş mil uzaklıktaki İstanbul'u gördük. İstanbul Bo-
ğazı'na girip Saray'ın [Sarayburnu] ve İstanbul'un önünden geçtikten son-
ra öğleden sonra bir iki sularında Galata'da demir attık. Orada, önceki gece
bu büyük şehirde yangın çıktığını ve henüz tam söndürülemediğini öğren-
dik; aslında bu yangını fark etmiş, ama nerede çıkmış ola-
bileceğini tahmin edememiştik. Karaya iner inmez kralın
sefiri Mösyö de la Haye'i ziyarete gittim,¹⁶ o da beni çok

16 Jean de la Haye-Vantelet,
1639-1661 arasında Fransa'nın
İstanbul sefiri.

nazikçe karşıladı: Daha sonra Galata'da pansiyon işleten Mösyö de la Roze adında bir Felemenkin yanına gittim ve birkaç gün sonra da Pera'da bahçeli, iki denizin ağzlarının birleştiği yeri gören, üstelik hem ucuz hem de şirin bir ev kiraladım.

İSTANBUL'UN KONUMU HAKKINDA

İstanbul'u gören herkes bu kentin dünyanın en güzel konumuna sahip olduğu konusunda hemfikirdir; sanki doğa bu kenti tüm yeryüzüne hâkim olup onu yönetmek üzere yaratmıştır. Avrupa'da, Trakya [İstanbul] Boğazı'na doğru uzanan bir burun üzerinde kurulmuştur, bu burundan yarım saatlik bir yolculukla Asya'ya geçilebilir. Kentin sağ tarafında Akdeniz veya Propontis [Marmara Denizi] vardır ve buradan kolayca Asya, Mısır ve Afrika'ya gidilir; bu diyarların tüm malları bu yoldan şehre gelir; sol tarafında Karadeniz yani Pontos Eukseinos ve Meotides [Maiotis, Azak] gölü vardır; buralara pek çok ırmak dökülür ve çok sayıda komşu halk yaşar; dolayısıyla bu halklar şehre kuzeyin tüm mallarını taşırlar. Öyle ki, gerekli, faydalı veya güzel olup da dört bir taraftan deniz yoluyla İstanbul'a getirilmeyen hiçbir mal yoktur. Ve Akdeniz ile Karadeniz'e açılan bu iki su yolu birbirlerine öylesine zıttır ki, rüzgâr gemilerin bir taraftan İstanbul'a gelişlerini engelleyecek biçimde eserken, ötekinden gelmek için son derece uygun olur. Limanın girişi bu iki deniz arasındadır ve doğa, insan eli hiç değmeden dünyanın en güzel limanını [Haliç] yaratmıştır; çevresi en az altı mil, genişliği ise bir mildir ve her yer gemilerin girebileceği derinliktedir. Öyle ki körfezin her iki yakasında da kayık indirmeye gerek kalmadan karaya çıkılabilir, çünkü en büyük gemiler bile pruvalarını hiçbir kaygı duymadan karaya uzatabilirler. Dolayısıyla Kâhin'in şehirlerini nereye kurmaları gerektiğini sormak için başvuran kuruculara verdiği cevaba şaşmamak gerekir: "Körlerin tam karşısına." Bunu söylerken, şehirlerini Halkedonluların tam karşısına kurmaları gerektiğini ima ediyor, doğa tarafından sağlanmış böylesine elverişli bir konumu görmezden gelip, Asya yakasındaki Halkedon'u [Kadıköy] bu yerin tam karşısına kuran Halkedonluların ise kör olduklarını iddia ediyordu. Eskiden Bizans adı verilen bu şehir, Sparta kralı Pausanias tarafından kurulmuştu; ama bazılarının söylediğine göre, zaten mevcut bir şe-

hir vardı ve Pausanias bunu ya yeniden inşa etmiş veya sadece biraz genişletmişti. İmparator Severus, ahalinin isyanını cezalandırmak üzere kenti yıkmış, daha sonra Büyük Constantinus tarafından yeniden imar edilen kentin itibarı da yükselterek Yeni Roma diye adlandırılmış, en nihayetinde de imparator kente kendi adını verip, Konstantinopolis demişti. Yine Constantinus tarafından Meryem Ana'ya adandığı için, belki de Theopolis de denen Antiokhia'yı [Antakya] taklit ederek, Parthenopolis adını aldığı da söylenir. Roma İmparatorluğu da ikiye bölündüğü için, o tarihten beri Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti olarak kalmıştır. Venediklilerle ittifak yapan Fransızların 1203 yılında Greklerin [Bizans'ın] elinden aldıkları kenti Paleologoslar 1254'te geri almışlar,¹⁷ en nihayetinde Türklerin imparatoru II. Mehmed 1453 yılının Pentecôte yortusunda, 27 Mayıs salı günü kenti fethetmiştir.¹⁸ Türkler o tarihten beri kenti hep ellerinde tutmuşlar ve İstanbul adını vermişlerdir; bu, Rumca Stanpolin'in bozulmuş halidir. Hemen hemen Lyon ile aynı iklim kuşağında yer alır, ama temmuz ve ağustosta genellikle akşamüstleri esen bir rüzgâr havayı serinletmese, yaz aylarındaki sıcaklığın insanı rahatsız edebileceği söyleniyor. Fransızlar bu rüzgâra limanın ağzından doğru estiği için, dış rüzgâr derler. Bu şehirde çok deprem olur, öyle ki ben bir gecede iki kez sarsıldığımızı hissettim. Kentin üçgen biçimli oluşuna gelince, kenarlarından ikisi deniz kıyısında uzanır: Biri Marmara denizi veya Akdeniz, ötekisi ise liman tarafındadır. Üçüncü kenar ise kara tarafındadır. En uzun kenar Marmara denizi kenarında Sarayburnu'ndan Yedikule'ye kadar uzanandır, liman tarafı ise ortanca kenardır. Saray, Marmara denizi ile liman arasından ileriye doğru uzanan üçgenin tepesinde inşa edilmiştir ve bu Saray'ın alt tarafında, daha alçak kıyıya yakın bir mevkide bu sarayın bahçeleri bulunur; burası aşağı yukarı kadim Bizans kentinin inşa edilmiş olduğu yerdir. İstanbul'a gerek Akdeniz gerekse Karadeniz tarafından gelenler için, çok güzel bir manzara oluşturur.

Üçgenin Akdeniz [Marmara denizi] kıyısındaki diğer köşesinde çatları kurşun kaplı yedi kule [Yedikule] bulunur. Bunlar Hristiyanlar tarafından inşa edilmiş ve uzun süre padişahın hazinesinin saklanması için kullanılmıştır. Şu sırada devlet ricalinden insanların hapsedildiği bir zindan

17 Konstantinopolis Latinler tarafından 1204'te fethedilmiştir; Mihail Paleologos'un şehri geri alış tarihi ise 1261'dir.
18 Tam doğru tarih, 29 Mayıs 1453'tür.

olarak kullanılmaktadır. Limanın [Haliç] sonunda, kara tarafında kalan üçüncü köşede Konstantinos'un sarayının [Eski Saray] harabeleri görülür. Bu şehir sağlam surlarla çevrilmiştir, kara tarafındakiler çift sıradır, yer yer kesme taşlarla, yer yer de sadece molozlar ve tuğlalarla örülmüşlerdir. Bu surlardan her birinin önünde şevli, her iki tarafı da taşla kaplı ve oldukça geniş birer hendek uzanır: Dış taraftaki birinci sur, on on iki ayak yüksekliğinde yalancı bir sütredir; gerek perde hatları, gerekse araya serpiştirilmiş burçları üst taraflarında siperlik olarak ok ve silah mazgalları, alt taraflarında da top mazgallarıyla donatılmıştır; burçlar birbirine yakındır ve sayıları iki yüz elli civarındadır. İkinci sur da aynı durumdadır, yalnız daha yüksektir, çünkü üst taraf mazgallarına kadar yerden yüksekliği üç *toise*'ı [altı metre] bulur. Dış surla aynı sayıda burcu vardır, yalnız bunlar daha yüksektir ve ilk sıra burçlara tepeden bakan hâkim bir konumdadırlar. Bu kentin kolayca tahkim edilip çok sağlam bir savunmaya sahip kılınabileceği de söylenebilir. Ama şu ana dek Türkler buna hiç ihtiyaç duymamış, çünkü kimse böyle bir işi göze alamamıştır. Deniz tarafındaki surlar o kadar yüksek değildir, ama hâlâ sağlamdır ve gerek mazgallarla gerekse top kulplarıyla gayet güzel techiz edilmişlerdir; Marmara denizi tarafında su boyunca dikilmişlerdir, ama küçük koylarda, merdivenlerde veya kayıkların yanaştığı iskelelerde biraz geriye doğru çekilip, kıynın durumuna göre değişen yaklaşık elli adımlık bir yer açarlar.

Bazıları İstanbul'un hem Kahire hem de Paris'ten daha büyük olduğunu hayal etmişler, ama yanılmışlardır, çünkü kesinlikle bu kentlerin ikisinden de küçüktür. Bazılarına göre çevresi on üç, başkalarına göre on altı, kimilerine göre on sekiz mildir; bir seferinde bir başka Fransızla birlikte çevresini dolaştım; ikimiz de elimize birer saat aldık, Tophane'den bir kayığa bindik ve İstanbul tarafına geçip, Saray'ın liman tarafındaki köşküne –mümkün olan– en yakın yerde karaya çıktık. Sonra kayığı bizi beklemesi için Yedikule'ye gönderdik, saatlerimizi yediye ayarladık ve liman boyunca hep surların dışında kalarak yayan ilerledik, kara tarafına da geçtik, Yedikule'ye gelinceye kadar yürüdük. Orada saatlerimize baktık, her ikisinin de sekiz kırk beşi gösterdiğini saptadık. Demek ki bu yolu bir saat kırk beş dakikada katetmiştik. Üç kişi birden kürek çekerse, Yedikule'den Saraybur-

nu'na kayıkla en fazla bir saatte geliniyor, çünkü bu tarafta surlar denize kadar indiği için yürüyerek yol almak imkânsız; ama yayan gidilebilecek bir yol olsaydı bu mesafenin bir saatten daha kısa bir sürede katedilebileceğine eminim. Ama rahat rahat yürümek için bir saat on beş dakika da verilebilir ve işin aslı bu on beş dakika fazlalık gerekli de sayılabilir, çünkü biz işin en başında limanın bir bölümünü arkamızda bırakmıştık. Dolayısıyla İstanbul'un çevresini bizim yaptığımız gibi hızlı hızlı yürüyerek dolaşmak için en fazla üç saatin yeterli olduğu sonucuna vardım. Demek ki kentin çevresinin, sur dışından dolaşıldığında, on ilâ on iki mil olduğu söylenebilir.¹⁹ Bu kentin, altısı kara tarafında, on biri liman tarafında ve beşi Marmara denizi tarafında olmak üzere, toplam yirmi iki kapısı bulunur. Bu kapıların hepsinin kendi limanları ve iskeleleri vardır.

AYASOFYA, SÜLEYMANİYE, YENİ CAMİ [SULTANAHMET] VE DİĞERLERİ

İmparator Constantinus imparatorluğunun merkezini Roma'dan Konstantinopolis'e taşıdığında, Yeni Roma adını verdiği bu kenti Eski Roma ile en azından boy ölçüşebilecek kadar ünlü bir yer yapmaya karar verdi ve bu amaçla yedi tepe veya toprak parçası seçip, bunların üstlerine veya yamaçlarına, yedi dağın üzerine kurulmuş birinci Roma'ya da öykünerek, kentini inşa etti. Daha sonra sayısız heykel, sütun vb süslemelerle onu mamur etti. Yedi tepe üstündeki bu kent öyle bir düzen içinde kurulmuştur ki hiçbir ev bir diğerinin manzarasını engellemez; sokaklar güzel değildir ve çoğu dar-
dır, ama birçok güzel yapı vardır. Birçok güzel cami göze çarpar, en muhteşemleri de Ayasofya'dır. Bir zamanlar Hristiyanların kilisesi olan bu yapı, İmparator İustinos tarafından yaptırılmış, sonra da İmparator İustinianus tarafından genişletilmiş, güzelleştirilmiş ve süslenmiştir.²⁰ Tanrı'nın Bilgeligine adandığı için adı Hagia Sofia'dır. Sonra İstanbul'u alıp burayı cami ya-

pan Türkler adını değiştirmedikleri için, günümüze dek böyle gelmiştir. Gören herkesi hayran bırakan bu yapı yüz on dört adım uzunluğunda, seksen adım genişliğindedir; dışardan kare, içeriden yuvarlak planlıdır. Kilisenin ön cephesi boyunca uzanan revağa dört kapıdan girilir, ama kilisenin içine ancak çok iyi işlenmiş büyük bir mermer

19 Aslında haritaya göre surların çevresi yaklaşık 20,5 km, yani 14 milden (Roma mili) biraz daha fazladır.

20 Aslında İustinianus tarafından 532'de yanmış eski bir kilisenin yerinde yaptırılmıştır.

kapı içinde bir göz oluşturan küçük bir kapıdan geçilir. Sonra fazla geniş olmayan bir mihraba açılan yedi kapı bulunur, bunların ardından da bakırdan dokuz büyük kapı daha gelir, bunların özellikle ortadaki çok büyüktür ve çok hacimli bir mekân olan camiye oradan girilir. Bu hacmin ortasında yer alan kubbenin tonozu basık bir yarım küre biçimindedir, gerek türü gerekse işçiliği açısından benzersizdir; bu kilisenin içinde etrafı çepeçevre dolaşan bir hol vardır, bu holün üstüne aynı şekilde tonozlu, otuz adım genişliğinde, altmış sütunun ayakta tuttuğu bir başka galeri binmiştir ve bu galerideki daha kısa sütunlar da kilisenin tepesini desteklerler; gerek altta gerekse üstte onar sütun vardır. Bu üst galeriye çok rahat eğimi olan bir dehlizle çıkılır; buradaki kapıyı açtırmak için bir Türkün eline para sıkıştırdık: Kilise Hristiyanlara aitken bu galeri kadınlara ayrılmıştı, ayın sırasında görünüşleriyle erkeklerin ibadetini bozmasınlar diye orada duruyorlardı. Burada, Türklerin Konstantinos'lardan birine ait olduğunu söyledikleri bir mezar ve bir de taş bulunur; Meryem Ana'nın İsa Efendimiz'in bezlerini bu taşın üzerinde yıkadığına inanırlar ve ona büyük bir saygı gösterirler. Bu kilise eskiden mozaik resimlerle doluymuş, haç ve bazı tasvirler gibi mozaik parçaları bugün bile görülür; Türkler tasvirleri günah saydıkları için her şeyin üstünü boyamaya giriştiklerinde bunların ancak yarısını silmişler. Bu kilisenin dışında ince ve çok yüksek dört minare bulunur, bunların en tepelerine kadar çıkılır: Çevrelerinde kat kat balkonlar [şerefe] vardır, müezzinler ezanı burarlardan okurlar. Bu kilise bir vakitler müştemilatıyla birlikte şimdi olduğundan daha büyükmüş, Türkler onu epey daraltmışlar: Ama kendi camilerini yaparken bu kiliseyi model olarak kullanmışlar.²¹ Söz konusu kilisenin hemen arkasında, ana girişine fazla uzak olmayan küçük bir sokakta iki büyük ve kalın sütun görülür; rivayete göre, eskiden adalet burada dağıtılmış. Bazılarının söylediğine göre, eskiden üç sütun varmış, Konstantinus her birinin üzerine tunçtan bir haç koydurmuş ve her hacın üzerinde Yunan harfleriyle şu ibareler kazılıymış: İSA MESİH GÖĞE YÜKSELİYOR. Buranın yakınında içeride padişahın yabani hayvanlarının tutulduğu eski bir kule var:²² orada aslan-

21 Ayasofya ile İstanbul'un büyük camileri arasında bir yandan belirgin benzerlikler bulunmasına karşın, öte yandan Osmanlı kutsal yapı mimarisi direkli Arap modelinden hareketle desteklerin giderek azaltılması sürecinden geçip dört sütunlu ve tek kubbeli binalara yönelen açık bir evrim geçirmiştir. Bu evrim, İstanbul'un fethinden önce yapılmış Bursa ve Edirne selatin camilerinde açıkça görülebilmektedir.

22 Ayasofya yakınındaki Vafitzi Yahya kilisesi.

lar, kurtlar, tilkiler, leoparlar, bir vaşak, bir zürafa postu ve başka bazı nadir hayvanlar gördüm. İstanbul'un en güzel camilerine –bu şehirde yedi selatin cami var– Ayasofya modellik yaptığı için, Süleymaniye'nin de ona epey benzediğini söyleyebilirim. Burası, içi kandillerle dolu büyük bir cami; ucunda ki türbede bu caminin bânisi olan Sultan Süleyman'ın naaşının bulunduğu sanduka yer alıyor;²³ bu sanduka Medine'den getirilip yere serilmiş bir secadenin üzerine konmuş ve Mekke'den getirilmiş, üzerinde bu kentin tasviri bulunan bir örtü de sandukanın üzerine serilmiş. Sandukanın bir ucunda üzerine değerli taşlarla süslenmiş iki tuğ takalı bir sarık var; etrafında ise mumlar ve kandiller yakılmış ve alınıp götürülmemeleri için duvara zincirle bağlanmış birçok mushaf görülüyor, ölünün ruhuna fatiha okunsun diye konmuşlar. Kuran okusunlar diye parayla tutulmuş insanlar hiçbir vakit eksik olmuyor, çünkü padişahlar öldükten sonra bu dualar hiç kesintisiz sürsün diye bir vakıf kurmayı ihmal etmiyorlar. Bu türbenin yakınında Süleyman'ın çok sevdiği bir hanım sultanın naaşının bulunduğu bir türbe daha var; orada ayrıca II. Süleyman'ın oğlu olan Selim'in oğullarından birinin de cenazesi bulunuyor.²⁴ Bu caminin çok güzel bir medresesi, beraberinde de hamamları ve şadırvanları var. Sultan Ahmed'in inşa ettirdiği yeni cami İstanbul'un en güzel ve muhteşem camilerinden biridir.²⁵

İçeriye büyük bir avludan geçilerek girilir, sonra karşınıza bir revak gelir, buradaki galerinin üstü boyuna dokuz, enine ise altı kurşun kubbe ile örtülüdür. Sonra kare planlı kapalı bir avluya girilir, çevresinde birçok gizli hela bulunur, her birinin kendi musluğu vardır, ihtiyaçlarını giderenler, Türk âdetleri uyarınca, bunlardan akan su ile taharetlenir. Hatta bu kare mekânın ortasında çok güzel bir şadırvan da vardır. Cami bu kapalı mekâna bitişiktir, dolayısıyla kapısı da onun içindedir. Burası çok büyük bir camidir, kubbesi de çok güzeldir; içinde bir dolu kandil ve cam küreler içinde zarif nesneler vardır; örneğin bu kürelerden birinde eksiksiz bir donanımına sahip minyatür bir kadirge, bir başkasında söz konusu caminin ahşap maketi, ötekilerde de benzer ince işçilik ürünleri görülür. Bu caminin ar-

23 Avrupalılara göre II., I. Bayezid'in tahtta hak iddia etmiş oğullarından Emir Süleyman'ı saymayan Türklerle göre I. Süleyman, veya "Muhteşem" diye de bilinen Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566).

24 Bu bilgi doğru değil. II. Selim'in (1566-1574) ağabeyleri III. Murad tahta çıkarken boğdurulmuş ve Ayasofya'nın avlusunda babalarının türbesine defnedilmişlerdi. Ayrıca Süleyman'ın hiçbir oğlu da kendisiyle aynı yere defnedilmemiştir.

25 Avrupalılar tarafından "Mavi Cami" diye de bilinir; I. Ahmed (1603-1618) tarafından inşa ettirilen bu cami 1617 yılının Haziran ayında açılmıştır.

kasında Sultan Ahmed ile çocuklarının defnedildiği bir türbe vardır; sandukalarının üstünde kocaman bir çavuş²⁶ külahı ve her birinin yanında kocaman bir mum bulunur; her an ruhlarına fatiha okuyan bir kişi hiç eksik olmaz. Bu caminin cümle kapısı Atmeydanı'na açılır. İstanbul'da daha birçok güzel cami vardır: limanın ucundaki köşeye yakın Fatih Camii, biraz daha uzaktaki Sultan Selim Camii,²⁷ Süleyman'ın oğullarından biri tarafından yeniceri ocağının yakınında inşa ettirilen Şehzade Mescidi²⁸ ve Bayezid tarafından Eski Saray yakınında inşa ettirilen [Bayezid] cami.²⁹ Bu camilerin hepsinin darüşşifaları ve medreseleri vardır, kendi olanaklarıyla öğrenim göremeyen birçok fakir talebe buralarda yer içer ve eğtiller.

HİPODROM, İSTANBUL'UN DİKİLİTAŞLARI VE SÜTUNLARI

Eskiden İstanbul'da birçok güzel heykel, dikilitaş ve sütun vardı, ama bütün bunlar harap olmuş ve geriye pek azı kalmıştır. Eski hipodrom ise eskiden sahip olduğu boyutlarla durmaktadır. Burası boyu eninden uzun çok büyük bir meydandır; hipodrom denmesinin nedeni yarış atlarına burada talim yaptırılmasıdır; Türkler hâlâ her gün atlarını burada çalıştırlar ve buraya da Atmeydanı derler. Bu meydanın ortasında oldukça sağlam durumda bir dikilitaş bulunur, üzerinde hiyeroglif harfleriyle yazılmış yazılar vardır ve oradan birkaç adım ileride, üst üste konmuş taşlardan oluşan, hiçbir harç kullanılmamış, epey yüksek bir sütun görülür. Biraz daha uzakta, meydanın ucuna doğru birbirlerine sarılmış üç tunç yilandan oluşan bir sütun [Yılanlı Sütun] vardır; sütunun tepesi üç yılanın birbirinden biraz uzaklaşmış başlarıyla son bulur.³⁰ İstanbul'u alan II. Mehmed bir mızrak veya gürz darbesiyle bu başların görünürdeki alt çenelerini parçalamış; bazılarının söylediğine göre, bu sütun yılanlara karşı bir tılsım olarak konduğu için, bu kırma hadisesinin ardından etrafta yılanlar görülmeye başlanmış, halbuki eskiden orada hiç yılan yokmuş. Yine de sütun hâlâ yerinde durduğu için bu yılanlar insanlara hiç zarar vermiyorlarmış. Şehirde iki güzel sütun daha var;

26 Çavuşlar, sadrazamın ve Divan'ın emrinde çalışan bir bölüktü. Törenlerdeki resmi maiyetin de içinde yer alırlardı. Çavuşlar, sultanın veya vezir-i âzâmın elçileri ya da habercileri olarak da kullanılır, fermanları aktarır veya uygulanmasını sağlarlardı.

27 I. Selim (1512-1520).

28 Aslında I. Süleyman tarafından 1543'te ölen oğlu Mehmed'in anısına inşa ettirilmiştir.

29 II. Bayezid (1481-1512); camii 1506'da tamamlandı.

30 Yılanlı Sütun'dan söz ediliyor. Delfi kâhinine Yunanların bir sunusu olan bu sütun Büyük Constantinus tarafından İstanbul'a getirtilmiştir. Sütunun tepesinde üç yılan başı vardı, Thévenot şehri ziyaret ederken ikisi sağlamdı; 1700'de hiçbirini kalmayacaktır.

hikâyeli sütun [Arcadius Sütunu] diye bilinen biri çok eski; üzerinde en aşağısından en tepesine kadar alçak-kabartma tarzında yapılmış, Roma imparatorları Antonius ve Traianus gibi insan figürleri var ve burada sütunu dikti-rip en üstüne de bir heykelini koydurmuş Arkadius'un bir seferinin hikâye edildiği söyleniyor; sütunun içine yapılmış sarmal bir merdivenle en tepesine kadar çıkılıyor. Ötekine Yanık Sütun [Çemberlitaş] deniyor, çünkü yakındaki birkaç evin kül olduğu bir yangında kapkara kesilmiş ve öyle hasar görmüş ki, ayakta durabilsin, devrilmesin diye çevresine demir çemberler yerleştirilmiş. Sekiz somaki taşından yapılmış ve bunlar birbirine öyle iyi perçinlenmişler ki bu yangından önce yekpare gibi duruyorlarmış. Aradaki perçinler de üzerlerine yapılmış defne dalı yontularıyla gözden gizlenmişler, ama şimdi hepsi açıkta duruyor ve kolaylıkla görülüyor.

Padişahın Sarayı

İstanbul'a denizyoluyla gelinirken ilk görülen şey padişahın sarayı oluyor; burasının deniz kıyısındaki bahçeler nedeniyle çok hoş bir görüntüsü var. Ama binanın mimarisinde hiçbir ihtişam yok ve böylesine güçlü bir hükümdarın sarayından beklenmeyecek bir basitlikte. Türkçede "saray," Fransızcadaki "*palais*" kelimesinin karşılığı, ama Fransızlar bu kelimeyi bozarak "*sérai*" diyorlar, sanki bunu sadece kadınların içeri kapatıldığı daire için kullanıyorlar; bu kelimeyi "kapatmak" manasına gelen Fransızcadaki "*serrer*" veya İtalyancadaki "*serrar*" fiillerinden türetmiş gibiler; ama bu kelime aslında "*palais*"nin karşılığı ve padişahınkine büyük harfle "Saray" demek gerek. Eski Bizans'ın kurulduğu yerde, Karadeniz suyoluna bakan bir burun olan Hagios Dimitrios tepeciğinin üzerinde inşa edilmiş. Daireler bu tepeciğin üst, bahçeler ise alt kısmını işgal ediyorlar. Çevresi üç mil tutan bu saray üçgen biçiminde yapılmış; deniz kıyısındaki iki kenarı kent surlarıyla çevrelenmiş; surlarla deniz arasında biraz yüksekçe küçük bir rıhtım var, ama özellikle de liman tarafından kimse oraya gidemez, ancak Saray tarafından geçilebilir. Üçüncü kenar ise burçlarla donatılmış ve en az deniz kıyısındakiler kadar sağlam surlarla kentten ayrılıyor; burçlarda sürekli olarak acemioğlanlar nöbet tutuyor. Bu acemioğlanlar, devşirme çocukların döküntüleri; içlerinden en zeki ve becerikli olanlar seçilip eğitiliyor

ve devlet makamlarında görev yapmak üzere terfi ettiriliyor; onlar kadar zeki olmayanlar ise daha düşük ve kaba işlerde çalıştırılıyor, bostancı, seyis vb oluyorlar. Liman tarafında, Galata'nın karşısına düşen yerde, rıhtımın yanında birçok güzel mermer sütun üzerinde ayakta duran, pek yüksek sayılamayacak bir köşk var. Padişah sık sık buraya hava almaya geliyor. Denizde gezinmek istediğinde saltanat kayığına buradan biniyor. Sarayın deniz kıyısında bulunan ve Yedikule'ye doğru uzanan öteki kenarında, hükümdarın yine sık sık eğlenmeye geldiği oldukça yüksek bir tür köşk var. Kemeler üzerine inşa edilmiş ve aşağıdaki duvarının üzerinde haçlar göze çarpıyor; Rumlar eskiden burada bir kilisenin bulunduğunu söylüyorlar; hatta Rumların Tenessül-i İsa yortusunda [İsa'nın çarmıhtan göğe çıktıktan sonra Tabor dağında üç havarisine görünmesi; 6 Ağustos] gittikleri bir ayazma var; bunun suyunu hastalarına içiriyor ve onları gırtlaklarına kadar civardaki kumların içine gömüyor, sonra da hemen çıkarıyorlar; sağlığı yerinde olan pek çok kişi de aynı işlemi yapıyor. Padişah o gün genellikle penceresinde durup, kendini göstermeden onların yaptıklarını izleyip eğleniyor.³¹

Bu yerin yakınında büyük bir pencere göze çarpıyor; Saray'da boğulanlar geceleri oradan denize atılıyor ve aşağı atılan insan sayısı kadar top atışı yapılıyor.³² Sahilde doldurulmamış vaziyette bir sürü top bulunuyor. Bu sarayın su tarafına açılan birçok kapısı var, ama sadece padişah ve bazı saraylılar tarafından kullanılıyorlar. Ana giriş kapısı, sarayın yanı başındaki Ayasofya tarafında. Bu kapı, kapıcılar tarafından korunuyor.³³ Bu kapıdan çok geniş bir avluya giriliyor ve içeri girildiğinde ilk önce sağ tarafta revir göze çarpıyor. Saraydaki hastalar, iki adam tarafından çekilen küçük ve kapalı bir arabada buraya getiriliyor. Bu araba belirlediğinde, herkes hatta padişah bile açılıp ona yol veriyor. Biraz daha ileride, solda, çatısı kurşun kaplı çebe-hane veya zırh deposu bulunuyor. Bu bina eskiden Ayasofya'nın ayin eşyasının bulunduğu yerdirdi;³⁴ bu nedenle söz konusu kilisenin zamanında olağanüstü büyük olduğu düşünülebilir. Bu avludan, ilki kadar büyük olmayan, ka-

31 O devirde yaşamış bir Ermeni yazar, Eremya Çelebi de bu yortuyu tasvir eder ve kendi zamanında, yani 1660'a doğru, yasaklandığını ekler.

32 Deniz tarafına açılan Mey-yit Kapısı'ndan, yani Ölüler Kapısı'ndan söz ediliyor.

33 Gerçekten de saray kapılarını beklerler, ama gözden düşmüş bir vezirin veya valinin başını alıp padişaha getirmek gibi daha başka birçok önemli görevleri de vardır. Kapıcıbaşı imparatorluğun en önde gelen kişilerinden biridir.

34 Burası Ayasofya'nın ayin eşyasının bulunduğu yer değil, Aya İrini Kilisesi'ydi; Büyük Constantin devrinden beri var olan bir başka kilisenin yerine Iustinianos tarafından yaptırılmıştı.

re biçiminde, her kenarı iki yüz adım boyunda ikinci bir avluya geçiliyor. Bu avlunun çevresinde birçok mermer sütun üzerine bindirilmiş ve çatıların kurşun kaplı revaklar bulunuyor. Sağ tarafta, bu revağın gerisinde avlunun bir başından diğerine sıralanmış ve hepsi kurşun kaplı dokuz kubbe göze çarpıyor, bunlar mutfaklar. Sol tarafta, yine revağın gerisinde, sadece padişahın bindiği atların bulunduğu ahır var. Öteki ahırlar, sarayın Marmara denizine bakan tarafında, deniz kıyısında bulunuyor. Bu ikinci avluya sadece padişah at üstünde girebiliyor. Diğer insanlar büyük avludan ikinci avluya geçilen kapıda atlarından iniyorlar. Bu avluda yeniçeriler sağ revağın, atlara bakanlar ise sol revağın altına diziliyorlar. Ortada birçok firavuncinin ve servinin gölgesinde kalan çok güzel bir şadırvan var ve padişah eskiden paşaların ve diğer üst düzey kişilerin başlarını bu şadırvanın yanında vurdururdu. Bu avlunun ucunda Büyük Divan'ın [Divan-ı Hümayun] toplandığı salon bulunuyor; onun sağ tarafındaki kapıdan da Saray'ın içine giriliyor; ama bu girişi ancak içeri çağrılanlar kullanabiliyor. Ben hiç çağrılmadığım ve içerisi de sırlarla dolu olduğu için, buradan bahsetmeyeceğim. Bu Saray'ın yapısı, dışarıdan görülebildiği kadarıyla, hiç düzgün değil; köşkler ve kubbeler şeklinde birbirlerinden kopuk dairelerden başka bir şey görülüyor; bu nedenle hiçbir şey ayırt edilemiyor ve neyin ne olduğunu söylemek mümkün değil. Bu Saray'da yaşayan padişahın yanında kalan görevlileri ve onların emrinde de bir sürü adam var. Bu görevlilerin çoğu hadımağa ve hemen hemen hepsi siyah. Eskiden sadece hadım ediliyorlardı, ama padişahlardan biri bir gün gezinirken iğdiş edilmiş bir atın bir kısrağın üzerine çıktığını görünce, eve döner dönmez bu hadımağaların uzuvlarından geri kalanları da kestirmiş; o günden sonra sekiz veya on yaşlarında tüm takım taklavatlarını tamamen kestirmeye özen göstermişler.³⁵ Gerçi bu işlem sırasında ölen çok olur, ama Habeşistan'la ve siyahların yaşadığı diğer yerlerle sınırı olan eyaletlerin paşaları o kadar çok siyahı hadım ettirirler ki yine de ellerinde en düzgün yapıllarını kadınlarının özel hizmetinde kullanmak üzere padişaha hediye etmeye yetecek kadar köle kalır. Sarayın tüm idaresi bu hadımağaların elindedir; sarayın geri kalanından ayrılmış bir dairede hep birlikte kalan kadınlarla ilgilenen hadımağalar, onla-

35 Bu tedbir ve ona yol açan hadise başka seyyahlar ve Osmanlı sarayında yaşamış insanlar tarafından da nakledilmiştir.

rın bekçiliğini yapmak hususunda öyle katı ve gözü açıktırlar ki, ne kadar kurnaz olursa olsun hiçbir kadın yarım-erkekleri kandıramaz; çünkü padişahın kıskançlığını ve bu kadınlardan bir tekinin bile göze görünmesinin ona bakan kişinin hayatına mal olacağını bilirler. Kadınlar sarayın bahçe-lerinde dolaşırken surların çevresindeki bostancılar³⁶ ellerinde aralarına büyük ve yüksek bezler gerilmiş sopalar tutarak deniz tarafına bakar ve böylece kendileriyle bahçe arasına bir tür sur çekerek, sultanların deniz tarafından görülmesini engeller, kendileri de dönüp onlara bakmaya cesaret edemezler; çünkü hadımağalardan biri bu bakışı yakalarsa anında kellelerini uçurur. Bu kıskançlık öyle ileri gider ki kadınlar bahçedeyken, surlar yeterince yüksek olsa bile, kayıklar bahçeye en az dört yüz adım uzaktan geçerler. Ve eğer fazla yaklaşırlarsa ellerindeki alaybozan tüfekleriyle ateş açıp onları uzaklaştırmakla görevli nöbetçiler bekler; öyle ki insanın işi olan yere gitmesi için denizde büyük bir tur atması gerekir. İçoğlanlarının sorumluluğu da hadımağalardadır; çoğu Hristiyan kökenli olup sonradan Müslüman yapılmış içoğlanlarının hepsi genç insanlardır ve sekiz yaşından yirmi yaşına kadar sarayda büyük bir özenle yetiştirilirler. Kimilerine ok ve cirit atmak, ata binmek, güreşmek, okumak, yazmak ve şarkı söylemek öğretilirken, diğerlerine de yeteneklerine ve eğilimlerine göre başka şeyler öğretilir; ama hepsine kaçınılmaz bir biçimde İslami eğitim verilir. Eğer becerikli çıkarlarsa yüksek mevkilere getirilirler; yoksa birkaç yıl içinde yaptıkları işle orantılı bir maaşa bağlanarak saraydan çıkarlar. Sarayda oldukları sürede, eğer bir hata yaparlarsa değneklenirler. Odalara bölünmüşlerdir ve bir odada birçok kişi bir arada kaldıklarından epey rahatsız bir hayat sürerler. Yattıklarında, odadan odaya dolaşan hadımağalar başka yataklara geçerler korkusuyla onları denetlerler, çünkü içoğlanları hiç hadım edilmez. Sarayda içoğlanı olarak varabilecekleri en yüksek mevki, padişahın şahsına en çok yaklaşabilen kırk içoğlanı arasına girebilmektir; bunların içinde ilk dört sırada, hükümdarın kılıcını taşıyan silah-tar, yağmurluğunu taşıyan çuhadar, yıkanmak istediğinde hemen eline dökmek üzere bir ibrikte sürekli su taşıyan ibrik-tar ve susadığında ikram etmek üzere bir küpte şer-

36 Saray muhafızları. Birbirinden bağımsız iki ocakları vardı; biri İstanbul'da öteki Edirne'de bulunan bu ocaklar bostancıbaşlarının kumandasındaydı. Sadece en güçlü kuvvetli ve sağlam yapılı adaylar ya doğrudan ya da acemioglanlar ocağından geçerek iki ocağa kabul edilirdi. Belli bir hizmet süresi sonunda, bostancılar yeniçeri ocağına atanırdı.

bet taşıyan küptar yer alır. Bu dört içöğlanı padişah ne zaman saraydan dışarı çıksa ona eşlik ederler ve bu görevlerin ardından imparatorluğun en yüksek makamlarına çıkarlar. Büyük Saray dışında İstanbul'da Eski Saray denilen bir saray daha var. Eskiden padişahın kaldığı bu sarayda, artık sadece ölen son padişahın kadınları kalıyor; tahta çıkan yeni hükümdarın hoşuna gidip kendi sarayında tuttukları dışında hepsi bu Eski Saray'a gönderiliyor. Eski Saray'da da hadımağalar tarafından yine çok sıkı bir şekilde gözetilme altında tutuluyorlar ve bu durum, eğer padişah devlet ricalinden biriyle evlenmelerini uygun bulmazsa, ölünceye kadar sürüyor. Bu saray gayet güzel inşa edilmiştir; ana kapı dışında başka hiçbir girişin bulunmadığı çok yüksek surlarla çevrilidir; bu nedenle bizim kız manastırlarımıza çok benziyor. Pera'da, Fransa sefirinin evinin yakınında, padişahın bir sarayı daha vardı; orada bir ağanın emrinde birçok içöğlanı bulunur;³⁷ burada bir süre kaldıktan sonra en kabalı bir maaşla çıkarılır, diğerleri padişaha hizmet etmek üzere saraya gönderilir. Bunların dışında, padişahın hem taşrada hem de Rumeli'de daha birçok sarayı vardı; hepsinde güzel bahçeler bulunur ve bu bahçeler bostancıbaşının emri altındaki çok sayıda bostancı tarafından idare edilir. Bostancılık imparatorluktaki en güzel mevkilerden biridir, çünkü bostancıbaşının dairesi sarayda olmasına rağmen sakal bırakabilir; sarayda sadece o ve padişah sakal bırakabilir, diğer herkesin yüzleri, kul olduklarını belirtmek üzere, tıraşlıdır. Üstelik bostancıbaşı gerek bahçede, gerekse hünkârı taşıyan kayığın dümenini tuttuğu deniz gezintilerinde çoğunlukla eşlik ettiği hükümdara sözünü geçirebilir; sadece sarayda değil, tüm devlet içinde büyük bir nüfuz ve itibar sahibi olduğuna kuşku yoktur. Padişah İstanbul'da ileri gelenlerden birini öldürtmek istediği zaman, başını vurup kendisine getirmesi için genellikle bostancıbaşıyı gönderir.

İstanbul'un Diğer Sarayları, Hanları, Sıradan Evleri ve Bedestenleri

İstanbul'da şahıslara ait birçok saray da bulunur, ama bunların dışarıdan bakıldığında hiçbir güzelliği yoktur; tam tersine çok çirkin görünürler; anlaşılan padişah kıskanmasın diye dışarıdan çok gösterişli olmamasına uğraşmışlardır. Bu saraylar büyüktür ve etrafları tıpkı bizim manastırlarımız gibi yüksek duvar-

37 Burası, 1860'a doğru Fransızca eğitim veren bir liseye dönüştürülen "Galatasaray"dır.

larla çevrilidir. İçlerinde tavanları altın yıldız ve lacivert taşıyla, zemini de yere serilmiş güzel halılarla kaplı çok güzel daireler var; yerler halı kaplı olduğu için, bunları bozmama endişesiyle içeri girerken ayakkabıları kapıda bırakmak âdetidir. Duvarlar porselen gibi ince karolarla [çini] kaplanmıştır. Tüm salonlarda ve odalarda, divan adını verdikleri yerden yarım veya bir ayak yükseklikte kerevetler bulunur; bunların üzerine odanın geri kalanını kaplayanlardan daha gösterişli kilimler serilmiş, duvarlara da çok sayıda işlemeli minder yaslanmıştır. Bu divanların üzerinde dinlenir ve ziyaretçi kabul ederler ve günün büyük bir bölümünü burada geçirirler. Tüm bu saraylarda kadınların dairesi konutun geri kalanından ayrılmıştır ve evin efendisi veya birkaç hadımağa dışında hiçbir erkek oraya giremez. Kentte keşişlerin manastırları gibi yapılmış ve han adını verdikleri birçok büyük bina da bulunur. Bunlar, ortasında havuzlu büyük bir çeşme [şadırvan] bulunan genellikle kare planlı büyük bir avlu ve onu çepeçevre kuşatan kemerlerden oluşur; bu kemerlerin altında duvar boyunca hepsi birbirinin eşi olan ve her birinin bir ocağı bulunan odaların kapıları sıralanır. Bu kemerlerin üzerinde tıpkı zemindeki gibi avluyu çepeçevre dolaşan bir galeri bulunur ve bu galeri boyunca da aşağıdakilere benzeyen odalar sıralanır. Bu hanlarda tüccarlar kalır. Bu odalardan bir kaçını tutmak için elinde hepsinin anahtarı olan kapıcıyla konuşmak gerekir; ona, onların tabiriyle, oda açtırmak için çeyrek veya yarım kuruş verilir. Kalınan her gün için de, konmuş vergiye göre bir, iki veya üç *aspre* verilir,³⁸ mallarını koymak için kullanılan ambarlar da aynı şekilde kiralınır. Bu hanlar çok iyi inşa edilmiş ve ana duvarlar kesme taşla örülmüştür. İstanbul'daki en güzel han Valide Sultan Hanı'dır; bu adı almasının nedeni mevcut padişahın annesi tarafından yaptırılmış olmasıdır.³⁹ Bu sayede her zaman ucuza kiralayacak bir ev de bulabilen yabancılar açısından hanlar büyük bir kolaylıktır. Odalarda bir şilte, birkaç örtü, kilimler ve minderler olduğu için mobilyalı bir konuta kavuşmuş olursunuz. Bu hanlar, ait oldukları şahıslar açısından büyük bir gelir kaynağıdır. İstanbul evleri ise çok sıradandır ve hemen hemen hepsi ahşaptır; bu yüzden sık sık yangın

38 Yunanca aspron'dan (beyaz) gelen aspre'in Türkçedeki karşılığı akçe'dir. Bu gümüş sikke, 14. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun temel para birimidir. 15. yüzyıldan sonra sürekli devalüe edilmiş ve gerçek değerini böyle yitirmiştir ki yerini, döneme göre 80 ilâ 120 akçe eden kuruşa bırakmıştır.

39 I. Ahmed'in eşi ve Thévenot'un ziyareti sırasında padişah olan IV. Mehmed'in bükükannesi olan Kösem Sultan tarafından yaptırılmıştır. Kösem Sultan 1651'de öldürülmüştür.

çıkar ve özellikle de rüzgâr olduğunda ortalığı korkunç bir şekilde yakıp yıkar. Benim kaldığım sekiz ay boyunca İstanbul'da üç yangın çıktı. Birincisi, ilk geldiğim güne denk düştü ve sekiz bin ev yandı; diğer iki seferde hasar bu kadar büyük olmadı. Sultan Murad devrindeki yangın üç gün üç gece boyunca öyle büyük bir kargaşa yaratmıştı ki, kentin yarısı bu felaketten kurtulamamıştı. Gerçi bu evlerin çoğu küçüktür ve kullanılan malzemenin çoğu ahşaptır, bu nedenle kısa sürede ve az bir masrafla yeniden inşa edilirler. Bu yangınlara çare olmak ve çıktıkları zaman önlerini alabilmek için, padişah-tan düzenli maaş alan baltacı adında adamlar çalışır. Bir yerde yangın çıktığında komşu evleri baltalarla yıkarlar; yıkım işine kimi zaman yirmi, otuz ev aşağıdan başlarlar, çünkü alevler hızla ilerleyip kısa sürede onlara ulaşır. Bu yangınlar tütün içilirken kolayca çıkar, çünkü Türkler tütün içerken uykuya dalar ve yatakta bile tütün içtikleri için çubuklarından düşen közün yanmaya müsait maddeleri tutuşturması kolay olur. Bu yangın kargaşasına bazen de askerler yol açar: Yangını söndürmek için koşuşturan insanların telaşından istifade edip evleri yağmalamak için kasten yangın çıkarırlar. İstanbul sokakları çok kötüdür; çoğu dar ve dolambaçlıdır; pazar kurulan birçok meydan vardır. Ama baştan başa kesme taşlarla inşa edilmiş ve çok kalın duvarlarla çevrelenmiş, çok büyük, yuvarlak bir avlu olan Büyük Bedesten'i mutlaka görmek gerekir; içerideki dükkânlar, Paris'teki Saray'ın salonunda olduğu gibi, avlunun çevresine sıralanmıştır. En kıymetli mallar bu dükkânlarda satılır. Bu çarşının çok sağlam ve her gece kapanan dört kapısı vardır; içeride hiç kimse yatmaz, herkes gece olduğunda dükkânını kilitleyip gider. Kentte bir bedesten daha var, ama bu bedesten daha küçüktür ve orada daha değersiz mallar satılır.

Kasımpaşa, Galata, Pera ve Tophane

İstanbul'dan yeterince söz ettikten sonra, şimdi de onun surdışı semti sayılabilecek Galata'ya geçmek lazım. Galata'yı İstanbul'dan ikisinin arasında bulunan liman ayırıyor; her iki yakada da çok sayıda kayık ve pereme var; onlara binip çok cüzi bir para ödeyerek karşıdan karşıya geçebilirsiniz ve sizi işinizin olduğu yere bırakırlar. Kayıklar küçük tekneler, peremeler ise son derece hafif, küçük kayıklar ve dengeleri öyle hassas ki bir

tarafa diğerinden biraz daha fazla yüklenirseniz kolayca devrilebiliyorlar. Galata'ya oldukça büyük olan limanın çevresini dolaşarak karayoluyla da gidebilirsiniz; bu yolla, limana dökülen küçük bir tatlısu deresinin [Kâğıthane] üzerinden Galata tarafına geçiliyor. Karşınıza önce Okmeydanı çıkıyor; burası Türklerin ok attığı büyük bir alan. Ayrıca Türkler ordunun selameti ve her ihtiyaçları için büyük ayin alayları halinde buraya gelip Tanrı'ya dua ederler. Sonra büyücek bir köyü andıran Kasımpaşa'ya geliriz. Kadırgaların, mavnaların ve teknelerin yapıldığı tersane orada, deniz kıyısında. Kadırgaların üstleri kapalı olarak karaya çekilebileceği veya yenilerinin yapılabileceği yirmi altı göz [inşa tezgâhı] vardır. Kapudanpaşa'nın dairesi kumanda ettiği tersanededir ve donanmanın hepsi ona bağlıdır. Aynı tersanenin içinde padişahın kölelerinin *bain'i* bulunur;⁴⁰ burası çok büyük ve geniş bir binadır. Oradan Galata'ya geliriz; Galata ile Kasımpaşa arasında onları birbirinden ayıran mezarlıklardan başka bir şey yoktur. Galata İstanbul'un karşısına düşen oldukça büyük bir kenttir ve bir limanla İstanbul'dan ayrılmıştır. Burası eskiden Cenevizlere ait hatırı sayılır bir kentti. Türkler İstanbul'u fethettikten sonra Cenevizlerin onlara uzun bir süre direndikleri büyük bir kule hâlâ ayakta. ⁴¹ Frenklerin ikametgâhı olan bu semtte çok sayıda Rum da barınır. Galata'da Frenk din adamlarının, daha doğrusu Fransiskanların beş evi vardır ve kiliselerinin adı Meryem Ana Kilisesi'dir; katı Fransiskanların kilisesi Saint-Pierre, Jakobenlerinki Saint-Benoît, Kapusenlerinki Saint-George'dur.⁴² Deniz kıyısında dünyadaki en güzel balıkthane bulunur. Burası iki kenarına balıkçıların sıralandığı bir sokaktır; tezgâhlarında öyle çok balık vardır ki insan şaşırır. Orada hemen hemen her türden balık bulunur; hepsi de nefis, taze ve ucuzdur. Rumlar Galata'da birçok meyhane işletirler, bu nedenle buraya İstanbul'un ayaktakımı toplanır; sarhoş olduklarında son derece küstahlaşırlar ve onların yoluna çıkmak tehlikeli olabilir. Galata'dan yokuş yukarı çıkılarak Pera'ya gidilir; Galata ile Pera'yı da birbirinden mezarlıklar ayırır. Burası imparatorun [Roma-Cermen İmparatoru?],

40 İtalyancada "banyo" manasına gelen bagno'dan türetilmiş bagne: "zindan".

41 Burası Cenevizlerin yaptığı Galata Kulesi'dir ve hâlâ ayakta, ama burada Türklere karşı hiçbir savunma yapılmamıştır, bunun da nedeni İstanbul kuşatması sırasında Cenevizlerin tarafsız kalmaları ve daha sonra da Türklere teslim olmalarıdır.

42 Thévenot'nun devrinde Galata'da sekiz Katolik kilise vardı. Dördü hâlâ ayakta. Bunlar Thévenot'nun saydıklarıdır; sadece Saint-François Kilisesi 1697'de camiye dönüştürülmüştür.

Polonya ve Ragusa kralının İstanbul'da ikamet eden elçileri dışında, diğer Hristiyan elçilerin kaldığı iyi bir semttir. Fransa sefiri Pera'da gayet iyi bir konumda; *La Maison du Roi* [Kralın Evi] adı verilen büyük ve güzel bir sarayda ikamet eder.⁴³ Padişahın sarayının karşısına düşen ve Pera çok daha yukarıda kaldığı için Topkapı Sarayı'ndan daha yüksek bir yerde inşa edilmiş bu sarayın tüm limanı ve Sarayburnu'nu gören muhteşem bir manzarası var. Pera'nın evleri güzeldir ve bunlarda Rumların en hatırlılarından başka pek oturan yoktur. Pera'dan aşağıda Boğaz kıyısında ve Topkapı Sarayı'nın karşısında olan Tophane'ye ulaşmak için epey yokuş inilir. Burada bulunan Tophane küçük bir kasaba boyutlarındaki tüm semte de adını vermiştir. Galata, Pera ve Tophane'deki evler öyle uygun ölçülerde inşa edilmiştir ki, kimisi yukarıda kimisi daha aşağıda kalan bu yerler limanın ve denizin kolayca ve göze hoş gelecek biçimde seyredilebildiği bir amfiteatr oluştururlar.

Kız Kulesi, Üsküdar, Prens Adası [Büyükada] ve Karadeniz

İstanbul civarındaki kırlık alanlar Fransa'daki kadar nefis ve meskûn olmasa da, güzel gezinti yerleri de eksik değil. Bir kayığa binip Türkçe-de "İskodar" [Üsküdar] denen Scudaret'ye gitmek gerekir; yol en az bir mil tutar. Topkapı Sarayı ile Üsküdar arasında kalan Leandros Kulesi'nin⁴⁴ [Kız

Kulesi] önünden geçilir ve eğer istenirse bu kuleye de girilebilir. Bu kule denizdeki bir kayalığın üzerine inşa edilmiştir ve oldukça sağlam. Buradaki çok sayıda top hem İstanbul'un limanını, hem de Boğaz'ın Trakya ve Propontis [Marmara] veya onların tabiriyle Karadeniz ve Akdeniz ağzlarını dövebilir. Bu kulede, suyu çok serin ve içimi güzel bir kuyu da var. Buraya niçin Leandros kulesi dediklerini bilmiyorum. Oradan Üsküdar'a geçiliyor; burası Asya'da, deniz kıyısında bulunan ve Sarayburnu'nun karşısına düşen bir köy; orada padişahın güzel bahçelerle çevrili güzel bir sarayı var. Yine aynı kıyıda, biraz daha aşağıda, Yedikule'nin karşısında eskiden meşhur bir kent olan ve orada yapılan dördüncü ekümenik konsille bilinen

43 IV. Henri ve I. Ahmed döneminde sefir M. de Brèves tarafından inşa ettirilen Fransız Sefareti, Thévenot İstanbul'a uğradıktan sonra, Marki de Nointel'in sefaretı sırasında genişletilmiştir.

44 Bu isim, Çanakkale'ye ilişkin Hero ve Leandros efsanesiyle bir karışıklığa işaret ediyor. Manuel Komnenos tarafından (1143-1180) yaptırılan bu kule birçok kez yeniden inşa edilmiştir. Thévenot'nun gördüğü herhalde ahşap bir binaydı. Bugünkü kule II. Mahmud devrinde (1808-1839) inşa edilmişti.

Halkedon [Kadıköy] bulunuyor. Şimdi viran olmuş bir köyden başka bir şey değil. İstanbul'a dört saat mesafedeki Prens Adası,⁴⁵ havası mükemmel bir gezinti yeri; bu ada yeterince büyük olmasa da çok hoş bir yer ve Rumların yaşadığı iki kasabası var. Karadeniz suyu da harika bir gezinti yeri; Trakya [İstanbul] boğazı olan bu suyu Karadeniz'den İstanbul'a kadar uzanıyor ve orada Marmara ile birleşip sularını Akdeniz'in sularıyla buluşturuyor. En geniş yeri yaklaşık bir mil, boyu da on iki mil. Tophane'den bu boğaza doğru gidilirken, sol tarafta, Avrupa yakasında bahçeler içinde birçok güzel ev göze çarpıyor; boğaza girildiğinde iki yakanın görüntüsü, dünyada bundan daha nefis bir şey olamaz dedirtecek şekilde, gerçekten insanı büyüylüyor. Muhteşem evler ve içleri her türlü güzel meyve ağacıyla dolu bahçeler göz alabildiğine uzanıyor. Asya yakasında çok güzel bir kale gördüm; şimdi tahtta olan Sultan Mehmed'in babası Sultan İbrahim diğer kardeşlerini öldürten Sultan Murad'ın elinden kurtulmak için yirmi yıl boyunca orada saklanmış.⁴⁶ Bu kalenin önü çok sayıda yüksek ağaçla kaplı; bu nedenle, orada yaşayanların da söyledikleri gibi, az sayıda kişi tarafından ziyaret ediliyor. Ayrıca bu kıyılarda insanın her ihtiyacını bulabildiği çok sayıda güzel köy sıralanıyor. Boğazda birçok türde ve çok miktarda balık tutuluyor; en çok da kılıçbalığı görülüyor; burunlarının üzerindeki kılıç, daha doğrusu testere biçiminde uzun ve geniş kılıçtan ötürü bu ad veriliyor. Suyun dışına sıçrayarak gemileri takip eden çok sayıda yunusbalığı da göze çarpıyor. Bu boğazda, İstanbul'a altı mil mesafede, biri Avrupa diğeri Asya yakasında iki hisar var; her ikisi de yüksek tabakadan insanlar için hapisane olarak kullanılıyor ve Kazakların akınlarını durdurmak için yapılmışlar;⁴⁷ bunlar olmasa Kazaklar İstanbul içlerine kadar çapula gelebilirlerdi, hisarlarla rağmen zaman zaman tehlike işareti verilmesine neden olduklarına göre bu söylenende gerçek payı var. Üç veya dört saat içinde İstanbul boğazının Karadeniz'e açılan ucuna varılır. Son derece dar olan bu ağzın ortasında her

45 Bugünkü Büyükkada; İstanbul'un on beş mil kadar açığında dört meskün ada ve beş gayrimeskûn adacıktan oluşan Prens Adaları'nın [Adalar] en büyüğü.

46 Selefi olan IV. Murad (1623-1640) diğer kardeşlerini boğdurttuğu ve çocuğu da olmadığı için, İbrahim tahtın tek muhtemel vârisiydi ve dolayısıyla ölüm tehlikesiyle karşı karşıya değildi. Bu nedenle saraya saklanmamış, 17. yüzyıl başından beri tüm veliaht şehzadelere yapıldığı üzere, oraya kapatılmıştı.

47 Bu hisarları, Boğaz'ın ortasında bulunan ve İstanbul'un fethinden hemen önce yapılmış olanlarla karıştırmamak gerek; burada sözü edilen hisarlar Boğaz'ın en kuzey ucunda, Karadeniz'e açıldığı noktada bulunurlar ve gerçekten de IV. Murad devrinde Kazakların denizden yaptıkları akınları durdurmak için yapılmışlardır.

48 İstanbul'u ziyaret eden seyahatlerin çoğunun değindiği bu sütun artık yoktur.

49 Avrupa yakasındaki bu fenerden Marco Polo da bahsetmiştir.

50 Boristene ve Tanais, Dinyeper ile Don nehirlerinin eski Yunanca adlarıdır.

iki yakaya ellişer adım uzaklıkta küçük bir ada, daha doğrusu tek başına bir kayalık bulunur; yanaşılıp tepesine kadar çıkılabilir. Bunun üstünde Pompeius sütunu adı verilen beyaz mermerden bir sütun bulunur,⁴⁸ sütunu Mithridates'i yenen Pompeius zaferinin anısına diktirdiği için bu adın verildiği söylenir. Hemen yakında, bu kayanın çevresinde suyun içinde şuraya buraya serpiştirilmiş bir-

çok küçük kaya parçası daha vardır; birçok kişi Kyenai veya Symplegades kayalıklarının [Çarpışan Kayalıklar] bunlar olduğuna inanırlar. Pompeius sütununun bulunduğu kayanın Avrupa yakasında karşısına düşen yerde, su kıyısında bir köy ve bir kule bulunur; kulenin tepesinde geceleri gemilerin önünü aydınlatmak amacıyla fener yakılır.⁴⁹ Çünkü bu deniz oldukça tehlikelidir ve her yıl birçok gemi orada batar; Rumlar buraya Maurothalassa, yani Karadeniz derler; bu adın verilmesinin nedeni sularının siyah olması değil, sık sık fırtına çıkmasıdır; üstelik bu fırtınalar öyle aniden patlar ki ortalığı karmakarışık ederler ve hava ne kadar açık olursa olsun bir an içinde patlayan fırtına insanı şaşkına çevirir. Bu deniz fazla geniş olmadığı ve ayrıca Tuna'nın, Boristene'nin, Tanais'in⁵⁰ ve daha birçok küçük ırmağın sularının dökülmesi nedeniyle pek çok akıntı barındırdığı için, gemiler çok fazla dalga yer ve sık sık kayalara çarparak batarlar. Eskiler bu denize Pontus Euksinus derlerdi; Latince "inhospitalis," yani misafirlerine iyi davranmayan anlamına gelen Aksinos'un değiştirilmiş ve yumuşatılmış bir türeviydi bu. Tıpkı İtalya'da bir zamanlar adı Malventum olan kentin bu adının değiştirilerek Beneventum yapılması gibi... Avrupa yakasına çıkıldığında bahçeler ve otlaklarla kaplı çok güzel bir bölgeyle karşılaşılır; bu kırlık alanda Rumların yaşadığı birçok köy bulunur. Aynı yakada biraz daha içerilere girildiğinde İstanbul'a kadar su götüren çok güzel sukemerleri görülür.

TÜRKLERİN BOYU POSU, GÜCÜ KUVVETİ, KIYAFETLERİ, SELAMLAMA BİÇİMLERİ, ÖRF VE ÂDETLERİ

İstanbul'un dolaşıp gördüğüm yerlerinden, bu konuda zaten birçok kişi uzun uzun yazıp çizdiği için, kısaca söz ettim; şimdi dikkat edip öğrenibildiklerimden hareketle Türklerin boyu posu, gücü kuvveti, kıyafeti, örf

ve âdetleri, işleri yapma etme biçimleri hakkında bir şeyler söyleyeceğim. Türkler genellikle güzel endamlıdır, gövdeleri mütenasıptır; öteki Avrupa ülkelerinde sık rastlanan kusurlar onlarda pek görülmez: hiç kambur yoktur, topal sayısı azdır ve Türk gibi kuvvetli deyişi asla boşuna söylenmemiştir; çünkü çoğu kuvvetli ve sağlam yapılıdır. Kıyafetleri de endamlarını güzel göstermeye elverişlidir ve kusurları gizlemek bâbından, Fransa'da bağlanan dantelli, yuvarlak dizbağı örtülerinden üstündür. Çıplak tenlerine hem önden hem arkadan kapalı bir iç donu giyerler; yenleri bizde kadınların giydiklerini andıran iç gömlekleri yine bizim kadınlarınkiler gibi yırtmaçlıdır ve iç donunun üzerine iner; gömlek üzerine bir dolman giyerler; topuklara kadar inen bir rahip cübbesini andıran bu giysinin yenleri dardır ve elin sırt bölümünü örten yuvarlak bir parçayla sonlanır. Bu dolmanları bezden, taftadan, satenden veya son derece zarif alacalı bulacalı kumaşlardan biçer ve kışın da içlerine pamuklu astar diktirirler. Dolmanın üstüne, bellerine kuşak dolarlar; bu kuşak çözülüp kafaya sarıldığında sarık vazifesi de görebilir; bazen de bellerine iki veya üç parmak eninde, altın veya gümüş halkalarla süslenmiş, deri kemer bağlarlar. Kemerlerinde genellikle çift hançer taşırlar; bunlar kınları da olan bıçaklardır, ama hem sapları hem de kınları altın veya gümüş bezemelidir, bazen de üzerlerine değerli taşlar kakılıdır. Bazı hançerlerin sapı ise pahada fildişiyle bile ölçmedikleri ve libresi çok pahalıya satılan balık dişinden yapılmaz. Kuşaklarının iki tarafına birer mendil sokuludur ve tütün kesesi de asılı durur, göğüslerinde ise para keseleri sallanır, ama başka bir sürü ıvır zıvır, evraklarını, biraz buruşmuş veya kirlenmiş mendillerini de göğüslerine sokarlar. Çünkü onlar göğüslerini bizim ceplerimizi kullandığımız gibi kullanırlar. Dolamanın üstüne bizim robdöşambrları andıran bir ferace giyerler; bu uzun kollu giysinin yenleri de çok geniştir, fakat bu feraceler her zaman giyilmez. Bunları palto olarak kullanır ve kışın içlerini kürk kaplatırlar; imkânı olanlar dört, beş yüz kuruşu gözden çıkarıp içlerine samur kürk diktirirler. Bacaklarını saran ve bacak uzunluğunda bez çoraplar giyerler; ayak bölümlerini herkesin maddi durumuna göre sarı veya kırmızı deriden yaptırıp beze diktirdikleri bu ayakkabıya mest denir. Ayakkabılar da aynı renktedir ve hemen hemen pantufla gibi yapılmışlardır; topukları pençenin geri kalanıyla aynı yüksek-

liktedir, tek fark topuğa yarım daire biçiminde küçük bir demir çakılmasıdır. Bu ayakkabılara “pabuç” derler. Başlarına kırmızı kadife bir takke takarlar; iç tarafı pamuklu olan bu takkenin çevresine beyaz ve kırmızı bir sarık sararlar. Bu sarık birkaç kulaç uzunluğunda bir tül bentten veya ipek kumaştan oluşur; kumaşın tüm enini, hiç daraltmadan kullanırlar, bununla başlarının çevresini birkaç kez sararlar; ve birçok biçimde sarıp bükerek, bir adamın sosyal durumu ve mevkii sarıklarından ve öteki başlıklarından anlaşılır; bunlardan şimdi söz edeceğiz. Çok zor sarık sarma biçimleri mevcuttur ve bazı insanlar bunları iyi sarmayı (bizdeki kuaförler gibi) meslek edinmişlerdir. Muhammed’in soyundan gelen ve şerif diye anılanlar, yeşil sarık takarlar; sadece bu soydan gelenler bu unvanı alabilir veya başlarına yeşil sarık takabilirler ve ancak bu renkle tanınırlar. Sadece hayali bir soyluluk sahibi olan bu insanlar çok kalabalıktır ve bugün hâlâ bazı Arabistan ve Afrika devletlerinde bulunan –başka bir yerde onlardan yeniden söz edeceğiz– birkaç hükümdar bir kenara bırakılacak olursa, çoğunluğu son derece yoksuldur. Bu şerifler keramet sahibi olduklarına, yanan ateşin içine atılsalar bile kollarına zarar gelmeyeceğine insanları inandırır. Bu soydan gelen kadınlar da başlarının önünde peçelerine taktıkları yeşil bir kumaş parçasıyla kendilerini belli ederler. Ama Türk kıyafetine dönecek olursak, ben bunu çok kullanışlı buluyorum; zaten bu nedenle Kuzey ve Batı’daki bazı eyaletleri istisna sayarsak, en yaygın kıyafet de budur. Türkler saçlarını kazıtırlar ve Frenklerin saçlarını uzatmalarını tuhaf karşılarlar, çünkü şeytan uzun saç a yuva yapar, derler; saçlarını kazıttıkları için de, bizim saçlarımızı iyi taramazsak maruz kaldığımız bin bir türlü pislikten kurtulmuş olurlar; ama yüksek mevkide bulunup Saray’da görev yapanların dışında kalanlar sakal ve bıyık uzatırlar, Saray’da ise sadece padişah ve bostancıbaşı sakal ve bıyık bırakabilir; Türkler güzel sakallı adama çok itibar ederler; bir adamın sakalını çekmek çok büyük bir hakarettir; buna karşılık, sık sık yaptıkları gibi, sakal tutulup öpülebilir, babalarının, padişahın ve başkalarının başına kasem ettikleri gibi, sakalları üzerine de yemin ederler. Bir adamı selamlarken başlıklarını hiç çıkarmazlar, bu hakaret sayılır; sadece ellerini karnlarına koyup hafifçe eğilir ve “selamün aleyküm” derler; selamlanan kişi de “aleyküm selam ve rahmetullah” diye cevap verir. Aslında bu selamla-

ma tarzı çok resmi ve epey kadimdir, Kutsal Kitap'ta da buna rastlanır. Türklerde en saygıdeğer yan sol taraftır, çünkü kılıç o tarafa asılır; öyle ki bir kişi, yanındakine itibar ettiğini göstermek için kendisi sağ tarafta yürüyüp, onu kılıcını astığı tarafına alır. Bir Türk bir Hıristiyanla birlikte giderken, ona sol yanı gönül rızasıyla vermez ve bu ikisinin uyuşması kolaydır, çünkü bizde de sağ yan daha şerefli kabul edildiği için, her ikisi de şeref köşelerine kavuşmuş olurlar.

Hamamlar

Türkler sağlık açısından olduğu kadar bedenlerini temiz ve zinde tutmak için de sık sık hamama giderler. Bunun için şehirlerinde birçok hamam bulunur ve en kötü köyde bile en az bir hamam mutlaka vardır. Hepsi aynı biçimde yapılmıştır ve aralarındaki tek fark bazılarının daha büyük veya mermer döşeli olmasıdır. Size Tophane'de güzel bir caminin yanında bulunan hamamı –gördüklerimin en güzellerinden biri– anlatacağım. Uzunluğu yirmi adımı bulan büyük, kare bir salona giriyorsunuz, taban döşemesi yerden epey yüksek; bu salonda çepeçevre mastabalar veya duvara yapışık inşa edilmiş taş sıralar bulunuyor. Bu sıraların enleri yaklaşık bir *toise* [iki metre], yerden yükseklikleri ise yarım *toise*, hepsinin üzerine hasır serilmiş. İlk geldiğinizde bu sıralardan birinin üzerine sizin için büyük bir örtü (adına “futa” diyorlar) seriyorlar, oturup soyunduktan sonra giysilerinizi oraya bırakıyorsunuz. Bu salonun ortasında büyük bir şadırvan var, kocaman havuzunda kullanılmış havlular, örtüler yıkanıyor ve bunlar yıkanıldıktan sonra o salonun üst kısmına çepeçevre yerleştirilmiş sırkaların üzerine asılıp kurumaya bırakılıyorlar. Sizin için serilmiş peştemalın üzerine oturduktan sonra size bir örtü daha getiriyorlar, bunu da gömleğinizin üzerinden belinize bağlıyor ve gömleğinizi ancak daha sonra çıkarıyor, böylece görülmemesi gerekeni kimseye göstermemiş oluyorsunuz, yoksa bu çok büyük bir suç sayılır; sarındığınız örtü [peştemal] belinizden dizlerinize kadar hem önünüzü hem de arkanızı kapatıyor. Gömleğinizi de çıkardıktan sonra üzerine oturduğunuz peştemalın içine giysilerinizle birlikte koyuyor ve biri eller diye hiçbir kaygıya kapılmadan orada öylece bırakıyorsunuz;

a Peştemal –ç.n.

çünkü hamamlar, sanki kutsal mekânlarımı gibi, özgürlük ve emniyet yerleridir ve buralarda hiçbir edepsizlik yaşanmaz; şayet yaşanırsa hamamcı zararı tazmin etmek zorundadır. Soyunduktan sonra, küçük bir kapıdan geçerek biraz daha sıcak küçük bir salona ve oradan da başka bir kapıdan geçerek çok sıcak olan büyük salona giriyorsunuz. Bu salonların hepsi kubbeli, kubbelerine küçük pencereler açılmış, pencerelerdeki küçük camlardan içeri ışık giriyor. Büyük sıcak salon [sıcaklık] beşgen planlı, her cephesi iki büyük mermer sütunla ayakta duruyor; her cephede yerden yaklaşık yarım ayak yüksekliğinde mermer bir peyke var ve her cephenin ortasında duvara bitişik, yerden yaklaşık iki ayak yükseklikte ve birkaç ayak eninde beyaz mermerden bir kurna ve üstünde de bir sıcak su musluğu bulunuyor; bu musluğun dört parmak kadar üstündeki bir başka musluktan ise soğuk su akıyor; öyle ki bu muslukları istediğiniz gibi ayarlayıp hep el altında bulunan büyük bakır taslara istediğiniz kadar su doldurup tepenizden boca ediyorsunuz. Ayrıca bu salonda içi sıcak su dolu büyük bir taş tekne var; insan isterse onun da içine girebiliyor, ama buraya çeşit çeşit hastalığı olan bir sürü münasebetsiz de girdiği için, suyu sık sık değiştirilse de çok emniyetli olduğu söylenemez; ancak henüz içine kimsenin girmediğinden emin olursanız, girilip yıkanılabilir. Bu büyük salona geldiğinizde önce, alt taraftaki külhanlarla ısıtılan, tamamı mermer döşeli zemine oturuyorsunuz; sonra edep yerleri dışında her tarafı çıplak bir uşak [tellak] geliyor (hamamda çalışan tellakların hepsi, içeri girenlere hizmet etmeye hep hazır bir halde her an böyle giyimli) ve sizi sırtüstü boylu boyunca yere yatırdıktan sonra dizlerini karnınıza bastırıyor ve sizi kollarıyla sıkı sıkıya sarıp, sinirlerinizi gevşetip rahatlatmak amacıyla, gövdenizin, kollarınızın ve bacaklarınızın tüm kemiklerini kütürdetiyor. Sonra karınüstü yatırıyor ve aynı işlemi sırtınızda yürüyerek gerçekleştiriyor, öyle ki yeri öptürüyor size; daha sonra sakalınızı ve koltuk altlarınızı tıraş edip, başka bölümlerinizi de kendiniz tıraş etmeniz için bir ustura veriyor; bu iş için, salonun duvarlarının köşelerindeki çok sayıda küçük bölmeden birine çekiliyor ve içeri girince peştemalınızı çıkarıp kapıya asıyorsunuz; böylece içeride birinin olduğu görülüyor ve içeri kimse girmiyor, siz de rahat rahat tıraş oluyorsunuz. Usturayla bir yerinizi kesmekten korkuyorsanız, size bir ağda veriyorlar; rusma denen bir

mineral, toz haline getiriliyor, içine kireç katılıp su eklenerek hamur yapılıyor. Bu ağda vücudun kıllarının dökülmesi istenen bölgelerine sürülüyor ve on beş dakikadan kısa bir süre içinde tüm kıllar sıcak su dökülerek çıkartılan ağdaya yapışıp gidiyor; su dökmenin vaktinin gelip gelmediği kılların ağdayla birlikte gidip gitmeyeceği denenerek anlaşılıyor, çünkü şayet bu ağda ciltte gereğinden uzun bırakılırsa kılların ardından insanın etini de kemirmeye başlar. Rusma, cüruf gibi bir mineraldir, Türkiye’de çok kullanılır ve piyasaya öyle büyük miktarda sürülür ki padişahın gümrükleri bundan hatırı sayılır bir gelir sağlar. Malta’da rusma yerine aynı amaçla kireç ile karıştırılan sarı zırnık kullanılır. Kıllarınızı döküp, peştemalınızı yeniden bağladıktan sonra büyük salona geri döner ve orada dilediğiniz kadar terlersiniz; sonra elinde siyah *camelot*’tan^a bir keseyle bir uşak gelir, keseyle eline takar ve bedeninizin her yanını ovar; bu keseleme işini canınızı acıtmadan ama öyle güçlü bir biçimde yapar ki, derinizdeki bütün kiri söküp atar, sonra ipekten bir saçaklı lif alır, içine bir sabun parçası koyar, bununla her yerinizi sabunlar ve ovalar, bu işlem de tamamlanınca, bedeninize bol bol su döker ve şayet isterseniz başınızı da sabunlar. Bu da bitince size kuru bir peştemal getirir, siz de ıslanmış olanın yerine bunu bağlarsınız; sonra giysilerinizi bıraktığınız odaya döner ve oturursunuz; o zaman da oraya gelirken ayaklarınız kirlenmiş olabileceği için ayaklarınıza su döker, sonra size sıcak ve kuru havlular getirir, siz de her yerinizi iyice kurularsınız ve giyindikten, bir başka hizmetkârın tuttuğu aynada kendinize baktıktan sonra geriye parayı ödeyip gitmek kalır. Normal hamam ücreti iki akçedir ve yıkananlar kendilerine hizmet eden kişiye de en az o kadar bahşiş verirler. Bu hamamlar çok kullanışlıdır ve sanırım bunları sık sık kullanmaları onları birçok hastalıktan kurtarmaktadır: İsteddiği kadar yoksul olsun, kadın veya erkek haftada en az bir kez hamama gitmeyen yoktur. Bazı hamamlara erkekler bir gün kadınlar ertesi gün, bazılarında erkekler sabah, kadınlar öğleden sonra gittikleri gibi, sadece kadınlar için yapılmış hamamlar da bulunur. Kadın hamamlarında sadece kadınlar çalışır ve hangi dinden ya da hangi mevkiden olursa olsun, bir erkeğin kadınlar hamamına girmesi

a Keçi kılı ya da koyun yününden dokunmuş bir çeşit bez –ed.n.

idamlık bir suçtur. Edep yerlerini başkalarına göstermek veya başkalarının edep yerlerine bakmak da büyük bir suçtur, ama işleyene verdiği utançtan veya en fazla birkaç değnekten fazla bir cezası yoktur. Bu hamamlar alttan ısıtlır. Yüksek tabakadan beylerin evlerinde hem kendilerinin hem de karılarının kullanmaları için özel hamamları vardır.

TÜRKLERDE YEME, İÇME VE YATMA BAHİSLERİ

Türkler görkemli ziyafetler vermezler ve bir Türkün servetini ziyafet sofralarında çarçur ettiği yönünde dedikodular hiç işitilmez; aza kanaat ederler ve iyi bir aşçı bu memlekette pek iş yapamaz, çünkü herkes yemek pişirmeyi bilir ve kullandıkları sosların hepsi yapılırken bir kez seyredildi mi, kolayca öğrenilir. En çok yedikleri yemek pilavdır. Pilavı kazanda tavuk, koyun, sığır etiyle birlikte veya bu etlerin yalnızca biriyle ya da et olmadığı zaman tereyağıyla pişirirler; pirinç biraz piştiğinde ateşten çekerler, bir siniyi doldururlar ve üzerine bolca karabiber ekerler; hatta zaman zaman saf-ran koyup sarartmayı bile ihmal etmezler. Yemek saati geldiğinde, yere sof-ra adını verdikleri yuvarlak muşamba^a bir örtü serer, üzerine pilavı ve eti yerleştirir ve ekmeği parçalara bölerek herkese dağıtır, sonra sofranın çevresine terzi usulü bağdaş kurarak oturur ve sofranın çevresini dolanabilecek kadar uzun mavi bir peçeteyi hep birlikte kullanır, bizdeki “*Benedicite*” yerine geçen “*Bismillah*” dedikten sonra, birer ayak uzunluğunda tahta kaşıkla pilavlarını yerler. Ne altın ne gümüş kaplarda yemek yerler; yine de hemen aşağıda belirteceğimiz üzere, padişahın altın tabakları vardır. Kaşıkları olmadığı zaman da bunu pek aramazlar, pilavı bir elleriyle alıp öbürüne aktarıp ağızlarına atarlar. Sıra ete gelince, sofranın etrafındakilerden biri bu iş için hiç bıçak kullanmadan eliyle parçalara böler, sonra herkes istediği parçayı alır. Sığır ve koyun için hiç zahmet çekmezler, çünkü bunları ya ateşte çevirip ya haşlayıp sonra küçük parçalara bölerler. Yemek esnasında genellikle hiçbir şey içmezler, ama karınlarını doyurunca ayağa kalkar ve kana kana su içerler, sonra da Elhamdülillah derler. Böylece yemek sona erer ve ellerini yıkarlar, çünkü yemekten önce hiç el yıkamazlar, ancak ye-

a Çadır bezi kalınlığında, mumlanarak yapılan bu örtünün asıl adı muşamma’dır –ed.n.

mek bittiğinde yıkarlar. Normal içecekleri sudur. Pek çok kişi şarap da içer ve şarabın Kuran tarafından yasaklandığı söylene de keyif ehli bunun sadece bir tavsiye veya nasihat olduğunu, bir buyruk olmadığını söylerler; yine de yeniçeriler ve kimseden korkusu olmayan diğer kararlı kimseler dışında kalanlar herkesin gözü önünde şarap içmezler. İçmeye başladıklarında çok içerler ve içki bedava olsa, sızınca kadar içebilirler: On *pinte*^a içmekle bir tas içmek arasında bir fark olmadığını söyleyerek kendilerini savunurlar. Şarabın içine hiç su katmazlar ve katan Hıristiyanlarla alay ederler, çünkü bu işlem onlara gülünç gelir. İstanbul civarında ve tüm Ege adalarında birçok iyi şarap üretilir. Boza adını verdikleri bir başka içecekleri daha vardır; arpa veya darıdan yapılır ve bizim biramıza yakın bir tadı vardır, ama o kadar lezzetli değildir; bir kez tadına baktım, ama bana çok fena geldi, bunu sadece basit halk tabakasından insanlar içer ve fiyatı çok ucuzdur. Bu içki onları sarhoş eder. Ama çok daha sık içtikleri bir içecekleri daha vardır, adına kahve derler ve günün her saatinde içerler. Bu içecek aşağıda sözünü edeceğimiz bir taneden yapılır. Bu taneleri bir tavaya veya başka bir kaba koyup ateşte kavururlar, sonra çekerler ve çok ince bir toz haline getirirler ve içmek istedikleri zaman bu iş için özel olarak yapılmış, cezve adı verilen kulplu bir su kaynatacağı alır ve onu suyla doldurup kaynatırlar; su kaynayınca içine bu tozdan atarlar; üç tas suya bir kaşık dolusu bu tozdan atarlar ve su kaynayınca hızla ateşten çekilir veya karıştırılır, yoksa üstten taşar, çünkü kaynama anında hızla yükselir; böyle on, on iki taşım kaynatıldıktan sonra boyalı ahşap bir tepsi üzerine dizdikleri porselen fincanlara dökerler ve size kaynar vaziyette ikram ederler; bunu böyle sıcak sıcak ama yavaş yavaş içmek gerekir, yoksa tadı iyi olmaz. Bu içecek siyah renkli ve acıdır, biraz da yanık kokar. Ağzı yakabilir korkusuyla küçük yudumlarla içilir; öyle ki bir kahvehaneye girdiğinizde çok hoş bir höpürdetme musikisi kulağınıza çalınır. Bu içecek midedeki sarhoşluğun başa doğru yükselmesini engellemek, dolayısıyla bunun yarattığı rahatsızlığı geçirmek için iyidir, yine aynı nedenle uyumayı da engeller. Bizim Fransız tüccarların yazacak çok mektupları olduğunda ve bütün gece çalışmak istediklerinde, akşam bir ve-

a Sıvı ölçmekte kullanılan ve yaklaşık yarım litreye eşit eski bir ölçü birimi —ç.n.

ya iki fincan kahve içerler; ayrıca kahve mideyi rahatlatır ve hazmı kolaylaştırır. Türkler ise onun her türlü hastalığa iyi geldiğini söyler ve işin aslı, kesinlikle en az çaya atfedilen kadar meziyete sahiptir; tadına gelince, en çok iki kere içtikten sonra alışsınız ve artık tatsız gelmez; kimileri içine karanfil ve birkaç kakule atar, kimileri biraz şeker koyar, ama tadını güzelleştiren bu karıştırma işlemi yararını azalttığı gibi onu daha sağlıksız bir içecek haline getirir. Türklerin yaşadığı ülkelerde bol miktarda kahve içilir; ister fakir ister zengin olsun, günde iki veya üç fincan kahve içmeyen yoktur ve bu, kocanın karısına temin etmek zorunda olduğu temel ihtiyaç maddelerinden biridir. Kahvenin büyük kazanlarda pişirildiği birçok halk kahvehanesi mevcuttur. Bu tür yerlere din veya mevki farkına bakılmaksızın, herkes girebilir ve girmekte utanılacak bir şey de yoktur, birçok insan vakit geçirmeye oralara gider; hatta kahvehanenin dışında üzerlerine hasır serilmiş taş sıralar da vardır; açık havada durup yoldan geçenleri görmek isteyenler buralara oturur. Bu kahvehanelerde genellikle birçok kemancı, neyzen ve müzisyen bulunur; kahveci günün büyük bir bölümünde çalıp söylemeleri ve böylece müşteri çekmeleri için bunları tutar. İnsan bir kahvehanedeyken içeri tanıdığı birilerinin girdiğini görünce azıcık kibarlığı varsa kahveciye gelenlerden hiç para almamasını bildirir ve bunu tek bir kelimeyle yapar; çünkü gelenlere kahve ikram edilirken “bedava” diye bağırması yeterli olur. Şerbet de çok güzel bir içecektir; Mısır’da şeker, limon suyu, misk, gri amber ve gül suyuyla yapılır. Kendilerini ziyarete gelen birine hoş bir ikramda bulunmak istediklerinde, ona bir fincan kahve, sonra bir bardak şerbet, ardından da parfüm söylerler. Bunu şu şekilde verirler. Bir köle veya uşak elinde ipek bir örtüyle gelir, bunu konuğun başına koyar, bir başkası da büyük bir buhurdan getirir, bunu sakalın ve yüzün altına koyar, birincisi buhurdanın üstünü örtüyle örter. Bu ikramın yapıldığı kişi sakalını istediği kadar tütsületir. Bu üç ikramda bulunmak büyük bir kibarlık gösteresidir. Müftinin [şeyhülislam] veya sadrazamın evinde Fransa sefiri Mösyö de la Haye’e sık sık bunların üçünün birden, daha az olarak da birinin veya ikisinin ikram edildiğini gördüm. Tütsüyü ne zaman Sefir Beyefendi’ye getirselers maiyetindekilere de sunuyorlardı, çünkü bunun onlar için fazladan hiçbir masrafı yoktu. Türkler yemek hazırlamak için nasıl fazla zahmet çek-

mezlerse, yatak konusunda da hiç sıkıntıya girmezler. Yatma vakti gelince döşekler getirilir ve yere serilir ve herkes kendi döşegi üzerine kıvrılıp yatar; efendilerin döşegi genellikle bir divanın üzerine serilir, üst üste bir veya iki şilte konur, ucuna bir yastık yerleştirilir, üstlerine bir çarşaf serilir, sonra da üzerine başka bir çarşaf dikilmiş pamuklu bir örtü konur. Çarşafı böyle örtünün üstüne dikme usulü bana bizimkinden çok daha kullanışlı geldi. Sabah bu yatak takımının hepsi kıvrılır ve yerine kaldırılır; öyle ki göz açıp kapayınca kadar yatağın izi bile kalmaz.

TÜRKLERİN VAKİT GEÇİRME UĞRAŞLARI VE TALİMLERİ

Türklerin yemesi, içmesi ve uyuması hakkında yeterince konuştum, ama tüm ömürlerini yemekle, içmekle ve uyumakla geçirmediğine göre, ne işlerle uğraşıp nelerle vakit geçirdiklerine de bir göz atmak gerek. Birincisi, Türkler asla bizim yaptığımız gibi bir odada veya bir meydanda bir aşağı bir yukarı yürümezler ve bu şekilde dolaşan Frenklerle alay edip, meczup gözüyle bakarlar ve bir aşağı bir yukarı yürürken gittikleri bu tarafta veya şu tarafta ne bulduklarını sorarlar. Evlerinde iseler genellikle divanlarında otururlar. Daha yukarıda divanın ne olduğunu tarif etmiştim; yalnız iseler ya uyurlar, ya nargile içerler veya tambur adını verdikleri telli bir çalgıyı çalarlar, çıkan ezgiler kulağa pek hoş gelmese de bunu bütün bir gün bıkmadan usanmadan çalabilirler. Veya kültürlü kişiler söz konusuysa, bir kitap okur veya bir şeyler yazarlar; yanlarında birileri varsa ya sohbet ederler veya bir oyun oynarlar. Hiçbir zaman barbut, iskambil veya herhangi bir kumar oynamazlar; sadece satranç, dama, "marelle"⁵¹ ve benzer başka oyunlar oynarlar. İster zengin ister fakir olsunlar, asla para için veya ortaya konan herhangi bir başka şeyi kazanmak için oynamazlar, bu yüzden oyun oynarken aralarında çok kavgı çıkmaz; bununla birlikte, hiçbir şeyine oynasalar da, bu durum oyundan büyük zevk almalarını engellemez, akşam yemeklerinden sonra uzun saatleri baş başa tek söz etmeden oyun oynayarak geçirebilirler; oynanan partiyi biri kaybedince, hiç konuşmadan soğuk

51 "Marelle [dokuz taş] oyunu: Hem piyonlarla hem de küçük çakıl taşlarıyla oynanan bir oyunun adı. Büyük bir kare, onun içinde daha küçük bir kare, onun ortasında da üçüncü bir kareden oluşan bir şekil çizilidir. Büyük karenin kenar ortalarından çıkan birer çizgi en küçük karenin kenarlarına kadar gelip dayanır. Bu şekil bir mukavvanın üzerine çizilmiştir. Kimi zaman çocuklar kumun veya taşın üzerine de çizerler. Oyunda amaç, aynı çizgi üzerinde üç piyonu bir hiza-ya getirmektir" (Littre). Her oyuncu dokuz taşla oynar.

bir tavırla yeni bir oyuna başlarlar. “Mankala”yı da iyi oynarlar;⁵³ “mankala,” yaklaşık iki ayak boyunda ve yarım ayak eninde uzunca bir kutudur. Bunun içinde her bir tarafta altışar çukur vardır, yani kutuda altı, ona bağlı kapağında da altı çukur vardır. Kutu dama tahtası gibi açılır; her oyuncu otuzaltışar deniz kabuğuyla oynar ve başlangıçta her çukura altışar kabuk konur.⁵³ Ama savaş ehli genellikle askeri talim yaparak oyalanır, bu işlerde son derece beceriklidirler; ok ve yayla hedefe çok isabetli atış yaparlar ve şehirde az bir para karşılığında nişana atış yapılan birçok mahal vardır; ciritte de çok mahirdirler ve büyük bir meydana veya kırık bir alanda ata binmiş birçok Türkü cirit oynarken seyretmek büyük bir keyiftir. Biri at koşturmayla başlar, bir başkası elindeki ciritle onu kovalar. Bu cirit genellikle üç ayak boyunda ve iki üç parmak kalınlığında bir hurma dalından yapılma bir sopadır. Kovalayan kovaladığına iyice yaklaşıp, elindeki sopanın boyu kadar yakınına gelince, ciridi eliyle çevirip darbenin gücünü iki katına çıkararak tam sırtına öyle bir hünerle indirir ki kimi zaman ağır yaralar açılır, hatta başından yaralananlar bile olur. Kahire’de gördüğüm cirit yarası almış bir adamın başından bir kemik çıkarmak gerekmişti. Önde gidip kovalanan bir yandan kaçarken bir yandan da yana bakarak arkasını kollar; gerektiğinde kâh başını eğerek, kâh ciridi rakibinin elinden kapmaya uğraşır, hatta darbenin şiddetini azaltmaya çalıştığı da olur, bu amaçla elini hep arkasında ha-

52 19. yüzyıl başına kadar Mısır’da var olan bu oyun bugün Türkiye’de artık bilinmemektedir.

53 Başlangıçta kabuklar çukurlara eşit sayıda bölüştürülmez. Birinci oyuncu sağ taraf-taki gözünde bulunan kabukları önce rakibinin çukurlarına teker teker koyarak başlar, sonra kendininkilerle devam edip en sonuncuya kadar gelir. Kabuk sayısı oyunun devamını belirler. Eğer kabuklar en başta altışar altışar çukurlara bölüştürülseydi, oyun zaten başlamadan biterdi.

zır tutar ve ciridi yakalamayı başarır –bu sık sık olur– bu sefer o ötekini kovalamaya başlar ve roller bir anda değişir. Bu talimi sık sık yaparlar, ayrıca at sürerken arkebüzle [alaybozan tüfeği] kurusıkla atış yaparlar. Kırık bir yerde birçok kişinin toplandığını, yere bir çömlek veya benzer bir şey koyduklarını ya da bir duvara birkaç nişan dayadıklarını, sonra nişandan epey bir mesafede dörtlü giderken arkebüzü tek elle tutup ateş ettiklerini görürsünüz. Bir veya iki kişinin hedefe onar veya on ikişer el atış yaptıklarına birçok kez şahit oldum ve şayet herhangi bir paşa veya üst tabakadan biri bu sırada hazır bulunuyorsa nişanı vuranların her birine beşer altışar akçe ödül verir. Kuklaları da [Karagöz] eğlenceleri arasında sayabilirim sa-

nıyorum, çünkü Türkler evlerinde tasvir görmeye katlanamazlarsa da, Karagöz'den de vazgeçmezler; gerçi bunlar halka açık yerlerde değil özel hanelerde oynatılır, ama yine de Ramazan ayı boyunca Karagözcüler geceleri kahvehaneden kahvehaneye dolaşır ve müşterilerden yeterince para toplarlarsa gösteriye başlar, yoksa parayı iade edip çıkıp giderler. Bu Karagözleri genellikle Yahudiler oynatır, ben başkasını görmedim; bunları Fransa'daki gibi oynatmazlar, bir odanın köşesine yerleşirler, önlerine bir kilim gerdirebilirler; bu kilimin üst kısmında bir açıklık veya kare biçiminde bir pencere bulunur. Burada yaklaşık iki ayak uzunluğunda beyaz bir bez parçası dikilidir. Geride birçok kandil yakarlar ve bu perdede ellerinin gölgesiyle bir sürü hayvanı tasvir ettikten sonra, bezin [hayal perdesinin] arkasında küçük düz figürleri oynatmaya başlarlar; bu işte öyle bir hüner sergilerler ki ben- ce bizimkilerden çok daha iyi bir sonuç elde ederler, bu sırada Türkçe ve Farsça şarkılar söylerler, ama edepsiz kabalıklarla dolu konu çok pistir, yine de bunu seyretmekten büyük zevk alırlar; bir gün bir azadlının evine akşam yemeğine davetliydim, davetten sonra bana bir de Karagöz şöleni çekti. Ait olduğu bey, o sırada Kandiye'de, Türklerin ordusunun başkumandanı Hüseyin Paşa'nın yanındaymış: Bu beyin hanımı da kukla eğlencesini izlemek isteyince, bizim tarafımızdan görülmemek için bulunduğumuz salona açılan daire kapısının önüne bir kilim gerdirdi ve gösteri bitinceye kadar oradan ayrılmadı. Üç saatten fazla süren gösteri –çünkü bunu istedikleri kadar uzatabilirler– ancak gece yarısını bir saat geçe sona erdi. Ben de hayal oyununun başkahramanı “Karagöz”ün yaptığı pislikleri kadının utanç duymadan seyretmesine şaşırdım. Ayrıca “Çingene” dedikleri kadınlar da var; bunlar halka açık yerlerde raks ediyor ve raks ederken çalpara veya başka çalgılar çalıyorlar ve birkaç akçe için bin bir kalça kıvrıp epey edepsiz bir raks tutturuyorlar.

TÜRK DİLİ, TÜRKLERİN İLİMLERİ VE FALCILIK BİÇİMLERİ HAKKINDA

Türk dili ilk anadillerden biridir, yani bildiğimiz hiçbir başka Doğu veya Batı dilinden türememiştir; son derece ağırbaşlı, hoş ve öğrenmesi kolay bir dildir, ama yeterince geniş çaplı değildir ve birçok kelimesi eksiktir, bunları Arapça ve Farsçadan alır, ama bu yardım ve süsleme sonucunda

son derece geniş ve zengin bir dil haline geldiği söylenebilir. Türkler ilimlerle pek uğraşmazlar: Yine de ulemaları ve yasayı her yönden açıklamayı öğrenerek ulema olmaya yönelen adayları vardır. Müneccimlikle uğraşanların yanı sıra, birçok kişi de şiirle meşgul olur ve bu alanda hiç fena değildirlere, şiirlerinde güzel ve dokunaklı bölümler eksik olmaz. Şiirlerinin ve şarkılarının en güzel bölümü Farsçadır; şarkılarını bizim musikimize göre değil farklı bir makamdan söylerler; bu önce pek hoşla gitnese de insanın kulağı alışıkça güzel gelmeye başlar. Birçok müzik aletleri var; bunların en yaygın olanı üç telli küçük bir luttur;^a bunu bütün gün çalsalar bile akordu bozulmaz. Ayrıca ağızlıklı flütleri de^b vardır. Türklerin içinde pek çok kişi falcılıkla uğraşır ve bunda epey başarılı olurlar. Bu insanları sokak köşelerinde, küçük bir seccadenin üzerine oturmuş ve etraflarında birçok kitap yere saçılmış halde görürsünüz. Aslında üç biçimde fal bakarlar; bunlardan birincisi genellikle savaş için bakılır, ama başka bir sürü şey için, mesela bir adam seyahate çıkmalı mı, şu veya bu malı almalı mı ya da bunun gibi konularda da bu usul kullanılır. Dört ok alırlar, bunların temrenlerini havaya gelecek biçimde birbirlerine dayarlar. İki kişi bu okları tutarken önlerine bir minder üzerine kınından sıyrılmış bir kılıç koyar ve Kuran'dan bir ayet okurlar. Sonra oklar bırakılır ve bir müddet sonra birbirleri üstüne düşerler. Eğer Hristiyan adları verilmişler üstte kalırlarsa (çünkü ikisine Türk, diğer ikisine de düşmanların adlarını verirler), bu, Hristiyanların galip geleceklerine işaretler; öbür türlü olursa tersine işaretler. "Kitaba bakmak" adını verdikleri bu denemeyi yapmadan asla savaşa gitmezler; hatta kitaba bakmadan ne seyahate çıkarlar, ne de yukarıda belirttiğim gibi, herhangi önemli bir işe kalkışırılar. Kitaba bakarken şöyle derler: "Eğer şu oklar üstte kalırsa, bu işi yapacağım, altta kalırlarsa yapmayacağım." Paris'e döndüğümde bir zamanlar Türk tabiyetinde olup sonra kaçıp Hristiyanlığa geçen bir Fransızla karşılaştım; adam bana kitaba bakmayı bildiğini söyleyince, nasıl yaptığını merak ettim; okları başka biriyle bana tutturdu, sonra okların durduğu masaya yalın bir kılıç koydurdu, bunun ardından okların ikisine Hristiyan, diğer ikisine de Türk adını verdi ve imparatorun Türk'e sa-

a Burada sözü edilen bağlama ya da çöğür olmalı –ed.n.

b Sözü edilen çalgı kaba zurna (ya da pes sesli zurna), sipsi veya mey olabilir –ed.n.

vaş açıp açmayacağını öğrenmek istediğini söyledi; bir Kuran aldı ve bunun için yazılmış tüm sureyi okudu, okların biz onları tutmak istesek bile düşeceklerini söyledi, ama oklar yerlerinden bile kıpırdamadılar, biz de gülme-ye başlayınca bozuldu; biz de yeniden ciddiyetimizi takınmaya uğraştık ve üç dört kez yeniden başladı, ama oklar birbiri üstüne bir türlü devrilmiyordu. Buna çok şaşırdı ve bu işi binlerce kez yaptığına, hatta Hristiyanların da sorularına cevap vermek için yaptığına, hep başarılı olduğuna yemin etti; biz pek inanmadığımız için mi yoksa artık kendisi Türk tabiiyetinde olmadığından mı nedir bilmiyorum, bir türlü tutturamadı ve biz de onunla epey alay ettik. İkinci usul olarak, bakla falına bakarlar, saymadan bir avuç bakla alıp yere bırakırlar, sonra da kaç tane olduğunu sayar ve kitaba bakıp bu sayıyı yorumlarlar. Üçüncü olarak, neredeyse kare biçiminde ama boyu eninden biraz daha uzun bir tahta parçasıyla fal bakarlar. Bu tahtanın adı “elif”tir ve kenarlarından birinde “b,” diğerinde “t,” ötekinde “cim,” berikinde “ha” vardır ve iki ucunda hiçbir şey yoktur. Cevap arayan kişi bu tahtayı üç kez yuvarlar ve her seferinde hangi harfin geldiğine bakarlar, sonra Fal Kitabı diye bir kitabı açıp bu üç harf yan yana gelince ne manaya geldiğini okurlar, bu da cevabı verir.

TÜRKLERİN HASTALIKLARI VE İLAÇLARI

Türkler uzun süre yaşarlar ve pek hasta olmazlar, bizdeki taş düşürme ve benzeri pek çok tehlikeli hastalığı onlar hiç bilmezler. Sanırım bu denli sağlıklı olmalarını kısmen hamama çok sık gitmelerine, yeme, içme konularında aşırıya kaçmamalarına borçlular, çünkü yemekte azla kanaat ediyor ve Hristiyanlar kadar çok çeşitli şeyler yemiyorlar, çoğu aşırı şarap içmiyor ve talim yapıyorlar: Bu yüzden hiç hekimleri yok ve belki bu denli sağlıklı ve uzun ömürlü olmalarının bir nedeni de budur. Hastalandıklarında genellikle Frenk veya Yahudi hekimlere gidiyorlar, eğer ortalıkta hiç hekim yoksa işlerinden mutlaka hekim kılığına girip pek çok insanın canı pahasına bu mesleği öğrenmeye bakan birilerinin çıktığı dönmelere başvuruyorlar. Bunun dışında, Türklerin herkes tarafından bilinen ve bazen sonuç alan bazı reçeteleri var ve bunları sık sık kullanıyorlar. İlaçlarına bol bol bal katıyorlar. Kan alma işlerini genellikle dönmeler yapıyor; gerçi gayet iyi kan

alan birkaç Türk de var, ama çok kaba saba neşterler kullanıyorlar, hatta bazıları Hristiyanların atlardan kan almak için kullandıklarına benzeyen demirlerle bu işi yapıyorlar. Başları ağrıdığında, bir neşterle ağrıyan yeri kes-tiriyor ve epey kan aktıktan sonra biraz pamuk koyup yarayı kapatıyorlar ve-ya alınlarına beş veya altı çentik attırıyorlar. Hâlâ ateş kullanıyorlar, bu usul onlarda pek revaçta; başı ağrıyan bir adamın, ağrının olduğu yere, yani ku-lağının üstüne kızgın bir demirin ucunu bastırıldığını ve dağlanan yere bi-raz pamuk koyup iyileştiğini gözlerimle gördüm. Birçok uzuvdaki diğer hastalıklar için, söz konusu uzuvların üzerinde kalın bir fitili veya bir bez parçasını yakıp tutuyorlar ve fitil kendiliğinden sönene kadar ıstraba katla-nıyorlar. İstanbul'da bir Türk bana, belinde kan toplanması veya benzer bir rahatsızlığı olan bir adam tanıdığını, bu adamın o bölüme yanan bir fitil koymaya niyetlendiğini, ama canını acıtmaktan korktuğu için başkalarının onunla alay ettiklerini anlattı; sonunda kararını verip fitili beline doğru da-ha iyi yerleştirmek için öne doğru biraz eğilmiş, koymuş ve ıstraba öyle uzun bir süre sabrederek katlanmış ki bir sinirini yakmış; tekrar doğrul-mak istediğinde bunu yapamamış ve hayatı boyunca öyle iki büklüm kal-mış. Şunu da eklemek gerek: Orada hekimlerin servet yapma şansı yok, çünkü dediğim gibi pek hasta olmuyorlar; ayrıca, hastalıkları sağaltanları da pek sevmiyorlar ve şayet hekimler başarılı olamazlarsa ve hasta ölürse bira-kın onlara para ödemeyi, çoğunlukla başlarına bela olup bazen de hastayı öldürmekle suçlayarak sanki hayat ya da ölüm Tanrı'nın değil de hekimle-rin elindeymiş gibi tazminat ödetiyorlar. Ama şimdi dinlerini ele alalım.

MUHAMMED VE KURAN

Türklerin dini öylesine aptallıklar ve saçmalıklarla doludur ki, Müs-lüman sayısının bu denli çok olması gerçekten hayret vericidir; şayet kulak vermek isteselerdi, onları bu kadar katı bir din yasasından vazgeçirmek zor olmazdı, ama onlar kulakları olup da işitmek istemeyen gönüllü sağır lar gi-bidirler; bu nedenle Muhammed onlara iyi bir düzen kurmuştur; çünkü ze-ki bir insan olduğundan bu dinin tartışmaya açılır açılmaz alaşağı edilece-ğini öngörmüş, bu nedenle dinine karşı çıkan herkesin kılıçtan geçirilme-sini ve öldürülmesini buyurmuştur. Muhammed'in yaşamöyküsü o kadar

çok kişi tarafından yazılmıştır ki, söylenmemiş hiçbir şey kalmamış gibidir, bu nedenle bu konuya girmeyeceğim. Sadece Arap ve ümmi olan (çünkü Türkler bile okuması yazması olmadığını itiraf etmektedirler) Muhammed'in Sergius adında, manastırından ayrılmış bir Yunan papazıyla bir araya geldiğini söylemekle yetineceğim;⁵⁴ bir şeyler bilen bu keşiş [...] dinin temellerini ona [Muhammed'e] attırttı. Kuran'ı yazmak için Eski ve Yeni Ahit'ten karmakarışık bir biçimde yararlandı; amacı, hem Yahudileri hem de Hristiyanları yanına çekmektir. Ancak bu kitap tüm bu halklar nezdinde öyle bir itibar edindi ki bunun gökte yazıldığını ve Tanrı tarafından Ramazan ayı sırasında Büyük Melek Cebrail aracılığıyla Muhammed'e gönderildiğini söylerler; bu işlem bir kerede değil sure sure yapılmıştır: Ve ona öyle hürmet ederler ki öpüp başlarına koymadan ellerine alıp okumazlar; şayet biri kazayla bir Kuran'ın üzerine oturacak olsa büyük bir günah işlemiş sayılır. Şayet bir Hristiyan Kuran'a el sürerse epey sopa yer, çünkü bu kutsal kitaba hakaret etmiş sayılır. Bu kitabın tamamını okuyunca çok büyük bir sevap işlediklerine inanırlar; mekteplerde bir talebe Kuran'ı hatmedince, diğerlerine çeşitli ikramlarda bulunur. Hayattayken Kuran'ı baştan sona belli sayıda okuyan herkesin ölünce doğrudan Cennet'e gideceğini söylerler. Kuran, okumak anlamına gelir;⁵⁵ çok iyi, çok saf ve çok doğru bir Arapça ile yazılmıştır.

Türkler onun başka hiçbir dile tercüme edilemeyeceğine inanırlar ve Farsları sapkın saymalarının bir nedeni de Kuran'ı Farsçaya tercüme etmiş olmalarıdır. Bu kitap din ve dindışı alanların tüm kanunlarını içerir [...].

MÜSLÜMANLARIN İNANÇLARI

Türkler tek ve ezeli-ebedi, kadir-i mutlak, Göğü ve Yeri yaratmış bir Allah'a inanırlar, ama Kutsal Teslis'e hiç inanmazlar, İsa Mesih'in Allah'ın nefesinden yaratıldığına inanırlar (soluk, Arapçada, tıpkı İbranicedeki gibi hem nefes hem de ruh anlamına gelen, "ruh" kelimesiyle ifade edilir), yani İsa'nın Allah'ın nefesiyle Bakire Mer-

54. Daha çok Bahira (seçilmiş) adıyla bilinen Sergius'un Suriye'de Busra şehriden bir Hristiyan keşiş olduğu, Muhammed'in de on iki yaşındayken amcası Ebu Talip'in kervaniyla bu şehre gittiği rivayet edilir. Söylendiğine göre, Sergius onun yeni peygamber olacağını anlamıştır. İlk kez İbn Hişam tarafından (834'te öldü) nakledilen bu hikâyenin amacı Muhammed'in yazgısının önceden belli olduğunu ispatlamaktır. Ama 11. yüzyıla ait uydurma bir metin aracılığıyla Bahira'ya gelen bir vahiy olarak Hristiyanlık tarafından sahiplenilen hikâye, Thévenot'un alıntılarla anlamada, Muhammed'i bir Hristiyan keşişin kötü talebesi gibi göstermek amacıyla kullanılmıştır.

55. Usul ve saygı ile okumak, bir mesajı iletmek amacıyla yüksek sesle okumak anlamına gelir.

yem'in karnında oluŖtuđuna, Meryem Ana'nın hem onu doğururken hem de doğurduktan sonra bakire olduğuna inanırlar ki, bu büyük bir adımdır, ama İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunu inkâr ederler, yalnız olan ve asla bir Ŗirk koŖulamayacak olan Allah'a bir oğul atfetmenin küfür olduğuna inanırlar. İsa'nın Yahudiler arasında büyük mucizeler yaratmıŖ büyük bir peygamber olduğuna, Parakletos [Kutsal Ruh] adıyla Muhammed'in geleceğini Yahudilere haber verdiğine, bu nedenle Yahudilerin onu öldürmeye çalıŖtıklarına, ama onların arasında ortadan kaybolup göğe yükselince onun yerine İsa olduğunu sandıkları Yahuda'yı çarmıha gerdiklerine inanırlar. Aziz Yuhanna İncili'nin 1. bâbının 27. ayetinde, *"Ipse est qui post me venturus est, qui ante me factus est, cuius ego non sum dignus ut soluam eius corrigiam calceamenti,"* "benden sonra gelen odur, ben onun çarığının bağını çözmeye layık değilim" denmiŖtir. Burada Aziz Yuhanna, İsa Mesih Efendimiz'in çarıklarının bağını çözmeye layık olmadığını söylemektedir; Müslümanlar bunun yalan olduğunu, Hıristiyanlar tarafından uydurulduğunu, bunun Aziz Yuhanna tarafından İsa için değil, İsa tarafından Muhammed için söylendiğini iddia ederler; İsa'nın kıyamet gününde dünyayı yargılamaya geleceğine, Ŗam'da kırk yıl boyunca hüküm süreceğine, evleneceğine ve çocukları olacağına, bu sırada Deccal'ın yükseleceğine, pek çoklarını, özellikle de Yahudileri kandıracağına ve kandıracağı herkesin alnına bir damga koyacağına, ama İsa'nın Deccal'ı ve alnı damgalı herkesi yok edeceğine inanırlar. Bu zaman sona erince İsa Göğe çıkacak ve Kıyamet günü gelecek, bundan sonra Tanrı Pigmeler diye bilinenler gibi cüce bir kavim yaratacak, bunlar hem kuvvetli hem de çok içici bir kavim olacak, çünkü içe içe denizleri kurutacaklardır. Bunlara "Mecücüler" derler.⁵⁶ İsa'ya ve Meryem Ana'ya büyük hürmetleri vardır ve haklarında birinin kötü konuŖtuđunu duyarlarsa ona verecekleri ceza Muhammed hakkında kötü konuŖan birine verilecek cezadan az olmaz. Tevrat'ın Musa'ya ve Zebur'un da Davut'a indirildiği gibi, İncil'in de İsa'ya indirildiğine inanırlar. Peygamberlerin hepsine inanırlar. Doğrular ile dolacak bir Cennet'e ve kötüler ile dolacak bir Cehennem'e inanırlar, ama bir arınma yerine inanmazlar; yine de Cennet ile Cehennem

arasında ne günah ne de sevap işlemiŖ olanların bulunaçağı "Araf" diye bir yer olduğunu düşünürler. Muham-

⁵⁶ Yecüc ve Mecüc, Tevrat'taki Gog ve Magog'lardır.

med, ahiret mutluluğuna erecek kişilere içinde ırmakların akacağı, her mevsim leziz meyvelerin yeneceği Cennet bahçeleri vaat eder. Cennet'te su, süt, şarap ve bal nehirleri olacağını da söyler. Allar ve yeşiller giyeceklerini, ellerinin altında "Cennet kızları" diye bilinen huriler olacağını, bunların çok güzel bakireler olacaklarını, taze yumurta kadar beyaz tenli, kapkara gözlü, süt gibi bembeyaz bedenli olacaklarını, hep çok genç kalacaklarını, asla on beş yaşını geçmeyeceklerini ve her gün kızlıklarının geri geleceğini ve müminlerden başka kimseye bakmayacaklarını da müjdeler. Oraya gidenlerin asla otuz yaşını geçmeyeceklerini, kendilerine genç oğlanların [gılman] hizmet edeceğini, Tanrı'nın haftada bir kez, Cuma günleri onlara tecelli edeceğini de [görüneceğini] ekler. Zevk dolu bu Cennet hakkında daha bir sürü şey anlatırlar, bunları nakletmeyeceğim çünkü birçok yazar tarafından uzun uzadıya yazılmışlardır. Muhammed bu cennette onlara, duyularını etkileyebileceğini düşündüğü her şeyi vaat etmiş ve onlara bahçeler, meyveler, dereler ve nehirlerle bir şenlik armağan etmiştir, çünkü kendisi çok sıcak, çok az meyve bulunan ve iyi bir kuyunun hazine sayılacağı kadar su kıtlığı yaşayan bir diyardandır. Al ve yeşil renklerine gelince, giysilerinin bu renklerde olacağını vaat eder, çünkü Türkler ve Mağribiler arasında bugün de hâlâ görüldüğü üzere, kendisi bu renkleri, özellikle de büyük itibar gören yeşili çok severdi. Şehvete çok düşkün olduklarından Cennet'te güzel kızlar ve oğlanlar olsun isterler, kocaman kara gözlü ve al ynaklı kadınları daha güzel bulduklarından cennetteki bakireleri böyle hayal ederler ve onların her birinin kendi erkeğinden başka kimseye bakmayacağını düşlerler, bu da çok hoşlarına gider, çünkü son derecede kıskançtırlar.

Cehennem'e gidenler kaynar su içecek ve "zacon" ağacının⁵⁷ meyvesinden yiyecektir; Cehennem'in dibinden biten bu ağaç yukarıya doğru yükselir, dalları iblis başlarına benzer. Cehennem'e gidecek olanların biraz imanı varsa, yani dinsiz değillerse tüm günahları yakılıp tüketildikten ve "selsaboul"⁵⁸ denen bir suyun içinde yıkandıktan sonra Cennet'e koyulacaklar ve doğrudan oraya girenlerin en başından itibaren yaşadıkları ahiret mutluluklarından onlar da istifade etmeye, bunun keyfini sürmeye başlayacak-

57 Zakkum ağacı; meyvelerinin acı tadı yüzünden Peygamber tarafından lanetlendiği için Müslüman dinine en uygun Cehennem ağacı o olmuştur.

58 Söz konusu suyun adı zemzem'dir. Burada kullanılan kelime selsebil'e benzer, Müslümanlar tarafından yoldan geçenlerin serinlemesi için hayrat olarak yaptırılan halk çeşmelerine selsebil denir.

lardır; buna karşılık, hiç imanı olmayanlar, yani dinsizler ise ebediyen Cehennem’de yanacak ve bedenleri sürekli kül olacak, ama Tanrı onları yeniden yaratacak ve böylece ebediyen acı çekeceklerdir. Onlar da bizim gibi vefat edenlerin ruhları için, Tanrı nezdinde bir yardımı olur düşüncesiyle, dua ederler.

KORUYUCU MELEKLER VE KARA MELEKLERİN YAPTIĞI SINAV HAKKINDA

Türkler koruyucu melekleri de kabul ederler, ama bizdekinden çok daha fazla sayıda oldukları inancındadırlar; çünkü Tanrı’nın her Müslümanı koruması için yetmiş melek ayırdığını ve onların izin vermediği hiçbir şeyin kimsenin başına gelemeyeceğini söylerler. Her birinin ayrı görevi vardır; biri bir uzvu, bir başkası bir diğer uzvu korur; biri şu işte yardım eder, bir diğeri bir başka işte. Bu meleklerin içinde ikisi diğerlerinin de başında diktatör gibidir, biri sola diğeri sağa oturur; isimleri kiramen kâtibindir; sağ taraftaki gözetimi altındaki insanın yaptığı iyi işleri, sol taraftaki de kötü işleri yazar. Öyle affedicidirler ki, uyumadan önce herhangi bir günah işlerse, belki tövbe eder umuduyla bunu hemen kaydetmezler: Tövbe etmezse kaydederler; tövbe ederse “estağfirullah” yani “Allah affediyor” yazarlar.⁵⁹ Hacetini gördüğü zamanlar dışında her yere adamla birlikte giderler; helaya tek başına girmesine izin verirler, onu çıkıncaya kadar kapıda beklerler, sonra yeniden sahiplenirler ve bu yüzden Türkler helaya gittiklerinde önce günahlarını yazan melek onları bıraksın diye sol adımlarını atarak içeri girerler ve dışarı çıkarken de sevaplarını yazan melek önce yanlarına gelsin diye sağ adımla çıkarlar. İnsan defnedildikten sonra ruhun bedene döndüğüne, mezara Münkir ve Guanekir [Nekir] adında iki korkunç melek geldiğine, bunların ölüyü başından yakalayıp diz çöktürdüklerine inanır, bu nedenle, onlara diz çöktürecek melekler tutacak bir şey bulsunlar diye başlarında bir tutam saç bırakırlar. Tanrın [Rabbin] kim, dinin ne, peygamberin kim? Şu şekilde cevap verilmesi gerekir: “Tanrım gerçek Tanrıdır, dinim gerçek dindir, peygamberim Muhammed’dir;” ama şayet bu adam kendini suçlu hissediyorsa, işkence ederler korkusuyla “Tanrım da peygamberim de sizsiniz ve ben size inanıyorum” diyecektir. Melekler bu cevabı alırlarsa adama ateşten bir sopayla vururlar ve

59 “Estağfirullah”ın tam karşılığı “Allah’tan mağfiret, af dilerim”dir.

giderler, sonra mezarın içinde toprak öyle daralır ki, öyle sıkıştırır ki bu bedbahtın anasından emdiği süt burnundan gelir. Sonra başka iki melek gelir; yanlarında iğrenç bir yaratık vardır; günahlar ve kötü işler bu biçime dönüştürülerek temsil edilmektedir. Sonra melekler bir pencereyi açarak Cehennem'e giderler ve mevta o çirkin yaratıkla baş başa kalır, onun ve cehennemlik ruhların çektikleri her zamanki azapların görüntüsü hiç rahat vermez, bu azap [kabir azabı] Kıyamet gününe kadar sürer, sonra da ikisi birden Cehennem'e giderler. Ama iyi bir hayat sürmüş ve yukarıda belirtilen ilk cevabı vermişse, ona sevaplarını temsilen güzel bir biçime bürünmüş bir yaratık getirirler, sonra bir pencereyi açan melekler Cennet'e giderler ve o da bu güzel yaratıkla birlikte kalıp çok büyük bir zevk alır ve Kıyamet gününe kadar orada kalır, o gün her ikisi birden Cennet'e girerler. Bazılarının rivayet ettiğine göre, yanlış cevap verirse bu meleklerden biri demir güzle başına öyle bir darbe indirir ki onu yerin yedi kulaç altına gömer ve öteki de demir bir kancayla yukarı çeker, beriki yine vurur ve bu durum Kıyamet gününe kadar böyle sürüp gider. Doğru cevap verirse, Kıyamet gününe kadar iki ak melek ona eşlik eder. Bütün bunlardan, ruhların Kıyamet gününden önce ne Cennet'e ne de Cehennem'e gittiklerine inandıkları anlaşılmaktadır.

CENNET'E GİRECEK HAYVANLAR

Türkler, daha yukarıda da söylediğimiz gibi, bir Cennet'in varlığını kabul ederler, ama buna bizden daha fazla inanırlar; çünkü, sadece iyi Müslümanların değil bazı hayvanlarla kuşların da Cennet'e gireceğine inanırlar: Bunlardan ilki, Salih Peygamber'in devesidir, onu İbrahim'in kurban ettiği koyun [koç], Musa'nın ineği, Süleyman'ın karıncası, Saba Melikesi'nin papağanı, Ezra'nın eşiği, Yunus'un balinası, Kıtmir adını verdikleri küçük bir köpek, Muhammed'in devesi takip eder. Ama bu hayvanların Cennet'e girmeye nasıl hak kazandıklarına bakmak gerekir. Çünkü bu konuda masallar anlatırlar, bunların ilki Salih'in devesidir.⁶⁰ Bu Salih, Muhammed'in devrinden daha önceleri Araplar arasında büyük itibar gören

60 Kuran'da Muhammed'den önce yaşamış bir Arap peygamber olarak sık sık bahsi geçen Salih'e daha eski hiçbir metinde rastlanmaz. Kuran'a göre, Salih Arabistan'ın kuzeyinde yaşayan Semud kavmini Allah yoluna andırmakla görevlendirilmişti ve deve hikâyesi de Thévenot'nun anlattığına göre bazı değişiklikler içererek Kuran'da yer alır. Devenin öldüğünün rivayet edildiği yer Şam-Mekke yolu üstündedir ve Thévenot ile çağdaş Türk seyyah Evliya Çelebi de kervanların buradan geçenken gürültü patırtı yaptıklarını doğrulamaktadır.

bir peygamberdi ve İran'daki ve başka yerlerdeki kâfirleri kendi dinine inandırmaya gittiğinde, ondan bir keramet göstermesini istediler; o da bir adam tarafından öldürülmüş bir deveyi bir kayanın içinden dipdiri olarak çıkardı; bu devenin hâlâ yaşadığını ve çığlığının oradan geçen herkes tarafından duyulduğunu rivayet ederler. Ama oradan deve kervanıyla geçerken davul ve def çalarlar, arkebüzlerini boşaltırlar ve çok gürültü çıkartırlar, çünkü develerin bu çığlığı duyacağından korkarlar, çünkü bir duyarlarsa bir daha yerlerinden kıpırdamazlar. İbrahim'in koçu, Tanrı imanını sınamak için oğlunu kendisine kurban etmesini istediğinde, Cebraîl'in bu kadim peygambere İshak'ın [İsmail'in] yerine kurban etmesi için getirdiği hayvandır. Musa'nın ineği dedikleri, külleri arınmak için kullanılan suya karışan kızıl inektir. Süleyman dünyada yaşamış en büyük kraldı, çünkü tüm mahlukat ona itaat eder ve armağanlar taşırlardı. Karınca da ona var gücüyle çeke çeke getirdiği bir çekirge sunmuştu. Karıncanın kendinden büyük bir şey getirdiğini gören Süleyman onun sungusunu kabul etti ve onu tüm diğer mahlukattan üstün tuttu. Saba Melikesi'nin papağanı veya çavuşkuşu,⁶¹ melikenin Süleyman'la haberleşmesini sağlayan ulaktı. Peygamber Ezra, Diriliş konusunda kâfirlerle tartışınca onları inandıracak bir mucize gerçekleştirmesi için Tanrı'ya yakardı: Yıllar önce ölmüş ve cesedi çürümüş olan eşeği hemen dirildi, o zaman karşısındaki kavim de ona inandı ve dinini kabul etti; Yunus'un balığı da Cennet'e girecektir, çünkü karnında taşıdığı Yunus'u kuru toprağın üzerine kusmuştur. Tanrı'nın tüm hizmetkârlarına sarayında çok eziyet eden bir kral varmış. Tanrı'nın büyük kullarından dört adam,⁶² toplanıp durumu görüştüktan sonra birlikte kaçıp bir mağaraya

saklanmışlar ve oraya giderlerken küçük bir köpek de peşlerine takılıp onları izlemiş; onu görünce içlerinden biri taş atmış ve bir bacağına kırmış; ayakta duramayan köpek sormuş: "Niye bir bacağımı kırdınız?" Cevap vermişler: "Çünkü bizi takip ediyordun, ama biz Tanrı korkusu taşıdığımız ve onu sevdiğimiz, ona hizmet edeceğimiz için, sizin aracılığınızla bize ulaşıp bizi yok edebilirlerdi." Köpek cevap vermiş: "Tanrı'yı seviyorsanız, ben de sizi sevirim, yalvarırım beni de yanınıza alın." Onlar da böyle yap-

61 Bu efsanedeki kuş, sorgucunda mektupları gizleyerek habercilik yapan çavuşkuşuydu.

62 Sayıları birçok kez değişip sonunda yedi olarak saptanan bu kişiler, "Yedi Uyuyanlar"dır [Ashab-ı Kehf]. Hristiyan geleceğine göre yerleri Efes, Müslüman geleneğine göre Şam'dır. Efsanede köpek çok mühim bir rol oynar.

mişlar ve mağaraya gidip orada köpekle birlikte kalmışlar. Girişin önüne yatan köpek “Hu” diye bağııyormuş, bu kelime Arapçada “o” yani “Tanrı” manasına gelir. Orada üç yüz yetmiş iki yıl kalmışlar, neden sonra uyanıp içlerinden birini ekmek alması için şehre göndermişler. Elindeki eski parayla bir fırına gidince onu yakalayıp hâkimin karşısına çıkarmışlar. Elindeki parayı nereden bulduğunu soran hâkime başlarından geçen her şeyi anlatmış; daha sonra kralın huzuruna çıkartılmış, o da dinledikleri karşısında büyülenmiş ve diğerlerini de görmek üzere, halkıyla birlikte mağaraya gitmiş. Rehberlik yapan, mağaraya yaklaşıncı kraldan kendisinin önden gitmesi için izin vermesini rica etmiş, yoldaşları korkmasın diye geldiğini onlara haber vermek istemiş; kral da buna izin verince mağaraya ilk o gitmiş ve başına gelenleri yoldaşlarına anlatmış, kralın ve halkının onları görmeye geldiklerini söylemiş. Bunları işitince Tanrı’ya şükredip, “Tanrı’ya yakarlım da bizi şu saatte Cennet’ine alsın, yoksa dışarı çıkarsak bu halk bize tanrı diye tapacak” demişler. Duaları kabul edilmiş, Cennet’e alınmışlar, küçük köpek de onlarla birlikte kabul edilmiş. Muhammed Mekke’den Medine’ye Türklerin büyük kumandanı, şu anda İstanbul’da gömülü olan Eyub’u ziyarete giderken,⁶³ devesinin üstündeymiş ve ne yolu ne de Eyub’un evini biliyormuş, ama deve onu oraya götürmüş ve kapının önüne gelince durmuş, başıyla ve ayaklarıyla gürültü yapıp kapının açılmasını sağlamış, o da bu hizmeti sayesinde yukarıda sayılan diğer hayvanlarla birlikte Cennet’e girmeye hak kazanmış.

SÜNNET

Muhammed dinini kurduğunda, daha önce de belirttiğimiz gibi, Yahudi ve Hristiyan dinlerini kendine örnek aldı ve bunların her birinde bir insanın Yahudi veya Hristiyan yapılmasını sağlayan bir intisap kuralı, yani birinde sünnet diğerinde vaftiz töreni olduğunu görünce, o da kendi dini için benzer bir kural koymaya karar verdi ve bu ikisi dışında başka bir şey bulamayınca, en kadim gelenek olarak sünneti seçti, çünkü Müslümanlar kapçığı kesilmiş bir erkeğin üremeye daha uygun hale geldiğine ina-

63 Peygamber’in çağdaşı olan Eyub el-Ensari, Konstantinopolis’in Araplar tarafından ilk kuşatılmasına katılmıştı. Kuşatma sırasında ölünce şehir civarında bir yere gömülmüş-tü. İstanbul alındıktan sonra Türkler tarafından bulunan mezarı bir ziyaret mekânı ve kentin surdışı mahallelerinden birinin merkezi oldu. Thévenot’un yazdığının aksine, Eyub tabii ki Türk değil Araptı.

nırlar; gerçekten de Arapların kapçığı öyle uzundur ki eğer kesmeselerdi bu durum onları epey rahatsız ederdi ve kapçıkları aşağı sarkmış küçük çocukları görünce anlaşıyor ki eğer bu kesilmese idrarlarını yaparken birkaç damla hep o kesilmemiş deride asılı kalıp pisletirdi. Yine de Yahudilerden daha farklı olsun diye, Müslümanları sünnetinin Yahudilerinki gibi olmasını istemedi, çünkü Yahudiler çocuklarını sekiz günlük olur olmaz sünnet ederler ve kapçığı kestikten sonra penisin başının geri kalanını kaplayan deriyi de tınaklarıyla ikiye kesip parmaklarıyla yuvarlar ve penis başının tamamen ortaya çıkmasını sağlarlar; Müslümanlar ise çocuklarını “La ilahe illallah Muhammedün resulüllah” diyerek kelime-i şهادet getirebilsinler ve ne dediklerini duyabilsinler, bunu hem kalpten hem de ağızla söyleyebilsinler diye ancak on bir on iki yaşında sünnet ederler ve sadece kapçığı keserler; bazıları, Yahudilerin taş bıçakla sünnet ettiklerini, Müslümanların ise demir bıçak kullandıklarını söyleyerek bunun da bir farklılık olduğunu ileri sürerlerse de, Yahudilerin taş, tahta veya demir her türlü bıçağı kullanabildikleri bilinir.

Çocukları sünnet olunca Türkler de Yahudiler gibi büyük bir eğlence tertip ederler; çocuk gereken yaşa gelince bu tören için gün belirlenir, beklenen gün geldiğinde çocuk bir ata bindirilir ve davul dümbelek çalınarak şehirde dolaştırılır, sonra eve getirilir, orada bir parmağını havaya kaldırıp kelime-i şهادet getirtilir, sonra sünnet edilir, bundan sonra babası bir şölen düzenler ve tüm hısım akrabayı, ahbablarını davet eder, burada çok eğlenilir, danslar edilir, şarkılar türküler söylenir ve ertesi gün davetlilerin her biri çocuğa –veren ve alanın seviyesine uygun– bir armağan vermeyi ihmal etmez. Sonradan Türk olmuş bir Hristiyan söz konusuysa yine aynı törenler tertip edilir, ama şayet bir Yahudi Türk oluyorsa sünnet edilmez, çünkü zaten sünnetlidir ve onun sünneti farklı olsa da yeterli bulunur, sadece kelime-i şهادet getirmesi istenir, bundan sonra Türk [Müslüman] olur. Pek çokları bir Yahudinin Müslüman olmadan önce, Hristiyan olması gerektiğine inanırlar, oysa bu tamamen yanlış bir kanıdır. Çünkü bu konuyu birçok Türk’e sordum, hepsi de benimle alay etti, nitekim biz vaftiz edilerek Hristiyan oluruz; oysa onlar [Yahudiler] hiç vaftiz falan olmazlar; gerçi Müslümanlığı seçtiklerinde, Türklerin inandığı her şeye inanmayı kabul ettikleri için, İsa Me-

sih'in Tanrı'nın kelâmı olduğuna, Tanrı'nın nefesinden ve Bakire Mer-
yem'den doğduğuna, Meryem Ana'nın doğurduktan sonra da bakire kaldığı-
na ve İsa'nın Mesih olduğuna inanmaları gerekir; bir dönme veya doğuştan
Müslüman rastlantı sonucu sünnetsiz ölürse sol elinin küçük parmağı kesi-
lir ve bu, sünnet yerine geçer; bunun dışında Türkler "la ilahe illallah Mu-
hammedün resulüllah" sözlerine öyle hürmet ederler ki, bir Hristiyan veya
Yahudi bu sözleri gaflete düşüp söyleyecek olsa bile, şayet bu söylediğini
duymuş şahitler varsa, ya mutlaka ve hiçbir vazgeçme imkânı bulunmadan
Müslüman olması veya yakılması gerekir.

İSLAM DİNİNDE UYULMASI GEREKEN FARZLAR

Türkler Musa'nın On Emir'ini kabul eder ve bunu her yerde uygula-
tırılar, ama bu emirlerin dışında Muhammed'in onlara koyduğu ve dinle-
rinin asıl temellerini oluşturan farzlar da vardır. Bu farzların sayısı beştir;
1. Tek bir Tanrı'ya inanmak ve başka bir ilah olmadığını bilerek ona tap-
mak; 2. Oruç; 3. Namaz kılmak; 4. her yıl fakirlere gelirinin kırkta birini
vermek [zekât]; 5. ömründe bir kez Mekke seyahatini yapmak [Hac]; bir gün
seçkin bir Türk bana bu konuda şöyle bir hikâye anlattı: Bir zamanlar baba-
sının karşısına bir dilenci çıkıp sadaka istemiş, babası da ona hangi dinden
olduğunu sormuş. Dilenci Müslüman olduğunu söyleyince bir Müslüma-
nın hangi kurallara uyması gerektiğini sormuş. Dilenci bir Müslümanın
uyması gereken beş şart olduğunu, ama artık geriye sadece tek farz kaldığını,
çünkü zenginlerin dine bağlı olmadıkları için ikinci ve üçüncü farzları
iptal ettiklerini, yoksulların da güçleri yetmediği için, zekât verecek veya
Mekke'ye seyahat edecek paraları olmadığından dördüncü ve beşinci farz-
ları yerine getiremediklerini, dolayısıyla geriye sadece ilk farzın kaldığını
söylemiş. Birinci farza çok iyi uydukları kesindir, çünkü Tanrı'ya çok büyük
bir hürmet gösterirler ve ne zaman adını ağızlarına alacak ya da telaffuz
edildiğini işitecek olsalar, büyük bir itaat ve tevekkül gösterirler: Yapacakla-
rı iş çok önemsiz de olsa, ata binerken veya inerken, oyun oynarken veya ye-
mek yerken, yapacakları her ne olursa olsun, önce "bismillah," yani Al-
lah'ın adıyla, demeden hiçbir şey yapmazlar; Tanrı'nın adına duydukları
saygıyı öyle ileri noktalara vardırırlar ki, yolda giderken küçücük bir kâğıt

parçası bile bulsalar, onu büyük bir özenle alır ve bir duvarın çatlağına veya deliğine sıkıştırırlar ve bunu yapmalarının tek nedeni, Tanrı'nın adının o kâğıt parçasında yazılı olması veya belki yazılı olabileceğini düşünmeleridir; öyle ki yollardaki duvarların bütün delikleri kâğıt parçalarıyla doludur.⁶⁴ Aynı nedenle taharetlenirken asla kâğıt kullanmazlar, bu büyük bir günah sayılır ve bir Hristiyanın bu amaçla kâğıt kullandığını görecektelerse hiç tereddüt etmeden onu değneklerler; tüm bu saygı içinde durmadan Allah'ın adına yemin ederler ve her üç laflarından biri "vallah"tır, buna öyle alışmışlardır ki bunu söylemekten kendilerini alamazlar. Bunun konuşmaya bir zarafet kattığını düşünür, ama bu şekilde davranarak Tanrı'ya hakaret etmiş olabilecekleri kanısını taşımazlar; aslında genellikle boşa yemin etmezler ve "vallah" dediklerinde sözlerine inanılsın isterler; yalan yere yemin eden kişinin kötü biri olduğu düşünülür.

Ramazan

Türklerin uymaları gereken ikinci farz, oruçtur. Bu yolla insan nefisini köreltir, dünyevi isteklerini iradesi altına alır ve ruhunu arındırır. Onlar bu orucu Ramazan adını verdikleri bir aylık bir perhize indirmişlerdir. Ama bu konuda başka şeyler söylemeden önce, Türklerin yılının on iki aya bölünmüş üç yüz elli dört günden oluştuğunu belirtmek gerekir; her ay yeni hilalle başlar ve bu ayların biri otuz, bir sonraki yirmi dokuz gün çeker. Aylarının ilkinin adı Muharrem ayı, yani yılın ilk ayıdır, otuz gün çeker; ikincisi Sefer ayıdır ve yirmi dokuz gün çeker; üçüncüsü otuz günlük Rebiülevvel ayıdır; dördüncüsü yirmi dokuz günlük Rebiülahir; beşincisi, otuz günlük Cemaziyelevvel; altıncısı, yirmi dokuz günlük Cemaziyelahir; yedincisi, otuz günlük Receb ayı; sekizincisi, yirmi dokuz günlük Şaban ayı; dokuzuncusu otuz günlük Ramazan ayı; [onuncusu, otuz günlük Şevval;] on birincisi otuz günlük Zilkade; on ikincisi yirmi dokuz günlük Zilhice'dir. Yıllarını Muhammed'in Hicret'inden itibaren, yani Milattan sonra

622 yılının 22 Temmuz'undan itibaren saymaya başladıklarını herkes bilir. Bu nedenle 1663 yılının iki Temmuz'unu Zilhice'nin son günü veya Hicri 1074 yılının son günü saymışlardır.

64 Başka seyyahlar, özellikle de Alman imparatorunun 16. yüzyılda padişah katındaki sefiri olan Busbeck de aynı âdeti gözlemlemiştir.

Ramazan'a dönecek olursak, Kuran'ın bu ay boyunca Gök'ten indiğini söyler ve bu ay boyunca oruç tutarlar, bu aya bu şekilde başlarlar. Ramazan'dan hemen önce gelen Şaban ayı geçince, akşam yeni hilal görününceye kadar beklerler; bu yeni hilali genellikle bizim hesabımızın ilk gününde görmezler; bununla birlikte yeni hilali ilk gördüğünde fark etmek için dağlarda ve başka yüksek yerlerde bekleyen insanlar vardır.⁶⁵ Biri hilali görür görmez hemen şehre koşup haber verir ve iman sahibi bir kişiye ona bahşış verilir ve her yere çıkırtkan çıkarılarak Ramazan ilan edilir, ayrıca akşam da bir pare top atılır; o zaman tüm minareler kandillerle donatılır, bu iş öyle bir düzen içinde yapılır ki minareler şekilden şekile bürünürler, Türklerin geceleri gündüze, gündüzleri geceye çevirdikleri bu ay boyunca her gece kandiller yakılır. Gün boyu uyumaya çalışır ve geceleri sokaklara çıkarlar, kahvehaneler tıklım tıklım dolar ve herkes gece boyu yiyip içip eğlenmesine bakar, ama şafak vakti yaklaşırken yemeyi içmeyi keserler; Kuran'da bütün gece boyunca yiyip içebilecekleri, tan yeri ağarıken beyaz ipleği siyah iplekten ayırabilecekleri ana kadar buna devam edebilecekleri yazılmıştır. O andan itibaren yemek, içmek, tütün içmek yasaktır; yani ağızlarına hiçbir şey koyamaz, ayrıca akşam ay belirinceye kadar kanlarına el süremezler; iftar açma vakti gelince minarelerin tepesinden Müslümanları namaza çağıran müezzinler ayın doğduğunu bildirirler; o zaman bütün gece boyunca et, balık, canları ne isterse yerler ve gecenin bir bölümünü hep si açık olan kahvehanelerde geçirirler. Kahvehaneler müzisyenlerle ve hayatlarını kazanmaya çalışan kukla oynatıcılarıyla [Karagözcüler] doludur. Bu tür perhiz hem çok daha masraflı, hem de on iki aylık yılları içinde yaz aylarına denk gelince çok daha zahmetlidir; çünkü birbirini izleyen altı otuz günlük altı da yirmi dokuz günlük ayları olduğu ve bu nedenle güneşin yerine tam uymadığı için yılları bizimkinden on bir gün daha kısadır, bu yüzden Ramazan her sene on bir gün geriye gider ve sürekli mevsim değişir. Yaza denk geldiğinde özellikle Mısır'da ve diğer sıcak yerlerde susuzluktan çok çekerler, çünkü ağızlarına tek damla su koymaları bile yasaktır, bu yüzden bütün gün uyumaya bakarlar: Mısır'da yazın en sıcak günlerinde çok susadığı halde su içmeye cesaret edemeyen, ama yeme içmenin serbest olacağı vaktin yaklaştığını hissedip

⁶⁵ Evliya Çelebi, Bursa ile ilgili olarak bu âdetten söz eder.

elinde bir kâse suyla gözünü en yakındaki minareye dikerek, ezan okuyacak müezzinin çıkmasını büyük bir sabırsızlıkla bekleyen insanlar gördüm; o ezan okumaya başlar başlamaz suyu hemen başlarına dikiyorlardı. Bu perhiz çok sıkı bir biçimde buyrulmuştur; öyle ki seyahatte veya tehlikede olanlar, hasta olanlar ya da herhangi bir nedenle oruç tutamayanlar bu yükümlülüğü yerine getirebilecek duruma geldiklerinde tutamadıkları oruçları tutmak zorundadırlar; otuz gün otuz gece boyunca tutarlarsa, vaktinde yapılmış gibi makbul sayılır, ama pek çok kişi seyahat ederken de orucunu tutar, hatta orduda, savaşın getirdiği tüm yorgunluklar içinde bile orucunu tutanlara rastlanır. Hiç oruç tutmayan epey insan da vardır, ama yine de çok gizlice yiyip içerler, çünkü bu günahı işlemekle suçlansalar cezaya çarptırılır, en azından falakaya çekilirler. İstanbul'da beni sık sık görmeye gelen birkaç Türk ve dönme vardı ve Ramazan boyunca da benim evimde her saat yemekten içmekten vazgeçmiyorlardı; içlerinde bir de yaşlı Türk sipahisi vardı, o sadece Ramazan'da oruç tutmamakla kalmıyor, ikram ettiğim zaman yemesi kesinlikle yasak olmasına rağmen bizler gibi domuz eti de yiyor ve önüne konan bütün şarabı içiyordu; bir gün tam sarhoş olmak istememişti, ancak çakırkef olmuştu, çünkü bir yeri ziyaret etmesi gerekiyordu. Dervişlerin yanına gitmiş, onu bir salona almışlar ve dervişlerin topluca rakı ve kahve içtiklerini görmüştü; içeri ilk girdiğinde ona rakı ikram etmişlerdi, ama o ikiyüzlülük edip Ramazan vakti içmek istemediği cevabını vermişti. Ötekiler ise madem ki gelip bizi buldun, üstelik Ramazan vakti oruç yediğimizi de gördün, o halde bizi elevermeyesin diye sen de bizimle aynı şeyi yapmalısın, yoksa canını alır, cesedini ıssız bir köşeye atarız demişlerdi; o zaman onlarla birlikte içmeye başlamıştı; ertesi gün bana anlattığına göre, Ramazan günü içki içenlere ceza olarak, gırtlaklarından aşağı erimiş kurşun dökülüyordu ve bu ceza birkaç kez uygulanmıştı, ama günümüzde daha ender rastlanıyordu, ama yine de bu suç işleyenlerin cezası ölümdü. Hatta Ramazan esnasında evlenmek bile yasaktı.

BAYRAM

Ramazan ayı bitince, bir sonraki ay, yani Şevval ayı sabırsızlıkla beklenir ve hilal belirir belirmez Bayram geldiği ilan edilir ve Saray yakınında-

ki toplar pare pare ateşlenerek müjde tüm kente duyurulur. Bayram geceleri Ramazan gecelerinden pek farklı olmaz, ama sabahleyin sokakların çiçeklerle süslenmiş salıncaklarla dolu olduğu görülür. Havalarda dolaşmak isteyenler iplerin ucuna asılı sağlam bir tahta koltuğa oturur ve elleriyle bir ipe yapışmış iki adam iki tarafında durup ipe asılarak onu ta yukarılara çeker ve sallandırırılar: Bu eğlencenin ücreti bir akçedir ve daha hızlı sallanmak isterseniz iki iple dört kişi tutarsınız ve koltuğa oturanı istediği kadar havalarda uçururlar. Bu keyfe salıncakçibaşı tarafından üç günlük bayram süresince tutulmuş ve sabahtan akşama kadar çalıp söyleyen sazandelerin ve hanendelerin musikileri eşlik eder. Ayrıca bizim su değirmenlerimize benzeyen kocaman çarkları [dönmedolap] vardır, isteyenler büyük küçük demeden bunların içine, tahtaların üzerine oturur ve bir adam bu çarkı döndürür, ama içeride oturanların hiçbiri aşağı düşmez. Bu çarka pekala “çark-ı felek” de denebilir, çünkü herkes sırası geldikçe kâh en tepede kâh en aşağıda olur. Buna benzer daha pek çok eğlence vardır, bunları Bayram’dan birkaç gün önce hazırlarlar; hemen her sokakta bu eğlence yerlerinden bulunur ve sokaklar öyle kalabalıktır ki zor adım atılır çünkü herkes şehirde sokaktan sokağa dolaşır, yılın geri kalan döneminde dışarı hiç çıkmayan kadınların pek çoğu bile Bayram’ın üç günü boyunca sokaklarda gezinme hürriyetine sahiptir. Bu üç gün boyunca şehirde gezinmek Frenkler için tehlikelidir; çünkü bunlar eğlenme günleri olduğundan her şey serbesttir; öyle ki birçok Türk sarhoş olur ve kafayı bulmuşken karşılına bir Frenk çıkarsa ona bazen bir kamçı darbesi indirirler. Ben yine de İstanbul’a gelince her şeyi görme merakına kapıldığımdan Bayram’ın ikinci günü yanımda Fransız dönmesi bir sipahi olduğu halde, İstanbul’un büyük bölümünü dolaştım; Fransız usulü giyinmişim; bir sürü küfür işitmek dışında herhangi bir kötü muamele ile karşılaşmadım; yine de bu yaptığının pek akıllıca olmadığını, daha ziyade talihimin yaver gittiğini söylemeliyim. Frenklerin o günlerde dışarı çıkmamaları için –tabii bu çıkışın bedelini ödemek istemiyorlarsa– bir neden daha var; bu üç gün boyunca çoğunluğu yeniçerilerden oluşan insanlar yolları tutuyor ve geçerken bir ellerindeki küçük gül suyu şişesinden üzerinize birkaç damla serpip uzattıkları öbür elleriyle bahşişlerini bekliyorlar; eğer siz bekledikleri o birkaç akçeyi verme-

den yürüyüp gitmek isterseniz, yolunuzu kesiyorlar. Bu Bayram Türklerin en büyük bayramıdır ve bu bayramda çok övülesi bir kurala uyuyorlar: Bütün düşmanlarını affedip onlarla barşıyorlar, çünkü kalplerinde birine karşı kin kalırsa Bayram'ın iyi geçmeyeceğine inanıyorlar; bu üç gün boyunca yolda tanıdıklarıyla karşılaşıncı, durup öpüşüyorlar ve karşılıklı bayramlaşıp, birbirlerine her türlü iyi dilekte bulunuyorlar. Bu bayrama, Büyük Bayram veya Ramazan Bayramı adını veriyorlar; ama bunun dışında tam yetmiş gün sonra, yani Zilhicce ayının onuncu günü başlayan Hacıların Küçük Bayramı var. Bunun dışında büyük törenlerin yapıldığı başka bayramları da var. Bunlardan ilki, Rebiyülevvel adını verdikleri ayın on birinci ile on ikinci günlerini birbirine bağlayan geceye denk düşüyor^a ve akşam olur olmaz minarelerin etrafında [mahyalarda] kandiller yakılıyor ve sabahleyin Padişah yeni camiye [Sultanahmet Camii] gidiyor, oraya saraydan şerbetler ve şekerlemeler getirtiliyor ve namazdan sonra herkes bunlardan yiyip içiyor; Rebiyülahir ayının yirmi altıncı gününü yirmi yedinci gününe bağlayan gece de onlar için büyük bir bayramdır, çünkü o gece Muhammed'in Kuran'da da anlatıldığı gibi, Burak'ın sırtında Miraç'a çıktığına inanılır.^b Receb ayının dördüncü ve beşinci günleri arasında kalan gecede^c camilerde gece yarısına kadar namazlar kılınıp ilahiler okundu, sonra eve dönölüp ziyafet çekildi. Bu bayram da iki ay sonra gelen Ramazan nedeniyle; tüm bu bayramlarda ve Ramazan'da daha da önce söylediğim gibi camilerin minareleri çeşitli şekiller oluşturan kandillerle süslenir, bunlar yakıldığında çok güzel bir etki yaratırlar.

TÜRKLERİ NELER KIRLETİR VE NASIL APTEŞ ALIRLAR?

Türklerin üçüncü farzı namaz kılmaya ilişkindir, ama hiçbir zaman yıkanmadan namaz kılmadıklarından aptes alma usulleri hakkında da iki çift laf etmek gerekir. Türklerde iki tür aptes vardır; birine “gusül” denir ve bütün bedenın yıkanmasıdır; ötekine “aptes” derler ve bunu genellikle namaz kılmadan önce yaparlar, çünkü en azından aptes almadan veya gere-

a Mevrit kandili –ç.n.

b Miraç kandili Rebiyülahir'in değil, Receb ayının 26.-27. günleri arasındaki geceye denk düşer –ç.n.

c Regaib kandili, Receb ayının ilk Cuma gecesi kutlanır –ç.n.

kirse hem gusül hem aptes almadan asla namaz kılmazlar; zaten bu yüzden camilerin civarında gusül için hamamlar ve aptes için de şadırvanlar bulunur. Hacetlerini gördükten sonra uyguladıkları bir yıkanma daha vardır, bu da bir tür aptestir ama sadece ellerini yıkarlar. Karılarıyla yattıktan sonra veya gece şeytan aldattır da kirlenirlerse ya da üzerlerine sidik ya da başka bir pislik sıçrarsa gusül aptesi almak zorundadırlar, bu yüzden işerlerken üstlerine başlarına birkaç damla sıçrar korkusuyla, kadınlar gibi çömelirler; çünkü bedenlerini veya giysilerini kirleten bir şeyin ruhlarını da kirleteceğine inanırlar: Aynı şekilde bedenlerini yıkarken ruhlarını da yıkadıklarına inanırlar. İdrarlarını yaptıktan sonra üzerinde kalmış ve giysilerine gelip onları kirletebilecek ne varsa düşürmek amacıyla, erkeklik organlarını bir taşla sürterler. Büyük hacetlerini görürken söylediğim gibi hiç kâğıt kullanmazlar, ama karınlarını boşalttıktan sonra suya batırdıkları parmaklarıyla taharetlenir, sonra ellerini yıkarlar, hacet gördükten, hatta idrar yaptıktan sonra bile ellerini yıkamayı asla ihmal etmezler. Bu nedenle helalarında her zaman su dolu bir kap bulunur ve yine bu nedenle kuşaklarında yıkandıktan sonra ellerini kurulamak için iki mendil taşırlar. Bu temizlik onlarda öyle tavsiye edilen bir şeydir ve dışkılarıyla kirlenmekten öyle çekinirler ki, kundaktaki küçük çocuklarının bile kirlenmesini engellemeye özen gösterirler ve bu nedenle onları bizdeki gibi kundaklamazlar, ortasında, aşağı yukarı çocuğun kalçalarının denk geldiği yerde deliği olan beşiklere koyarlar ve çocuğun bu delik üzerine konan poposunu hep çıplak bırakırlar, böylece kakasını yaparken beşiğin altındaki bir lazımlığa düşer, idrar için de şimsiş ağacından yapılma, bir uçları kıvrık, küçük borular kullanırlar, bunların uzunlukları üç parmak, kalınlıkları da bir parmak kadardır; bazılarının büyük uçtaki deliği yuvarlaktır ve erkek çocuklar içindir; çocukların pipisi bunun içine konup bir şeyle bağlanır; ötekilerin büyük ucu oval biçiminde delinmiştir ve kız çocuklarının karnlarının altına bağlanarak kullanılır. Bacaklarının arasından geçen ince uç beşiğin deliğine gider ve oradan da idrarı aşağıdaki lazımlığa akıtır, böylece hiçbir şeyi kirletmemiş olur, çocuklar için asla Hristiyanlıktaki kadar çok bez kirletmezler.⁶⁶ Aptes işleminin sırasını tamamlayacak olursak, aptesi namazdan hemen sonra [ön-

66 Bu âdetler çeşitli anlatılar tarafından da doğrulanmaktadır; kullanılan borulara Türkçede sübek adı verilir.

ce olması gerek] almak zorundadırlar, tıpkı hacetlerini gördükten veya temiz olmayan bir şeyi ellerine aldıktan hemen sonra ellerini yıkamak zorunda oldukları gibi... Su bulamayacakları bir yerde iseler, gerek taharetlenmek gerekse ellerini yıkamak için, su yerine kum veya toprak kullanabilirler [teyemmüm] ve bu aptes makbul kabul edilir. Aptes şu şekilde alınır: Önce, yüzlerini Mekke'ye doğru dönüp ellerini parmak uçlarından bileklerine kadar üç kez yıkarlar. İkinci olarak, ağızlarını üç kez çalkalar ve bir fırça ile dişlerini ovalarlar. Üçüncü olarak burunlarını üç kez yıkar ve avuçlarından burun deliklerine su çekip sümkürürler. Dördüncüsü, iki avuçlarıyla yüzlerine üç kez su çarparlar. Beşincisi, kollarını bilekten dirseğe kadar üç kez yıkarlar ve bu işleme sağ kolla başlayıp sol kolla devam ederler. Altıncı sırada, başparmakları ve bir sonraki [işaret] parmaklarıyla alnın ön tarafından başın tepesine kadar başlarını ovalarlar. Yedinci olarak, aynı parmaklarla kulaklarının içini ve dışını yıkarlar. Sekizinci olarak, ayak parmaklarından başlayıp asla ayak bileğinden daha yukarı çıkmadan önce sağ sonra sol ayaklarını üç kez yıkarlar. Ama şayet ayaklarını sabah çoraplarını giymeden önce yıkamışlarsa, çoraplarını^a ikinci bir kez çıkarmazlar, sadece ellerini ıslatıp yukarıda adı geçen iki parmakla pabuçlarının üstünden ayak parmaklarından ayak bileklerine kadar yıkarlar, hep sağla başlar sonra sola geçerler ve ertesi sabaha kadar her namazda aynı şeyi yaparlar, yani gün boyu bir daha çoraplarını çıkarmazlar. Ama çoraplarında üç parmağın gireceği kadar büyük bir delik varsa, çoraplarını çıkararak yıkanmaları gerekir. Tanrı'nın kendilerine yüzlerini, iki kollarını ve ellerini birer kez yıkamalarını, başlarını yukarıda belirtildiği gibi bir kez ovmalarını [meshetmelerini] ve ayaklarını bileğe kadar bir kez yıkamalarını bildirdiğini söylerler. Tanrı insana fazla yüklenmek istememiş, ama sonraki ikişer yıkanmayı insanların ihmalkârlığından çekinen Muhammed eklemiş: Tanrı'nın buyurduğu tek sefer ile Muhammed'in eklediği iki sefer yıkanma arasındaki farkı, birinciye farz, sonrakilere sünnet diyerek açıklama getiriyorlar.

Muhammed ellerini bilekten parmak uçlarına kadar üç kez yıkamalarını, dişlerini temizlemek için bir fırça kullanmalarını, ağızlarını üç kez

a Burada anlatılan çorap değil mesttir –ed.n.

çalkalamalarını, avuçlarıyla yüzlerine üç kez su çarpmalarını, bir bölümü yıkamaya diğerlerinden daha fazla zaman ayırmamalarını, işlerini acele görmelerini, başlarını yıkadıkları suyla kulaklarını da yıkamalarını ve yıkanmak konusunda kararlı davranmalarını, içlerinden veya yüksek sesle “Temizlenmeye kararlıyım” demelerini [niyet etme], yıkanmaya hep sağdan başlamalarını, ayaklarını yıkarken ayak parmaklarından, ellerini yıkarken el parmaklarından başlamalarını ve yıkanırken “Bismillâhilazim ve elhamdü-lillah, Allahu'd-din islam” demelerini buyurmuş. Yıkanırken caiz olmayan şeylere mekruh derler ve bunlar burnu sağ elle sümkürmek, herhangi bir bölümü üç kereden fazla yıkamak, güneşte ısınmış suyla yıkanmak ve yüzüne fazla su çarpmaktır; aptesi geçersiz kılan bir sürü şey de vardır; öyle ki bunlardan biri olursa, yeniden aptes almaya başlamak gerekir, hatta bunu halletmeden namaz bile kılmak istemezler. Bu şeylerden biri olduktan sonra ya ellerini yıkamaları gerekir veya elleri kirlenmiş sayılır, bu şeyler şunlardır: İdrar veya dışkı kaçırırlarsa, bedenlerinden kan veya herhangi bir pislik dışarı çıkarsa, kusarlarsa, kudurlarsa, bayılırlarsa, sarhoş olurlarsa, namaz sırasında gülerlerse, bir kadını öperlerse ve çıplak bir yerine dokunurlarsa, namaz sırasında uyurlarsa... Aptes alıp namaz kılmaya hazırlanmış diğer kişiler uyuyan uyandırmaktan sakınırlar, çünkü bunu yaparlarsa onlar da kirlenirler. Köpek veya herhangi bir kirli hayvanın değmesi de aptesi geçersiz kılar. Bu gibi durumlarda namaz kılmadan önce yeniden aptes almak gerekir.

CAMİLERİN BİÇİMİ VE NAMAZ

Apteslerinden söz ettikten sonra, namazı anlatmadan önce, camilerin yapılış biçiminden de bahsetmek gerekir. [Küçük] camilerine mescid denir, bizdeki “mosquée” kelimesi buradan bozularak türetilmiştir, bunlara toplanma yeri manasına “cami” de denir. Bu camiler dışarıdan bizim kiliselerimiz gibi inşa edilmişlerdir, hemen yanlarında bir kule veya minare bulunur. Minare sayısı caminin heybetine göre iki, dört, bazen de altıyı bulur;⁶⁷ bu minarelerin tepesinde tüm civara hâkim bir balkon [şerefe] bulunur; bu minaralar, namaz vakti geldiğin-

67 Sadece selatin camilerde birden fazla minare bulunur. İstanbul'daki bazı selatin camilerin ve Edirne'deki Selimiye Camii'nin dörder ve sadece Sultanahmet Camii'nin altı minaresi vardır.

de oraya çıkan müezzinin ezan okumasına yarar. Camilerin içi çok sadedir, üzerlerine Allah'ın adı yazılmış dört duvardan başka bir şey görülmez ve bu duvarlardan birinde "kible" adını verdikleri bir niş [mihrap] bulunur; namaz kılarken yüzlerini bu yana dönerler. Türkiye'deki camilerin hepsinde bu kible duvarı güneye bakar, çünkü namaz yönü Türkiye'ye göre güneyde kalan Mekke'ye göre belirlenir. Eskiden kible Kudüs'teki Süleyman Mabe-di'ne göre belirlenirmiş, namaz kılarken oraya doğru bakmaları gerekirmiş ama Muhammed Hicret'ten sonraki ikinci yılda bu kuralı değiştirmiş ve namaz yönünü Mekke'ye kaydırmış; o devirden beri de buna hep uymuşlar. Bu camilerde Mekke'de [Kâbe'de] kullanılmış bezden [Kâbe örtüsü] bir parça da bulunur. Zaman zaman imamın hutbe okumak için çıktığı bir minber de vardır. Camilerin tabanı namaz kılanların bir yeri çürümesin diye hasırlarla kaplanmıştır. Günde beş vakit namaz kılarlar; sabah namazı adını verdikleri ilki şafak sökerken kılınır; ikincisi öğle namazıdır; ikindi namazı adını verdikleri üçüncü namazı akşamüstü üç ile dört arasında kılarlar; akşam namazını güneş batarken, yatsı namazını da gece saat birde^a kılarlar. Onlarda pazar günü yerine geçen cuma günleri, sabah saat dokuz civarında kılınan kuşluk namazı diye bir namazları daha vardır; herkesin katıldığı^b bu namazdan sonra çalışmak ve dükkân açmak serbesttir, ama çoğunluk "cuma günü" yani "toplanma günü" adını verdikleri bu günde dinlenir ve eğlenirler. Namaz vakitlerinden herhangi biri geldiğinde (bu işe dikkat edenler, kendilerini güneşe göre ayarlamak dışında, kum saati de bulundurlar) her camide bir müezzin minareye çıkar ve parmaklarıyla kulaklarını tıkar ve var gücüyle haykırarak şu sözleri makamla söyler: "Allahuekber, Allahuekber, eşhedü enla ilahe illallah, eşhedü enne Muhammeden resulullah, hayal salat [hayyal es-salah] hayal salat [hayyal el-felah], Allahuekber, Allahuekber, Allahuekber, la ilahe illallah." Bu sözlerin manası şudur: "Allah en yücedir, Allah en yücedir, Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna tanıklık ederim, gelin Allah'ın mağfiretine sığınınız, günahlarınızı affetmesini isteyin. [Namaza gelin, kurtuluşa gelin], Allah en yücedir, Allah'tan başka tapacak ilah yoktur."

a Yatsı namazı güneşin batmasından bir iki saat sonra kılınır –ed.n.

b Kuşluk namazı cemaatle kılınmaz –ed.n.

Bu sözleri güneyden başlayıp batıya kadar dünyanın dört bucağına doğru haykırır. O bağırırken herkes aptesini alır, daha sonra camiye gidilir. Camiye gidemeyenler namazlarını evde kılarlar. Herkes camiye geldiğinde pabuçlarını kapıda çıkarır ve birilerinin pabuçları değiştirebileceğinden korkanlar çıkardıkları ayakkabıları ellerine alıp taşırlar. Caminin içine girince kableyi selamlar, sonra yerlerini alır ve imamın “Allahuekber” sözleriyle namazı başlatmasını beklerler. O zaman orada hazır bulunanlar ister içlerinden ister yüksek sesle, [niyet eder] “ben de bu imamın yaptıklarını taklit etmek istiyorum” der ve ilk önce ellerini omuzlarına koyup^a “Allahuekber” derler, sonra ellerini göbek üzerine kavuşturup içlerinden bazı dualar okur [kıraat] ve her dua sona erince rükû edip “Allahuekber” derler. Ancak küçük bir dua okuyacak kadar rükûda kalır, sonra yeniden doğrulur ve bu şekilde defalarca rükû ederler. Evlerinde namaz kılıyorlarsa, içlerinden şöyle derler: Bu namaz için gereken ayetleri okuyacağım ve bunları sayarlar ve camide gibi namaz kılarlar. Her gün aynı ayetleri okurlar, sadece gününe göre bunları tekrarlama sayıları değişir. Ellerini omuzlarına koymaları tüm dünya halinden vazgeçtikleri ve Allah’ın huzuruna çıktıkları anlamına gelir; ellerini kavuşturma da bu huzurda duyulan hürmetin işaretidir. Rükû, Allah’a taptıklarını gösterir. Sabah namazında sekiz, öğle namazında yirmi ve yatsı namazında yirmi dört kez rükû ederler; edep yerleri örtülü olmak kaydıyla çıplak da namaz kılabilirler; erkek ve kadın köleler için de bu geçerlidir, ama özgür kadınlar namaz kılarken ancak yanaklarının yarısı ve çeneleri dışarıda kalacak şekilde örtünmek zorundadırlar. Erkeklerle kadınların namaz usulleri arasındaki fark şudur: erkekler ellerini omuzlarına koyunca “Allahuekber” derler ve sonra ellerini göbeklerinde kavuştururlar; kadınlar ise ellerinin ancak yarısını omuzlarına (?) koyarlar, sonra da göğüslerine götürürler [göğüsleri üzerinde bağlarlar], sonra erkekler gibi namaz kılmaya devam ederler. Onlar da erkekler gibi aptes alırlar. Gerek erkek gerekse kadın, namaz kılmayı bitirince, iki yandaki melekleri selamlamak için önce sağa sonra sola doğru eğilirler [başlarını çevirirler]. Dinlerine öyle bağlıdırlar ki, bundan fazlası olamaz; camideyken öyle canıgönülden namaz kı-

a Hanefi mezhebinde erkekler başparmaklarını kulak memeleri üstüne koyarak namaza başlar –ed.n.

larlar ki başlarına ne gelirse gelsin namaza ara vermezler; öyle ki benim orada bulunduğum sırada bir Ramazan gecesi namaz vaktinde yangın çıkmıştı; ertesi gün bir dönme yangın yerine uzak olmayan bir camide namaz kılarken camidekilerin namaza devam etmek mi yoksa yangını söndürmeye gitmek mi daha iyi olur diye tartışıklarını, neden sonra yangını söndürmeye gitmeye karar verdiklerini anlattı. Büyük bir hürmet içinde bulundukları camilerde ne sohbet ederler ne de şakalaşırlar; dindarlık konusunda kesinlikle onlardan ders almamız gerekir. Her gün namaza, en azından öğle, ikindi ve akşam namazlarına gitmeyen pek azdır, çünkü diğer iki namazı çoğu insan kendi evinde kılar. Seyahate çıktıklarında bile namaz kılmaktan vazgeçmezler ve namaz vaktinin aşağı yukarı geldiğini kestirince, kırın ortasında bir suyun yakınında durur ve hep yanlarında taşıdıkları bakır bir tasla su aldıktan sonra aptes alır, yere bir seccade serer –onsuz hiçbir yere gitmezler– üzerinde namazlarını kılarlar. Sık sık tespih de çekerler, çünkü çoğu kişi evde veya sokakta elinde hep bir tespih taşır. Ahbablarıyla sohbet ederken, bir şey için pazarlık ederken veya kahve içerken tespih çeker ve çektikleri her taneyle birlikte “Allah” derler.

TÜRKLERİN HAYIRSEVERLİĞİ [ZEKAT] VE MEKKE YOLCULUĞU [HAC]

Dördüncü farz zekâtır; Allah'ın bu emri onları her yıl mülklerinin kırkta birini yoksullara dağıtmakla yükümlü kılar; yoksul akrabaları varsa onlara öncelik tanımaları gerekir; yoksa, zekâtlarını yoksul komşularına dağıtmalıdır; yoksul komşuları da yoksa ilk gördükleri yoksula vermelidirler. Türklerin bu buyruğa itaat ettikleri söylenebilir, çünkü çok hayırseverdirler ve fakirlere Türk, Hristiyan veya Yahudi olduklarına hiç aldırmaksızın canı gönülden yardım ederler. Bu nedenle onların memleketinde fazla dilenciye rastlanmaz: Türklerde dilencililiği engelleyen tek etkenin zenginlerin hayırseverliği olduğunu söylemek istemiyorum, kanımca başka nedenler de vardır. Türklerin çoğu padişahın maaş alırlar, masrafsız yaşarlar, kıstı malzemeye mükellef sofralar kurarlar, öyle ki pilav, biraz et ve su onlar için hatırı sayılır bir şölen oluşturur; bütün bunların nihayetinde de büyük hayırseverliklerde bulunurlar ve kimileri yaşarken malları mülkleriyle yoksullara yardım eder, kimileri de öldüklerinde darüşşifalar kurulması,

köprüler, kervansaraylar inşa edilmesi, ana yollara su götürülüp hayrat yapılması ve buna benzer işler yapılması için mallarını mülklerini vakfederler; birçok kişi de aynı kamusal eserleri hayattayken yaptırırlar. Bazıları ölürken kölelerini azat eder, kesesinden masraf ederek hayır işi yapamayanlar, bunu kol kuvvetiyle yapar ve ana yolları onarmakla, buralardaki sarnıçları doldurmakla, taşkın olduğunda suların yakınında bekleyip yolculara geçit yerlerini göstermekle uğraşır ve bu işlerin hiçbirinden para almaz, teklif edildiğinde de geri çevirirler; çünkü, bunları para uğruna değil, Allah rızası için yaptıklarını söylerler. Hayırseverlikleri hayvanlara ve kuşlara kadar uzanır ve her pazar toplandığında pek çok kişi kuş satın alıp onları azat eder. Bu kuşların ruhlarının mahşer gününde Allah'ın önünde işledikleri bu sevaba şahitlik etmeye geleceklerini söylerler; bu nedenle bir hayvana eziyet edilmesine katlanamazlar ve tavukları öldürürken tek vuruşta kafalarını keserler; tavuğun Fransız usulünde nasıl öldürüldüğünü görseler, kendilerine hâkim olamayıp birkaç değnek darbesi indirirlerdi. Bitleri veya pilerleri bile tırnak üzerinde kırmayı gaddarlık olarak görür, parmaklarının arasında bir iki çevirdikten sonra ölü veya diri fırlatıp atarlar. Ölürken, haftada şu kadar defa şu kadar köpeğin, şu kadar kedinin beslenmesi için çok miktarda mal mülk bırakanlar, bu sadaka için fırıncılara veya kasaplara para bırakanlar bile vardır; bu dilekler sadakatle ve dindarca bir bağlılıkla yerine getirilir. Her gün elleri kolları et dolu adamların yapılan bağışa göre köpekleri veya kedileri çağıra çağıra dolaştığını ve bu hayvanlar etrafına toplandıklarında onlara parça parça et attığını görmek keyif vericidir. Burada Türklerin hayvanlara merhametine ilişkin yüz örnek anlatabilirim; onların bize oldukça gülünç gelecek bu merhameti göstermelerine kendi gözlerimle defalarca tanık oldum; kılığı kıyafeti düzgün insanların yeni doğurmuş bir dişi köpek görünce sokakta nasıl durduklarını ve enciklerin üzerine basılmasın diye nasıl taş toplayıp ona küçük bir duvar yaptıklarını ve buna benzer başka birçok sahne gördüm, ama okuru bu önemsiz hikâyelerle sıkma niyetinde değilim; görünüşe bakılırsa hiçbir dini olmayan, insan hayatına hiç değer vermeyen, herhangi bir günü hiç kimseyi öldürmeden geçirirse canı sıkılan gaddar hükümdar Sultan Murad⁶⁸ bile hayvanlara yönelik bu batıl inançların ve merhamet duy-

68 IV. Murad (1623-1640).

gularının etkisinde kalıyordu: Bir gün İstanbul sokaklarından birinin köşesinde yakın bir yerden aldığı bir parça ekmekle eti yiyen bir adam görmüştü; adam satılacak erzak yüklü atını da dizgininden tutmuştu. Sultan Murad derhal atın yükünü indirtti, adamın sırtına yükletti ve at kendisine verilen bir ölçek yulafı yediği sürece adamı öyle bekletti. Sonra da kendisi dinlenirken atına dinlenme hakkı tanımayan adamı bu gaddarlığından ötürü payladı.

Türklerin beşinci farzı Mekke'ye [hacca] gitmektir; en az uyulan buyruk da budur. Çünkü pek çok kişinin bu seyahati yapacak imkânı yoktur, başka birçok kişi de işleri nedeniyle bu seyahate çıkamaz. Bununla birlikte günün birinde bu vecibeyi de yerine getirecek hale gelmek için uğraşırlar ve her yıl pek çok kişi hacca gider. Ama Mısır'dan bahsederken bu seyahat üzerinde daha uzun duracağım.

TÜRKLERİN DİNİNİN YASAKLADIĞI ŞEYLER

Yukarıda saydığım beş farzın ardından, bir de Türkler için haram sayılan bazı şeyler de vardır ki, bunları yaparlarsa günaha girerler. Birincisi tasvir yasağıdır ve bu yasağa sıkı sıkıya uyarlar; çünkü cep ve duvar saatlerine çok düşkün olsalar da üzerinde erkek, kadın veya bir hayvan figürü olan saatleri katiyen istemezler, ama ağaç veya çiçek şekillerinden rahatsız olmazlar. Herhangi bir resim gördüklerinde öyle sarsılırlar ki öfkelerini göstermekten kendilerini alamazlar. Mısır'da bir Türk vardı, her gün gelip bana Türkçe ders verirdi ve mumyalardan çıkarılmış bazı ahşap figürleri odamda ne zaman görse bana çok öfkelenir ve bunları eski Mısırlıların yaptıklarını söylesem bile, Hristiyanlara sövüp saymaktan geri kalmazdı, çünkü resim yapma hakkı ve onlara bir can verme hakkı sadece Allah'a aittir ve resim yapan herkes Allah'a şirk koşuyor derdi; ama bu tasvirlerin mahşer günü kendilerini yapanların karşısına dikilip canlarını isteyeceklerini ekledi. Gerek öfkesine gerekse tüm Türklerde rastlanan bu mantığa gülüp geçiyordum, ama onlara cevap vermeye kalkıp bu resimlerin canlarını istemek için konuşmaları gerekeceğini, konuşuyorlarsa da zaten canları var demek anlamına geleceğini söylerseniz çok müşkül durumda kalırlar: Bir gün bindiğim bir İngiliz gemisinde pupayı süslemek için konmuş tüm figürle-

rin burunlarının kesik olduklarını gördüm; bu büyük ziyanın nedenini sorduğumda, bu geminin padişahın bir seferinde kullanıldığını ve gemiye binen Türklerin figürlerin burunlarını kestiklerini, çünkü burnu kesik figürün günahının fazla olmadığını söylediklerini açıkladılar. Kuran'da Türklerle faiz de yasaklanmıştır ve bu da çok sakındıkları büyük bir günah sayılır; yine de tefecilikten pek farkı olmayan pazarlıklara girenlere her zaman rastlanır; örneğin bir malı epey pahalıya veresiye satmış gibi yaparlar; malı almış görünen kişi de daha ucuz bir fiyata geri satmış sayılır; aslında mal dükkândan hiç çıkmamıştır, ama geri alım işleminin parasını nakit öderler, böylece malı geri satmadan önce daha pahalıya almış kişinin borcu, aradaki fark kadar artmış olur. Haram saydıkları etleri de yemezler ve bu etler Yahudilerin haram saydıklarıyla aynıdır; domuz etinden eşit ölçüde tiksiniyorlar ve Türkler bırakın domuz etini yemeyi, dünyayı verseniz bu ete dokunmazlar bile. Kunduracıları bile –bizdekilerin aksine– domuz kılı kullanamazlar, bu nedenle de pabuçları dikmekte epey zorlanırlar. Kurbağadan, kaplumbağadan, salyangozdan ve Yahudilerdeki diğer haram gıdalardan uzak durur ve bunlardan öyle tiksiniyorlar ki sofuya bir Türk bunlardan yiyeceğine ölmeyi tercih eder. Ben domuz yiyen bir tek Türk tanıdım; dönmeler ise fırsatını bulduklarında yiyebildikleri kadar yerler, ama bunlar ya dinsizdir ya da Hristiyan dünyaya kaçma fırsatını kollayan kişilerdir. Köpekleri de mekruh^a sayarlar ve kazara bir köpek sürtünürse kirlenmiş olurlar ve yıkanmaları gerekir, bu nedenle koşan bir köpekten bizim bir attan sakınacağımızdan daha çok ve daha özenli bir şekilde sakınırlar ve evlerine hiç köpek sokmazlar, ama onları sokakta bırakırlar. Köpeklerin hepsinin bir sokağı vardır ve orada yaşamaya öyle alışmışlardır ki hiç dışarı çıkmazlar ve kendi sokaklarından çıkıp başka bir sokağa girecek olsalar, öteki sokağın köpekleri üzerlerine saldırıp onları parçalar, çünkü her sokakta birçok köpek vardır ve hiç kimse kendi topraklarına başkasını sokmaz. Ben oradayken Pera'da bir köpek vardı, Frenkleri hemen tanırdı; bir Frenk görür görmez peşine takılır ve kendi bölgesinin en son sınırına kadar yaltaklanarak onu izlerdi; amacı kendine bir ekmek aldırılmaktır ve genellikle herkes cebinden bir metelik çı-

a Hanefi mezhebi için geçerli değildir –ed.n.

karıp bir ekmek alırdı, orada bulunan Türk fırıncısı da bu işe alışmıştı ve peşinde köpekle gelen Frengi görür görmez ekmeği hazırlardı. Türkler kedileri çok severler ve onları hep kendilerine yakın tutup severler, çünkü Muhammed'in de bir kedisi olduğunu, bir defasında bu kedinin efendisinin yeninde uyuyup kaldığını, namaz vakti gelince Muhammed'in kedisini uyandırmaktansa elbisenin yenini kesmeyi tercih ettiğini anlatırlar. Böylelikle doğalarındaki kötü yanı da göstermiş olurlar: Çok sadık bir hayvan olan köpekten nefret edip gaddar bir hayvan olan, kaplanla aynı tabiata sahip ve çok az iyi vasfı bulunan kediyi severler.

Şarap yasağı veya en azından şarap içilmemesi tavsiyesi hakkında, Muhammed'in bir köyden geçerken şarap içilen bir düğüne tanık olduğunu ve herkesin neşe içinde olduğunu görünce şarabı övdüğünü, ama o akşam veya ertesi gün geri dönerken aynı köyün her yanına kan bulaştığını görünce, o neşeli insanların dövuştüklerini ve testileri vurarak birbirlerinin başlarını yadıklarını anladığını, o zaman da şarabı haram saydığını ve kendi yandaşlarına hiç şarap içmemelerini tavsiye ettiğini rivayet ederler. Bu anlatılanlar, daha önce de belirttiğim gibi, birçok Türkün şarap içmesini ve sık sık sarhoş olmasını engellemez; yine de talihsizlik eseri giysilerine şarap dökülürse ne kadar ayyaş olurlarsa olsunlar bu lekeyi çıkarmak için ellerinden geleni yaparlar; en kuruntulu olanları ise o kıyafetleri tekrar giyerlerse günaha gireceklerine inanırlar.

TÜRKLERİN DİN ADAMLARI

Tüm dinlerin inanç akideleri hakkında doğabilecek kuşkuları kara bağlamakla ve ayinleri yönetmekle yükümlü rahipleri veya görevlileri olduğu gibi, Türklerin de kendi din adamları vardır. Bunlar Kuran'ı sürekli inceleyen âlim kişilerdir: Din adamlarının başı müftidir [şeyhülislam]; biz papaya nasıl hürmet ediyorsak onlar da müftüye aynı ölçüde saygı gösterirler. Müfti din adamları meclisinin kararıyla seçilmez; padişah kermdi beğendiği kişiyi müfti yapar; seçilen kişi çoğunlukla onların tarzınca bir âlim olur, Kuran konusunda çok bilgilidir. Bu nedenle inanca ilişkin meselelerde ona başvurulur ve o da hükümlerini fetva adı verilen küçük pusulalarla bildirir. Müfti de diğer tüm Türkler gibi evlenebilir. Müftüye çok hürmet

ederler ve müfti padişahı görmeye gittiğinde, padişah onu görür görmez ayağa kalkıp ona doğru birkaç adım atar ve onu büyük bir saygıyla selamlar. Şeriatın müftünün idamına cevaz vermediğini söylerler, ama kendi iradesinden başka kanun tanımayan Sultan Murad bir müftiyi idam ettirmeye karar verince onu huzuruna çağırtmış ve kendisini kimin müfti yaptığını sormuş; adam, zat-ı şahane tarafından müfti yapıldığı cevabını vermiş. O halde, demiş Sultan Murad, madem ki seni ben müfti yaptım şimdi de azledebilirim ve adamı azledip boğdurtmuş. Şu anda tahtta olan ve bence amcasının izinden giden Sultan Mehmed⁶⁹ de ben İstanbul'dayken Hocaşade Efendi⁷⁰ adında bir müftiyi öldürtmüştü. Rivayete göre müftiyi gidip evinden almışlar, bir kayığa veya tekneye bindirmişler ve Bursa'ya götürmüşler; adamın öldürülüp öldürülmediği İstanbul'da bir süre bilinemedi; bazıları İstanbul açıklarındaki adalara doğru bir yerde boğulup denize atıldığını, başkaları ise Bursa'da ve hâlâ hayatta olduğunu söylüyorlardı; ama kısa bir süre sonra Bursa'ya uğradığımda müftünün boğulduğunu ve dervişlerin mezarlığına defnedildiğini öğrendim; boynu vurulmamış ama boğulmuştu, çünkü kanını dökmek büyük bir günah sayılırdı ve idamı hak eden yüksek tabakadan insanlar genellikle boğdurulur. Öğrendiğim kadarıyla, padişahı öldürtmeye ve kardeşini tahta çıkarmaya çalışmakla suçlanmıştı; Fransa sefiri Mösyö de la Haye'in kendisine yaptığı bir ziyarette hazır bulunma şerefine nail olmuş ve Hocaşade Efendi'nin son derece katı bir insan olduğunu görmüştüm. Hristiyanların hepsine çok düşmandı ve Rumlara her kentte sadece bir kilise bırakmaya kararlıydı. Müfti genellikle İstanbul'da ikamet eder, ama aslında sadece bir müfti yoktur; İstanbul'daki müfti çok geniş olan imparatorluğun tüm din işlerine yetişemeyeceği ve acil karar alınması gereken birçok dava bulunduğu için, İstanbul dışında kadileşkerler,⁷¹ her biri kendi yetki alanı içinde, müftülük görevini üstlenirler, çünkü onlar hem şeri hem de medeni hukuk alanında eğitim almışlardır. Kadileşker yoksa kadıların başı olan mollaya başvurulur ve ne kadileşker ne de molla bulunan yerlerde de sadece bir kadı olur ve her konuda yargıçlık yapıp tüm bu insanların iş-

69 IV. Mehmed (1648-1687).

70 Mart 1656'da müfti veya şeyhülislam olarak atanan Hocaşade Mesud Efendi, aynı yılın temmuz ayında azledilmiş ve bir süre sonra padişahın fermanıyla Bursa'da öldürülmüştü.

71 Kadileşker veya kazasker, askeri sınıfın kadısı ve kadılar hiyerarşisinin başıdır. Anadolu kazaskeri ve Rumeli kazaskeri olmak üzere iki kazasker vardı, her ikisi de İstanbul'da ikamet eder ve divan-ı hümayunda yer alırlardı.

lerini sırtlanır. Camide görevli olanlara ise danışment denir;⁷² Frenklerin bunlara verdiği “*talisman*” adı bu kelimeden türemiştir, şefleri de bizdeki kilise papazına benzeyen imamdır; belirli vakitlerde camide namazı o kıldırır. Minarelerin tepesine çıkıp ezan okuyarak halkı namaza çağırانlar ise müezzinlerdir. Bir de hocalar vardır; Kuran konusunda çok bilgili olan bu yaşlı insanlar hem itimat edilen hem de dünyevi işler konusunda da bilirkişilik yapan kimselerdir; bizim kilise hukukçularımıza ve din doktorlarımıza benzerler, bazen namazı kıldırır, hatta bazı bayramlarda hutbe okurlar; önemli meselelerde çoğunlukla bu hocalara başvurulur ve onlara çok saygı duyan halk nezdinde itibarları büyüktür. Ayrıca daha birçok din adamı türü vardır; içlerinde en aşına olunanlar ve en terbiyelileri dervişlerdir; Mısır’dan bahsederken diğer din adamı türlerinden de söz edeceğim. Dervişler cemaat halinde yaşarlar ve tıpkı bizdeki din adamları gibi üst makamları vardır; çok sade giyinirler ve başlarına beyaz keçeden bir takke takarlar; bu takke biraz bizim gecelik takkelerimizi andırır. Bu dervişler her salı ve cuma seyri güzel bir raks yaparlar [sema]. Sema yapacakları günler, aynı zamanda mescit olarak kullandıkları geniş bir salonda toplanırlar; bu mekânın ortası kare biçiminde bir parmaklıkla çevrilmiştir; böylece dışarıdan gelenler için de parmaklığın etrafında boş bir alan bırakılmış olur. Mihrap bu ortadaki parmaklıklı bölümdedir, ayrıca da bir basamak üzerinde bitleştirilmiş duran iki minber bulunur; bunlardan birine sırtını kbleye dönen şeyh, şeyhin sağ tarafındaki diğerine ise onun yardımcısı yerleşir; onların karşı tarafında, parmaklığın dışında kalan bölümde bir yükselti bulunur; bunun üzerine ney ve kudüm çalan birçok derviş yerleşir; öteki dervişler parmaklığın içindedir. Ben, müzisyenleri tanıyan bir Fransızla birlikte gittiğim için, onların bulunduğu yüksek yere yerleştim. Hep bir ağızdan birkaç ila-

hi okudular, sonra şeyh biraz Kuran okuyup Türkçe mealini açıkladı, daha sonra yardımcısı Kuran’dan Arapça birkaç ayet okudu; şeyh de tema olarak bu ayetleri işleyen Türkçe bir konuşma yaptı. Vaazını bitirince minberden indi ve peşinde yardımcısıyla öteki dervişler olduğu halde salonu iki kez tavaf etti; bu arada müzisyenlerden biri de çok hoş bir sesle Kuran’dan bazı ayetler okuyordu. Sonra

72 Bu ad, Avrupa üniversitelerinin karşılığı olan yüksek medreselerde okuyan talebelere verildi; bu talebeler camilerde de çeşitli görevleri yerine getirirlerdi; Avrupalıların Türk din adamlarına verdikleri “*talisman*” adı danışment’den türemiştir.

tüm müzik aletlerinin kullanıldığı küçük bir konser verildi ve bu arada dervişler semaya durdular. Birbiri peşi sıra şeyhin önünden geçtiler, onu çok mütevacı bir tavırla selamladılar, sonra balenin ilk adımı gibi bir sıçrayış yapıp oldukları yerde yalın ayak dönmeye başladılar. Sabit tuttukları sol ayak eksen görevi görüyor, onu hiç yerden kaldırmıyorlar; ama büyük bir hüner sergileyerek yaptıkları dönüşler için diğer ayaklarını kullanıyorlar; seyredenler bakmaktan usansa bile onlar dönmekten bıkmıyorlar, çoğu yaşlıydı ve bol cübbeler giymişlerdi. Bu dönüş hareketi ney ve kudüm eşliğinde yapılır. Bu raks sırasında yardımcısıyla birlikte minberlerinin dibine oturan şeyh, dervişler durduktan sonra ayağa kalktı, sonra iki adım atıp mihrabın önünde eğildi ve eğilen dervişler onun önünden geçtiler, onu hürmetle selamladılar ve yeniden dönmeye başladılar. Bu böylece dört kez tekrarlandı, sonuncusu da diğerlerinden daha uzun sürdü. Rüzgâr alan değirmen kanatları gibi ve ölçüyü hep koruyarak dönüyorlar; kolları iki yana açılıyor ve zaman zaman gözleri kapalı oluyor; peş peşe giderken çok yakın dursalar bile birbirlerine asla değmiyor ve parmaklığın önünden hep dönerek geçip müzik sona erince bulundukları yerde ansızın duruveriyorlar; sanki yerlerinden hiç kıpırdamamış gibi sendelemiyorlar bile. Bu raksın yaratıcısı Hazreti Mevlana diye bir dervişmiş;⁷³ Türkler onu evliya sayarlar. Dervişler ve tarikat ehli, genelde çok ikiyeüzlüdür, çünkü kendilerini her şeyleriyle Allah'ı keşfe ve temaşaya adanmış şahıslar gibi yuttururlar; oysa istisnasız hep si günaha batmıştır.

TÜRKLERDE EVLİLİK

Türklerin üç tür karısı olabilir, meşru eşlerle evlenebilirler, kebin usulü⁷⁴ kadın alabilirler ve cariye sahibi olabilirler. Birinci tür kadınların yüzünü ancak nikâh kıydıktan sonra görebilirler. Bu ilk usulle evlenmek isteyen kişi, evlenmek istediği kızın ana babasıyla ne kadar başlık vereceği konusunda anlaşır; bu pazarlıkta kadı ile birlikte iki şahit de hazır bulunur ve kadı nikâh koşullarını ve adamın karısına vereceği dulluk parasını [mihr] yazar. Kadın ise çeyizinden başka hiçbir şey getirmez; nikâh günü çeyizini teker teker odasına serer,

73 Mevlana Celaleddin-i Rumi (1207-1273), büyük tasavvuf şairi ve Mevleviyye tarikatının kurucusu.

74 Müslümanların dört karı sınırını aşmasını ve Avrupalıların da İslam topraklarında geçici evlilikler yapmalarını sağlayan sözleşmeli bir nikâh türü.

ama o günü kutlamadan önce damat bir imama nikâh kıydırır. Düğün günü geldiğinde gelin giydirilir ve iyice örtünmüş bir halde damadın evine götürülür, çeyizi de önden atların veya develerin üzerinde gider. Düğün evine geldiğinde büyük bir şenlik düzenlenir; erkekler erkeklerle, kadınlar da ayrı bir dairede kadınlarla bir araya gelir ve günün geri kalanı kukla oyunları [karagöz], müzisyenler, bazen dansözler –bunlara çingene [çengi] denir; çingenelerden daha önce söz etmiştim– ile tertip edilen eğlencelerle geçer. Bu şekilde evlendikten sonra adam ölürse, kadın dulluk parasından başka bir şey alamaz; eğer kadın ölür ve geride birkaç çocuk bırakırsa, çocuklar annelerinin dulluk parasını kendilerine vermesi için babalarını sıkıştırabilirler. Türkler bu şekilde dört kadına kadar evlenebilir ve onları istedikleri zaman boşayabilirler; bunun için bir kadına gidip üç kez “Aley talak be talati [?],” yani “onu terk ediyorum” demeleri yeterlidir; eğer bir adam karısını haksız yere boşuyorsa, ona dulluk parasını vermek zorundadır; ama boşamakta haklıysa, dulluk parasını vermek zorunda değildir. Boşanmış bir kadın ancak dört aybaşı geçtikten, yani boşandıktan dört ay sonra başka bir adamla evlenebilir; böylece hamile olup olmadığını ve hamile ise kimden hamile kaldığını anlayabilir; böylece soy sop birbirine karışmaz ve kadın hamile ise onu boşayan boşamak için doğurmasını beklemek zorunda kalır ve çocuklarını beslemeye mecburdur. Bir adam nikâhlı karısını boşadığı, hatta ayrılık kadından geldiği zaman bile, onu yeniden almak isterse bunu yapamaz; ancak kadın arada bir başka adamla evlenmişse onu yeniden alabilir. Kebinli kadınlarda hiç bu kadar çeşitli usul yoktur; gidip bir kadını bulur, şu kadını alacağım denir, kadın gönderilirse ödeneceği vaat edilen miktar söylenir, kadını bunu yazar ve adama verir; bu işleminden sonra adam kadını canı ne kadar isterse yanında tutar ve canı istediğinde de söz verdiği miktarı ödeyerek kovar, ondan olan çocuklarını da besler. Cariye olarak da istedikleri kadar kadın alabilirler; efendileri oldukları için canlarının her istediğini yapabilir ve bu tarzda istedikleri kadar kadına sahip olabilirler. Tüm bu kadınlardan olan çocukların hepsi eşit ölçüde meşrudur. Bunun dışında Türkler kendilerine sekiz göbekten daha yakın olan akraba kadınlarla hiçbir zaman evlenmezler.⁴

a Bu uygulama Türklere görülen bir uygulama değildir –ç.n.

TÜRK KADINLARININ GÜZELLİĞİ, ÂDETLERİ VE KIYAFETLERİ

Evlilik bahsinin ardından, henüz hiç söz etmediğim Türkiye kadınlarından da bahsetmenin yerinde olacağı kanısındayım. Türkiye’de kadınlar genellikle güzeldir, endamlıdır ve kusursuzdur, çok beyaz tenli olurlar, çünkü dışarı az çıkarlar ve çıktıklarında da örtünürler. Doğal güzelliklerini kendi hünerleriyle de artırır, çünkü kaşlarına ve gözkapaklarına sürme çekerler. Tırnaklarına da kına adı verilen kahverengi-kırmızı bir boya sürerler. Son derece temiz ve tertiplidirler, haftada en az iki kez hamama gittikleri için gövdelerinde ne kir ne de kıl olur. Hemen hemen erkekler gibi giyinerek dolaşırlar; ilk olarak, hepsi tenlerinin üstüne erkekler gibi topuklarına kadar inen paçalı don giyerler, bunlar mevsimine göre, kadifeden, çuhadan, brokardan, satenden veya bezden olur. Sonra iç gömlekleri vardır ve bunun da üzerine “giupon”⁷⁵ adını verdikleri küçük bir gömlek teyellerler, dolamalarını giyerler ve bunun beline yaldızlı gümüş veya altın levhalarla süslenmiş, kimi zaman üzerine mücevherler kakılmış bir kuşak sararlar ve kuşaklarına da küçük bir hançer sokarlar. Dışarı çıkarken erkekler gibi bir ferace giyerler; bunun yenleri öyle uzundur ki ancak parmaklarının uçları görünür, çünkü kollarını yenlerin içinden geçirirler ve sokakta yürürken feracelerinin bir yanını tutup ön tarafta diğer yanın üzerine kavuştururlar. Ayakkabıları da erkeklerinkine benzer, ama saç yapımı farklıdır, çünkü saçlarını oldukça geniş bir at kuyruğu halinde örerler ve bu örgü arkadan bellerine kadar iner; saçları bu iş için kısa kalanlar ise, ya örgülerini genellikle satenden dikilen ve bellerine kadar inen bir kılıf içine hapsederler ya da epey uzun bir takma örgü kullanırlar. Başlarını örtmek için, evdeyken kırmızı çuhadan yapılmış bizim gecelik takkelerimizi andıran, ama biraz daha uzun bir takke kullanırlar; bu takkelerin tepesi dört uçludur, bunun da üstüne ve tam ortasına incilerden bir halka dikerler. Bu takkeyi bir kulaklarının üzerine eğilecek şekilde takarlar ve aşağıdan ince bezden dikilmiş, sırma ve ipek çiçeklerle işlenmiş güzel bir yemeniyle bağlarlar ve bu süs yüzlerini çok güzelleştirir. Dışarı çıkarken bu takkeyi çıkartırlar, başka bir başka takke alırlar; bu takke epey yüksektir ve üst tarafı alt tarafından daha geniştir.

75 “Jupe”ün [etek] küçültülmüş hali olan ve Arapça cüb-be’den türetilmiş “jupon” kelimesi, Thévenot’nun burada yaptığı “küçük gömlek” tanımına pek uymuyor. Belki de kullanılan “giupon” terimini, kapitone çocuk gömleği anlamına gelen Türkçe zıbın ile benzeştirmek gerekmektedir.

Bunun dışında sokakta yürürken başlarına alınlarını gözlerine kadar örten bir peçe ve gözlerinin altından başlayan bir başka peçe takarlar; öyle ki tüm cehrelerinde sadece gözleri açıktır; çıplak ellerini bile gösterecek şeref-siz kadınlar oldukları kanaatine varılacağı için, gömleklerinin aşağı doğru sarkıttıkları yellerini ve ceketlerinin yellerini ellerini gizlemekte kullanırlar. Zaman zaman bir sokağın köşesinde hiç kimse tarafından görülmediklerine güvendikleri bir anda, bir ahbablarına veya hoşlarına giden bir genç adama kendilerini göstermek için peçelerini kaldırdıkları olur, ama böyle bir şey yaparak hem şereflerini tehlikeye atmış hem de değneklenmeyi göze almış olurlar. Oysa bu kadınlar çok gösterişlidir, kocaları eve getirecek ekmeği zor bulsa bile, hemen hemen hepsi broker giymek isterler; bununla birlikte aşırı tembel olurlar, bütün günü bir sedire oturup hiçbir şey yapmadan geçirirler; tek yaptıkları, bir mendile çiçek işlemek gibi işlerdir. Bu nedenle kocalarının eline para geçer geçmez, ilk yapması gereken bir cariye satın almaktır. Bu büyük aylaklık kadınları kötü yola iter ve akılları fikirleri eğlencede olur. Türkler kadınların cennete gitmeyeceklerine inanırlar ve onları çok çok akıllı hayvanlar derekesinde görürler; bu nedenle, ancak hizmetlerinden yararlanmak için, at alır gibi kadın alırlar; ama çok kadınları olduğu ve aşk duygularını genellikle hemcinslerine [erkeklerle] yönelttikleri için, kaderlerine terk edilen bu zavallı kadınlar da kocalarından bulamadıklarını başka yerde bulmaya gayret ederler; erkekler de bu durumu çok kıskanırlar ve karşı cinsin zaafından öyle kuşku duyarlar ki onların kendilerini erkeklerle göstermesine izin vermezler ve yüzünün ya da sadece ellerinin görülmesine izin veren bir kadın iffetsizlikle itham edilir ve kıcı değneklenir, bu nedenle erkeklerin aklını namazdan çelmesinler diye kadınların camiye gitmelerine izin verilmez; kadınlar çarşıya da gitmezler ve kocalarının dükkânına bile giremezler; bir erkek en yakın dostunun bile evde kadınlarını görmesine izin vermez; üstelik kadınlar hamama gitmek dışında hemen hemen hiç dışarı çıkmazlar, hali vakti yerinde olanların evlerinde hamam da vardır ve yüksek tabaka erkeklerinin karılarını koruyan harem ağaları da olur; yani kocanın seviyesi yükseldikçe kadınların özgürlüğü de azalır. Kocalar karılarını boşama hakkına sahiptir, ama kadınlar kocalarını boşama hakkına sahip değildir; ancak kocaları mecbur olduğu şeyleri,

yani ekmek, pilav, kahve ve haftada iki kez hamama gidecek parayı temin etmiyorsa boşanabilirler; bu şeylerden birini bile vermekte kusur ediyorsa, kadı huzuruna çıkan karısı boşanmak isteyebilir, kocası onunla ters yoldan ilişki kurmak isterse de kadı huzuruna çıkıp terliğini baş aşağı koyar, başka bir şey söylemesine gerek kalmadan kadı onun ne demek istediğini anlar ve kocasını buldurtur; adam bu suçlamayı inkâr etmezse değnekleir ve kadına boşanma hakkı verilir.

TÜRKLERDE ÖLÜLERİN ARDINDAN AĞLAMA BİÇİMİ, ÖLÜLERİ DEFNETME VE MEZARLIKLAR

Türkiye’de biri ölünce komşuları çok geçmeden haberi alırlar, çünkü evdeki kadınlar öyle avaz avaz feryat etmeye başlarlar ki umutsuz bir derde düştükleri sanılır: Bunu duyan tüm ahabap ve komşu kadınlar onları ziyarete gelirler ve aynı ağıta onlar da katılır; çünkü bu memlekette bu tarz ziyaretler teselli amacıyla değil, ağlamak için yapılır: Bu nedenle hep bir ağızdan ağlarken makamlı bir biçimde ağıt yakmaya başlarlar, bu ağıtların içinde yeri gelir müteveffayı överler, mesela ölenin karısı şöyle der: “Beni şöyle severdi, böyle severdi, her ihtiyacımı bol bol karşıladı” vb ve diğer kadınlar da aynı şeyi tekrarlar, sonra zaman zaman bir ağızdan koyuverilen feryatları duyanlar sanki her şey yitip gitmiş sanısına kapılır. Bu ağıt böyle saatlerce sürdürülür, ama işin iyi yanı evde ziyaretçi kalmayınca artık ağlanmamasıdır ve ne zaman yeni bir kadın gelse yine ağlanmaya başlanır. Bu iş günlerce devam eder ve bazen de yılın sonunda yeniden başlarlar. Ağlamayı bilmeyenler veya ağlayamayanlar ya da bu zahmete girmek istemeyenler ağlayıcı kadınlar tutarlar. Bu kadınlar çok iyi para kazanır: Tüm bu ağıtların, feryat figanın ardından sıra ölüyü toprağa vermek için yerine getirilmesi gereken törene gelir. Ölünün akrabaları veya yakınları onu yere uzatıp cesedi yıkarlar, kıllarını tıraş ederler, çünkü Türkler beden temizliğine öyle önem verirler ki bunu ölümler için bile uygularlar. Daha sonra ölünün çevresinde tütsü yakarlar; bu tütsünün kötü ruhları ve ifritleri kaçırtacağını, yoksa bunların cesedin çevresinde görünmeye başlayacaklarını söylerler; sonra Allah’tan rahmet, mağfiret dileyerek ölüyü kefenlerler, ama ölüyü sigaya çekecek melekler emrettiklerinde kolayca sec-

deye varabilsin diye kefenin ne baş tarafını ne de ayak ucunu dikerler. Sonra onu bizdekiler gibi bir tabuta koyarlar; tabutun üzerine bir örtü sererler; ölen kişi bir savaşıysa kırmızı renkte, bir şerif ise yeşil renkte, ne biri ne ötekiyse siyah renkte örtü serilir, bunun da üzerine enlemesine bir sarık yayılır. Sarığın rengi yaptığı işe göre değişir; yeniçeri ise kırmızı, sipahi ise kırmızı ve beyaz, bir şerif ise yeşil, ötekilere de beyaz sarık kumaşı konur. Bundan sonra mezarlığa taşınır; imamlar bazı dualar okuyarak ve sık sık Allah'ın adını zikrederek önden giderler; arkalarından ölünün akrabaları ve dostları, onların arkasından da sokaklar boyunca hep bir ağızdan kudurmuş gibi feryat eden ve yakalarına bağladıkları bir mendili sanki çektikleri acıdan ötürü akıllarını yitirmiş gibi bir o yana bir bu yana çekiştirip duran kadınlar gelir. Sonunda ölünün gömüleceği yere gelince, cesedi tabuttan çıkarır ve çukura yerleştirirler, sonra uzaklaşıp kadınların ağıtlarını tamamlamasını beklerler. Eğer yüksek tabakadan biri söz konusuysa, korteje atları da dahil edilir. Ölü gömmede ülkedeki Hristiyanlardan farklı olan şey, cesedi çukura koyduktan sonra üzerine eğik bir tahta levha yerleştirmeleri, bir ucu çukurun dibine raptedilen bu levhanın diğer ucunun çukurun tepesine dayanması, böylece cesedi örtmesidir; ülkedeki Hristiyanlar böyle bir levha kullanmazlar, ama her iki kesim de ölülerini tabut içinde defnetmez. Çukur toprakla doldurulup örtüldükten sonra, ölünün başının üzerine müteveffayı sorguya çekecek melekler oturabilsin diye bir taş dikilir; böylece ölüye daha yumuşak davranacakları düşünülür. Ama daha zengin olanlar, kabirlerini mermerden ve bizimkiler gibi yüksek yaptırırlar, başlarına da üzerine ölünün sarığının oyulduğu bir taş diktirirler. Kimi zaman baş tarafına üzerinde ölünün taşıdığı sarığın bir benzerinin yontusunun bulunduğu bir taş, ayak ucuna da üzerinde bir yazıt bulunan bir başka taş diktirirler. Mezarlıkları her zaman şehir dışındadır, böylece şehirlerin havası mezarlardan yükselen çürümüş buharlarla kirlenmez, eskiler bu kurala her zaman uymuştur. Aynı nedenle Türklerin mezarları Hristiyan mezarlarından ayrı tutulur ve Türklerin mezarları, geçenler ölülerin ruhuna fatiha okusunlar, Allah'a onların adına dua etmeyi hatırlasınlar diye, genellikle ana yollar boyunca yapılır. Hayır amacıyla köprü veya herhangi bir kamusal eser yaptıranlar da aynı nedenle, ya-

ni oradan geçenlerin dualarını almak amacıyla genellikle bu eserin üzerine veya yakınına defnedilirler. Bu mezarlıklarda öyle çok sayıda kocaman dikilitaş görülür ki, bunlar bir kent inşa etmeye yeter. Ölülerini defnettikten sonra, akrabalar ve yakınlar günlerce gelip mezarın başında dua ederler, müteveffayı kara meleklerin eziyetinden [kabir azabından] kurtarsın diye Allah'a yakarırlar ve ölüye seslenerek şöyle derler: "Korkma onlardan, yiğitçe cevap ver sorularına"; kadınlar da arkadaşlarıyla birlikte gelip saatlerce, kimi zaman yarım gün kalırlar, evde yaptıkları gibi ölüye ağıt yakarlar, ağlarlar; bu konuda hiç bilgisi olmayan biri rahatlıkla onların çıldırdığına hükmedebilir. Cuma günü ölünün pek çok yakını yiyecek içecek getirip mezarın üzerine bırakırlar, böylece oradan geçenler istedikleri gibi yiyip içebilirler. Bunu yapmalarının amacı, kendisine duydukları sevgi adına bu hayrın işledikleri müteveffanın ruhuna Allah'tan rahmet dilenmesini sağlamaktır.

KISACA TÜRKLERİN MİZACI

Türklerin tüm âdet ve alışkanlıklarını uzun uzun tarif ettikten sonra, burada anlatılanların kısa bir özetini çıkarmak ve onların hem tabiatını hem de törelerini birkaç satırda belirtmek yerinde olacaktır. Hristiyan dünyada pek çok kişi Türklerin büyük şeytanlar, barbarlar, imansız kişiler olduklarına inanırlar, ama onları tanıyıp konuşmuş olanların duyguları bundan çok farklıdır; çünkü Türklerin iyi insanlar olduklarına ve Tabiat'ın bize en önemli buyruğu olan, "kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma" kuralına gayet iyi uyduklarına kuşku yoktur. Ben burada Türklerden söz ederken, Türkiye'de çok sayıda bulunan ve başka bir dinden onların dinine geçip de tecrübeyle sabit olduğu üzere ellerinden her türlü kötülük ve günah gelenleri, Tanrı'ya ne kadar sadakatsiz iseler aynı kallesliği insanlara karşı da gösterenleri değil, doğuştan Türk olanları kastediyorum. Doğuştan Türk olanlar dürüst insanlardır ve dürüst insana ister Türk, ister Hristiyan, isterse Yahudi olsun, saygı duyarlar. Bir Türkü olduğu gibi bir Hristiyanı da aldatmanın veya soymanın caiz olmadığına inanırlar; bana şöyle bir soru yöneltilebileceğinin farkındayım: "Öyleyse, Frenklere bunca *avania*'yı niye reva görüyorlar?" Ama onlara bu işleri Hi-

ristiyanların ve Yahudilerin yaptıkları kesindir ve onları da bozmakta, birbirlerini mahvedebilmek için onları araç olarak kullanmaktadırlar. Bu lanetlik hırs Levant'taki Frenkler arasında bile hüküm sürer. Türklerin arasında tefecilik büyük günahtır ve buna pek az rastlanır. Dinlerine son derece bağlı ve hayırsever insanlardır; din konusunda hepsi gayretlidir ve onu tüm kâinata yaymak için uğraşırlar; bir Hristiyanı saygı duyduklarında veya onu sevdiklerinde, Türk [Müslüman] olmasını rica ederler. Büyük saygı besledikleri hükümdarlarına bağlıdırlar ve ona gözleri kapalı itaat ederler. Hükümdarlarına ihanet edip Hristiyanların safına geçen Türklerle hiç rastlayamazsınız. Aralarında hiç kavga etmezler ve kent içinde askerler bile kılıç taşımaz, sadece hançerleri vardır. Az döğüşürler ve onlarda düello hiç bilinmez, bu da iki büyük nifak tohumu olan şarap ve kumarı yasaklayan Muhammed'in bilgece siyasetinin bir sonucudur. İyi Türkler hiç şarap içmezler, içenlere de hiç saygı gösterilmez; sarhoşluk veren bitkiler olan afyon veya *coque de Levant*⁷⁶ çiğneyenlerin de itibarı yoktur. Kumara gelince, pek çok oyun oynamakla birlikte bir şeye oynamazlar; öyle ki hiç döğüşmezler, çünkü aralarında kavga çıkacak olsa yoldan ilk geçen kişi araya girip onları barıştırır veya şahitlerin huzurunda arkadaşından davacı olduğunu söyleyen kişi mahkemeye gitmekten vazgeçemez, yoksa kendisi suçlu durumuna düşer; mahkemede herkes kendi gerekçelerini anlatır, kabahatli bulunan mahkûm edilir ve hak etmiş cezasını genellikle değnekleterek çeker.

Son derece kanaatkârdırlar ve et tüketiminde ne miktar ne de kalite bakımından aşırıya kaçarlardı; orada etten üretilmiş yan ürünler satan esnafa pek ihtiyaç yoktur; yemek için yaşamayıp, yaşamak için yedikleri söylenebilir. Haklarında söylenebilecek iyi şeyler aşağı yukarı bu kadardır.

Kötü yanlarına gelince, çok çalışlıdırlar, kendilerini diğer tüm milletlerden üstün görürler; yeryüzünde kendilerinden daha yiğit insan olmadığına inanırlar, sanki dünya sadece kendileri için yaratılmış gibi davranırlar; bu nedenle bir bütün olarak diğer milletleri, özellikle de onlarla aynı din-den olmayan Yahudileri ve Hristiyanları hor görürler; Hristiyanlara genellikle köpek diye hitap ederler. Hatta

76 Malabar'da ve Molük adalarında yetişen bir ağacın kurutulmuş meyvelerine verilen ad; bu meyveler hem uyuturucu, hem de yem olarak kullanılır, bu yemi yiyen balık da kafayı bulurdu.

öyle batıl inanç sahibi Türkler vardır ki, sabah evlerinden çıktıklarında ilk gördükleri kişi bir Hristiyan veya Yahudi ise, “Euzübillahi mine’s-şeytanî’r-racim” diyerek derhal eve geri dönerler. Sıradan insan, bir Hristiyanla alay etmenin –özellikle de Frenk ise– iyi bir şey olduğuna inanır; bizim onlarınkinden çok farklı olan giyiniş âdetlerimiz karşısında hayrete kapıldıkları için, bizim kuyruksuz maymunlardan olduğumuzu söylerler. Ama İstanbul’da Frenklere karşı çok büyük bir küstahlık görülmez; bunun nedeni, ya çok içli dışlı olunması veya herhangi bir zarar verirlerse kendilerini kolaylıkla cezalandırtma imkânı bulunmasıdır; yine de özellikle sarhoşlar gelip geçerken bir değnek indirmekten geri kalmazlar. Ben kendi payıma hiçbir sıkıntı yaşamadım; sadece bir kez başka Fransızlarla birlikte yanımızda yeniçeri olmadan İstanbul’da dolaşırken, küçük oğlanlar bize birkaç elma koçanı fırlattılar; ama dükkânlardan çıkan işçiler onları kovalayıp püskürtmeyi başardılar. Bu yüzden İstanbul’dan ayrılırken izin istemek üzere kralın elçisi Mösyö de la Haye’in huzuruna çıktığımda, bana orada kaldığım süre içinde hiçbir tatsızlık yaşayıp yaşamadığımı sorduğunda, sadece bir kez şapkamın yere atıldığı cevabını verdim (şapkanın görüntüsü onları şok etti ve bu sık sık rastlanan bir hadisedir); o zaman Mösyö de la Haye talihli olduğumu ve bu işi başka herhangi birinden daha ucuz atlatmakla övünebileceğimi söyledi.

Türkler ilim alanında eğitimle pek uğraşmaz, okuma-yazma öğrenmekle yetinir ve hem medeni hem dini kanunlarını içeren Kuran’ı hatmederler. Bazıları ilm-i nücumla [yıldız falı], az sayıda insan da başka ilimlerle uğraşır.

Aşka çok düşkündürler, ama bu hoyrat bir aşktır; çünkü Türklerin oğlancılığı meşhurdur ve bu onlarda çok yaygın görülen bir günahdır, bunu pek gizlemezler ve şarkılarının belli başlı konusu da ya bu iğrenç aşk türü veya şaraptır. Elleri çok sıkıdır, bu nedenle para ve başka armağanlarla dostlukları kolayca kazanılabilir; para karşılığında her türlü nezaketi ve ikramı sağlayabilirsiniz ve padişahın sarayında para karşılığında elde edemeyeceğiniz hiçbir şey yoktur; para orada başka yerlerde de olduğu gibi pek çok kapıyı açan bir tılsımdır. Sıradan insanları ise iyi içirirseniz ne derseniz yaptırırsınız: İşte törelerinin başlıca özellikleri bunlardır.

BURSA KENTİ

1656 yılının 30 Ağustos çarşamba günü, İstanbul'a yüz mil uzaklıktaki Montagna'ya⁷⁷ kadar gitmek üzere kiraladığım bir kayıkla İstanbul'dan ayrıldım. Kayığa sabah olur olmaz Tophane'den bindim, yine de o gün Mudanya'ya varamadım, çünkü hava kötüydü ve akşam karaya yaklaşmak gerekti. Soyulma korkusu yüzünden karaya elli adım uzaklıkta demir atıp geceyi kayıkta geçirdik. Perşembe günü sabah olur olmaz yola devam ettik ve gün içinde saat üç gibi Mudanya'ya vardık. Orada hiç mola vermedim, bu nedenle pek az şey görebildim ve Mudanya'ya yaklaşık on sekiz mil uzaklıktaki Bursa'ya gitmek için binek hayvanları kiraladım. Aynı gün akşam dört veya beş gibi Bursa'ya vardım ve bir hana yerleşip bir oda tuttum.

Eskilerin Prusea dedikleri, eski Bitinya krallarının da merkezi ve başkenti olan Bursa, Türklerin imparatorluğunun ilk payitahtıydı. İlk Os-

manlı sultanı Osman'ın saltanatında, onun oğlu Orhan tarafından H. 726/ M. 1325 tarihinde alınmıştı;⁷⁸ Daha sonra Timur, Türklerin imparatoru Bayezid'i tam bir bozguna uğratarak esir ettikten sonra, bu kenti de aldı; bunun ardından Bayezid'in oğlu İsa kenti Timur'dan geri aldı.⁷⁹ Bu kent, en fazla on mil uzakta olduğu Olimpos dağına [Uludağ] doğru uzanır. Konumu çok güzeldir, öyle bol iyi su bulunur ki kent sakinleri her eve ve hana su getirtmişlerdir; helaların altına bacağımdan daha kalın suyolları döşemişlerdir, böylece su tüm pislikleri alıp götürür. Taharetlenmek için malum yerlerde ibrik bulundurmaya veya yanında taşımaya ihtiyaç yoktur, çünkü oralara bu işe özel musluklar yapmışlardır. Bu suların dışında bir de yine bu şehirden geçen başka sular vardır; bunlar öyle sıcağıdır ki içine yumurta bıraksanız haşlanır. Bu suyun geçtiği yerlere birçok güzel hamam inşa etmişlerdir; bu şifalı su birçok hastalığı iyileştirir, bu nedenle civardan yüz binden fazla kişi burada yıkanmaya gelir. Merak ettiğim için ben de gittim ve baştan aşağı mermer kaplanmış çok güzel bir hamama girdim. Terlemek için girilen en arka-

77 Bugünkü Mudanya.

78 Bursa kuşatılmasında Orhan (1326-1356) Osmanlı hanedanının kurucusu olan babası I. Osman'ın (1299-1326) ordusuna kumanda ediyordu. Şehir, Osman'ın ölümünden birkaç gün önce düştü.

79 I. Bayezid'in (1389-1402) Timur tarafından bozguna uğratılması ve esir düşmesinin ardından, on yılı aşkın bir süre boyunca dört oğlu iktidarı ele geçirmek için savaşmışlardır. Başlarda İsa, Timur'un hükümrانlığı altında kalarak Bursa'yı elinde tutmuştu. Ama önce kardeşi Musa, sonra da öteki kardeşi Mehmed tarafından oradan püskürtüldü. 1413'te Mehmed imparatorluğu yeniden birleştirmeyi başardı. Demek ki kentin Timur'dan geri alınması değil, Bayezid'in ölümünü ve esaretini izleyen iç kavgalar sırasında el değiştirmesi söz konusudur.

daki odanın ortasında yaklaşık dokuz ayak derinliğinde çok büyük bir havuz vardı; soğuk suyla karışık o sıcak suyla doldurulmuştu; o havuzda herkes istediği gibi suya giriyor, hatta bazıları yüzüyordu. Rahat girilebilirsin diye çepeçevre basamaklar yapılmıştı; kırsal alanda üzeri açık bir dere halinde buraya gelen su yine de öyle sıcaktı ki girerken önce yandım. Bu kentte birçok güzel bina var; birbirinden güzel iki yüzden fazla cami bulunuyor ve bana dervişlerin camiini de gösterdiler; bunun arkasındaki küçük bir türbede bir mezar gördüm, bu mezarın kısa süre önce padişahın bu şehirde boğdurduğu müftinin mezarı olduğunu söylediler. Ayrıca her zaman dolu olan birçok görkemli han var; çünkü bu kent, birçok yerden kalkan kervanların uğrak yeri. Ama ilk Türk imparatorlarının ve onların kadınlarının mezarlarını ziyareti de ihmal etmemek gerek; bu mezarların her biri kubbeli bir türbe içinde bulunuyor ve rivayete göre, aralarında bir Fransız sultanının mezarı da var;⁸⁰ ama, Avrupalıların hepsine birden Frenk dedikleri için, çoğunlukla Fransızları diğer Frenklerle karıştırıyorlar. Çok güzel bir Fransız prensesin söz konusu olduğunu, kızın denizde yakalanıp padişaha armağan edildiğini anlatıyorlar. Padişah onu öyle çok sevmiş ki, dininde serbest bırakmış, ama o Hristiyan kalsa da –çünkü prenses doğarken sahip olduğu din ve iman içinde yaşayıp ölmüş, dininden hiç vazgeçmemiş– hep ya-tağını paylaşmış. Öldüğünde ülkedeki Hristiyanlar kendi usullerince defnedebilmek için cenazeyi istemişler, hatta bu izni almak için para bile teklif etmişler, ama bu talep reddedilmiş ve Fransız prenses de diğer kadın sultanlar gibi defnedilmiş. Mezarı, tonozlu ve etrafı duvarlarla çevrili bir türbede bulunuyor ve parmaklı pencerelerden içerisi görülebiliyor. Kapıyı açık bulurum da içeri girip sandukasının ucuna bağlı olduğunu gördüğüm kâğıdı okurum diye çok umutlandım, ama olmadı. O kâğıt hiç kuşkusuz onun mezar yazıtıydı; diğer kadın sultanların türbelerinde yazıtlar taşın üzerindeydi, ama bunda hiçbir yazılı taş yoktu. Kentin uzunluğu yarım fersahı geçiyor ve her tarafı surlarla çevrili değil. Ortasında kalan küçük bir tepenin üstünde, neredeyse kentin geri kalanı büyüklüğünde bir kale var, etrafı surlarla çevrili ve içeride hiçbir

80 Bursa'ya iki kadın sultan gömülmüştür ve orada kendi türbeleri vardır: I. Bayezid'in eşi Devlet Hatun ve I. Murad'ın (1356-1389) eşi Gülçiçek Hatun. Birincisi bir Türkmen beyinin kızıdır; ikincisinin aslı bilinmesi bile Hristiyan asıllı olduğunu varsaymamıza izin verecek bir bilgi mevcut değildir. Thévenot bu noktada, Batılı seyyahlara yönelik turistik bir yorumla kurban gitmiş gibi görünüyor.

Hristiyanın oturmasına izin verilmiyor. Bu sağlam kalenin bir de kente hâkim burcu var, alınması olanaksız gibi duruyor; yine de kaleye kentten gelen suyu kesmek mümkün. Eskiden Hristiyanlar kenti bu yöntemle yitirmişler, çünkü Türkler Hristiyanların elindeki bu kaleyi kuşatıp alamayacaklarını görünce, suyu kesmişler; sonunda susuzluğa yenik düşen Hristiyanlar da teslim olmuşlar. Bu kalenin içinde, eskiden ilk Osmanlı sultanlarının sarayı olan muhteşem bir binanın kalıntıları görülüyor; saray bugün harabeye dönmüş durumda. Yöre ahalisi bu kale hakkında bir masal anlatıyor; burada onu da nakletmek isterim. Bir zamanlar bir imparatorun tepeden tırnağa cüzamla kaplanmış, bu yüzden de çok çirkin bir kızı varmış, ama buna karşılık çok erdemli bir kızmış ve Tanrı'ya güveni büyükmüş; cüzamı yüzünden kendisini kimsenin istemediğini, babasının da onu evlendiremediği için çok üzüldüğünü görünce, bu belayı babasının başından defetmek amacıyla yoksul bir dilenci kadın kılığında dünyayı dolaşmaya çıkmasına izin verilmesini istemiş, bu seyahatte Tanrı'nın kendisine yardım edeceğine inanıyormuş; bir sürü dil döktükten sonra onu çok seven babasından izin koparmış; sonra yürüye yürüye biraz önce söz ettiğimiz sıcak su deresinin aktığı yere varmış; her gün mutlaka birkaç kez dua edermiş; orada da durup dua ederken cüzamlı bir domuz yavrusunun bu sıcak suya girdiğini görmüş; bu böyle birkaç gün devam etmiş ve daha sonra hayvanın cüzamı geçmiş. Bunu gören kız Tanrı'nın onu bu yere şifa bulması için getirdiğine inanmış ve bu nedenle suya girmiş, birkaç gün boyunca suda yıkanmış ve sonunda tamamen, sanki hiç cüzam olmamış gibi iyileşmiş.⁸¹ Tanrı'ya şükretmekten geri kalmamış ve kendisine bu denli iyi gelen bu yardıma yerleşmeye karar vermiş; bu yüzden babasına iyileştiği haberini yollamış ve aynı zamanda kendisine için de inzivaya çekilebileceği bir yer inşa etmek üzere maddi imkân ve adam göndermesini istemiş. Babasından dilediği her şeyi alınca da şimdi Bursa kalesi olan bu kaleyi yaptırmış: Sarra-sin'lerin [Müslümanlar] akınlarından fazlasıyla rahatsız olunca, babasından

81 Hemen hemen aynı öyküye Evliya Çelebi'de de rastlanır; ama o bunu Bursa için değil de birkaç kilometre uzaklıktaki bir diğer kaplıca şehri için anlatır.

yardım istemiş; o da çok sağlam yapılı, güçlü kuvvetli ve yiğit bir adam olan Roland veya Orland kumandasında yardım kuvveti göndermiş, Roland (veya Orlando) birçok Müslümanı öldürmüştü. Kentin hemen yakınında bir dağ

var, bu dağın tepesinde de içinde bir Türk dervişin yaşadığı bir türbe bulunuyor;⁸² bu türbe sağlam duvarlar ve parmaklıklarla korunuyor, ama dervişin eline birkaç akçe sıkıştırınca içeri girmeme izin verdi ve adı geçen Roland'a ait olduğu söylenen yedi parmak enindeki kılıcı bana gösterdi; kılıcın sadece ağzı dört ayak uzunluğunda, tek başına kabzasının boyu ise bir ayağı buluyor; bunun kılıç ağzının sadece yarısı olduğunu ve diğer yarısının padişahın hazinedarında durduğunu söylüyorlar; ama bu kadarı bile öyle ağır ki insan tek eliyle tutunca başkaca bir hareket yapmasına imkân kalmıyor. Bu kılıcın yanında aynı Roland'ın gürzü duruyor; başparmağın iki katı kalınlıkta, yaklaşık üç ayak uzunlukta demir bir sopa bu; kabzası bakırla kaplanmış, bu da onu iyice kalınlaştırıyor, gürzün ucuna ise bakırdan kocaman bir aslan takılmış. Yine bu türbenin içinde, üzerlerine siyah kadiife örtü serilmiş ve uçlarında birer sarık bulunan iki sanduka yer alıyor; bu sandukalarda Roland ile oğlunun naaşlarının bulunduğunu söylüyorlar; onların inancına göre her ikisi de Müslümanmış. Bahsettiğim kılıç ile gürzü bu sandukaların hemen önündeki bir masanın üzerinde tutuyorlar. Bu dağın tepesi oldukça dar ama çok hoş ve biraz ormanlık bir alan; Türkler eğlenmek ve şölen yapmak için sık sık oraya gidiyorlar.

BURSA-İZMİR SEYAHATI

Bursa'ya gelirken, her perşembe Bursa'dan İzmir'e giden kervana katılmaya hazırlanmıştım; ama kente perşembe günü epey geç vardığım için sekiz gün beklemem gerekti; ama ben de bu moladan istifade alışveriş yaptım; bu seyahate çıkarken yapılacak tedarik önemlidir ve bu işe özen gösterilmelidir, çünkü yollar da sudan başka hiçbir şey bulunamayabilir. Bu nedenle yatmak için bir hamak, eklemek küfleneceği için peksimet, biraz börek, içmek istiyorsanız tulumda veya küçük bir şişede şarap, sirke, zeytinyağı, tuz, mum, her türlü kap kacak, hatta bir şamdan almalısınız; kısacası eğer biraz rahat seyahat etmek istiyorsanız tam takım bir ev eşyasını yanınızda götürmelisiniz. Türkler bu işte çok ustadır, çünkü gerekli her şeyi yanlarında götürmekten hiç sıkılmazlar,

82 Bu türbenin de Bursa'nın ilginç turistik yerlerinden biri olduğu anlaşıyor. Burada yatan kişinin, Bursa kuşatmasına katılmak üzere İran'dan gelmiş Şeyh Abdal Murad olduğu rivayet edilir. 16. yüzyıl sonunda şehre gelen bir Alman seyyah, Lubenau ve Thévenot'dan on yıl önce de Evliya Çelebi kılıç ve gürzden bahsetmişlerdir, ama Roland bağlantısı ya Thévenot'nun ya da rehberinin icadı olsa gerek.

nasıl olsa bazılarını yolda buluruz diye düşünmezler ve çölün ortasında da sanki evlerindeymiş kadar kolayca tencerelerini kaynatırlar. Ben kervanla ilk kez yola çıkıyordum, bu nedenle bu hazırlık bana biraz aşırı geldi. Kervanlar, herhangi bir yere giderken yolda karşılarına çıkabilecek hırsızlara, eşkıyaya daha iyi direnebilmek için yolcuların tüm yükleriyle birlikte bir araya gelerek oluşturdukları topluluklardır. Bu kervanlar hiçbir zaman şehirlerdeki veya köylerdeki evlerde değil ya kırlarda veya yolları üzerinde varsa kervansaraylarda konaklarlar. Bu kervansaraylar bir hal gibi inşa edilmiş, boyları enlerinden uzun, büyük yapılardır. Bu yapıların ortasında büyük bir avlu bulunur; atlar, katırlar, develer ve kervanın diğer hayvanları burada kalırlar; bu avlunun etrafı ise büyük dış duvarın içine inşa edilmiş ve onunla bağlantılı üç ayak yüksekliğinde küçük bir duvarla çevrilidir. Bu küçük duvarın üstü düzdür ve altı ayak genişliğindedir. Bu tür duvarlara *mastabaz* [mastaba: cami, medrese, han, saray vb yapılarda kapının yanlarında bulunan taş ya da ahşap seki, sedir] derler; Türkler odalarını, salonlarını, çalışma odalarını ve mutfaklarını bunların üzerine yerleştirirler. Bu kervansarayların bazıları da büyük birer ahır gibi inşa edilmiştir; bir tarafta atların bağlandığı yem tekneleri, diğer tarafta da insanların dinlendikleri, yemek yedikleri ve yatıp uyudukları mastabalar bulunur. Başka bir kervansaray türünde ise her iki atın arasında bir tane olmak üzere birçok küçük mastaba bulunur; başka türlere de rastlanır, ama bu yol üzerinde pek bulunmazlar. Buradaki kervansaraylarda hayvanlar için bir ahır var, benzer bir ayn yapıda ise insanlar kalıyor. Çarşamba günü kervancıbaşından kendim ve uşağım için iki at ve yüküm için de bir katır kiraladım ve ertesi gün, 7 Eylül perşembe akşamüstü iki gibi kervanla birlikte Bursa'dan ayrıldım. O gün Bursa'ya yaklaşık on veya on iki mil uzaklıktaki Tahtalı köyünde konakladık. Orada bir kervansaraya yerleştik. 8 Eylül cuma günü gece yarısını iki saat geçe Tahtalı'dan yola çıktık ve öğle vakti Tahtalı'ya otuz mil uzaklıktaki Lubat'a⁸³ geldik ve orada konakladık. Cumartesi gece yarısını iki saat geçe Ulubat'tan yola çıktık ve on bire doğru Ulubat'a yirmi beş mil uzaklıktaki Susurluk'a vardık. Orada çok kötü durumdaki bir köprüyü kullanarak bir çayın üzerinden geçtik; geçerken birçok

kez boğulacağım veya boynumu kıracağım diye yüreğim ağzıma geldi, çünkü epey aralıklı konmuş ve artık çürü-

83 Bursa'nın batısındaki Ulubat köyü ve gölü.

müş tahtaların üzerinden geçmek zorunda kaldık. Pazar günü gece yarısını üç saat geçe Susurluk'tan ayrıldık ve yirmi mil kadar yol aldık; orada yol iyice kötüleşti ve çarşamba gününe kadar böyle devam etti. Pazartesi gece yarısını dört saat geçe yola çıktık ve yine yirmi mil katettik; salı sabahı saat beşte yola çıktık ve on bire doğru Dgelembe⁸⁴ adında bir köye geldik. Bu köyden İzmir'e kadar yol hep güzeldi. Çarşamba sabahı beşe doğru Gelembe'den yola çıktık ve on bire doğru Palamut adında bir köye geldik; orada bir kervansaray bulunmasına ve aslında bir mola yeri olmasına rağmen, karşılaşmaktan çekindiğimiz hırsızları atlatmak için orada durmadan yola devam ettik ve iki mil uzakta biraz dinlenmek ve bineklerimizin de soluklanmasını sağlamak için ovanın ortasında durduk.

O sırada yollarda çok şaki vardı; bunlar Asya'daki Dardanel savaşından⁸⁵ kaçan insanlardı; çoğu Berberi'ydi ve hiç acımaları yoktu; çünkü insanları soyarak yetinmeyip öldürüyorlardı; bu nedenle hep tetikteydik ve sık sık silahlarımızı kontrol ediyorduk. Ayrıca yanımızda, kervancıbaşının kervana muhafazlık etsinler diye tuttuğu atlılar da vardı; hatta bu seyahat sırasında birkaç kez alarm da verildi, ama hep yanlış çıktı. Akşamüstü ikiye doğru yeniden atlara bindik ve saat beşe doğru harap bir köy veya mezraya geldik ve onun yakınında açık havada yattık; o güne kadar hep kervansaraylarda, bir dam altında kalmıştık. Durduğumuz yerde çok miktarda karpuz vardı; bu, meyveye, özellikle de karpuzla çok düşkün olan Türkler için beklenmedik bir ziyafetti; bu yüzden her biri en az bir karpuz yedi. Perşembe sabah beşe doğru bu kötü konaklama yerinden ayrıldık ve sekize doğru Manassa⁸⁶ adında büyük bir şehre vardık; orada güzel bir kervansarayda kaldık ve bu şehirde gereken her şeyi, hatta şarap bile bulduk, çünkü orada birçok Rum yaşıyordu. O gün ve ertesi gün bu şehirde kaldık ve 16 Eylül cumartesi sabah altıya doğru yola çıktık ve aynı gün öğleye doğru İzmir'e vardık.

İZMİR KENTİ

İyonya'nın bu önemli kenti eskiden Tantalus tarafından kurulmuş ve sonra Smirna adını almıştı; bu ad, o

84 Gelembe kasabası, bugünkü İzmir yolunun otuz kilometre kadar batısında kalmaktadır; Palamut da aşağı yukarı aynı konumdadır.

85 Haziran 1656'da Çanakkale boğazı girişinde gerçekleşen ve Osmanlı donanmasının ciddi biçimde bozguna uğramasıyla sonuçlanan deniz savaşı.

86 Manisa; antik Magnesia epros Spylos; İzmir'e elli kilometre kadar uzaklıktaki vilayet merkezi.

devirlerde Asya'yı istila eden ve bu kenti de alan Amazonlardan birinin adından geliyordu. Çok uzun süre sonra şehir bir depremle yerle bir olmuş ve Marcus Antonius tarafından limanın kolaylığından yararlanmak için denize daha yakın bir yere yeniden kurulmuştu. Ozan Homeros'un burada doğmasıyla övünen kente Türkler şimdi "İzmir" demektedir. Şehir büyüktür ve hem Türklerden hem Hristiyanlardan oluşan nüfusu epey kalabalıktır, ama oldukça iç karartıcıdır ve pek müstahkem sayılmaz. Kente egemen bir kale vardır ve buraya çıkmak epey güçtür; kale harap bir haldedir ve pek korunmamaktadır; orada tamamı kaya içine oyulmuş, beş ağzı ve birçok su yolu olan büyük bir sarnıç görünmektedir. Bu kalenin altından bir Rum kilisesi olan Aya Paraskevi'ye giderken büyük bir amfiteatr görülür. Aziz Yuhanna'nın çömezi ve Smirna Piskoposu Hagios Polykarprios burada öldürülmüştür. Amfiteatr çok yüksektir. Magistratum'ların locaları olan beş niş yukarıda hâlâ durmaktadır. Oraya yakın bir yerde Hagios Ioannis katedralinin kalıntıları görülür; bu katedral çok büyüktü ve birçok şapeli vardı. Bu şapellerden birinde Rumların Hagios Polykarprios'a ait olduğuna inandıkları bir mezar var, ama kimileri de bunun bir Türke ait olduğunu düşünmektedirler ve bu daha akla yakın bir tahmindir. Aşağıda, deniz kıyısında bir hisar daha var ve içi epey kalabalık; kapının üzerinde Roma Kilisesi'nin armaları göze çarpar; belki vaktiyle tüm bu sahil gibi Smirna'ya da hâkim olan Cenevizliler tarafından inşa edilmiştir. Bu hisar küçük bir limanın ağzını tutar,⁸⁷ büyük yabancı gemiler bu limana hiç girmeyip, büyük ve güvenli olan körfezde demir atarlar, çünkü limandan çıkış zordur. Ben İzmir'den ayrıldıktan sonra, Çanakkale'deki savaşın ardından Venediklilere karşı kendilerini güvende hissetmedikleri için, körfezin ağzına da istedikleri gemilerin girişini ve çıkışını engelleyebilecek bir hisar inşa etmişler. Yoksa, Venediklilerin bu körfeze girmelerini durdurabilecek hiçbir tedbir olmadığı için, kolayca kenti topa tutup kısa sürede alabilirlerdi. Bu körfezde, kentin bulunduğu kıyıda

87 Marsilya'nın Eski Liman'ına benzeyen ve eski haritalarda görülen bu liman sonradan tahkimhane yapmak üzere doldurulmuş, ardından da Konak meydanı olmuştur.

gümrük yer alır, daha sonra konsolosların ve Frenk tüccarların evleri sıralanır; bu evlerin çoğunun arka kapısı denize açılır. Şehirde adaleti dağıtan bir kadı vardır; hem birçok Türk, hem de çeşitli ülkelerden, Rum, Ermeni ve Latin birçok Hristiyan yaşar. Rumların bir metropoliti ve iki ki-

liseleri vardır; metropolit Aya Paraskevi kilisesindedir; Aya Yorgi'de ise keşşiler bulunur. Ermenilerin de iki kilisesi vardır ve Latinleri temsilen de Fransa konsolosunun evinin hemen karşısında kendi kiliseleri olan Fransisken dilenci tarikatının kilisesi bulunmaktadır. Cizvitler de içinde kilisesi de olan bir konağa sahiptir. İzmir çevresinde çok bereketli ve özellikle zeytin ağaçları açısından zengin ve bostanlarla dolu bir ova uzanır. Bu nedenle bu şehirde kalmak çok keyiflidir. Her şey boldur, çok mükemmel bir şarap üretilir ve Kanarya Adası şarabı bir yana, iyi İzmir şarabı kadar güzeline rastlamadım; Frenkler üzümü şehirden küfeyle alıp şarabı evlerinde yaparlar. Kekliklerin çifti üç veya dört akçedir ve fiyat beş akçeye çıkınca pahalılaşmış sayılır. Bu keklikler çok lezzetlidir. İzmir'de her şey güzel ve ucuzdur, ama bu kentte sık sık deprem olur ve birçok kez yıkılıp konumunun iyiliğinden dolayı yeniden inşa edilmiştir; depremsiz bir yıl geçmez ve bana, birkaç yıl önce kırk gün boyunca çok büyük ve her yarın saatte bir tekrarlanan sarsıntılar yaşandığını, körfezde demirli duran gemilerin de depremden etkilendiğini, suların dibindeki toprak sarsıldıkça onların da sarsıntıyı hissettiğini anlattılar. "En bas"⁸⁸ [aşağıdan] adını verdikleri rüzgâr olmasa, bu şehirde kavurucu yaz sıcakları yaşanır; şehre kuzey tarafından gelen ve yazın düzenli olarak her gün esen bu rüzgâr havayı epey serinletir. Bu kentte tüm Asya'dan ve Hristiyan dünyadan gelmiş mallara ilişkin çok büyük bir ticari faaliyet sürer. İzmir'deyken çok merak ettiğim Efes'i de görmek istedim; eskiden Smirna gibi Aziz Yuhanna'nın Vahiy'ini tebliğ ettiği yedi kiliseden biri olan ve bu havarinin öldüğü Efes'te, dünyanın yedi harikasından biri olan, güzelleştirilmesine ve süslenmesine çok uzun bir süre tüm kralların katkıda bulundukları ve anısını bu şekilde ölümsüzleştirmek isteyen Erostrates tarafından yakılan Diana [Artemis] tapınağının kalıntıları bugün bile görülebilmektedir. Efes'te görülmeye değer daha pek çok şey olduğu için üç dört günlük bu küçük seyahate çıkmaya karar verdim, çünkü İzmir ile Efes'in arası en fazla kırk mildir; ama Fransızların konsolosu olan ve bana akla gelebilecek her türlü misafirperverliği gösteren Mösyö de Puy bu yolun üzerindeki hırsızlardan ötürü beni bu işten vazgeçirmeye uğraştı. Çanak kale bozgununun kılıç artıkları olan bu eşkıya özellikle Hristiyanlara aman vermiyordu. Ama

88 Ege denizinde batıdan esen ve Türkçede imbat, modern Yunancada batis diye bilinen rüzgâr.

benim mutlaka gitmek istediğimi görünce, yanıma katmak üzere iki yeniçeri seçti. Bu yeniçerilerden biri yıllarca eşkıyalık yapmıştı ve konsolosa, bu hırsızları tanıdığını iddia etmiş, bu nedenle de beni sağ salım geri getirmeye söz vermişti. Atları tutmuşum bile ve ertesi sabah yola çıkmaya hazırlanıyordum ki akşam ansızın bastıran humma bu yolculuğu tamamen engelledi. Yedi sekiz gün sonra kendimi toparladım gerçi, ama etrafımdakiler bu hafif hastalığın bir uyarı olduğunda ısrarlıydılar ve bu seyahatin tehlikeli olduğuna inandıkları için beni vazgeçirmeye çalışanların iyi niyetli ikna çabalarına nihayetinde ben de boyun eğdim.

KHIOS (SAKIZ) KENTİ

Seyahatime Asya üzerinden devam etme kararında olmama rağmen, Khios'un harikaları hakkında öyle çok şey duymuştum ki burnunun dibine kadar gelmişken bunları kaçırmak istemedim, bu yüzden oraya gitmek üzere küçük bir sandal kiraladım ve on bir ekim çarşamba sabahı denize açıldım. Kısa bir süre sonra hava çok bozunca, merakımdan ötürü defalarca nedamet getirdim; karaya yakın bir yerde sandalda yatmak zorunda kaldık; haydudun birine yakalanma tehlikesi yok değildi, çünkü Ege adalarında haydut hiç eksik olmaz ve Frenkleri ele geçirince Türkiye'nin herhangi bir limanında karaya çıkarmaya cesaret edemediklerinden –çünkü sefir onları serbest bırakır– Rodos'a götürüp Barbarie^a gemilerine satarlar. Nihayet on iki ekim perşembe günü Khios limanına vardık; neredeyse gece olduğu için Fransızların konsolos naibi olan –çünkü burası İzmir konsololuğuna bağlıdır– Mösyö Mille'in evinde kalmaya gittim. Khios, küçük ama kalabalık bir kent; nüfusun çoğu da Rum [Ortodoks] veya Latin [Katolik] Hristiyanlardan oluşuyor; her iki kesimin de birer piskoposu ve birçok kilisesi var, ama Ortodoks kiliselerinin sayısı Katolik kiliselerinden fazla, çünkü her papazın bir kilisesi var ve her kilisede günde bir ayinden fazla yapılmasını onaylamıyorlar; ayrıca birçok rahibe manastırı var; bu rahibeler bizimkiler kadar sıkı bir gözetim ve koruma altında değil, çünkü bu manastırlardan birine girdiğimi, sağda solda Hristiyanlar ve Türkler gördüğümü, da-

a Mısır'ın batısında kalan tüm Kuzey Afrika ülkelerine; Fas, Cezayir, Tunus ve Libya'ya eskiden verilen genel ad; Berberistan –ç.n.

ha sonra rahibelerden birinin odasına girince bana Hristiyan merhametinin sınırlarını aşan bir iyilikseverlik gösterdiğini hatırlıyorum.⁸⁹ Bu rahibeler manastıra girerken kendi konutlarını satın alırlar, canları istediğinde dışarı çıkar, hatta diledikleri zaman manastırı terk ederler; sırma, sim ve ipekten işlemler yaparlar; Rum kadınları bu alanda çok başarılıdır, mendillerin, keselerin ve benzer şeylerin üzerine çok güzel çiçek nakışları işlerler. Latinlerin şehirde beş kilisesi vardır: Piskoposluğa ait olan birincisi güzel ve büyüktür, Türkler Khios'a hâkim olduktan sonra yapıldığı için pek eski sayılmaz; eski piskoposluk kilisesi ve konutu kalenin içindedir ve Türkler kiliseyi cami yaptıkları için, Fransa kralı ile padişah arasında yapılmış antlaşma uyarınca, piskoposa da kentin içinde aynı boyda, ende ve yükseklikte yeni bir kilise yapma izni vermişlerdir. Söz konusu antlaşmada, Türklerin Hristiyanların kiliselerini asla yıkmayacakları, ellerinden almayacakları, Hristiyanların kiliseleri istedikleri gibi kullanabilecekleri, ama Hristiyanların da yıkılmış veya yıkılan kiliseleri yeniden onaramayacakları veya yeni kiliseler inşa edemeyecekleri karara bağlanmıştır. Yukarıda belirtilen izni alan piskopos, kentte bir arazi satın alıp kilisesini ve evini yaptırmıştır; Khios'ta ölen Fransızlar, İzmir konsolosu olan Marsilyalı Mösyö Jean Dupuis'nin satın alıp Fransızlara bağışladığı ve bu kilise içinde yer alan bir mezarlığa defnedilmektedir. Kapusenlerin de şehirde kendilerine ait bir konutu ve kilisesi vardır. Bu büyük ve güzel kilise çok büyük bir avlunun ortasındadır ve avludan geçilerek kiliseden tamamen ayrı bir yapı olan konutlarına gidilmektedir; öyle ki kilise oturdukları yerin dışındadır ve evlerinin sağlam kapısını her zaman kapalı tutarlar, çünkü Türkler kapıyı açık bulurlarsa içeri girip şarap isteyebilir ve hem bahçeye zarar verebilir hem de bin bir türlü küstahlık yapabilirler; bunun örnekleri zaman zaman yaşanmıştır. Kapusenlerin konutu çok iyi inşa edilmiştir ve büyük bir bahçesi vardır, ama suyu yoktur; bu nedenle orada hemen hemen hiçbir şey yetiştiremezler. Bu rahipler, açtıkları okula devam eden çok sayıda çocuğa edebiyat ve Hristiyan doktrinini öğretirler. Cizvitlerin de bir kilisesi ve koleji vardır: Orada kalan Cizvitlerin hepsi Khios'ludur ve üç kongregasyon halindedirler. Jakobenler ve Fransiskanların da güzel kiliseleri bulunuyor.

89 Bu "iyi" adresler başka seyahatçıların tarafından da belirtilmektedir: de Monconys (1645), Wansleben (1673), Nointel (1679).

Kırsal alanda da birçok Katolik kilisesi var ve bunlar ya piskoposa ya da bu diğer din adamlarına bağlı. Ayrıca şuraya buraya serpiştirilmiş halde birçok Rum kilisesi de bulunuyor; öyle ki, tüm adada otuzdan fazla Katolik ve beş yüzden fazla Ortodoks kilisesi bulunmaktadır. Hepsi de tam teşekküllüdür ve ayinler Hristiyan dünyadaki gibi tüm merasimleriyle birlikte yapılmaktadır, çünkü Türkler buna hiçbir engel koymamakta, herkes kendi dininde özgürce ibadet etmektedir. Hatta ayin alayları bile halka açık bir biçimde yapılabilmekte, Şaraplı Ekmek Yortusu gününde, Kutsal Haç sokaklarda bir tente altında hiçbir korkuya kapılmadan, Türklerden yana bile bir saygısızlıkla karşılaşmadan dolaştırılır. Önünde bir fenerle İsa Efendimiz de taşınır. Tüm ada gibi bu şehir de Türklerin yetkesi altında Hristiyanlar tarafından idare edilmekte, Türkler fazla önemli olmayan her meselede serbestçe davranmalarına izin vermekteler. Yarısı Ortodokslardan yarısı Katoliklerden oluşan konsüller seçilmekte, bunlar görev süreleri boyunca her türlü meseleyle ilgilenmekteler. Türk veya Hristiyan, öldürülmüş biri bulununca, cinayeti işleyen kişi araştırılmakta; katil bulunmazsa ölünün kan bedeli olarak tüm şehre on iki bin akçe veya yüz elli kuruş ödetilmekte ve konsüller hane başına düşen miktarı saptamaktalar; böylece hane başına ödenecek miktar on beş veya on altı akçeyi geçmez. Katil yakalandığında ise, ölenin kan bedelini kendi kanıyla öder, çünkü kısas uygulanır ve kimse bir şey ödemez. Bu para ödendiğinde, kadı ve diğer birkaç Türk görevli bu işten istifade ederler, parayı kendi ceplerine atarlar. Söylediğim gibi Khios kenti küçüktür, ama yine de sekiz kapılıdır. Kent müstahkem değildir, ama onu hem savunan hem de yeri geldiğinde tepesine inen sağlam bir hisarı vardır. İçeride Türkler kalırlar ve genellikle sekiz yüz askerlik bir garnizon bulundururlar.

Hiçbir Hristiyan orada barınmaz; ama Yahudiler, her yıl ödedikleri belli bir para karşılığında, orada ikamet ederler, çünkü onlara genellikle kötü muamele eden Hristiyanların arasında hem rahat edemez, hem de kendilerini emniyette hissetmezler. Bu hisarın çevresi bir mildir. İçeri girmek için üç kapıdan geçmek gerekir ve üçüncü kapının üzerinde eskiden bu adanın prenslik olarak ait olduğu Cenevizli senyörler Justinien'lerin⁹⁰ üç burçlu kale ve ka-

90 Ceneviz toprağı olan Khios adası 1346'dan itibaren Maona adı verilen "özel" bir kumpanya tarafından idare edilmişti. Cenova'nın soylu ailelerinden Giustiniani'ler 1362'den sonra kumpanyanın denetimini ele geçirmişler ve Türkler 1566'da adayı alıncaya kadar şu veya bu ölçüde ellerinde tutmuşlardır.

bartma kartal şeklindeki armaları eksiksiz bir halde görülmektedir. Bu son kapıdan da geçtikten sonra kalenin içinde üzerinde aynı armalar bulunan güzel bir ev göze çarpar; başka birçok evin üzerinde de aynı armalar bulunmaktadır. Bu kale çok güzeldir ve iyi inşa edilmiştir; evlerin hepsi buraya Hristiyanların hâkim olduğu devirde yapılmıştır, bu yüzden oldukça yüksektirler ve güzel kesme taşlarla inşa edilmişler, birçok arma ve güzel şekillerle süslenmişlerdir. Kapının üzerinde İsa Efendimiz'in dişi eşeğin sırtında Kudüs'e girişini tasvir eden bir kabartma da vardır ve oldukça iyi işlenmiştir. Sokakların hepsi düz ve geniştir ve karşı karşıya gelen iki arabanın yan yana rahatça geçebileceği bir sokak bile gördüm. Bu kale en öndeki küçük limana tamamen hâkimdir; küçüklüğüne rağmen, İstanbul'dan, Midilli'den, Ege adalarından ve Mısır'dan gelip giden bir sürü çayka⁹¹ ile hep doludur. Beylerin kadirgaları buraya genellikle kış aylarında uğrar. Limanın çıkışında, biraz dışarıda, dalgakırandan yaklaşık bir pistol menzili ileride, denizin içinde Aya Nikola adında küçük bir kilise vardır; bu kilise, gece gündüz limana girmek isteyen yelkenliler için deniz feneri ve işaret işlevi görür, çünkü limanın girişi epey dardır ve sağ tarafta su yüzeyine kadar yükselen iri kayalar bulunmaktadır.

SAKIZAĞAÇLARI, NEA MONİ MANASTIRI VE HOMEROS OKULU

Bu adadan başka hiçbir yerde toplanmayan sakızın elde edildiği ağaçları merak ettiğim için, yanıma gümrük muhafızı bir yeniçeriyi alıp konso-los naibiyle birlikte adanın en büyük köylerinden biri olan Calimacha'ya gittim.⁹² Bu köye iki kapıdan girilir ve içeride dört yüz yıl önce inşa edilmiş olmasına karşın hâlâ iyi durumdaki bir kule görülür; şimdi hiçbir işe yaramamakta ve kapısı hep açık durmaktadır. Bu köyde altı, civarda da yaklaşık otuz Rum kilisesi ve bir rahibe manastırı vardır. Kalabalık bir bölgedir; oraya gittiğimde, bana söylendiğine göre, haraç ödeyen hepsi evli 348 adam varmış; çünkü burada evli olmayanlar haraç ödemez; bu köyün yakınında altmış sakızağacı varmış, onları görmeye gittim; bunlar bağ kütükleri gibi eğri büğrü ve yerde yayılan sakızağaçları. Dioskurides başka birçok

91 "Ne mizana direği, ne bafingosı, ne çarmığı olan ama bunun yerine civadrası, küçük bir kıç direği ve olağanüstü yükseklikte bir gabya yelkeni taşıyan büyük bir seren direği bulunan Doğu Akdeniz teknesi" (Littre). Kayık ile karıştırmamak gerekir.

92 Adanın güneydoğusunda Kallimasiya.

yerde de bu ağaçların sakız verdiği, ama başka yerlerden gelen sakızın Khios'taki kadar bol ve iyi olmadığını açıklıyor. Sakız alabilmek için ağustos ve eylül aylarında bu ağaçları çiziyorlar ve ağacın reçinesi olan sakız kabuğa açılan yarıklardan dışarı sızıp ağacın gövdesi boyunca yere akarak orada tabaka tabaka donuyor; birkaç gün sonra bu tabakalar toplanıyor, güneşte kurutuluyor, daha sonra bir çuvalın içine konup tozlarını temizlemek için epey sallanıyor. Bu toz çuvalları sallayanların yüzüne öyle bir yapıyor ki, ancak yüzlerini zeytinyağıyla ovalayarak çıkarabiliyorlar. Sakızağacı olan yirmi iki köy var ve toplam yüz bin sakızağacı bulunmakta; padişaha her yıl üç yüz sandık sakız vermek zorundalar, her sandık doksan okka çektiğine göre bu da toplam yirmi yedi bin okka yapar. Bir okka dört yüz dirhem gelir.⁹³ Bütün bu sakızı toplamak için sakızağacı bulunan köylerin her biri, daha az veya çok ağaç sahibi olmalarına göre değişen bir miktarda sakız teslim etmek zorundadır, çünkü bir ağaçtan aşağı yukarı ne kadar sakız alındığı bilinmektedir; ve her yıl bu ağaçların bulunduğu her mahalde mahsul aynı olmadığı, bazen daha çok, bazen daha az sakız toplandığı için, teslim etmeleri gereken miktardan daha fazlasını toplayanlar kendilerine kesilen vergi miktarı kadar toplayamamış olanlara bu fazlayı okkası altmış akçeden satarlar, çünkü ellerinden geldiğince yardımlaşır yoksa eksik miktarı okkası iki kuruşa gümrük eminininden almak zorunda kalırlar. Teslim etmeleri gereken miktarı tamam ettikten sonra, ellerinde kalanı okkası altmış akçeden gümrük eminine satarlar, o da bu işten büyük kazanç elde eder; çünkü bu malı gümrük eminininden başkasına satmaları yasaktır, gümrük emini de, Khios'ta ondan başka sakız satabilecek kimse olmadığı için, topladığı malı daha sonra okkası yüz

seksen akçeden veya iki kuruştan satar. Çünkü damgalı toprak veya "terra lemnia"⁹⁴ gibi sakız da padişaha aittir. Yine bu yüzden bu ağaçlardan bulunan yerlerin tüm caddelelerinde özel olarak yapılmış kulübelerde oturan bekçiler, hiç sakız alıp götürmemeleri için gelip geçenleri kollarlar ve bu işi öyle dikkatli yaparlar ki, yanındaki yeniçeri bir keresinde bir kadının en mahrem yerlerine saklanmış koca bir parça bulduklarını anlatmıştı. Bu şekilde sakız çalar-ken yakalananlar doğrudan kadırgalara kürek cezası çek-

93 Arapça vukiyyeden gelen okka, 1,282 kg çeker. Yine Arapça bir kelime olan dirhem ise eski Yunancadaki drachmi'den türemiştir ve 3,2 g gelir.

94 Limnos [Limni] adasının şifalı özellikler atfedilen killi toprağı. Bu toprak kocaman yassı topraklar haline getirilir ve üzerine padişahın mührü basılırdı; bu nedenle damgalı veya mühürlü toprak diye de bilinir.

meye gönderilirler ve bunun affı yoktur. Sakız, keskin ve güzel bir kokusu olan beyaz bir reçinedir; pek çok merhemın yapımında kullanılır, ama Rumlar, büyük miktarını çiğneyerek harcarlar; özellikle de kadınlar ve kızların hemen her zaman ağızlarında bir parça sakız bulunur. Tükürük ifrazatını artırır, ayrıca dişleri beyazlattığını ve ağzın iyi kokmasını sağladığını söylerler. Hatta daha lezzetli olsun diye ekmeğın içine bile sakız katarlar; Khios'tan ayrılırken peksimet satın aldığım da benim için sakızlı küçük peksimetler yaptılar ve sabah bir kadeh bir şey içerken yanında yenecek mükemmel bir azık olarak sundular. Sakızağaçlarını gördükten sonra Kallimasiya'ya birkaç mil uzaklıktaki Rum keşişlerin manastırı olan Niamoni'nin yolunu tuttum. Yollar çok kötü, çünkü ada hep yokuşlu inişli ve bu manastır ormanların ve kayaların arasında bir yerde. Oraya gelince önce büyük ve güzel bir yapı olan kiliseye uğradık; halk dilinde Yalnız Bakire manasına gelen Niamoni'ye adanmış;⁹⁵ bu kilise mucize eseri bulunmuş bir tasvir nedeniyle inşa edilmiş; hadiseyi şöyle anlatıyorlar: Bu bölgenin tamamı sık bir ormanlıkla kaplıymış ve burada aynı tarikata bağlı birçok keşiş yaşıyormuş; bu keşişler her gece ormanlığın ortasında bir ışık görüyorlarmış ve ne olduğunu anlamak üzere oraya doğru yürüdüklerinde ve onu gördükleri yere yaklaştıklarında ışık gözden kayboluyor, bu durum da keşişleri çok şaşırtıyormuş. Bu durum çok uzun süre devam edip din adamları birçok kez aynı manzarayla karşı karşıya kalınca, ormanı dört bir yandan tutuşturmayı kararlaştırmışlar. Bunu yaptıklarında ağaçların hepsi yanmış, sadece üzerinde Meryem Ana tasviri bulunan tek bir ağaca bir şey olmamış; hemen içlerinden birkaç kişiyi Konstantinopolis'teki İmparator Konstantinos Monomakhos'a göndermişler;⁹⁶ mucizeyi dinleyen imparator orada bir kilise yaptırmaya söz vermiş, ama bir süre sonra tahtından indirilip imparatorluktan sürülünce, sözünü, Tanrı yeniden tahta çıkmasını sağlarsa o yerde bir kilise yaptıracağı şeklinde yinelemiş. Gerçekten de imparatorluğu yeniden ele geçirmiş ve 1050 yılına doğru kiliseyi yaptırmış. Bu kilise, adı geçen imparatorun Konstantinopolis'ten getirttiği birçok mermer ve porfir taşıyla bezenmiştir; otuz iki mermer sütun bulunmaktadır

95 Nea Moni'nin Yeni Manastır'dan başka bir anlamı yoktur. Thévenot nereden çıktığı belli olmayan bir kelime benzeşmesine kurban gitmiş gibi gözüküyor.

96 Thévenot'nun naklettiği efane ve olaylar hâlâ tekrarlanan versiyonlara uygundur. Gerçekten de Nea Moni, Monomakhos da denen Bizans İmparatoru IX. Konstantinos (1045-1057) tarafından yaptırılmıştır.

ve kubbe mozaikten yapılmış çok güzel tablolarla kaplıdır. Bu kiliseye öyle iyi bakılmıştır ki sanki yeni yapılmış gibidir. Ana mihrabın arkasında Mer-yem'in ağaç üzerine yapılmış mucizeli tasviri görülmektedir; bu ağacın dikili olduğu yer şu anda kilisenin içinde kalmıştır. Bu kilisede gerçekleşmiş birçok mucize anlatılmaktadır; ben sadece birini nakledeceğim; bu hadise bir resimle tasvir edildiği mihrabın önünde yaşanmış. Bu kilisenin yapılışının kutlandığı bir gün, tüm mihraplar elden geldiğince süslenmişken, içeri giren Mağribiler bir mihraba yerleştirilmiş süsleri çalmak istemişler ve kimse-nin olmadığı bir zamanda buraya yaklaşmışlar, ama içlerinden biri demir bir eşyayı elinden düşürmüş ve yerdeki döşeme taşlarına çarpan demirden öyle büyük bir ateş çıkmış ki hırsızların hepsi oracıkta kül oluvermiş. Bu demirin yerdeki taşa açtığını söyledikleri küçük bir deliği de gösterdiler. Bana Aziz Yuhanna'nın Malta'da saklanan elinin başparmağını, sonra Gerçek Haç'ın bir parçasını da gösterdiler. Bu kutsal emanetler son derece gösterişli çekmecelere yerleştirilmiş. Kiliseyi güzelce gezdikten sonra, epey büyük olan ve kale biçiminde yapılmış manastıra geçtim; buraya hiç kadın girmez. Bu manastırda bir başrahip yönetiminde iki yüz keşiş kalır ve bu sayıyı hiçbir zaman aşmazlar: Bazı yerler boşaldığında, bunları doldurup keşiş olmak isteyenler yüz kuruş öderler ve mallarıyla birlikte gelirler; mallarının gelirinden ömür boyu faydalanırlar ama öldükten sonra bunlar manastıra kalır ve hiçbir akrabalarına ya da başka birine mallarının üçte birini bile bırakamazlar; bunun tek şartı söz konusu mirasçının da manastıra girip keşiş olması ve böylece manastırın sermayesinden hiçbir şey yitirmemesidir. Manastır her gün her keşişe siyah ekmek, pek iyi sayılamayacak bir şarap ve küflenmiş peynir verir; geri kalan erzaklarını ellerinden geldiğince temin etmek keşişlere düşer; zengin olanlar cepten ödeyerek sofralarını donatırlar, hatta bazılarının canları istediğinde gidip gezinmek için gayet güzel atları vardır, ötekiler ise sadece rızklarını çıkarmaya bakarlar. Bununla birlikte, pazar günleri ve büyük yortularda yemekhanede hep bir arada yerler. Öldüklerinde cenazeleri giydirilip manastırın dışındaki Aziz Luka'ya adanmış kiliseye taşınır ve demir bir ızgaranın üzerine konur; bu cesetlerden bazıları hiç çürümezse, diğer keşişler onların aforoz edildiklerinin işareti olduğunu söylerler. Bu manastır padişaha yılda beş yüz kuruş öder, ama geliri altmış bin ku-

ruşu geçer ve hazinelerindeki para bir milyon altından fazladır: Adanın üçte ikisinin onlara ait olduğunu bana bizzat itiraf ettiler, çünkü ölenlerin çoğu evlerini, topraklarını ve parasını manastıra bırakır, bu da din adamlarının birçok evin ve ailenin mülkiyetine sahip olmasının sadece Hristiyan âlemine ait bir özellik olmadığını gösterir. Bu manastırda iki büyük çan var, bunların sesi beni biraz olsun neşelendirdi, çünkü uzun süredir çan sesi duymamıştım. Türkler başka hiçbir yerde Hristiyanların çan bulundurmasına izin vermezler, ama Khios adasında yaşayanların her köyde çanları vardır, ama bunlar da aslında çok ufaktır. Bu keşişlerin manastır dışında bir sukemmerleri var ve kullanımları için çok iyi bir su geliyor. Bu manastırda epey dinlendikten sonra, kentin yolunu tuttum ve giderken, yolun biraz dışında, sağ kolda Dominikenlere ait olan, İncoronata kilisesini gördüm. Bir başka gün, Homeros'un Khios'a yaklaşık bir mil uzaklıkta, deniz kıyısında bulunan okulunu görmeye gittim. Burası yüksekçe bir kaya; üzerinde ayı kayanın içine üç metreye üç metre olarak oyulmuş kare biçiminde ve sunağı andıran bir yer var; çevresinde de birkaç hayvan kabartması görülüyor; bir öküz, bir kurt ve başka benzer hayvanlar gördüm; Homeros'un okulu denen yer burası.⁹⁷ Yakınında Ananato adında bir köy var;⁹⁸ orada kömür ve zift çıkartılıyor; yaklaşık yüz elli kişi yaşıyor ve Khios'lular Homeros'un bu köyde doğduğunu söylüyorlar ve orada çok güzel şarap yapılan bir bağ da herkes tarafından Homeros'un bağı diye biliniyor. Ama bazarları da Homeros'un bağının on mil uzaktaki ve denize de iki mil mesafedeki, kıyıda iyi bir limanı da bulunan Kardhamyla [Kardamila] adındaki köyün yakınında olduğunu söylüyorlar.

KHİOS ADASININ BAZI KÖYLERİ

Burada Khios adasının gidip görmediğim, ama elime geçen bir hatırat yazmasından haklarında bilgi edindiğim belli başlı köylerini anlatacağım. Bu hatıratı yazan kişi adada yıllarca kalmış. Yukarıda söz ettiğimiz Kardamila köyünde beş yüz kişi yaşıyor; topraklarında berrak ve tatlı suyu olan birçok pınar bulunuyor; bu topraklar çok bereketli, her yıl beş yüz *muid* şarap⁹⁹ imal ediliyor: Birkaç yıl önce orada İmparator

97 Khios kentinin kuzeyine düşen bu yer, muhtemelen eski bir tanrıça Kibele tapınağıydı.

98 Daha çok adanın batı kıyısına yakın sayılabilecek Anavatos köyü.

99 Türkçede mudd, 512 kg'a eşit ölçü birimi.

Konstantinos'tan kalma birçok altın, gümüş ve bakır sikke bulunmuş. Bu köyün beş mil uzağında yarın mil uzunluğunda küçük bir vadi var ve buradan kaynak pınarın suları otuz güzel mermer basamak üzerinden aşağı iniyor. Evvelden bu vadinin ucunda sekiz karış boyunda ve altı karış eninde kül rengi mermer taşlardan inşa edilmiş bir tapınak varmış; mermerler demir ve kurşunla perçinlenmiş, ama köylüler bu madeni parçaları almak için güzelim mermerleri sökmüşler. Bu yerin adı Naos, yani tapınaktır; Khios'un soy-luları genellikle orada eğlenirler. Biraz daha ileride Vichi¹⁰⁰ adında bir köy var, nüfusu üç yüz can; Meryem Ana'ya adanmış bir kilisesi var. Daha ileride yüz kişinin yaşadığı Campia bulunuyor; burası kayalıkların, dağların ve yabani çam ormanlarının ortasında ve kadirge yapımında kullanılan ağaçlar orada kesiliyor. Dağların şurasında burasında birçok kilise var. Bu köyün altına düşen küçük vadide, erişilmesi neredeyse imkânsız bir kayanın tepesine küçük bir kale inşa edilmiş; bu yerin sakinleri kalenin altında eskiden bir ejderha olduğunu söylüyorlar. Bu yerin tam karşısında tüm adanın en yüksek dağı olan ve Khios adasının yüz milden daha uzağındaki Tenedos'tan [Bozcada] bile görülen İlyas Peygamber tepesi yükselir. Bu tepenin doruğunda Aziz'e adanmış bir kilise var. O kadar yüksek bir dağ ki, tepesinden sis ve kar eksik olmuyor. Dağın ortalarında bir yerden çok büyük ve gür bir pınar kaynayıp, çevredeki tüm kırsal alanı suluyor; burada topraklar son derece verimli ve her türlü meyve çok bol yetişiyor. Orada bir ormanın yakınında Spartunda adında, tamamı çobanlardan oluşan elli nüfuslu bir köy var, ama meyveleri ve tatlı sularıyla nefis bir yer. Bir dağın tepesindeki Calandre köyüyle dağınık biçimde serpiştirilmiş yüz elli haneden oluşan Coronia köyünün arasında,¹⁰¹ kocaman meşe ağaçlarının altında, deniz kıyısına yakın bir yerde, kükürtlü bir ılıca var; buraya Kutsal Su veya Takdis Edilmiş Su anlamında, Ayazma deniyor; çünkü şifalı suyundan içenlerin birçok hastalığı iyileşiyor, ama fazlasını içen birçok kişi de ölüyor. Adanın ucunda, denize üç mil uzaklıkta Hagia Eleni kasabası var; bir burnun¹⁰² üzerine kurulmuş bu kasabada iki yüz kişi yaşıyor, iki kilise ve dağın üstüne, yamacın tam ortasına inşa edilmiş bir şapel bulunuyor. Dağın içi oyuk ve ortasında bir sarkıt var, buradan sürekli olarak damla damla su sızıyor;

100 Viki köyü.

101 Khalandra ve Korunia; Kardamila'dan başlamak üzere, bu köylerin hepsi adanın kuzeyindedir.

102 Aghion Gala burnu adanın kuzeydoğusundadır.

bu suya da ayazma diyorlar; yağmur suları veya aşağıdaki bir vadiden yükselen su buharları dağın içinden süzülüp buradan damlıyor; vadideki çay değirmenleri döndürüyor. Yöre sakinleri kırk gün boyunca hiç çürümeden duran bir cesedin cine dönüştüğüne inanıyorlar ve ona Zorzolacas veya Nomolacas adını veriyorlar;¹⁰³ bu bilgileri aldığım yazmayı kaleme alan kişi, oradan 1637 yılının Nisan ayında geçtiğinde bir rahibi topraktan çıkarttığı bir cesedin başında bulunduğunu, elli gün önce gömülmüş bu cesedin hiç bozulmadan kaldığını, gözünden çıkan bir kurt dışında başka çürüme işareti rastlanmadığını naklediyor; rahip bu kişiye, cesedin daha doğrusu ruhunun gece boyunca köyde dolaştığını, kapılara vurduğunu ve insanlara isimleriyle seslendiğini anlatmış; ona cevap verenler iki üç gün içinde ölüyorlarmış ve gözünden çıkan o kurt da insanları cesedin çürüdüğüne inandırmak isteyen şeytanın işiymiş. Bu yer kente yaklaşık otuz mil uzaklıktadır ve yaşayanların hepsi yoksul çobanlardır. Söz konusu kayalıktaki şapele, çevre köylerde büyük itibar gösterirler. Oradan bir dağın tepesinde büyük bir köy olan Volisso'ya gidilir;¹⁰⁴ Konstantinopolis'teki imparatorun kumandanlarından Belisarios başka bir yere giderken gemisi fırtınaya yakalanınca burada karaya çıkmak zorunda kalmış ve o dağın tepesine bir kale inşa etmiş: Bu kalenin içinde bir kilise, birçok ev ve sarnıç var. Yaklaşık üç yüz haneli köyde bin beş yüz kişi yaşıyor ve birçok kilise mevcut. Çevresindeki kırsal alan çok güzel, geniş ve bereketli: Bu insanlar her yıl beş yüz libre ipek üretiyor ve kazandıkları parayla vergilerini ödüyorlar; son derece ahlaksız kişiler ve uğradıkları lanet yüzünden sofralarından ekmeğin hemen hemen her zaman eksik olduğu rivayet ediliyor. Varvarisos denen yerde Başmelek Mikail'e adanmış bir kilise var; bu yöre sakinlerinin anlatmasına göre kendisine tecavüz etmek isteyen babasından kaçan bu azize, sığındığı deniz kıyısındaki mağarada taş kesmiş ve kilisenin bu azizenin yortusunu kutladığı gün, kayaya oyulmuş memelerinden süt sızarmış; o gün Panagirio adını verdikleri büyük bir bayram yaparlar ve rahipler gece boyunca azizeyi öven ilahiler söylerler. Bu köyün üç mil uzağında Aziz Yuhanna'ya adanmış bir manastır bulunur: Bu manastırın yanında Fitta adında bir köy vardır;¹⁰⁵

103 Veya Vrycolakas; günümüzde de kullanılagelen bu terim Yunan folklorunda vampir ile eşanlamlıdır. Bu inanışlar Kyklades adalarında çok yaygındır ve Tournefort 1700'de Mykonos [Mukene] adasından bahsederken bu konuda tüyler ürperten bir tasvir yapar.

104 Volissos adanın kuzeybatı-sındadır; Iustinianos'un kumandanı Belisarios ise Yunan halk geleneğinde efsanevi bir kişilik haline gelmişti.

hemen altında Volissos'un topraklarına bağlanan büyük bir vadi uzanır. Bu vadideki akarsu tüm çevre köylere hizmet eden sekiz değirmeni döndürür, ama her köylünün de kendi evinde bir el değirmeni bulunur, kadınlar bu el değirmenlerinde buğday öğütür. Oradan çok eski ve büyük bir hisar olan Sideronda'ya geçilir;¹⁰⁶ burada hepsi çoban olmak üzere, elli kişi yaşar, bir de kilise vardır. Daha ileride elli nüfuslu Lecilimonia köyü bulunur;¹⁰⁷ bir kilisesi vardır. Sakızağaçları orada başlar. Oradan iki mil uzaktaki Elata¹⁰⁸ köyünün sakinlerinin hepsi keklik evcilleştirmekle uğraşır. Daha uzakta, bütün adada kullanılan toprak çanakların yapıldığı Armolia köyü yer alır; burada yaklaşık beş yüz kişi yaşar ve birçok kilise vardır, bu köyün toprakları sakızağaçlarıyla dolu bir ovada uzanır. Bu köyün karşısında, çok yüksek bir tepenin üstünde Apolieno diye bilinen ve kapının üzerinde yazdığına göre 1440'ta Nikolas İustinian diye biri tarafından yaptırılmış bir kale yükselir. Oval planlı ve çift surludur; içinde altmış iki oda ve iki sarnıç bulunur. Sarnıçlardan biri altmış

ayak boyunda ve kırk ayak enindedir. Korsanlardan korunmak için çok iyi tahkim edilmiş bu kalenin ortasında bir de kilise vardır. Mesta köyü en iyi tahkim ve inşa edilmiş köydür; üçgen biçimindedir ve nüfusu üç yüz kişidir, ovadadır ve birçok kilisesi vardır. Oradan iki mil uzakta Ayadinami ve San Nichita¹⁰⁹ adında iki liman bulunur. İkincisi, Mesta'dan çok Pyrgi'ye yakındır. Pyrgi bir de hisarı olan büyükçe bir köydür; iki bin kişi yaşar ve otuz kilisesi vardır. Dağlardaki köyler hakkında söyleyeceklerim bu kadar; şimdi ötekilere geçeceğim. İlk olarak yaklaşık yedi yüz kişinin yaşadığı, ama kayda değer hiçbir binası bulunmayan Kalamoti'yi anacağım; üç yüz kişinin yaşadığı Chiny (?), iki yüz kişinin yaşadığı Vessa, Hagios Yeoryios ve Flatsia için de aynı şey geçerlidir.¹¹⁰ Vuno kare planlı bir kalesi bulunan, yaklaşık beş yüz kişinin yaşadığı, birçok kilisesi olan büyük bir köydür. Bu köyün tam karşısına, epey büyük sayılabilecek Nevita adında bir başka köy düşer;¹¹¹ suru yüz karış eninde ve oldukça yüksek bir hisarı vardır. Otuz kilise ve iki manastırın bulunduğu bu yerde iki bin beş yüz kişi ya-

105 Fyta adanın kuzeyinde, biraz önce söz edilen İlyas Peygamber tepesinin güneydoğusunda kalır.

106 Siderunda adanın batı kıyısının yakınındadır.

107 Bu adın "Lithi limonia" (Lithi'nin limanı) olarak okunması gerekir. Adanın batısına düşen Lithi köyü ve aynı adda ki körfez söz konusudur.

108 Elati: Buradan itibaren, adanın sakız üreticisi köylerinin yer aldığı güney kesiminin betimlemesi başlıyor.

109 Adanın güneybatısındaki limanlar.

110 Adanın güneydoğusunda ki Flatkhia. Burada adı geçen köylerin hepsi adanın güneyinde yer almakla birlikte, doğru bir sıraya göre sayılmamışlardır.

111 Vuno ve Nenita; adanın güneydoğusunda bugün de mevcut olan köyler.

şar. Manastırlardan birinde keşişler, diğerinde rahibeler ikamet eder. Köyün dışında Başmelek Mikail'e adanmış bir kilise daha vardır; Mikail yortusunda burada büyük bir kalabalık toplanır; adı Taksiarhes olan bu kilisenin geliri yüksek olduğu için gayet iyi inşa edilmiş ve süslenmiştir. Deliler bu kiliseye gider ve pek çoğu orada akıl sağlığına yeniden kavuşur; bu yöre sakinlerinin ahlakı düşüktür. Catharacti, Cenevizlerin adaya hâkim oldukları dönemde bir dağın tepesine ustaca inşa edilmiş bir kaledir; bu kale, üzerindeki armalardan da anlaşılacağı gibi, Della Roca senyörlerinin kumandasındaydı; içinde bin beş yüz kişi yaşar, on altı kilisesi ve Meryem Ana'ya adanmış bir keşiş manastırı vardır; ayrıca pek kapalı bir hayat sürdükleri söylenemeyecek olan rahibeler de bulunur. Didyma, Ekso Didyma, Myrmighi, Solopotami gibi, her birinde yüz elli, iki yüz, üç yüz kişinin yaşadığı diğer köylere sadece değinip geçiyorum: Bu köylerin çoğunda *dimite* ve *scamandé* adı verilen bezler dokunur;¹¹² birincisi çift kat öteki tek kat olan bu bezler tüm adada çok yaygın olarak kullanılır ve başka birçok yerde de ticareti yapılır. Bir zamanlar niye bu kadar çok kale ve hisar inşa ettiklerinin nedenini de aşağıda açıklayacağım. Khios adasının kırsal alanları sakızağaçları ile dolu oldukları için, bunları bekleyecek ve zamanı geldiğinde sakızı toplayacak insanlara ihtiyaç vardı. Bu nedenle kırsal alanlarda her biri otuz, elli, yüz kişilik küçük köyler kurulmuştu. Ama bu köyler sadece on sekiz mil uzaktaki Anadolu'dan gelip adamları ve yüklerini kaldıran Türkler tarafından sürekli hırpalandıkları için, köylerin üçü dördü bir araya gelip kendilerini korsanlara karşı korumak üzere kaleler veya hisarlar inşa etme kararını aldılar. Ağaçları ve köyleri korumak için, adanın çevresine üçer dörder mil aralıklarla burçlar inşa ettiler. Civardaki her köy nöbet tutmak üzere bu burçlara ikişer kişi gönderiyordu ve nöbetçiler birkaç kayak, gemi veya kadirganın yaklaştığını görür görmez herkese haber veriyor, onlar da içerilere çekiliyor veya kendilerini savunuyorlardı.

SAKIZ [KHİOS] ADASI VE SAKİNLERİ HAKKINDA

Türklerin Sakız adası adını verdikleri Khios, Ege'nin meşhur bir adasıdır; İzmir'e yüz mil uzaktadır; dümdüz gidilebilseydi yol bu kadar uzun tutmazdı, ama

¹¹² Yunanca dimiton (iki iplikle dokunmuş), Thévenot'un tanımına uymaktadır; scamandé ise, muhtemelen eksamiton'dur (altı iplikle dokunmuş); Bizans döneminde çok değerli olan bu kumaş, zaman içinde sıradan, kaba bir beze dönüşmüştür.

denize doğru uzanan, Türklerin Susam boğazı, Yunanların Ksamos adını verdikleri bir dağın çevresini dolanmak gerekmektedir.”¹¹³ Bu ada eskiden prenslik olarak Ceneviz senyörleri Giustiniani'lere aitti; ama 1566'da Piyale Paşa tarafından alınıp Türklerin egemenliğine girdi. Khios adasının çevresi doksan mil kadardır ve nüfusu kalabalıktır; bir kenti ve altmıştan fazla kasaba ve köyü vardır. Bunların çoğunda sadece Hristiyanlar yaşar. Kırsal alan *bastida* lar veya küçük müstahkem çiftliklerle doludur; bunlar küçük bir toprak parçası ve iki veya üç gözlü küçük birer burçtan oluşan yerleşimlerdir; öyle ki ortaya, tıpkı Marsilya çevresinde olduğu gibi, tarlaların ortasında bir kent görüntüsü çıkar. Khios adasında sık sık deprem olur; ada bu kadar taşlılık değil de biraz daha sulak olsa epey bereketli olabilirdi, ama o kadar az yağmur yağar ki her yıl ilkbaharda bütün kent Tanrı'nın yağmur yağdırması için ayin alayı düzenler; önce Türkler yağmur duasına çıkar; onları, Rumlar, sonra Latinler, sonra da Yahudiler izler: Türkler bu dualardan hangisinin yerine geldiğini hiç umursamazlar, yeter ki yağmur yağsın... Ama dağlara ve kuraklığa karşın, bu adada yine de her şey yeterli ölçüde bulunur; buğday alınır, gayet iyi bir şarap bol miktarda üretilir, ama bu şarap biraz kabadır ve yiyecek içecek yeterince bulunduğu için birçok kişinin ona burun kıvrıldığı söylenir. Her şey çok ucuzdur, neredeyse bedavaya keklik yenir ve eti çok lezzetli olur. Ama Khios adasında bu kuşları nasıl beslediklerini görmek ilginçtir; bazı köylüler “kamusal keklik çobanı” gibidir; kekliği olan herkes onlara bu kuşları yemlesinler diye bir şeyler verir; sabah vakti bir ısıklık sesiyle bu kuşların hepsini etrafına toplayan çoban, onları hindi güder gibi tarlalara götürür ve gittikleri yamaca varınca, kekliklerin her biri nafakasını çıkarmak için bir

tarafa dağılır; akşam, onlara bakan kişi tekrar aynı yamaca gelir ve çok güçlü bir şekilde ısıklık çalmaya başlar; o zaman tüm keklikler geri gelip onun etrafında toplanırlar; neden sonra hiç eksiksiz hepsi kendi sahibinin evine döner, kendilerini yemlenmeye götürenin ışığını öyle iyi tanırlar ki, bir başkası ısıklık çalsa onun peşinden gitmezler.”¹¹⁴ Ben Khios'a uğradığımda bu eğlenceye şahit olamadım, çünkü mevsimi değildi. Ama tavuklardan daha evcil olan bu keklikleri gördüm, yeni gördükleri biri tarafından bile kendile-

113 Söz konusu engel Anadolu'daki Çeşme yarımadası tarafından oluşturulmaktadır. Susam veya Sisam boğazı, bu adayı Anadolu kıyısından ayırmaktadır ve haliyle Sakız ile hiçbir alakası yoktur.

114 Aynı hadise başka seyyahlar tarafından da gözlenmiştir: 1551'e doğru Nicolas de Nicolay, 1673'te Antoine de Barres.

rine dokunulmasına ve okşanmaya izin veriyorlar, yerlerinden bile kıpırdamıyorlardı. Burası, Türklerin egemenliğinde özgürlüğünü koruyabilmiş tek adadır; sakinleri canları istediği gibi yaşar, akla gelebilecek her türlü özgürlük içinde kendi dinlerinde ibadet ederler; sadece Türklerin uyruğu durumundadırlar ve onlara haraç verirler, ama bu nedenle hiç hırpalanmazlar, üstlerine ek vergiler bindirilmez. Sakızlıların hemen hemen hepsi Hıristiyanıdır ve pek az Türk vardır: Bu Hıristiyanların önemli bir bölümü Katolik, diğerleri Rum Ortodokstur. Gerek Ortodoks gerek Katolik olsunlar, bu insanların hepsi bir zamanlar onları yönetmiş olan Cenevizlerin huyundan çok şeyler almışlardır; bu adada hâlâ Giustiniani'lerin soyundan geldiğini söyleyen birçok aile yaşar; bunlar, sayıları epey kabarık olan soylularla köylüler arasında ayırım yaparlar. Sakızlılar Ceneviz usulü giyinirler, boylu poslu olmalarına rağmen epey çirkindirler, suratları insanı korkutur. Tepeden bakan bir havaları olsa da hem soylular hem de diğerleri kasaba ve pazara gidip ev için alışveriş yaparlar ve satın aldıklarını sokakta hiç saklamadan taşırlar, bundan hiç utanmazlar. Fransızlara düşmandırlar, İspanyolları daha çok severler, ama Hıristiyanların egemenliğinden çok Türklerinkini tercih ederler. Sakızlılar damasko, saten, tafta gibi kumaşlar ve benzer şeyler işleyip kayıkları aracılığıyla birçok yerle ticaret yaparlar. Çalışmayan ve dışarıya gitmeyenler günlerini bir meydanda, ağaçların altında oturup çene çalarak geçirirler. Eğitime gelince, bu yörede hiç okul yoktur ve büyük bir cehalet hüküm sürer, halbuki doğuştan uyanık bir zekâyâ sahiptirler; hatta o kadar dalavereci olurlar ki insan onlarla iş görürken gözlerini dört açmak zorunda kalır. Zevke sefaya ve içkiye çok düşkündürler; millet olarak da Rumdurlar. Kadınlar ise çok güzel ve endamlıdır, yüzleri genellikle saçlarına taktıkları yasemin çiçekleri gibi bembeyazdır. Başka hiçbir ülkede yüzleri bu kadar güzel ve çekici kadınlar görmemişim; yüzleri diyorum, çünkü göğüsleri güneşten tamamen yanmış ve esmerdir, göğüslerinden çok yüzlerini güneşten korumaya itina göstermeleri beni çok şaşırttı. Kendi payıma, herhangi bir tülbentle veya bir çamaşırla onları güneşten korumadıkları için kendimi tutamayıp onları azarladığım oldu, çünkü eğer bunu da yapsalardı dünyada bundan daha güzel bir şey görülemezdi. Kıyafetleri de onları çok hoş gösterir, çünkü her zaman tertemiz giyinirler, başlarına bir ucu aşağı sarkıtılmış küçük kapuşon

biçiminde bembeyaz bir başlık takarlar. Bu süslerin dışında daha sağlam bir kozları daha vardır: Hepsi zekidir; bu sevimli ve neşe dolu zekâları onları yer-yüzündeki diğer tüm kadınlardan daha çekici kılar; ama güzel oldukları kadar kibirli de olurlar; cins-i latiften hiç eksik olmayan bir kusurdur bu. Ele geçirebildikleri en güzel kumaşlardan giyinmek isterler, kaldı ki bir zamanların fiyatları düşünüldüğünde bugün bu kumaşlar yok pahasına satılmaktadır; içlerinde en yoksul olanları, eskici karıları bile beş veya altı ekü eden kadife terlikler giyip, bol miktarda altın kolye ve bilezik takabilirler veya parmaklarını yüzüklerle doldurabilirler, ama bir gün tüm bu takıp takıştırma merakını pahalıya ödemişlerdir. Aziz Yuhanna [Aya Yanis] Kilisesi Khios kentinin dışında, deniz tarafına doğru bir tüfek atımı uzaklıktadır; Aziz Yuhanna yortusunun arifesinde bu kilisede büyük bir ayin düzenlenir ve tüm ada halkı orada buluşur; kadınların ve genç kızlar ellerinden geldiğince süslenmeye, takıp takıştırmaya uğraşırlar; o gün geldiğinde yine tüm çekmecelelerini ve sandıklarını boşaltıp en güzel ve en değerli takılarını çıkarmışlar ve hiç takısı olmayanlar da gidip arkadaşlarından ödünç almışlar. İyice süslenip püslendikten sonra akşam yemeğinin ardından Aziz Yuhanna kilisesine gitmişler; bu kiliseye giderken geçilen kent kapısının yanında bir kule bulunur; bu kulenin tepesinde duran kapudanpaşa da onların geçişini seyreder, bu da kadınların iyice gururunu okşarmış: Ayin bittiğinde hepsi geri dönmüşler ve paşanın bulunduğu kulenin önünde durup dans etmeye koyulmuşlar, paşa da çok büyük bir zevkle onları seyrediyor gibi yapmış; ertesi gün paşa kentin ileri gelenlerinden padişahın ziyaretine hazırlık yapmak üzere yüz bin kuruş istemiş. Hiç paraları olmadığını söyleyerek özür dilemek istemişler, ama paşa, karılarını ve kızlarını altınla donatacak kadar parayı pekâlâ buldukları cevabını vererek, çenelerini kapatıvermiş. Ellerinden, kapudanpaşa ile pazarlığa oturup verilecek parayı elli bin kuruşa indirmekten başka bir şey gelmemiş. O günden sonra gerek Rum gerekse Latin erkekleri ortak bir kararla, piskoposları aracılığıyla kadınların altın veya gümüş mücevher takmalarını yasaklatıp, bu yasağa uymayanların aforoz edileceklerini ilan ettirmişler. Ama bu mücevherlerden mahrum kalamayan kadınlar önce bu aforoz tehdidini hiç umursamamışlar; en sonunda, Papa'nın kararı gelince, o günden sonra bir daha mücevher takmamışlar. Sakızlı kadınlar ve erkekler dans et-

meyi çok severler ve her pazar günü, ayrıca bayramlarda kentte olduğu kadar köylerde de kadın-erkek karışık bir halde halka yapıp akşamdan başlayarak bütün gece hep birlikte dans ederler. Yeni gelmiş ve hiç kimseyi tanımayan, hiç kimse tarafından da bilinmeyen bir yabancı bile, herkesle birlikte dansa katılabilir ve en güzel kadının elini tutup onunla dans edebilir; bu durum bizim Fransa'daki köylerimizde olduğu kadar olağan karşılanır, herhangi bir rezalete yol açmaz. Bence Sakızlıların Cenevizlerden başlıca farkı, fahişe diye damgalanmak istemeyen kadınların erkeklerle serbestçe görüşmeyeceği bir yörede yaşamalarına rağmen, hiç kıskanç olmamalarıdır. Yine de bu adanın kadınları, kentte olduğu kadar köylerde de özgürlüklerini epey korumuşlardır; öyle ki, genç kızlar gün boyu ve akşamları hep kapı eşiklerinde komşu kızlarla çene çalıp oyun oynayarak veya yoldan gelip geçenleri seyrederek ve şarkı söyleyerek vakit öldürürler; ve onları hayatında hiç görmemiş bir yabancı bile içlerinden hoşuna giden biriyle laflayabilir; bu durum bir rezalete yol açmaz ve kız da adama cevap verip onu sanki yıllardır tanıyormuş gibi birlikte özgürce gülebilir. Ama bu eğlenceden istifade edebilmek için, halk Yunancasını çat pat da olsa konuşmak gerekir, çünkü pek çoğu İtalyanca bilmekle birlikte genellikle halk Yunancası konuşurlar; bu dilin büyük bir bölümü de bozulmuş edebi Yunancadan ibarettir. Sakızlı bir Cizvit, yazdığı mektuplar sayesinde seyahatlerini izleyebildiğimiz Romalı soylu Sinyor Pietro della Valle'nin Khios'tan geçerken orada iki şeyin dikkatini çektiğini ve bunların bir arada bulunmasına şaşırdığını söyledi;¹¹⁵ bunlar büyük eğlenceler ve kölelikti. Kölelik bahsinde, burada sadece adının kaldığını ve Türkiye'nin geri kalanından çok daha az köleliğe rastlandığını söyleyebilirim. Eğlence bahsine gelince, kadınların hiçbir özgürlüğe sahip olmadıkları ve erkeklerin, bir adamla sohbet eden bir kadının ona istediği her şeyi vermeye hazır olduğuna inandıkları bir ülkeden gelen bu soyluya bu denli tuhaf gelmesine hiç şaşırmadım. Kaldı ki, onun uğradığı sıralarda benim bulduğum dönemden çok daha fazla eğlendikleri de doğrudur; çünkü, benim bulduğum dönemde, Çanakkale önlerindeki savaşın hemen sonrasında, Venedikliler gelecek diye ödleri kopuyordu; kısa bir süre önce, dört paşa maiyetleriyle birlikte adaya gelmişlerdi; hem kendileri hem de adamları Türklere

¹¹⁵ Pietro della Valle gerçekten de 1615'te Sakız adasına uğramış, ama orada hiç durmamıştır.

yer açmak için evlerinden kovulan kentlilerin evlerinde kalıyorlardı. Bu paşalardan dördüncüsü ben oradayken Sakız'a geldi ve kentin yöneticileri ona ve adamlarına kalmaları için bir mahalle tahsis ettiklerinden evleri bu Türklere ayrılmış olanlar kapılarını açmamakta direniyor, sonunda bıkarlar da giderler diye umuyorlardı. Ama kendilerine orada yer gösterilen Türkler darbeler indirerek kapıları kırıyorlardı ve tüm bu mahallede (ben de orada oturuyordum) darbe sesleriyle, daha evlerinden çıkmamış kadınların çığlıklarının birbirine karıştığı korkunç bir gürültü yükseliyordu. Fazla inatçı olmayanlar eşyalarını hızla komşularına taşıyorlardı, çünkü sadece bir dam altı vermekle mükelleftiler, ama insanların hiç tanımadıkları birilerine evlerini terk etmek zorunda kalmaları ve nereye gideceklerini bilemeden açıkta kalmaları acınacak bir manzaraydı ve bana bir kentin zorla fethedilmesinin küçük çaplı bir temsili gibi geliyordu. Bu tür davetsiz misafirler –hatırlı dostlar sayesinde– konsolos vekilimizin evinden uzak durdular. Bu paşanın geldiğinin ertesi günü, kent konsülleri iki küfe ekmek, beyaz balmumundan sekiz basit mum, beş top şeker, üç küp bal, üç küp portakal suyu, iki küfe nar, iki küfe limon, iki küfe karpuz, iki küfe *mezingiane* veya mor şalgam,¹¹⁶ bir küfe üzüm, bir küfe ot, yarın düzine güvercin, bir düzine tavuk ve üç koyundan oluşan alışılmış armağanı kendisine gönderdiler. Ertesi gün, benzer şeylerden oluşan ama paşaya gönderilenin yarısı kadar bir armağan da kâhyasına gitti. Kısa bir süre içinde iki paşanın daha gelmesi bekleniyordu; bu paşaların hepsi, keyifleri bozuk olduğu zaman, sokaktan geçerken rastgeldiklerini değnekletiyorlardı, ama her şeye rağmen bir kez yerlerine yerleştikten sonra kimse onları fazlaca aklına takmıyordu.

PATİNO [PATMOS, BATNOS] ADASI HAKKINDA

Khios adası hakkında yeterince konuştuğum için, burada kendi seyahatimin bir an için dışına çıkıp, hiç gitmediğim bazı Ege adaları hakkında gerek bana anlatılanlardan gerekse elime geçen bir hatıratattan öğrendiklerimi nakledeceğim. İlk sırada da Patmos adasından söz edeceğim; bu ada, küçük olmakla birlikte, İncil yazarı Aziz Yuhanna'nın sığındığı yer olması nedeniyle meşhurdur. Yuhanna, "Va-

116 Patlicandan söz edilmektedir. Burada kullanılan kelime, modern Yunancadaki melitzana veya İtalyancadaki melanzana'ya yakındır; her ikisi de Arapça el-badincan'dan gelmektedir.

hiy"ini orada yazmıştır. Eskiden Patnos denen, şimdi ise Patino ve Palmosa diye bilinen bu adanın çevresi on sekiz mildir ve iyi inşa edilmiş bir tek ufak kenti vardır. Bu kentin ortasında yer alan Aziz Yuhanna Manastırı adındaki kalede iki yüz Rum keşiş yaşar ve kiliselerinde bir sandukanın içinde –Aziz'in sağ mı ölü mü olduğunun bilinmediğini söyleyenler ne düşünürlerse düşünsün–Aziz Yuhanna'ya ait olduğunu söyledikleri bir cesedi özenle korurlar. Bu adada yaklaşık üç bin can yaşar; kayalıklardan oluşan kırsal alan son derece kuraktır, bu yüzden yaşam oldukça güçtür. Yine bu adada, Aziz Yuhanna'nın "Vahiy"i yazdığı bir mağara bulunur; Rumlar bu adaya "Theoskepostis," yani halk Yunancasındaki anlamıyla Tanrı ile örtülü derler. Bu yörenin sakinleri Aziz Yuhanna ile ilgili oldukça gülünç bir masal anlatırlar: Denize ve kente sadece yarımşar fersah uzaklıktaki bu mağarada Şeytan, Aziz Yuhanna'yı denizde yüzmesi için ayartmaya çalışmış; Aziz Yuhanna da "Önce sen atla denize, ben de peşinden geleceğim" diye cevap vermiş. Şeytan da denize atlamış, ama atlarken takındığı yüz ifadesiyle taş kesilivermiş ve karaya bir adım uzaklıktaki bu taş bugün de görülebiliyormuş. Bu adada hiç Türk yaşamaz; adayı Rumlar yönetir, ama onlar da padişaha haraç verirler; korsanlar su almak ve kürek satın almak için bu adaya uğrarlar.

NİKSİA [NAKSOS, NAKŞA] ADASI

Eskiden Naksos diye bilinen Niksia adasının çevresi yüz yirmi mildir; Türklerin eline geçmeden hemen önce dükalık unvanını almıştır ve adı geçen düklerin, yani Venedikli Sanudî'lerin,¹¹⁷ Somarigi'lerin¹¹⁸ ve başkalarının soyundan gelen birçok asil aile hâlâ adada yaşamaktadır. Bu adanın kırsal alanları her açıdan çok verimlidir, özellikle de Darmilla¹¹⁹ adındaki bir vadinin toprakları çok bereketlidir, burada on sekiz köy bulunur. Bu adanın sakinleri bol miktarda şarap imal edip, İskenderiye, İzmir ve Sakız'a gönderirler, ayrıca çok güzel peynirler de yaparlar, çünkü büyük inek, koyun ve keçi sürüleri vardır. Kente fazla uzak sayılamayacak bir yerde, denizin de yakınında tuzlalar ve kentin

117 Dördüncü Haçlı Seferi sırasında Kyklades adalarını Venedik önderliğinde işgal eden Sanudi ailesi, 1207'de kurduğu Naksos dükliğini 1371'e kadar elinde tutmuştu.

118 Veronali olan Sommaripa'lar hiçbir zaman Naksos dükliği yapmamışlardır. Crispi ailesinden gelen ilk Naksos dukası olan Francesco Crispo, Paros [Bara] adasını "fief" olarak Gasparo Sommaripa'ya vermişti. 1440'ta Andros'taki Zeni ailesinin sona ermesinden sonra, Sommaripa'lar bu adaya yerleştiler ve 1566'da Türkler gelinceye kadar orada kaldılar. Buna karşılık 1670 tarihinde Crusino Sommaripa adında biri Naksos'ta yaşıyordu.

119 Muhtemelen bugünkü Damarianas.

kiraya verdiği bir canlı balık havuzu bulunur. Burada yılın sadece iki ayında, ağustos ve eylül aylarında balık tutulur. Oradan geçen birçok gür pınar tarafından sürekli beslenen birçok su birikintisinin bulunduğu Plichî¹²⁰ adında bir vadide de çok miktarda yılanbalığı tutulur. Ayrıca sık ormanlıklar, kayalıklar ve ıssız mağaralar vardır; bu bölgede çok sayıda geyik yaşar ve soylular adayı yöneten kadı ile birlikte orada avlanmaya giderler; köylüler de bir eşekle şu şekilde keklik avlarlar. Akşamın geç saatlerinde köylü kekliklerin nerede uyuduklarını keşfe gider, sonra uygun bulduğu yere bir ağ gerer, daha sonra bu işe alıştırılmış eşeğin karnının altına asılır ve bu şekilde birlikte ilerlerken köylü bir değnekle keklikleri ağın içine toplar. Bu usulle çok sayıda keklik ağa yakalanır. Halkın kullandığı çok sayıda değirmeni döndüren büyük kaynakların aktığı başka vadiler de vardır. Bu adada bulunan çok sayıda manastırdan biri epey eski olsa gerek, çünkü dağın üzerine bir burç biçiminde inşa edilmiş. Bir başkasının adı Fanaromeni'dir;¹²¹ bu manastır kısa süre önce inşa edilmiştir, yeraltındakileri saymazsak yetmiş hücresi vardır; kilise küçüktür ama güzel inşa edilmiş ve süslenmiştir; burada hizmet eden on keşişin hepsi okuma yazma bile bilmeyen köylülerdir ve bu durum sadece orası değil, tüm Ege adaları için geçerlidir. Öyle cahildirler ki, "ignoto Deo" [Tanrı'yı bile bilmezler] denebilir ve Tanrı'nın buyruklarının bilinmediği, bu kadar aylıklığın ve sarhoşluğun kol gezdiği yerlerde günahların hüküm sürmesi imkânsızdır. Kente altmış mil uzaklıkta bir burç ve Meryem Ana'ya adanmış, Tagia adında bir kilise daha vardır.¹²² Akla gelebilecek en güzel suya sahip bir kaynağın bulunduğu bu yerde bir keşiş ve birkaç çoban yaşar. Adalılar bazen ibadet için oraya giderler, ama bu iş de zahmetlidir, çünkü yol

aşılması güç dağlardan ve vadilerden geçer. Oraya yaklaşık altı mil uzaklıkta, denize yakın ve Nikaria [Ahikerye] adasının karşısına düşen bir yerde çok dik ve çetin bir dağın tepesinde Apollon kalesinin kalıntıları görülür;¹²³ insan inşaatta kullanılan taşları oraya nasıl çıkardıklarına inanamaz. Sur sekiz karış enindedir; doğu tarafında deniz kıyısına kadar indirilmemiştir, çünkü oraya ancak çok tehlikeli bir yerden tırmanılabilir; ama kuzey ve güney taraflarında taş ve ziftle inşa edilmiş sur deniz kıyısına kadar iner: Bu ka-

120 Apliki vadisi.

121 Adanın kuzeydoğusunda Faneromeni manastırı.

122 Burası muhtemelen bugün adanın ortasında bulunan Moni (manastırı) köyüdür.

123 Adanın kuzeydoğusunda bugün bir sit alanı ve köyün bulunduğu yer; orada dev bir Apollon heykeli ve bir ortaçağ kalesi vardı.

lenin içinde birçok ev ve sarnıç var. Bu kalenin civarında kalabalık dört kasa-ba bulunur. Bu yörede keçi sürülerini güden birçok çoban da yaşar ve dağlar Mattioli'nin "ledum," bugünkü Yunanların ise "kissaros" adını verdikleri bir otlâ doludur;¹²⁴ keçiler bu ottan yiyince sakallarına akan su katlaşır ve çok güzel kokan bir tür pelesenk halini alır. Buna ladanum veya halk dilinde laudanum denir ve bunu toplamak için keçilerin sakalını kesmek gerekir. Kente giderken çok yüksek bir dağın tepesinde Darmilla'nın tüm köylerine hâkim bir kale görülür. Kentin yakınında, eskiden Strongyleis [Strongili, Eşek Adaları] diye bilinen bir mercan adasının üzerinde Tanrı Bakkhos'un sarayı vardır.¹²⁵ Yüz adım boyunda elli adım enindedir, on altı karış uzunluğunda yedi karış kalınlığında bembeyaz mermer kütlelerle inşa edilmiştir. Bu mermerlerin hepsi birbirine demir ve kurşunla perçinlenmiştir. Kapı otuz iki karış yüksekliğinde ve on altı karış enindedir, üzerindeki giriş dört parçadır. Üstünde hiçbir yazıt görülmez, çünkü deniz ve rüzgâr yazıları kemirip yok etmiştir. Hemen yanında iki güzel sarnıç bulunur. Türkler ve başkaları her gün bu sarayın mermerlerini alıp alıp götürür, kapı, pencere, havan, lahit ve başka benzer şeyler yapmakta kullanırlar; hatta Türklerin âdeti uyarınca, mezar taşlarının başına konan sarıkları bile bunlardan imal edilir. Yöre sakinlerinin rivayetine göre, aynı Bakkhos çok uzaktaki bir pınardan su getiren bir de suke-meri yaptırmış; ama kemer deniz kıyısına kadar geldiğinde ölmüş ve inşaat tamamlanmadan kalmış. Yine de suyolları hâlâ görülüyor. Bu Bakkhos şarap tanrısı olduğu için, Niksia'da yaşayanlar bu kadar ayyaş olurlarmış. Kalles Theseus kendisini labirentten çıkaran zavallı Ariana'yı bu adada terk etmiş; ve Bacchus onu gözyaşları içinde bulup karısı yapmış. Kentte dükalılık sarayı ve burcu hâlâ görülüyor. Bu kentte biri Latin [Katolik], diğeri Rum [Ortodoks] olmak üzere iki başpiskopos var. Latinlerin Meryem Ana'nın Göğ-e Çıkarılı-şına [Assumption] adanmış katedrali çok güzel; üç çan asılı duran bir çan kulesi ve kilisenin içinde birçok aziz röliki var. Kilisede altı piskoposluk kurulu üyesiyle yedi rahip ve din adamı var; koroya özenle katılıyorlar, ama mal varlıklarını kısıtlı olduğu için gelirleri az ve başpiskoposun yıllık geliri sadece iki yüz kuruş. Kendisine ait bir tarlası, ayrıca burada bir evi ve bir kilisesi de var; San Mamma adındaki bu

124 Genç filizleri laudanum diye bilinen yapışkan bir reçine salgılayan ladinagacı söz konusudur.

125 Naksos kentinin tam karşısına düşen Milet (Palatia [Sarayı]) adacığında bir tapınağın kalıntıları bulunur.

yer çok hoş. Kilise güzel ve zemini boydan boya mermer döşeli, hatta duvarlar bile mermer kaplı, ama bakımlı değil. Katedralin haricinde, Cizvitlerin de kalenin içinde kötü durumda bir evleri var ve yine kalenin içinde eskiden dukalara ait olan bir şapel de bugün Rumların elinde; kentin dışında Fransiskenler ve Kapusenler yaşıyor, Katolik inancını yaymak adına büyük ilerlemeler kat ediyorlar. Niksia sakinlerinin arasında kök salmış büyük kinler söz konusu, öyle ki birbirleriyle ölünceye kadar hiç konuşmuyorlar, ama kadınlar adamlardan daha inatçı ve başkalarının işlerine fazlasıyla burunlarını sokuyorlar. Bu kadınlar kat kat on entari giyiyorlar, öyle ki zor adım atıyorlar ve ayakkabıları öyle dar ki içine ayaklarını zor sokuyorlar. Ama çok namuslu kadınlardır. Bu ada şarap, peynir ve ipek satışından elde ettiği gelirle haracını ödüyor.

PAROS [BARA], DELOS, MYKONOS [MUKENE], TİNOS [İSTENDİN] VE İOS [İĞNEADA] ADALARI

Niksia'ya altı mil uzaklıkta bir zamanlar Paros diye bilinen Paro adası bulunur; bu adada üç kale, birçok köy, her tür gemiyi alabilen iyi bir liman, güzel kiliseler ve birçok Rum rahip ve keşiş var. Adanın çevresi elli mil, nüfusu yaklaşık altı bin kişi. Bu adada birçok heykel, mermer lahit ve başka antik eserler bulunmuş, bunlar bir İngiliz soylusu tarafından¹²⁶ başka adalardan, özellikle de bir zamanlar Apollon kâhini nedeniyle büyük şöret sahibi olan bugünkü adı ile Sdrille'den yani Delos'tan bulabildikleriyle birlikte alınıp götürülmüştür. Bugün geride sadece yerde devrik duran bir kadın heykeli kalmıştır; heykel öyle büyüktür ki, omuzuna otursanız ellerinizle başına

değemezsiniz ve bir kol dışında hiçbir parçası eksik değil. Bu adanın çevresi on dört mil: Bu küçük adaların kıyılarına çepeçevre birçok liman serpiştirilmiş; sadece tavşanların yaşadığı bu koylar korsan barınağı. Biraz ileride eskiden Mykonos diye bilinen Mycone adası bulunur; son derece meskûn bir yer olmasına rağmen Türklerin yaptığı büyük baskılar sonucunda nüfusun tamamına yakını adayı terk etmiş; çevresi otuz mil. Onun tam karşısına düşen ve eskiden Tenes diye bilinen Tine [Tinos] adası Venedik-

126 Büyük antik eser koleksiyoncusu Thomas Howard, diğer adıyla Lord Arundel'den söz ediyor. Koleksiyonun içinde Paros'ta bulunmuş ve Atina kentinin tarihçesinin üzerine kazılı olduğu bir mermer levha da yer alıyordu. Bu levha, Paros mermeri veya Arundel mermeri diye bilinir. Thévenot muhtemelen bu eserden söz etmektedir.

lilere ait¹²⁷ ve çok kalabalık; yüksek bir kayalık üzerine inşa edilmiş çok müstahkem bir kalesi var ve evler üst üste. Bu adanın çevresi kırk mil. Gıda ürünleri ve ipek çok bol, ama ada öyle kalabalık ki pek çok insan hayatını kazanmak için Khios adası ve İzmir gibi başka yerlere gitmek zorunda kalmış. Bir Latin piskopos bulunur. Kadınlar endamlı ve oldukça kibar. Santorini'ye [Thira] gitmek için Nio adasından geçilir;¹²⁸ eski adı Oliarus olan bu adaya kısa bir süredir barbar ve savaşçı bir halk olan Arnavutlar yerleşmiş. Bütün gece deniz kıyısında silahlı bir vaziyette dolaşırlar. Adanın toprakları çok bereketli, sık meşe ormanları ve her türlü ağaç var; bunları kesip çeşitli yerlere, özellikle de aşağıda açıklayacağımız nedenlerle keresteye ihtiyaç duyan Santorini'lilere satarlar. Bu adanın limanı iyidir.

SANTORİNİ [THİRA] ADASI

Eski adı Therasia olan¹²⁹ Santorini adasının çevresi otuz altı mildir ve çıplak gözle görülebildiği Kandiye'ye altmış mil uzaktadır. Bu adada birçok kale bulunur; bunların arasında ilk sırada adanın bir ucunda yer alan Hagios Nikolaos kalesini saymak gerekir.¹³⁰ Burası ürkütücü bir yerdir, çünkü çok yüksek olması bir yana, oradaki evler kara ve yanık kayalıkların yamacına inşa edilmiştir. Burada bir Rum piskopos ikamet eder ve yaklaşık beş yüz nüfus yaşar. Ama çoğu, ponza taşından olduğu için kolay kazılan zeminin altına yaptıkları mağaralarda barınırlar. Toprağın üst tarafının ekilip alt tarafında yaşanması epey eğlenceli bir manzaradır. Öyle ki insanların tavşanlar gibi yerin altından çıktıkları görülür. Ama Scaro [Skaros],¹³¹ gerek yüksekliği gerekse ıssızlığı bakımından Hagios Nikolaos'dan da daha korkunç bir kaledir ve oraya tırmanmak için insan hem ellerini hem ayaklarını kullanmak zorunda kalır; yine de yukarıdan yuvarlanıp tırmananları öldürebilecek –çünkü kaçacak bir yer yoktur– büyük taşlara dikkat etmek gerekir. Bu kalenin içinde yaklaşık yüz elli ev bulunur; kendilerinden daha yüksek ve eski den tepesinde de evlerin yer aldığı bir kayanın çevresine

127 Kyklades adalarının hepsi 1566'da Türkler tarafından işgal edilmişti. Sadece Tinos adası 1718'e kadar Venedik hakimiyetinde kalacaktır.

128 İos. Bölgede yerleşik olan korsanlık yüzünden nüfusları tarafından terk edilen Ege adalarının birçoğu Arnavut kolonizasyonu tarafından yeniden iskân edilmişti.

129 Adanın modern resmi adı olarak yeniden kullanılan eski adı Thira'dır. Therasia, Thira'nın hemen batısındaki küçük bir adadır.

130 Muhtemelen adanın kuzeyindeki bir köy söz konusudur. 1494 tarihli bir metinde de zikredilen bu köy günümüzde mevcut değildir.

131 Adanın bugünkü merkezinin kuzeyine düşer; Latin egemenliği döneminde feodal iktidarın merkezidir.

inşa edilmişler; eskiden Latinlere ait olan bir kiliseyi Rumlar halen açık tutmakta; içinde masif gümüşten iki büyük tablo var, biri Meryem Ana'ya, diğeri Aziz Mikail'e ait. Bu kaya, evlerin üzerine yıkılabilir korkusuyla, istinat duvarlarıyla desteklenmiş, çünkü yıkılsa sayıları beş yüzü bulan ev sakinlerini öldürebilir. Latin piskopos da burada ikamet eder. Scaro'nun dışında, Pirgo¹³² adı verilen bir diğer kaleye giden yolun yarısında birçok büyük mağarayla birlikte bir Meryem Ana şapeli bulunur; burada yaklaşık iki yüz kişi yaşar. Ama Scaro'dan Pirgo'ya gitmek için epey zahmet çekerek bir dağa tırmanmak gerekir; bu dağın tepesinden bütün ada ve ekilmiş, bağlık, ama incir ve beyaz dut ağaçları dışında pek ağacı olmayan ova görülür. Bağlardan, adada yaşayanların tüketimine ve arada sırada uğrayan gemilere yüklemeye yetecek kadar şarap yapar. Bu gemiler yükledikleri şarabı Sakız'a, İzmir'e ve başka yerlere götürürler. Her tür bez dokur ve bunların satışından gelen gelirle haraçlarını öderler. Burada bin kişi yaşar; hemen hemen hepsi Rumdur ve Kadı da burada ikamet eder. Evlerin hepsi iyi inşa edilmiştir, bembeyazdır, yuvarlak planlıdır ve etrafları içeriye hiç göstermeyen duvarlarla çevrilidir; öyle ki, dışarıdan bakıldığında bir burç gibi gözükür. Scaro'da Katolik Dominiken tarikatından rahibelerin yaşadığı bir manastır var, ama bulundukları yer dar ve havasız. Kiliseleri bakımlıdır ve bir başrahip tarafından yönetilir. Pirgo ile Nebrio¹³³ arasında San Stefano diye bilinen bir dağ vardır; bunun üzerinde bir sürü açık mermer lahit, heykel parçaları, sıcak mağaralar ve orada kurulmuş, la Fameuse adındaki ilk kentin kalıntıları görülür. Ayrıca yere devrilmiş durumda upuzun üç heykel göze çarpar; bu adanın tüm antik eserlerini yükleyip götüren ve birçok altın ve gümüş sikke de bulunduğu söylenen Candiote adındaki adam bunları alamamıştır. Eskiden bu dağın tepesinde bir kadın yaşarmış ve hem veba salgını hem de açlıkla geçen bir yılda tüm ahalinin yiyeceğini o temin etmiş; rivayete göre de bu heykeller o iyi kadının şerefine dikilmiş. Adanın yarım ay biçimindeki diğer ucunda da Crotiri adında bir kale vardır;¹³⁴ burada da yaklaşık yüz elli kişi yaşar. Kırsal alanda az nüfuslu yedi köy bulunur. Bu adanın sakinleri pek ağızlarının tadını bilmezler. "Schises"¹³⁵ adını verdikleri ekmekleri yarısı buğday yarısı

132 Bugün adanın merkezinin güneyinde, altı yüz kişinin yaşadığı bir köy.

133 Adanın güneyinde; Yunancada "Emporeion"dan (pazar) türetilmiş Nimburchio. Bugün bin kişinin yaşadığı büyükçe bir köydür.

134 Bugün Akrotiri (burun), adanın güneybatı ucunda.

135 Schizo (yarmak), bir tür galeta.

arpadan yapılma, zift gibi kapkara bir peksimet; öyle sert ki insan çiğneyemez: Yılda sadece iki kez fırın yakıp bu peksimetten yaparlar, daha sonra da büyük merasimle evlerine götürürler. Belki de hiç odunları olmadığı için böyle davranırlar, çünkü odunu los'tan getirip çeki ile satın alırlar. Eğer bir mucize eseri bir karga yakalayamazlarsa hiç etleri yoktur; yine de biraz peynir yapmalarını sağlayan tek tük hayvanları var. Balık da tutamazlar, çünkü denizin dibi gözükmaz. Kasabalarda birkaç kümes hayvanı ve yumurta bulunur, ama bu tatsız kayalıklara tırmanıp inmek de çok zahmetli bir iş. Tuzlanmış eti kutsal emanet gibi saklarlar ve bakla, nohut, yumurta ve peksimetten başka bir şey yemezler. Hiç meyveler yoktur veya yok denecek kadar azdır. Mevsiminde yeterince üzüm toplarlar. Hekim, cerrah, eczacı ve bu türden insanları hiç bilmezler. Epey yiğittirler ve özellikle Scaro'da düşmanlarına karşı kendilerini taşla savunabilirler. Oraya dikilecek bir tek kişi yukarıya çıkmak isteyen herkesin kafasına dilediği kadar taş yağdırıp aşağı uçurabilir. Adadan hiç çıkmayanlar tam bir aylak hayatı sürerler, çünkü yemek, içmek, uyumak ve iskambil oynamak dışında hiçbir şey yapmazlar. Cehennemi andıran bu ada hakkında söylenebilecekler bundan ibaret; cehennemi andıran diyorum, çünkü limandan bakıldığında denizde küçük bir mercan kayalığının simsiyah ve yanık kenarı görülür; burası yaklaşık altmış yıldır su üstündedir ve o tarihte buradan fışkıran büyük alev geride öyle derin bir ağız bırakmıştır ki içine bir taş atılsa dibe çarptığı duyulmaz. Ama o tarihten beri bu limanda yaşananlar da en az bu denli ilginçtir; birçok yerde birçok farklı kişiden dinlediğim bu bilgileri de burada nakledeceğim. On sekiz yıl kadar önce, bir pazar gecesi Santorini limanında çok büyük bir gürültü işitilmeye başlandı.¹³⁶ Bu gürültü en az iki yüz mil uzaktaki Sakız'dan bile duyuldu; öyle ki Sakız'da Venedik ordusunun Türklerle savaşa tutuştuğu sanıldı ve sabah olur olmaz herkes savaşı seyredebilmek için en yüksek yerlere tırmandı; Sakız'daki Kapusenlerin başrahibi, çok muhterem ve sözüne güvenilir bir insan olan Peder Bernard bana kendisinin de diğerleri gibi aldandığını, top sesleri duyduğunu sandığını söyledi. Bununla birlikte bir şey göremediler ve aslında Santorini limanının dibinde toprağın altında sıkışan bir ateş topu vardı ve öyle bir etki yaratmıştı ki denizin dibinden sayısız

¹³⁶ Santorini yanardağının büyük patlaması 29 Eylül 1650, Pazar günü olmuştur. Demek ki Thévenot'un Ege denizindeki seyahatinden altı yıl önce gerçekleşmiştir.

ponza taşı ta yukarılara kadar çok sert bir biçimde ve büyük gürültü çıkarak fırlıyor, sanki toprak atılıyordu ve bu çıkanlar havayı öyle zehirlemişti ki Santorini adasında birçok kişi öldü ve bir çoğu da kör oldu, ancak birkaç gün sonra yeniden görmeye başladılar. Havayı kaplayan bu zehirli duman gürültünün işitildiği yerlere kadar yayıldı, çünkü sadece bu adada değil Sakız ve İzmir'de bile sandıklarda veya ceplerde duran gümüşlerin hepsi kızıla kesti ve bu yerlerde yaşayan din adamlarımız kutsal çanakların hepsinin kırkırını olduğunu bana söylediler. Bu duman birkaç gün içinde dağıldı ve gümüş kendi rengine döndü. Oradan fışkıran ponza taşları denizin üstünü öyle bir kaplamışlardı ki, bir süre boyunca belli rüzgârlarda bazı limanların çıkışı tıkanıyor, hiçbir kayık ne kadar küçük olursa olsun ve içindekiler bu ponza taşlarının arasında sopalarla kendilerine ne kadar yol açmaya çalışırlarsa çalışsınlar, limandan dışarı çıkamıyordu. Bugün bile tüm Akdeniz'de bu taşlar görülmektedir, ama artık dağıldıkları için az miktarda bulunmaktadır. Seneca mektuplarından birinde Santorini'nin kükürt yatakları üzerinde bulunduğunu anlatır; bu ateşi tutuşturan madde hiç kuşkusuz bu yatlardan gelmiştir. Büyük İskender'in bu noktada denizi iskandil ettiği ve dibe ulaşamadığı rivayet edilir. Yine de Firesia¹³⁷ adındaki küçük bir adanın burnunda demir atılabilir, ama başka hiçbir yerde dibe erişilemez.

POLICANDRE [BOLUKENDİRE], MILO [DEĞİRMENLİK], SIFANTO [YAVUZCA], THERMIA [TERME], AJORA VE SKYRA [İSKİRİ] ADALARI

Policandre adasının çevresi on sekiz mildir;¹³⁸ denize üç mil uzaklıkta yüz haneli ve üç yüz kişinin yaşadığı bir köy var; oraya gitmek için bir vadeden ve kayalıkların üstünden geçmek gerekir ve adada başka hiçbir ev yoktur; iyi inşa edilmiş üç kilise ve biri keşişlere diğeri rahibelere ait iki manastır bulunur. Erkek manastırının konumu gayet güzeldir;

Meryem Ana'ya adanmıştır, kiliseye bitişik küçük bir bahçe, suyu mükemmel bir sarnıç vardır ve yine bu bahçenin içinde apostolik tarzda yapılmış başsız bir heykel görülür;¹³⁹ duvarların içinde, taş yerine kullanılmış başka heykeller de göze çarpar. Kadınlar manastırındakiler hiçbir kurala uymazlar ve tabiatın kendilerine öğrettiği gibi ya-

137 Therasia (bkz. dipnot 129).

138 Bugünkü Folegandros; Santorini ile Milos arasında, yaklaşık beş yüz nüfuslu küçük ada.

139 Havarilerin tarzında, yani sade bir biçimde yapılmış. Burada, muhtemelen yontunun kabalığından ötürü bir alaysöz konusudur.

şarlar; kiliseleri Aziz Yuhanna'ya adanmıştır; her yortuda ve pazar günleri bir rahip orada ayin yapar. Bu ada haracını, arpa, pamuk, ürettikleri kumaş ve peynirlerden kazanılan parayla öder. Kale çok yüksek bir dağın tepesinde-
dir, ama Başmelek Mikail'e adanmış bir şapel dışında içerideki evlerin hep-
si harabe halinde; bu şapelden bakıldığında Ege denizinin tüm diğer adaları
görülür: Bu adanın sakinleri, özellikle de güzel endamlı kadınları çok na-
muslu, kibar ve medeni insanlardır; ekmekleri güzeldir, kümes hayvanları,
koyunları ve diğer ihtiyaç maddeleri olduğundan gayet iyi yaşarlar; hiç şarap
üretmezler, ama şarapları da sadece otuz mil mesafedeki Santorini'den ge-
lir. Adada ne hekim ne cerrah ne de bu meslekten başka biri bulunur; bu
adanın limanı gayet iyidir, ama Mainliler ve diğer korsanlar buraya sık sık
uğrarlar ve karaya çıkıp bu adanın sahilindeki bir kilisede barınırlar.

Milo [Milos, Değirmenlik] adasının adı, halk Yunancasında Değir-
men anlamına gelen Mylos'tan gelir,¹⁴⁰ çünkü hem birçok yeldeğirmeni bu-
lunur hem de burada değirmen taşı yapılır. Bu adanın çevresi otuz altı mil-
dir; çok dağ yoktur ve her açıdan bereketlidir, her yıl bin muid şarap satar-
lar ve ada sakinleri Kandiye, Venedik ve başka yerlerle ticaret yaparlar: Bir
kükürt yatağı da vardır, buraya birçok yerden her türlü insan banyo yapma-
ya gelerek sağlıklarına yeniden kavuşurlar. Limanın boyu altı, eni üç mildir
ve derinliği de yüz adımdır. Bu limanın iki mil uzağında içinde ılık su bu-
lunan bir mağara vardır; içerisi öyle sıcaktır ki insan eliyle yapılmış hiçbir
hamamda bu kadar terlenilmez; bu mağaranın suyunun kentin altı mil ku-
zeyindeki Hagios Kostantinos kilisesiyle bağlantılı olduğunu rivayet eder-
ler; bunu kanıtlamak için, bir gün bu ılıcaya bir gümüş tas bırakmışlar ve
aynı tası sonra Hagios Kostantinos kilisesinde bulmuşlar. Bu adada, iki bin
beş yüz kişinin yaşadığı bir kent ve beş yüz nüfuslu bir de kale var. Kent,
ortasında gayrimeskûn bir kale olan bir ovada yer alıyor; bir Katolik bir de
Ortodoks piskopos var. Katoliklerin Aziz Petrus'a adanmış katedrali kentin
dışında, ama hiçbir süslemesi yok ve Katolik piskopos, Rumların bir kilise-
sine bitişik bir şapelde ayin yapıyor; bu piskoposun epey geliri var ve bu ge-
lirin üçte ikisini kendisi alıp üçte birini Ortodoks piskoposa bırakıyor. Or-
todoks piskopos iyi inşa edilmiş ve bakımlı, birçok rahibi
olan birçok kiliseyi yönetiyor. Bu ada sakinlerinin hemen

140 Bu etimoloji yanlıştır.

hepsi Rum; halleri vakitleri yerinde, medeni, ama çok kötü ve kalles insanlar. Kadınların giyim kuşamı son derece çirkin, çok kötü konuşuyor ve "1" harfini telaffuz edemiyorlar. Yabancılar karşı çok yardımsever davranıyorlar: Geçinmek için her şeyleri olduğundan iyi bir hayat sürüyorlar, ama ne hekim ne cerrah ne de tıptan anlayan başka biri var. Hiç Türk bulunmayan bu ada, kentin seçtiği dört vekil tarafından idare ediliyor. Milo'ya yarım mil uzaklıkta Chimolo [Kimolos, Gümüş] veya Argentara diye bilinen ve güzel bir limanı olan ada var. Bir köyde iki yüz kişi yaşıyor, bu köy korsanlar tarafından 1638'de yakılmış. Zavallı insanlar büyük bir sefalet içindeler. Eskiden Sifnos diye bilinen Sifanto veya Sifanos [Yavuzca] adasının çevresi otuz altı mil; bir dağın tepesinde çift surlu bir kale var;¹⁴¹ içinde üç bin kişi yaşıyor ve kırılık bölgedeki birkaç ev dışında adada başka ev yok. Bu kalede hiç su yok ve su, kalenin altında uzanan oviden alınıyor. Liman barkalar için yeterli değil, bu yüzden denize yakın bir yerde mallarını koydukları depoları var, teknelerini de boşalttıktan sonra karaya çekiyorlar. İyi bir liman da var, ama oraya beş mil uzakta. Bu ada, kent kapısının girişindeki mermer bir sütun üzerinde bulunan 1450 tarihli bir yazıttan da anlaşıldığı gibi, eskiden Gozadini ailesine aitti.¹⁴² Bir Katolik piskopos ve bir Ortodoks piskopos naibi var; Katolik piskoposun şapeli küçük ve çok yoksul; Rumların dağ üzerine inşa edilmiş bir manastırları da var. Bu adada hoşça vakit geçirilecek hiçbir yer olmadığı gibi, beyaz mermerden büyük bir lahit dışında antik eser de yok. Lahidin üzerinde öküz başları ve kabartma meyve zincirleri göze çarpar. Bu adada yılın en fazla iki ayına yetecek kadar gıda ürünü yetişir ve ada sakinleri yılın geri kalan bölümünde ihtiyaçlarını, bu adada yapılan küçük kayıklarla başka yerlerden karşılarlar. Bir kurşun bir de altın madenleri olduğunu söylerler; çok kötü insanlardır, kadınlar yüzleri peçeli dolaşır ve çok namusludurlar; dokumacılar, ayakkabıcılar, marangozlar ve birkaç benzer meslek dışında başka zanaatkâr yoktur.

Thermia [Terme] adasının¹⁴³ çevresi otuz altı mil dir; Yunancada sıcak su anlamına gelen bu adla çağrılır,

141 Müstahkem bir köy olan "Sifnos" kalesi deniz kıyısındaki bir burnun üzerindedir. 142 Gozadini'ler Sifnos fiyefini 1464'ten 1617'ye kadar ellerinde tutmuşlardı; dolayısıyla söz konusu yazıt onların dönemine ait değildir. Ayrıca 1700'den itibaren seyyahlar tarafından (Tournefort) zikredilen tek mevcut yazıt 1365 tarihli ve Gozadini'lerden önce gelen Corogna ailesinden söz etmektedir.

143 Kythnos adasına ortaçağda verilen ve 19. yüzyıla dek süregelen ad.

çünkü denizin hemen yakınındaki bir ovada kaplıcalar bulunur ve bu sular hastalara çok iyi gelir. Köyde yaklaşık üç yüz hane var, bu da iki bin kişilik bir nüfus eder; on beş Rum kilisesi ve yılın altı ayı Zia'da [Mürtet], altı ayı Thermia'da kalan bir Rum piskoposu bulunur. Eskiden bir Katolik piskoposu da vardı, ama o adadan ayrılınca Arnavutlar her şeye el koymuşlar, o yüzden geride ne envanter ne de başka bir yazı kalmış; yukarıda sözü edilen kaplıcalar dışında kayda değer bir şey yok; bir eski kale bir de Mesi adında büyükçe bir köy var.¹⁴⁴ Bu adanın hemen hemen tamamı düzlük ve az ağaç var, yine de toprakları bereketli ve tüm ürünler bolca yetişiyor. Sakinleri namuslu insanlar, her tarafta kumaş, iplik ve başka malların ticaretini yapıyorlar, bunlardan gelen parayla da haraçlarını ödüyorlar; Türkiye parası hiçbir yerde geçmiyor, sadece Venedik parası geçiyor; Türkiye parasının geçtiği Naksos [Nakşa], Andros [Andre] ve Skyra [İskiri] dışındaki diğer tüm adalarda da aynı durum geçerli. Thermia kadınları hoş endamlı ve güzel giyinen namuslu kadınlar; bu adada gayet iyi yenilip içiliyor. Adayı yöneten bir kadı ve kentin burjuvalarından seçilmiş dört savcı var.

Ajora,¹⁴⁵ çevresi on sekiz mil olan küçük bir ada; hemen Skyra'ya bitişik bu adada Skyra'lılar koyun sürülerini otlatmak için birkaç çoban bulunduruyorlar. Dört kilise var ve yılda sadece bir kez, Paskalya'da ayin yapıyor ve çobanlar da kutsal ekmek ve şarap ayinine o zaman katılıyorlar. Ada ekili biçili değil, çünkü korsanlar öküzleri, hatta bazen koyun sürülerini kaçırıp götürüyorlar.

Halk Yunancasında Sinyora veya Hanımefendi anlamına gelen Skyra adası, hemen hemen ortasında yer aldığı tüm diğer adalara tepeden baktığı için bu adı almıştır; çevresi otuz altı mildir, topraklarında az ağaç vardır ve çoraktır, yine de her şey bol bol bulunur. Sürülerden et temin edildiği gibi, av eti ve balık da boldur. Su, kente biraz uzaktaki bir pınardan alınır, ama çok iyi bir sudur. Kayda değer hiçbir köy yoktur, sadece kırlarda şurada burada birkaç ev göze çarpar. Bu adanın sakinleri, özellikle de oldukça basit insanlar olan kadınlar çok dindardır; yine de aralarında Türklerden yana her gün maruz kaldıkları bas-

144 Veya Mesaria; bugünkü Kythnos köyü.

145 Bu ad, iki ıssız adanın adı olan Yura'ya benziyor. Bunlardan büyüğü antikçağdan beri bir tutukluluk yeri olarak kullanılan antik Yaros'tur; Kythnos'un [Terme] kuzeydoğusunda, Skyra yolu üzerindedir, ama bu adaya oldukça uzaktır. İkinci Sporades adaları içindedir; yani Skyra'nın otuz mil kadar kuzeyindedir, ama gayri meşhûr bir adacık olarak fazla dikkat çekecek bir yer değildir. Dolayısıyla bu iki adadan hangisinin anlatılana uyduğunu belirlemek güçtür.

kıdan ve ortak yoksulluklarından doğan pek çok kıskançlık ve kin mevcuttur. Hemen hemen hepsi Katoliktir ve birçok kilise vardır; San Giorgio Katedrali ise kentin tepesindedir ve burada birçok rahip çalışır. Başlarında kendi geliri ve ondalıklarla geçinen bir Katolik piskoposu bulunur. Ama bu kiliseler içinde öyle bakımsız olanları vardır ki, kiliseden çok ambarı andırırlar; Kapusen pederler orada sürekli verdikleri vaazların güzel meyvelerini –Ortodoksların ve sapkınların zararına– toplarlar; din dersleri verirler, çok zeki ve öğrenmeye yatkın olan çocukları eğitirler. Sık sık günah çıkarırlar, kiliseleri Aziz Yuhanna'ya adanmış ve halktan toplanan paralarla inşa edilmiştir. Meryem Ana'ya adanmış bir kilise daha vardır; orada Dominiken tarikatından rahibeler hizmet verir. Kentin altı mil uzağında küçük bir bahçe var, içinde birkaç portakal ağacı, birkaç kaynak ve Meryem Ana'ya adanmış bir şapel göze çarpar. Burada genellikle bir keşiş barınır. İlginç yerleri veya gezinti mekânları yoktur.

SAMOS [Sisam] VE NİKARIA [AHİKERYE] ADALARI

Uzun süre Mısır'a gidecek bir gemi bekledikten sonra, Rossette'e [Reşit] giden büyük bir çayka çıkageldi; Bu çaykalar, gövdeleri yusuvarlak ve maistra direkleri çok kalın ve yüksek barçalara benzerler. Çok yük alabilen bu tekneler pupa yelken yol almadıkça çok yavaş giderler; aslında başka türlü hiç gidemezler, çünkü borina yelkenliyle gidemezler; Rumlar gerek Akdeniz'de gerekse bu tarz birçok gemi gelen Karadeniz'de ticareti hep bu gemilerle yaparlar; ama Hıristiyan korsanlar da bunları çok kaçıırırlar. Bu çaykanın yeniçeri olan kaptanıyla konuştum; hava yola çıkmak için uygun olunca bana haber vereceğine söz verdi, ama daha rahat edebilmek için pupanın üstündeki kâtip kamarasını kiraladım. Ama burası o kadar küçüktü ki uşağımla birlikte yatınca geriye yarım adım bile yer kalmıyordu. Daha sonra hızla alışveriş yapıp tüm ihtiyaçlarımı tamamlamaya gayret ettim, bu arada kendime ve uşağıma birer kaput almayı da ihmal etmedim. Kaput, içine aynı kumaştan astar dikilmiş askeri bir giysidir; dizlere kadar inen bir yağmurluk biçiminde dikilmiştir; kollar yen yerlerinden dışarı çıkarılır ve baş da kaputa bağlı bir kukuletanın içine sokulur. Denizcilerin hepsinin kaputları vardır ve bence sadece denizcilerin değil denize açılan herkesin

uzun bir seyahatte vazgeçilemeyecek bu giysiden bir tane edinmesi şarttır, gerektiğinde döşek ve yorgan yerine geçer; üzerinizdeki kaputla bulundunuz yere oturup yatabilirsiniz; üzerinizde kaput yoksa tüm giysileriniz berbat olur. Yağmurda ve rüzgârda kaputunuzla açık havaya çıkabilirsiniz ve bir kaputun altında ne ıslanmaktan ne de soğuktan korkarsınız. Bu giysiyle öyle rahat ettim, onun öyle çok hizmetini gördüm ki, burada iki satırla da olsa ona şükranlarımı belirtmeyi bir borç bildim. Bana en fazla sekiz ya da on gün içinde Mısır'da olacağımız vaat edildiyse de, oldukça uzun bir seyahat için gerekli olan her şeyi edindikten sonra, 15 Kasım Çarşamba gününü akşam üstü saat üçte gemiye bindim ve bir saat sonra da yıldız rüzgârıyla Khios adasının limanından denize açıldık. O gün fazla yol almadık. 16 Kasım perşembe sabahı rüzgâr kaldı ve Sakız'a altmış mil uzaklıktaki Samos [Sisam] adasının açığında durduk. Bu ada görebildiğim kadarıyla son derece çorak; büyük filozof Pythagoras, talihiyle ün yapmış Polykrates ve bir Sibylla burada doğdukları için şöhretli bir yer. Çevresi seksen mil. Samos'un oldukça yakınında ve karşısında bir zamanlar Dedalus'un oğlu İkarus'tan ötürü İkaria adı verilmiş olan Nikaria [Ahikerye, Kerye, Karyot] adası var. Uzun bir biçimi olan adanın toprakları son derece çorak ve yüksek kayalıklarla kaplı; üç bin kişiyi bulan çok yoksul ve hırpani kıyafetlere bürünmüş ada sakinlerinin evleri bu kayalıkların içinde. Yüzücülükte ve deniz dibine dalıp sünger çıkartmakta çok ustalar; hatta batmış gemilerin halat takımlarını ve mallarını bile çıkarabiliyorlar. Bu adada suyun sekiz kulaç altına dalamayan delikanlılara kız vermiyorlar; üstelik daldıklarını kanıtlayacak bir nişane de çıkarmaları gerekiyor ve bir papaz veya adanın en zenginlerinden biri kızını evlendirmek istediğinde bir gün belirliyor ve en iyi yüzücüye kızını vermeyi vaat ediyor; o gün delikanlıların hepsi herkesin ve orada bulunan kızın da gözü önünde çırlıçıplak soyunuyor ve suya atılıyorlar, suyun altında en uzun süre kalabilen kızla evleniyor; ada sakinleri insandan çok balığa yakın olsalar gerek. Padişaha haraçlarını süngerle ödüyorlar ve tüm Türkiye'nin sünger ihtiyacını onlar karşılıyor. Bu adanın limanı büyük gemilere değil sadece küçük sandallara uygun; bu sandallarla Sakız'a bal, balmumu ve beyaz şarap ve benzer başka mallar satmaya gidiyorlar; beyaz şarapları su gibi, içer içmez idrarla dışarı atılıyor. Bağları şu-

raya buraya, kayalıkların arasına serpiştirilmiş, ağaçlara sarılmış durumda. Bu adada dünyanın düzeni altüst olmuş halde, çünkü yönetim kadınlarda; evin erkeği bir yerden döner dönmez karısı hemen limana gidip kürekleri ve yelken takımlarını toplayıp eve getiriyor; bundan sonra adam, karısının izni olmadan hiçbir şey yapamıyor. Bizans imparatorları devrinde yüksek mevkilerdeki kişiler bir suç işlediklerinde bu adaya sürgün edilirlerdi; ada sakinleri boylu poslu ve güçlü kuvvetlidir; ama deniz seyahatine dönecek olursak, bu adayı geçip Strankhio'da [İstanköy] demirlemek için elimizden geleni yaptık, ama keşifleme ve bir süre sonra çıkan güneydoğu rüzgârı bunu engelledi ve akşama kadar ne denli volta atarsak atalım hiç ilerleyemedik, bu nedenle geri dönmeye karar verdik, gecenin bastırmasına bir saat kala sirokkonun giderek güçlenmeye başladığını da fark edince bu kararı uyguladık. Gece bastırınca pek çok şimşek çaktı; ben bu arada Samos'u dikkatle gözölüyordum ve karada muma benzettiğim bir ışık görünce, dostluk kurduğum namuslu ve Katolik bir Sakızlıya bunun ne olduğunu sordum; bu ışığın her gece aynı yerde görüldüğünü, buradan gece vakti on veya on iki kez geçtiğini ve her geçişinde aynı ışığı gördüğünü, ama orada ne bir ev ne de dikili bir ağaç olduğunu, bu nedenle birçok kişinin defalarca oraya gittiklerini, ama uzaktan gördükleri ışığı, yaklaştıkları anda gözden yitirdiklerini ve bu ışığın görüldüğü yerde eski bir kilise harabesi bulunduğunu, bu yüzden de insanların bu ışığın esrarlı bir şey olduğuna inandıklarını anlatı. Adamın anlattıklarını dinleyince, benimle alay ettiğini sandım ve kaptanın kamarasına gidip aynı şeyi ona sordum; kaptan Türktü ama çaykanın patronu olan o Sakızlı Rumun anlattıklarını o da aynen yineledi. Bu yüzden ışığı öncekinden daha dikkatle izlemeye koyuldum; bir saat boyunca onu gözledim, karanın yaklaşık iki yüz adım içinde, adanın batıya bakan tarafında, Nikaria adasının karşısında bir yerde gibiydi. Elde tutulan bir mum gibi yükselip alçaldığını gördüm; Khios adasındaki Niamoni manastırının rahiplerinin, kendi kiliselerinin kuruluşuyla ilgili benzer bir olayı bana anlattıklarını hatırladım. Bu ışığı epey gözledikten sonra, on bire doğru yatmaya gittim, gece yarısına doğru rüzgâr iyice arttı ve öyle bir karanlık çöktü ki insan altı adım ötesini göremiyordu, üstelik de Samos ile Nikaria arasında tehlikeli bir yerdeydik; çaykanın iki adadan birine çarpıp parçalanmasından

korkmakta haklıydık; daha sonra bardaktan boşanırcasına yağmur yağmaya başladı, ama borayla birlikte gelen, çok güçlü ve denizcileri çok rahatsız eden türden bir sağanaktı; bunun dışında, bu adaların arasında korkunç bir biçimde yankılanan, dalgaların sesiyle birleşince kulakları sağır eden bir patırtı koparan gökgürültüleri etrafı kapladı. Bu arada sintine su ile doluyor ve zaten işleri başlarından aşkın olan tayfalar bir de onunla uğraşıyorlardı. Bir diğer tehlikeyle daha karşı karşıyaydık, çünkü kayığı çaykanın pupasına bağlı bir halde bırakmıştık ve o da şiddetli dalgaların tesiriyle çaykanın pruvasına öyle bir vuruyordu ki, gövdeyi parçalayıp gemiyi batırabilirdi. Limanlarda bile bu şekilde birçok gemi batmıştır; ama kayığı çekemiyorduk ve sonunda defalarca gemiye çarpan kayığın tüm pruvası parçalandı; güverte öyle kayganlaşmıştı ki, tayfalar düşüp duruyorlardı; üç kişi de denize düştü, ama zamanında halat atabildiğimiz için hemen geri çekildiler. Sonunda gün doğdu, fakat öyle yoğun bir sis bastırmıştı ki üç saat daha karayı görmeden yol aldık; sonra sabah ona doğru Sakız göründü ve 17 Kasım Cuma günü öğleyi biraz geçte limana girdik. Kötü havayı gören kaptanımız, Türklerin Kuşadası dedikleri Scala Nova [Çeşme] limanına demirlememizi teklif etmişti ve ben de bunu çok istiyordum, çünkü oraya sadece yarım gün uzaklıktaki Efes'e de gidebilecektim, ama bazı Sakızlılar bu mevsimde Scala limanına girmenin bizim için tehlikeli olabileceğini kaptana söylediler; bence güzel havayı başka bir yerde değil de kendi kentlerinde beklemeyi tercih ediyorlardı. Sakız'a gelince, Samos adasında gördüğüm ışıktan konsolos naibimize bahsettirm ve o da tüm diğerlerinin anlattıklarını yineledi ve kendisinin de başkalarıyla birlikte bu ışığı aramaya gittiğini, ama yaklaştığında ışığın gözden kaybolduğunu söyledi.

İSTANKÖY VE BODRUM

Havanın açmasını Sakız'da ipe çektik; ama 28 Kasım Salı gününe kadar keşişleme devam etti ve o gün yıldız çıktı; bu fırsatı kaçırmayıp gemiye bindik ve aynı gün akşam üstü dörde doğru hareket edip, 29 Kasım Çarşamba gece yarısından sonra Samos'un açıklarından geçtik. Sabaha doğru rüzgâr biraz azaldı, yine de saat bire doğru Samos'a doksan mil uzaktaki İstanköy'e veya Isola Longa'ya varıp su ikmali yapmak üzere demir attık; biz

Hıristiyanlar karaya hiç çıkmadık, çünkü kısa bir süre önce adayı Venediklilere karşı korumak üzere sekiz yüz sipahi gelmişti; halka çok kötü davranan ve atlarını kiliselere sokan bu adamlar Frenklerden nefret ettikleri için mutlaka bize de kötü davranırlardı. Eskiden Kos diye bilinen ve şimdi Türkler tarafından İstanköy, Frenkler tarafından da Lango veya Isola Longa diye anılan bu adanın çevresi yetmiş mildir; çok bereketlidir, özellikle bol miktarda iyi şarap üretilir, yöre oldukça güzeldir, deniz kıyısında, limanın yanında güzel görünümlü bir kale vardır; fazla büyük gözükmeyen kent bu kalenin gerisinde uzanır; dalları çok geniş bir alanı kaplayan ve inanılmaz bir gölgesi olan bir ağaç vardır: Altında rahatlıkla iki bin kişi barınabilir, dalları birçok taş sütunla ve ağaç kazıklarla desteklenmiştir ve altında berber dükkânları, kahvehaneler, başka dükkânlar ve oturmak için birçok sıra bulunur. Bu ağaç firavuncinirine benzer, ama meyvesi daha çok kestaneyi andırır ve deri boyamakta kullanılır.¹⁴⁶ Eskiden bu adada meşhur bir Aesklepion tapınağı varmış; hekimler kralı Hypokrates'in ve ressamlar kralı Appelles'in vatanı olan bu ada şöhretini hâlâ korumaktadır. Malta şövalyeleri Rodos'a hâkim oldukları dönemde bu adayı da ellerinde tutmuşlardı ve bana, onlardan kalmış pek çok anıt bulunduğunu söyledi. İstanköy'de su ıkmalı yaptıktan sonra, aynı gün, güneş batıktan sonra çıkan iyi bir yıldız ile hareket ettik, ama rüzgâr kısa bir süre sonra azaldı. Ertesi gün, 30 Kasım Perşembe sabah dokuz ile on arasında gözcü Rodos tarafından bize doğru gelen bir yelkenli görünce, bir Malta korsan gemisi olabileceğini düşündük ve bir süre sonra da yanılmadığımızı gördük, bu nedenle şiddetli lodosla yüz geri edip Bodrum'a demir attık. İstanköy'e demirlemek istememiştik, çünkü oranın limanı keşişlemeye karşı korunaklı değildi.

Bodrum, İstanköy adasının karşısında karaya inşa edilmiş bir kaleidir ve adaya sadece on iki mil uzaktadır. Oldukça kapalı, iyi bir limanı vardır ve limana güneybatı yönünden girilir, ama Türklerin ihmali neticesinde limanın ağzı zamanla balçıkla dolmuştur, bu nedenle büyük gemileri alacak kadar derin değildir. Ertesi gün, 1 Aralık Cuma, karaya çıktık ve içecek bir şeyler almak üzere kaleye gittik.

Buraya girmeden önce yedi kapıdan geçmek gere-

¹⁴⁶ Herhalde bir çınar ağacı söz konusudur. Choiseul-Gouffier de 1777'de aynı ağacı görecekti, Turner ise 1815'te onun çevresini görecekti ve 33 ayak 6 parmak olduğunu söyleyecektir.

kir. Her kapının üzerinde birçok arma göze çarpar, bunlar belki de kale Rodos şövalyelerinin elindeyken buraya kumanda edenlerden kalmıştır, çünkü bazı armalarda Malta haçları göze çarpar ve tüm surlar da bu haçlarla kaplıdır; sanırım üç yüzden fazla yeni yapılmış arma levhası da görülür. İkinci kapıdan geçtikten sonra, sağ kolda yer hizasında silahlı bir adam heykeli durur; ama başı yoktur ve üstündeki surda çok iyi yontulmuş alçak-kabartmalar dikkat çeker. Üçüncü kapının iç tarafının üstünde bazı armaların altında “*Propter fidem catholicam tenemus locum istum*” [Katolik inancından dolayı o yeri elimizde tutuyoruz] yazılıdır; geri kalan yazıları okuyamadım; sonra sağ tarafta surun içindeki güzel bir taşın üzerine “*Sarrebourg 1130*” yazılmıştır. Denizin dövdüğü surun üzerinde çeşitli yerlerde birçok alçak-kabartma parçası ve birçok arma daha göze çarpar; bu armalardan birinde bir kale ve altında “*F. Constantius de operibus Cardinalibus*” [F. Constantius en önemli işlere dair] yazısı görülür. Ayrıca başlarından gövdelerinin yarısına kadar duvardan dışarı çıkmış üç yarım-aslan var. Dördüncü ve beşinci kapıların arasında, sağ tarafta savaşıyor insanları gösteren alçak-kabartmalar bulunuyor; bunların arasında Frenkçe yazılmış bir şeyler gördüm, ama “1510” ibaresi dışında geriye kalanları okuyamadım. Altıncı kapının üstünde, dış tarafta, üç arma levhası vardır, bunların altında “*salua nos Domine vigilantes, custodi nos dormientes, nisi Dominus aedificaverit civitatem, frustra vigilat qui custodit eam*” [Tanrım biz nöbet tutanları koru, uyuyan bizleri gözet; Efendi kenti inşa etmedikçe, ona bekçilik eden boşa nöbet tutacaktır] yazılı. Daha sonra namluları denize çevrili yedi topun bulunduğu bir düzlüğe geliriz; sonra yedinci kapının altında, dış tarafta üç arma levhası ve aynı kapının iç tarafının üstünde de aynı armalarla birlikte gotik harflerle yazılmış ve okuyamadığım iki kelime görülüyor; demirden olan bu son kapının altında on beş yirmi kişilik bir muhafız takımı bekliyor. Sağlam ve iyi durumda olan bu kalenin surları çok yüksektir ve top atışının zarar veremeyeceği bir taştan yapılmıştır; bir tarafını denizin dalgaları döver, limana bakan diğer tarafta sur üzerinde çok sayıda mazgal deliği var ve bunlara top yerleştirildiğinde gemilerin kaleye yaklaşmasını rahatça engellerler. Kara tarafı da oldukça sağlamdır ve surlarda hiç hasar yoktur, hepsinin yeni yapıldığı anlaşılmaktadır. Süvari kuvvetleri de bu kaleye hiçbir zarar veremez, çünkü ka-

yaların üzerinde, biraz yüksekçe ve karanın iyice daraldığı bir yerde inşa edilmiştir; iki cephesi ise denizle çevrilidir ve daha önce de söylediğim gibi, bir tarafta dalgalar doğrudan surları dövmekte, diğer tarafta da deniz yarının milden daha yakın bir mesafededir. Yine de bir sukmeriyle gelen su kesildiğinde bu kale kolayca düşürülebilir, çünkü içeride sarnıçlar olsa bile Türklerin ihmali yüzünden içleri öyle çok toprakla dolmuştur ki kullanılmaz haledirler. Evler biraz harap vaziyettedir ve etrafta birçok sütun parçası görülmektedir. Kalenin dışında da birçok ev var, ama onlarda kimse ikamet etmez, akşam olunca herkes, hatta sürüler bile kalenin içine çekilir. Civardaki kırlar üzüm, incir ve benzer başka meyveler bakımından çok zengindir. Çevreye ancak geçerken şöyle bir göz atmaya cesaret edebildiğim bu kale hakkında fark edebildiklerim bunlar; daha fazla bakamadım, çünkü beni casus sanacaklarından korktum; biraz duraklasam Türkler beni hemen göz hapsine alıyorlardı.

BODRUM'DAN AYRILIŞIMIZ VE RODOS'A GELİŞİMİZ

Çok şiddetli bir lodos, sağanak yağmurla birlikte devam edince Bodrum'da birkaç gün kaldık. 3 Aralık Pazar günü, kuzey-kuzeybatıdan biraz *mistral* esmeye başladı, ama uzun sürmedi; yine 4 Aralık Pazartesi akşam üstü, saat üç ile dört arasında hafif bir kuzey-kuzeybatı rüzgârıyla bu limandan çıktık; rüzgâr üç saat sonra kesildi ve 5 Aralık Salı gününe kadar sütliman denizde kaldık, sonra şiddetli bir keşişleme çıkınca geri döndük. Rüzgâr tersten estiği için Bodrum'a gidemedik ve İstanköy önünde durduk. Gemiye oldukça yalpalatan keşişlemeye karşı kendimizi emniyete almak için dört demir attık ve tüm bu demirlere rağmen rüzgâr yine de bize çok çek-tirdi. Ben korkunç mide bulantıları ve kusmalar içindeydim, bunların ardından böğrüm öyle bir sancı saplandı ki ölüyorum sandım. O arada çektiğim tüm ıstıraba karşın, seyahat etmek uğruna tüm rahatlarını terk edip, yakalandıkları en küçük hastalıkta, imdada yetişecek kimse olmadığı için ölüp gidenlerin o büyük isteklerine biraz ilenmekten kendimi alamadım. Hastalığıma acıyan bir Türk bana çiğnemek üzere biraz afyon verdi; ben de bunun ne olduğunu bilmediğim için olduğu gibi yuttum, ama yeniden vermek isteyince, ne olduğunu sordum; o da bana ye ye, iyidir, afyon bu, dedi.

Beni zehirlediği cevabını verdim ve biraz çabanın ardından kustum. Tek hasta ben olmadığım ve herkes şiddetli rüzgârdan, her gece yağan yağmurdan muzdarip olduğundan, birçok kez demir aldık ve Bodrum'a gitmek için elimizden geleni yaptık, ama çabalar boşunaydı, keşişleme hâlâ yol almamızı engelliyordu. Nihayet 9 Aralık Cumartesi rüzgâr yön değiştirdi ve akşamüstüne doğru biraz yıldız çıktı, ama rüzgârın sürüp sürmeyeceğini görmek için yola çıkmayı ertesi güne erteledik. 10 Aralık Pazar günü yıldız şiddetlenince, sabah on bire doğru hareket ettik; bu rüzgâr bizi fazla uzağa götürmedi, çünkü akşamüstü ikide hava sülman olmaya başladı ve gece olduğunda rüzgâr kibleye döndü, ama pek sert esmiyordu, bu nedenle yelkenleri toplamadık. Akşam ona doğru ise hiç beklemediğimiz bir tehlikeyle karşılaştık; Yanımızda seyahat eden otuzdan fazla çayka vardı, gece de epey karanlıktı, bu yüzden yanımızdaki çaykalardan biri gelip bize çarptı ve trinkete sereniyle maistramıza vurdu. Çarpışmadan öyle bir gürültü çıktı ki, işimiz bitti diye düşündük ve herkes ne olduğunu görmek için güverteye çıktı; bizimkilerden bazıları sağlam bir halatla diğer çaykanın trinketesiyle bizimkini birbirine bağladılar; bu arada dört beş kişi de ellerine bir fener alıp bizim teknenin su alıp almadığına bakmak için sintineye indiler; hasarı anlamak için her tarafa baktılar. Güvertede kalanlar öteki çaykadakiler halatı çözüp kaçıp gitmesinler diye tetikte bekliyorlardı; ama hepsi Rum olan zavallı adamlar işledikleri hatadan ötürü öyle şaşkına dönmüşlerdi ki hiçbir ortalıkta gözükmiyordu. İlk çarpışma anında bizim kaptan çok öfkelenmiş ve palası elinde öbür çaykaya atlayıp karşısına çıkan herkesi öldürmeye niyetlenmişti, ama etrafındakiler hemen sakin olmasını telkin ettiler, o da bizlerle birlikte bizim çaykamız batma tehlikesi içindeyse ötekine atlayıp, içerideki herkesi denize atıp onu ele geçirmeye karar verdi; zaten bu nedenle öbür gemiyi bizimkine bağlı tutuyorduk. Neyse, Tanrı'ya şükürler olsun ki, sadece bizim teknenin gövdesinden bir parça kopardıkları anlaşıldı. Eğer rüzgâr biraz daha şiddetli esse ve bir karış daha aşağıdan vursalar, bizim tekne denizin dibini boylamıştı. Yolcular arasında top atışıyla onları denizin dibine göndermemizi tavsiye edenler çıktıysa da, adamlara herhangi bir zarar vermeyip gitmelerine müsaade ettik.

Bu arada aynı kible rüzgârı hâlâ sürdüğü için, ertesi güne, 11 Aralık

Pazartesiye kadar voltalamaya devam ettik, gecenin bastırmasına iki saat kala da kayığı öne alıp, tekneyi Türklerin Sömbeki adını verdikleri Sanbiki adasıyla¹⁴⁷ bir diğer meskûn ada arasında kalan boğaza kadar çektiirdik: Gün batarken oraya varıp demir attık. Burası çok dar ve rüzgâra karşı oldukça güvenli bir yer. Boğazı geçtikten sonra deniz kıyısında bir köy var; burada sadece Rumlar yaşıyor ve Türklerin sömbeki adını verdikleri sanbikiler¹⁴⁸ ile sağa sola ticaret yapmaya gidiyorlar; bu tekneler ilk kez bu adada icat ve imal edilmiş. Bu gemiler, başka bir yerde söz edeceğimiz kalyatalara benziyorlar. Bütün gece ve ertesi gün, 12 Aralık Salı, orada kaldık; 13 Aralık Çarşamba rüzgâr hâlâ kıbleden hafif estiği için, şafak sökerken kayığı öne bağladık ve kendimizi çektirerek boğazdan çıktık, sonra yelken açtık. Saat dokuz ile on arasında rüzgâr kuzey-kuzeybatıya döndü ve öyle bir yol almamızı sağladı ki, öğleden sonra üçe doğru İstanköy'e yüz mil uzaktaki Rodos'a vardık; Rodos limanında on üç gün kaldık, bu süre zarfında ben de adayı elimden geldiğince dolaştım, ama etrafı fazla dikkatli gözlerle incelemeye cesaret edemedim, çünkü bir yerde durduğum anda Türklerin bakışları üzerime dikiliyor ve bana eşlik eden Sakızlı kıbar bir adam da özellikle o sıralarda bana zarar verebilecek olan dikkat kesilme halinden beni çıkarmak için kolumdan tutup çekiyordu; çünkü o devirde Türkiye'nin tüm adalarında bir Venedik baskınından çekiniliyordu.

RODOS ADASI VE KENTİ

Rodos adasının kuzeyinde Likya vardır ve ikisi arasındaki deniz şeridinin genişliği yaklaşık yirmi mildir; doğusunda Kıbrıs adası, batısında Kandiye [Girit], güneyinde de Mısır bulunur. Çevresi yüz yirmi mildir, öyle güzel bir iklimdedir ki söylendiğine göre güneşsiz gün geçmez; yine de ben oradayken, en azından kentte, güneşin hiç açmadığı günler oldu. Bu adanın toprakları çok bereketlidir, bu nedenle birçok kalabalık köy ve küçük ama çok müstahkem bir kent var. Bu adanın birçok efendisi olmuş, çünkü Mahhvialar¹⁴⁹ tarafından alınınca Yunanların elinden Müslümanlara geçmiş, sonra Hristiyanlara geri dön-

147 Symi [Sömbeki] adası; boğaz ise Symi ile anakara, yani Anadolu'daki Bozburun yarımadası arasında kalmaktadır.

148 Symi adasında imal edilen teknelerden söz ediliyor; Türkçede Sömbeki diye bilinen bu tekneler sünger avcılığında kullanılır.

149 Muhtemelen Rodos'u 654 yılında yağmalayan Muaviye'den söz edilmektedir; bir süre sonra halife olacak (661-680) ve Emeviler hanedanını kuracaktır.

müş, yeniden Müslümanlara geçmiş, 1309 yılında Meryem Ana'nın Göğe Yükseliş yortusunda Kudüs Saint-Jean Hospitaliers tarikatından şövalyeler tarafından alınıp tahkim edilmiş. Malta din tarihinde, Rodos kenti, kuruluşu ve Saint-Jean şövalyelerinin burayı nasıl ele geçirdikleri uzun uzun anlatılmaktadır. Mısır halifesi Rodos'u 1444'te kuşatmış¹⁵⁰ ve bir süre sonra verdiği kayıplardan ötürü kuşatmayı kaldırmış ve Saint-Jean şövalyeleriyle birçok kez dostluk kurmaya çalışmıştır. Sonra 12 Mayıs 1480'de, üstadîâzam M. d'Ambusse François¹⁵¹ zamanında II. Mehmed adayı kuşatır. Üç ay sonra, vakit yitirmekten başka bir şey elde edemeden kuşatmayı kaldırır. Sonunda I. Süleyman [Kanuni] padişah olunca, Mısır'a bile boyun eğdirip de topraklarının ortasında kalan ve bir avuç adam tarafından savunulan küçük bir yerin başına bu kadar sıkıntı açmasına tahammül edemeyip, önce tatlılıkla her yolu deneyerek, kendisini en asgari düzeyde tanımlarından başka bir şey istemeden onları razı etmeyi dener; ama kesinlikle boyun eğmek istemediklerini görünce bu yeri zor kullanarak ele geçirmeye karar verir ve büyük hazırlıkların ardından, o kadar önem verdiği bu seferde bizzat hazır bulunmak istediği için, kendisi de ordusuyla birlikte yola çıktı: 1522 yılının Saint-Jean yortusunda Türklerin ordusunun öncü kuvvetleri Rodos yakınlarında görüldü. Rodos'ta toplam sadece beş bin savaşı vardı, bunların altı yüzü de din adamıydı, ama mangal gibi yürekleri vardı ve başlarında da cesareti hiç eksik olmayan bir üstadîâzam, Fransız Philippe de Villiers l'Île [l'Isle] Adam bulunuyordu. Türklerin ordusu her türden dört yüz yelkenli ve iki yüz bin askerden oluşuyordu; bunların altmış bini de piyadeydi [azap]; gerek vaatleri gerekse tehditleriyle cesaretlerini artıran padişahın varlığını da hesaba katmak gerek; bunun dışında yanı başlarında ki Anadolu'dan da her gün takviye alıyorlardı. Bu kuşatma Saint-Jean şövalyeleri tarihinde baştan sona anlatılmıştır; okura, Malta kuşatması tarihi gibi okunmaya çok layık bu eseri de salık veririm; bunlar şövalyelerin gerçekleştirdikleri çok sayıda kahramanlık açısından, tarihin kaydettiği en unutulmaz kuşatmalardır. Türkler Rodos'a büyük bir öfkeyle saldırdılar ve şövalyeler de orayı çok yiğitçe savundular ve Türklerin kazanma umutlarını öylesine yok ettiler ki, umutsuzluğa kapılan

150 Mısır Memlûkları üstadîâzam Jean de Lastic döneminde (1437-1454) adaya üç kez, 1440, 1442 ve 1444'te saldırmışlardır.

151 Pierre d'Aubusson (1476-1503).

padişah geri dönmeye niyetlendi. Tam ordugâh bozulmaya başlanıyordu ki, son seçimlerde üstadîâzam olamadığı için öfkelenen ve tarikatına bu nedenle düşman kesilen Portekizli vaiz ve tarikatın mühürdarı Andrea d'Amaral, ordugâhın içine bir oka bağlı olarak attığı mektupla, kuşatma altındakilerin güçlerinin tükenme noktasına geldiğini padişaha bildirdi ve nereden saldırmak gerektiğini açıklayarak, birkaç gün daha sabredip kuşatmayı sürdürmesi halinde kolay bir fetih vaat etti;¹⁵² padişah bu tavsiyeye uydu ve kent iki taraf arasında varılan uzlaşmayla alındı; şövalyeler öyle bitkin düşmüşlerdi ki direnecek halleri kalmamıştı; üstadîâzam bu kuşatmada büyük bir onur kazandı, bizzat padişah ona övücü sözler söyledi, haline acıdı ve ihtiyaç duyduğu her şeyi verdi. Bu kale, iki yüz yılı aşkın bir süre şövalyelerin elinde kaldıktan sonra, 1522 yılının sonuna doğru Türklere teslim edildi.

Kentin iki limanı var; büyük olanı kare biçiminde ve oldukça geniş; ama poyraz, gündoğusu veya keşişleme eserken çok güvenli değildir; hatta iki gün boyunca yıldız eserken bayağı sıkıntı çektik. Şövalyeler kenti ellerinde tutarlarken, kentin yakınında, Saint-Ange Kalesi tarafına bir liman daha yapmaya niyetlenmişlerdi ve burası her yönden gelecek rüzgârlara karşı kesinlikle daha güvenli olurdu; ama bu niyetlerini gerçekleştirilmeden kenti kaybettiler; bu limanın girişinde, sağ tarafta Türklerin bir zamanlar orada bulunan eski Hagios Nikolaos hisarının yerinde yaptıkları yepyeni bir hisar var. Kare planlı ve en tepesinde güzel bir burcu, hisarın her köşesinde de bir nöbetçi kulübesi bulunuyor; bu hisar toparla donatılmış durumda, tam gerisindeki bir kaleye bağlanıyor ve kent surlarına dek ulaşır limanın bir kenarını oluşturan bir perde hattı var. Bu hisarın tam karşısında ve limanın öteki tarafında, şövalyeler adaya hâkimken Saint-Ange Kalesi diye bilinen eski bir kale var; biraz harap durumda. Birbirlerinden en az elli *toise* [yüz metre] uzaklıktaki bu kale ve bu hisar, eskiden dünyanın yedi harikasından biri kabul edilen büyük tunç Kolosos'un ayaklarının durdukları yerlere yapılmışlar; bu heykelin bacalarının arasından gemiler bütün yelkenlerini açarak geçebiliyor. Güneşi temsil eden bu Kolosos'un kalıbı, Lindos'lu Khares tara-

findan dökülmüş; yüksekliği yetmiş arşınmış [ortalama bir hesaplama, yaklaşık 50 m]; elinde tuttuğu fener her gece de-

152 Bu ihanet hadisesinin çeşitli versiyonları mevcuttur.

nizdeki gemilere ışık versin diye yakılmış; sonunda, zamana direnebilecek kadar sağlam hiçbir şey olmadığı gibi, ölümsüz gibi görünen bu eser de büyük bir depremde^a devrilmiş ve Rodos'u ele geçiren Müslümanlar onu parçalayıp bir Yahudiye satıncaya kadar devrildiği yerde kalmış; maden parçalarını dokuz yüz deveye yükleyen Yahudi, Kolosos'u yapıldıktan tam 1461 yıl sonra, 954 yılında İskenderiye'ye taşımış. Hagios Nikolaos hisarının arkasında bağlı olduğu bir kale var; deniz kıyısındaki bu kalede limanın girişini her yönden gelecek gemilere karşı savunabilecek durumda dokuz büyük top bulunuyor; kalenin kara tarafı ise ahşap perdelerle kapatılmış. Bu kaleden sonra, deniz tarafı karaya bağlı kayalık bir dille kapatılan kadirga limanı geliyor; bu kayalığın üstünde şövalyeler zamanında Saint-Erme adı verilen sağlam bir kale bulunuyor. Birçok kadirga alabilen bu liman gayet iyi, ama ağzı öyle dar ki iki kadirga yan yana giremez; kuzeydoğu-doğuya veya doğu-kuzeydoğuya bakıyor. Her akşam küçük bir burca tutturulan bir zincirle girişi kapatılıyor; bu burç, Saint-Erme'in tam karşısında denizin içine doğru yirmi beş veya otuz adım ilerleyen bir dalgakıranın ucunda ve zincirin öteki ucu da karada, Saint-Erme kalesine yedi, sekiz adım uzaklıktaki bir kaya parçasına bağlanıyor. Söz ettiğim bu dalgakıranın karaya bağlanan ucunda da küçük bir burç var ve oradan karanın içine doğru elli adım kadar yüründüğünde bir mezarlık görülüyor. Burada, kesme taştan güzel bir biçimde inşa edilmiş ve çoğunluğu dört kemerle desteklenmiş on beş veya yirmi kubbe görülüyor. Bunlar, beylerin ve savaşta ölen diğer Rodoslu soyluların mezarları. Karanın kadirga limanına bakan tarafında birkaç ağaç ve bir pınarın bulunduğu bir meydan var ve adı geçen limanın uç tarafına yakın bir yerdeki bu meydanın sonunda kadirgaların ve çaykaların imal edildiği tersane bulunuyor. Kent, daha önce de söylediğim gibi, küçük, ama son derece müstahkem; liman tarafında yüksek ve sağlam surları var; bunların tepeleri hafif topraklarla donatılmış; alt taraflarında da büyük toprak için açılmış mazgal delikleri var; iki limanın arasında kalan hisarın karşısında da hendeği de olan sağlam bir burç daha var; bunun tepesinde de üç büyük top bulunuyor; bu toprak limana yaklaşılmamasını engelleyecek kadar uzun bir menzile sahip; bu burcun ön cephe-

a MÖ 281-280 yılları –ed.n.

sinin ortasında elinde kılıcıyla küçük bir Aziz Paulus heykeli var; heykelin ki-me ait olduğu başının yanına yazılmış. Bu heykelin altında kilisenin arması olan çift anahtar, onun da altında üç arma levhası görülüyor. Bunlardan biri tam haç, diğeri çift kollu haç, ortadaki üçüncüsünde ise bir ağaç var; bu ar-mayı tanıyamadım; bu burcun kara tarafı da sağlam, ama yabancıların o ta-rafta bir işleri olamayacağı için, o cepheyi incelemek kolay değil. Bu adanın üç kapısı var; deniz tarafındakinde buğday alım-satımı yapılıyor, kara tarafın-da da iki kapı var. Ben, Saint-Jean şövalyelerinin tarihinde anlatıldığına göre Provence'lı Şövalye Déodat de Gozon'un öldürdüğü ejderhanın mağarasının bulunduğu tarafa düşen kapıdan geçtim;¹⁵³ söz konusu ejderhanın kafası es-kiden bu kapının üstünde dururmuş, ama birkaç yıl önce Türkler onu deniz tarafındaki kapıya taşımışlar. Hain Andrea d'Amaral da daha önce söz etti-ğim oka bağlı mektubu bu tarafa bakan üstadıâzamanın evinden Türklere doğ-ru gizlice atmış ve kenti ancak bu cepheden, yakındaki bir dağdan kazıp ge-tirecekleri toprakla hendekleri doldurarak alabileceklerini bildirmiş. Türkler de bunu yapmışlar ve Rodos'u böyle almışlar; bu hain, konsey kararlarını yi-ne buradan haber vermeye devam etmiş; bu kapının yakınında, kentin için-de şövalyelerin tahıllarını koydukları hendekler bulunuyordu; bugün bile Malta'da aynı amaçla benzerlerini kullanmayı sürdürmektedirler. Kente de-niz tarafındaki kapıdan girmek için önce küçük bir kapıdan geçilir; bunun üstünde iki haçlı arma görülür; biri tam diğeri çift kolludur. Sonra sol taraf-taki büyük bir kapıdan geçilir, bunun üstünde bir at başından çok daha iri, geniş ve uzun olan ejderha başı asılıdır. Ağzı kulaklarına dek yarılmıştır, her iki yandan kocaman dişleri çıkar; baş, tepesine kadar dümdüzdür; gözleri, at

gözünden biraz daha büyüktür, bunun delikleri yusuvar-laktır; belki de üzerini kaplayan tozdan ötürü, kurşunu be-yaza çalan derisi epey sert görünmektedir. Surların birçok yerinde de görülen arma levhalarından bu kapının üstün-de de üç tane var, ama insan durup onlara bakmaya cesa-ret edemez. Bu levhalardan birinde tam haç, bir diğesinde çift kollu haç bulunur ve bu ikisinin ortasındaki üçüncü levha Fransa'nın armasını taşır. Bu kapının en tepesinde-ki üç niş içinde, üç heykel ve altlarında üç satır yazı var.

153 Dieudonné (Deodatus) de Gozon, Rouergue'lyidi ve Rodos şövalyelerinin üstadıâza-mı olmuştu (1346-1353). 1342 yılına doğru adayı mahveden bir ejderhayı öldürdüğü rivayet edilir. Türkler tarafından kuşa-tılmış şövalyelerin bir Aziz Ge-orgius'a ihtiyaç duydukları açıkça belli olmakla birlikte, ef-sanenin kaynağı yine de meç-huldür.

Ben sadece ilk kelimeyi, “D. Petrus”u okuyabildim ve bu yazıtın altında da az önce bahsettiğim üç arma sıralanıyor. Bu kapı, hafif topraklarla donatılmış iki büyük burcun arasında. Kent sokakları oldukça geniş ve hepsi küçük taşlarla kaplanmış, çoğunun üzerleri de Türklerin yaptıkları kapı sundurmalarıyla örtülüdür. Bu sundurmalar sokağa doğru öylesine çıkarlar ki karşılıklı olarak birbirlerine değmelerine ramak kalır. Birçok güzel bina göze çarpar, ama hepsi şövalyeler zamanında inşa edilmiştir. Saint-Jean Kilisesi hâlâ durmaktadır, ama şimdi camiye çevrilmiştir. Giriş kapısının üstünde yuvarlak bir kubbeyle örtülü küçük bir niş vardır; bu kubbenin altında İsa Efendimiz’i, Meryem Ana’yı ve elinde haçla Aziz Yuhanna’yı temsil eden alçak-kabartma taş figürler görülür; kapı ahşaptır ve oldukça güzel işlenmiştir. Hristiyanların artık ayak basmadıkları bu kiliseden çıkıldığında, sol tarafta şövalyeler sokağı uzanır; sanırım hepsi burada ikamet ediyorlarmış, çünkü bu sokaktaki evlerin üzerinde birçok arma var ve bu sokakta da Saint-Jean Kilisesi’ne bir giriş kapısı bulunuyor. Uzun ve düz olan bu sokak yukarı doğru tırmanır; küçük taşlarla kaplıdır ve ortasında bir ayak eninde, sokağın bir ucundan diğer ucuna uzanan mermer bir çizgi görülür. Bu sokağın en yukarısında üstadîzâmanın sarayı var; şimdi bu sarayda hiç kimse oturmuyor. Rodos kentinde sadece Türkler ve Yahudiler oturuyor, çünkü Hristiyanların orada dükkânları bulunmasına rağmen kentte ikamet etmelerine izin verilmiyor ve kentte sadece gündüz bulunabildikleri için geceyi gidip köylerde geçiriyorlar.

RODOS’TAN İSKENDERİYE’YE

Hava hep kötü gittiği, gökgürültüleriyle birlikte yağmur hiç kesilmediği için, Noel’e kadar Rodos’ta kaldık. Nihayet, 25 Aralık Pazartesi, Noel günü rüzgâr karayele veya kuzeybatıya döndü, ama hava hâlâ kapalı olduğu için, birçok çayka denize açılrsa da bizim kaptan yola çıkmak istemedi. 26 Aralık Salı, Saint-Etienne yortusunda hava biraz açıldığı ve karayel de devam ettiği için, öğleden sonra Rodos’tan ayrıldık, ama korsanlardan korkup gece bastırmadan önce adadan uzaklaşmak istemediğimiz için, sadece trinkete yelkenini açtık. Güneş batarken maistra yelkenini de açtık ve kısa bir süre sonra Rodos Kolosos’unu yapan Khares’in memleketi Lindos’u geride

bıraktık; burası Rodos adasının bir ucunda, kente altmış mil uzaklıkta, küçük bir kayalık adadır. Orada, çok sağlam bir kalesi olan küçük bir kent bulunur. Gece iki veya üç sularında, Lindos'a elli mil uzaktaki Scarpanto [Kerpe] adasının¹⁵⁴ açığından geçtik, sonra Scarpanto'yu sağımızda bırakarak Satalie körfezine girdik.¹⁵⁵ Burada, iki veya üç saat boyunca biraz deniz yaptı, çünkü bu körfezin akıntısı Venedik körfezinin ve batıdaki diğer yerlerin akıntılarıyla buluştuğu için deniz biraz çalkantılı olur. Eskiden bu geçit öyle tehlikeliydi ki, burada birçok gemi batıp gitmişti, ama deniz adamlarının anlattığına göre, Kudüs'ten dönen Azize Helena oraya İsa Efendimiz'in Çarmıhı'ndaki çivilerden birini attığından beri tehlike azalmış. Daha sonra gecenin ortasına doğru rüzgâr çok kuvvetli bir kuzey-kuzeybatıya döndü; öyle ki, birlikte seyahat ettiğimiz ve epey gerimizde kalmış bir Türk kalyonunu gözden kaybetmemek için sadece maistra yelkenini açtığımız halde, tahminlerimize göre saatte on mil yol alıyorduk. Bu kalyon Khios adasından beri bizimle beraber gelmişti ve o da İskenderiye'ye gidiyordu. 27 Aralık Çarşamba, Aziz Yuhanna yortusunda, bütün gün bu rüzgâr devam etti ve akşama doğru biraz dindi, sonra poyraza döndü, ama öyle zayıflamıştı ki bütün gece ve ertesi gün, yani 28 Aralık Perşembe, Masumlar yortusunda hemen hiç yol alamadık; o gün akşama doğru rüzgâr biraz kuvvetlendi, ama sonra yağmur bastırdı; gecenin ortalarına doğru da öyle güçlendi ki 29 Aralık Cuma günü şafak sökerken Mısır kıyılarını gördük ve rüzgâr da batı-kuzeybatıya döndüğü için, burnumuzu Rodos'a beş yüz mil uzaktaki Bokeri'ye¹⁵⁶ doğrulttuk. Ama rüzgâr bizi öyle aşağıya attı ki kısa bir süre sonra kendimizi İskenderiye'nin aşağısında bulduk. Tüm gün voltalayarak İskenderiye'ye girmeye çalıştık, ama akşam olduğunda İskenderiye'nin beş altı mil uzağında demir atmak zorunda kaldık. 31 Aralık Pazar gün boyu orada kaldık, sonra gece çok şiddetli bir yıldız çıktı ve hepimizi deniz tuttu. 1657 yılının ilk günü olan Pazartesi, rüzgâr dinince demir aldık ve kadırğa

limanına yöneldik; yarım saat sonra da limanda demir attık. Orada öğrendiğimize göre, on beş gün önce İskenderiye'nin büyük limanında iki Türk tüccara ait keten, kahve ve şeker yüklü büyük bir kalyon batmış; malların değerinin yüz elli bin kuruşu bulduğu tahmin ediliyor; bunun

154 Bugünkü Karpathos [Kerpe] adası.

155 Satalie, antik Attalia, bugünkü Antalya'dır.

156 Antik Kanopos, bugün Ebukir.

nedeni limanın iyi olmaması değildi, anlatıldığına göre, büyük bir fırtına çıkmış ve kalyon limana girdiğinden beri, yani on bir aydır hiç bakım yapılmayan çıpa halatları suyun içinde çürümüştü. Bu kalyonu on dört çıpa tutuyordu, hepsinin de halatları gecenin bastırmasına az kala, gün içinde hemen hemen aynı anda kopmuş ve içindekiler durumun farkına varıp iki pare top atışıyla yardım istemişler; ama kimse yardıma gelmeyince kalyon gün batımına doğru bir kayaya çarpıp delinmiş; içindeki herkes kurtarılmış, sadece kalyondaki malını bırakıp gitmek istemediğini söyleyen bir Türk tüccar kaçmak istememiş ve gemiyle birlikte batıp boğulmuş. Kalyon öyle kötü yara almış ki bir saat içinde gözden tamamen kaybolmuş. Aslında fırtınaya rağmen kayıklar gidip gelebildikleri için, gemiye yardım edilebilirdi; bütün iş bir halat veya iki halat getirip bağlamaktı; yüz elli bin kuruştan fazla eden yükten de hiçbir şey kurtarılmadı, sadece sonradan su yüzüne çıkan biraz keten toplanabildi, daha sonra bunları yere serip kuruttuklarını gördüm. Türkler hiç bu kadar güzel bir kalyon inşa etmemişlerdi, Malta şövalyelerinin birkaç yıl önce ele geçirdikleri hanım sultanın kalyonu bile bu kadar güzel değildi; o kalyon da o denli yüksekti ki Malta kadirgalasının direklerinin tepesi güvertesine bile erişemiyordu; bu batan kalyonun ise bambaşka bir şey olduğu anlatılıyor; bana söylediklerine göre, pupası en büyük çaykalardan biri olan bizimkinin direğinden bile daha yüksekmış. İstanbul'da inşa edilmiş ve otuz sekiz bin kuruşa mal olmuş, ama söylendiğine göre artık yaşlanmış. Yaklaşık otuz bin kental veya bin beş yüz tonlata yük alabiliyormuş, kırk parça topu varmış ve üç bin kişi taşıyabiliyormuş. Hatta İstanbul'dan İskenderiye'ye yaptığı ilk seyahatte bu kalyonda iki bin yüz kişi varmış. Bununla birlikte deniz öylesine gazaba gelmişti ki, bu büyük batıkla da tatmin olmamış ve öfkesini alabildiğine yayararak Nil'in denize döküldüğü noktada da bir çaykanın batmasına neden olmuş, gemiyle birlikte kırk iki kişi de boğulmuş; neyse ki biz bu büyük fırtına sırasında Rodos'taydık.

İSKENDERİYE

Bir önceki kitapta, normalde, Sakız'dan yedi ilâ sekiz günde gelinen İskenderiye'ye uzun bir deniz seyahatinin ardından nasıl ulaştığımızı anlatmıştım; çayka ile birlikte Rossette'e [Reşit] geçmek için hava açıl-sın diye İskenderiye'de birkaç gün bekledim, ama rüzgârda hiçbir değişme olmadığını ve çaykanın Reşit'e bir aydan önce gidemeyeceğini görünce, yük-lerimi indirdim ve oraya karadan gitmeye karar verdim; ama yola çıkmadan önce İskenderiye'de güzel olan ne varsa gidip gördüm. Türklerin İskenderi-ye adını verdikleri [Fransızcası: Alexandrie], eskinin bu çok ünlü, zengin ve güzel kenti şimdi öyle viran bir durumda ki, artık kendisi olmaktan çıkmış: Birbiri üzerine yığılmış harap evlerden ve her tarafı kaplayan, boyları evler-den daha yüksek taş ve toprak yığınlarından başka bir şey görülüyor. Fransızlar bir *fondic*¹te kalıyor; burası hana benzeyen büyük bir ev; İngilizler, Felemenkler, Venedikliler ve diğerleri için başka *funduk*lar da var ve burada barınmak için hiçbir şey ödemiyorlar, tam aksine konsoloslar her yıl buralarda gerekli onarımları yapabilmek için padişah'tan para alıyorlar. Bu funduklar her akşam dışarıdan kapatılıyor ve anahtarlar kalenin ağasına teslim ediliyor. O da anahtarları her sabah geri gönderiyor. Her cuma öğle namazında da hem bu kapılar hem de limanın kapısı kapatılıyor; Kahire'de kalenin kapısı da kilitleniyor ve imparatorlukta Frenklerin bulunduğu her yerde aynı uygulama yapılıyor, çünkü Frenklerin bir cuma günü öğle namazında kendilerini yenip boyunduruk altına alacaklarını bildiren bir kehanet olduğunu söy-lüyorlar. Eski İskenderiye'den, surlar ve Fransızların fundukuna yakın bir yerde, çoğu yıkık vaziyette birkaç bina dışında, geriye hiçbir şey kalmamış; çünkü bugün deniz kı-yısına doğru sıralanan binaların hiçbirisi eski değil, Türkler tarafından inşa edilmişler. Evlerin inşa biçiminden bu kolayca anlaşılıyor, çünkü hepsi basık ve kötü inşa edilmiş. Bu kentin üç limanı var; birincisine eski liman deniyor; oldukça büyük, ama girişin zorluğundan ötürü içeri az sayı-

¹ Süveyş Kanalı'nın doğusun-da han ne ise, batısında da İtalyanca *fondacco*'dan türetilmiş *fondic* veya *funduk* aynı şeyi ifade eder. Bu yapılarda, tüccarların ikamet edebilecekleri odaların yanı sıra, malların bulunduğu bir ambar ve atlarla develerin bağlandığı bir ahır bulunur.

da gemi giriyor; bu limanın yakalarını her ikisi de iyi savunulan birer kale koruyor; diğer iki liman daha yukarıda kalıyor ve eskiden karaya şimdi olduğundan daha uzakta bulunan ve bir zamanlar “fener” diye adlandırılan küçük bir ada onları birbirinden ayırıyor. Bugün altlarından su geçen birkaç kemer boyunda bir köprüyle karaya bağlanmış durumda. Bu ada denize doğru epey ilerliyor; ortasında padişahın cephanelerinin bulunduğu kare planlı bir burç var; yine aynı adanın ucunda Farillon denilen ve eskiden dünyanın yedi harikasıdan biri sayılan o ünlü İskenderiye Feneri’nin yer aldığı noktaya yapılmış sağlam bir kale var. Bu güzel kalede oldukça güçlü tabyalar, üç yüz asker ve onlara kumanda eden bir müteferrika var;² ama Nil’in suyundan başka bir su kaynağı yok, bu nedenle su dışarıdan deve sırtında taşınıyor. Fenerin ayırdığı iki limandan birincisi kadirga limanı ve buraya sadece kadirgalar giriyor; diğeri ise büyük liman veya yeni liman. Bunun ağzını bir taraftan Farillon, diğer yandan Farillon kadar iyi olmasa da içeride hâlâ birçok asker bulundurulmuş daha küçük bir kale koruyor. Bu iki kale kolayca birbirlerinin yardımına koşabiliyorlar; her iki liman da içlerindeki taşlar ve mercan kayalıklarından ötürü oldukça tehlikeli ve içeri girerken geçitleri bilen bir kılavuz almak gerekiyor; büyük liman poyraz ile yıldız rüzgârlarına çok açık; kadirga limanı daha güvenli, ama fazla derin değil, bu yüzden daha önce de belirttiğim gibi buraya sadece kadirgalar girebiliyor. Büyük limanın kıyısında İskenderiye gümrük binası bulunuyor; Reşit gümrüğü de buraya bağlı; bu gümrüklerin bir bölümü *multezim*³ veya *partisan* adı verilen bir Türke bırakılmış; her yıl padişaha 300 kese, yani 227.272,24 *maidin*⁴ teslim ediyor; ama bu arada kendisi hiç zahmet çekmiyor, çünkü yılda bir kese, yani yirmi beş bin pare verdiği bir Yahudi çalıştırıyor; bu işi gören Yahudiye *maalem*⁵ diyorlar; onun da altında çalıştırdığı başka Yahudiler var; bu mevkiye bulunan Yahudi güçlü biri ve çevireceği dolaplarla birçok kişiye fayda sağlayabileceği gibi zarar da verebilir; gümrük Yahudilerin elinde olduğu için cumartesileri onların Şabat’ı olduğundan hiçbir

2 Mısır’da müteferrikalar, yerel beylerden ve zengin tüccarlardan oluşan, Kahire paşasının emrinde bir milis kuvvetiydi.

3 Mültezim, belli bir bedel karşılığında vergi toplanması işinin ihalesini alıyordu. Partisan, Thévenot’nun devrinde bu görevin Fransızcadaki karşılığıdır.

4 Maidin veya medin Arapça mu’ayyidi kelimesinden gelir ve midi diye söylenir; Türkiye’de kullanılan para birimi para’nın [veya pare] karşılığıdır. Bu para, %84 saf gümüş içeren 0,336 dirhem veya 1,075 gr gümüşe denkti. Thévenot tarafından verilen karşılıklardan hareketle, bir kuruşun o dönemde 33 medin ettiği tahmin edilebilir. Mısır kesesine, kese-i misri’ye gelince, 25.000 medin veya 757,57 kuruş ediyordu.

5 Muallim’den türetilen m’alim, kâtiplere ve vergi tahsilatlarına verilen isimdi.

iş görülüyor, ama gümrük açık olmayınca da hiçbir gemiyi yüklemek veya yük boşaltmak mümkün değil. Fransız fundukundan deniz kıyısına doğru giderken, limanın kapısına oldukça yakın bir yerde, sağ kolda bir gümrük binası daha var. Eski gümrük adı verilen bu daire, şimdi denize en az dört yüz adım uzakta, halbuki eskiden dalgalar duvarlarını dövermiş. Buranın kapısında hâlâ yeniçeriler bekliyor ve geçen her maldan bir şeyler almaya devam ediyorlar. İskenderiye’de birikmiş moloz yığınlarından oluşan iki tepe var;⁶

bunlardan biri Fransız fundukundan bakıldığında görülebiliyor; tepesinde de içinde hep bir nöbetçinin beklediği kare biçimli küçük bir kule var. Limana yaklaşan bir yelken görür görmez bayrak sallıyor ve görevlerini sürdürmeleri için limana giren her gemiden bu nöbetçilere de bir pay ayrılıyor. İskenderiye, Kahire’de ikamet eden Mısır beylerbeyine veya paşasına bağlı⁷ ve İskenderiye şehrini yöneten ağa o paşayı temsil ediyor; ayrıca bir büyük kadı veya mol-la var, onun emrinde başka kadılar da çalışıyor; ayrıca biri kentte diğeri limanda görev yapan iki *sous-bachi*⁸ var; İskenderiye kalelerindeki ağaların⁹ hepsi bu görevlere istediği kişiyi getiren Mısır paşasına bağlı.

İSKENDERİYE SURLARI, POMPEİ [DIOCLETANUS] SÜTUNU VE DİĞER ANTİK ESERLER

Daha önce de anlattığım gibi İskenderiye öyle harap bir vaziyette ki, içine giren yabancılar kentin nerede olduğunu merak ediyorlar; ama bu harabelerin ortasında öyle güzel kalıntılara rastlanıyor ki, bunlar burasının bir zamanlar en zengin ve muhteşem kentlerden biri olduğunu gösteriyorlar. Görülen en güzel şeylerden biri kent surları; harabe-ye dönmüş olmalarına rağmen hâlâ o kadar muhteşemler ki, insan bunun bir benzerinin daha olamayacağını itiraf etmek zorunda kalıyor; hatta bir bölümü sapaşağlam duruyor ve bunca süre ayakta kaldıklarına göre oldukça iyi inşa edilmiş olmaları gerekiyor; bu surlar sıvanmış ve yaklaşık iki

6 Seyyahların hepsi bu tepelerden söz etmekte, ama sayıları konusunda anlaşamamaktadırlar. Montconys (1646), “tikanmış durumdaki sarnıçlardan çıkarılan topraklardan oluşan” üç veya dört tepe sayar. Tepelerden birine bugün hâlâ Kom el-Şugafa, Kırılmış Çanaklar Tepesi denir. Roma nekropolisinin harabelerinden oluşmuştur.

7 Mısır beylerbeyi, eski bir krallığın valisi olarak özel ayrıcalıklara sahipti, ama kral naibi işlevleri nedeniyle doğulu hükümdarların saraya kapama ve belirsizlik içinde yaşama halini de paylaşıyordu. Memlûk aristokrasisi tarafından sarayına hapsedilen beylerbeyi, divanına başkanlık bile edemiyor ve yerine göz diken İstanbul’daki eş konumlu hasımlarının entrikalarına ve yerel ailelerin düşmanlıklarına maruz kalıyordu.

8 Thévenot’un önerdiği yazım biçimi, haliyle yanlış olan Fransızca-Türkçe karışımı bir etimolojiden yola çıkıyor. Su-başı, bir kenti yöneten kişiyi verilen isimdi.

9 Yeniçeri zabitlerine ağa, kalelere kumanda eden ağalara ise dizdar denirdi.

yüzer adım aralıkla sıralanan, kare planlı, büyük burçlarla berkitilmişler; ayrıca her iki büyük burcun arasında bir de küçük burç var; bu güzel surlar o şekilde inşa edilmişler ki altlarında galeri veya gezinti yeri olarak kullanılabilen muhteşem kazamatlar bulunuyor. Bu burçlardan birinin içine girip güzelliğini kendi gözlerimle görmeyi tutkuyla istemiştım, ama *avana* korkusuyla buna cesaret edememiştım; bir gün yanımda bir başka Fransızla birlikte daha yukarıda söz ettiğim ve binasız, büyük bir meydandan başka bir şey olmayan eski gümrüğe girmiştık; orada iyi niyetli bir adama benzeyen bir Türklerle karşılaşınca bizi hemen yakındaki eski surların burçlarına götürmesini rica ettik, o da bu isteğimizi yerine getirmeyi canı gönülden kabul etti. O zaman tıpatıp benzer biçimde yapılmış iki burca girdik; her burcun alt tarafında kare biçiminde büyük bir mekân var; tonozlu kubbesi Teb taşlarıyla yapılmış büyük sütunlara bindirilmiş; üst katta birçok oda görülüyor, en yukarıda da bir kenarı yirmi adımdan daha uzun, kare biçiminde büyük bir düzlük var; hepsi bir saray gibi olan bu burçların her biri iki yüzden fazla adam alabilecek durumda; surlar birçok ayak kalınlığında; her yerde mazgal delikleri var ve bu burçlardan her birinin içinde birçok sarnıç bulunuyor; öyle ki, her burcu almak için bir ordu gerek; eski kentin tamamı birbirine benzeyen ve şimdi çoğu harabe durumundaki burçlarla berkitilmiş bu güzel surlarla çevrili. Bizim gezdiklerimiz oldukça sağlam durumdaydı. Bu burçları görmeye gitmek tehlikeli bir iş, çünkü Türkler orada Frenklere rastlayınca onları casuslukla veya benzer şeylerle suçlayıp hakaret ediyorlar, insan ancak para ödeyerek kendini kurtarabiliyor, bu nedenle merak bayağı pahalıya patlıyor; ben oraya yanımda bir Fransızla gittim; adam yıllardır bu ülkede olmasına rağmen ansızın bir Türklerle karşılaşacağız diye öyle korkuyordu ki gezintinin tadını hiç çıkaramadı; ama önümüzden gidip bize yol gösteren Türk içimizi biraz ferahlatıyordu. Bu surların dışında, zamana direnebilmiş antik eserlerin en güzeli kente yaklaşık iki yüz adım uzakdaki Pompeius sütunudur;¹⁰ küçük bir yükseltinin üzerine yapıldığı için çok uzaklardan görülebilir; yedi veya sekiz ayak boyundadır, kare biçiminde bir kaidenin üzerine oturtulmuştur ve bu kaide de yaklaşık yirmi ayak eninde ve iki ayak yüksekliğinde, birçok iri taştan yapılmış kare bir taban üze-

10 Mısır eparkhosu Posthonus tarafından İmparator Diocletianus şerefine dikilmiş ve herkesçe Pompeius sütunu olarak adlandırılan sütun. Fransa'nın Kahire konsolosu Benoît de Maillet, XIV. Louis'nin bir heykeline dayanak teşkil etsin diye sütunu Paris'e taşımayı tasarlamıştı.

rinde durur. Sütunun gövdesi öyle yüksek ve yekpare bir granit kütleden yapılmıştır ki, dünyada bir eşi daha yoktur; çünkü on sekiz *canne* boyundadır¹¹ ve öyle iridir ki, ancak altı kişi kollarını birleştirerek gövdeyi kucaklayabilir; tepesinde güzel bir sütun başlığı vardır. Mağribilerin kaide, gövde ve sütun başlığı olmak üzere üç parça saymalarına –nitekim, bunu bana da söylediler– aldanarak, bu sütunun üç parçadan oluştuğunu söyleyenler çıkmıştır, ama gövdesi açıkça da görülebildiği üzere yekparedir. O dönemde ellerinde böyle bir sütun yapmayı sağlayan ne tür makineler olduğunu bilmiyorum; işin aslı, ben de –daha birçokları gibi– belli bir çimentodan yapıldığına ve bu çimentonun sütunun bulunduğu yerde karılıp kalıba döküldüğüne neredeyse inanacağım; ama pek çok kişi bunu kesin bir dille reddediyor ve eski Mısırlıların (İtalya'nın birçok yöresinde görülen ve aynı malzemeden yapılmış) bu sütunları ve bu *aiguille*leri [genel anlamda sivri uçlu yapılar için kullanılan deyim; burada dikilitaşlar için kullanılıyor] Sahid'den¹² aldıklarını, orada birçok sütun yontulduğunu ve Nil üzerinden taşındıklarını ileri sürüyorlar; eğer bu doğruysa, böyle bir ağırlıkta ve böyle hacimli bir malzemeyi getirebilmek için olağanüstü kayıkları veya olağanüstü çekicileri olması gerekirdi. Taşları yoğurmak ve eritmek konusunda da bizim artık kaybettiğimiz ve eskilerden hiçbirinin de söz etmediği sırlara sahip oldukları da gerçektir. Bu tür taşlar çok güzeldir çünkü kül rengi zemin üzerine birçok renk lekesi düşmüştür ve çok sert olurlar; yüzeyleri küçücük taneciklerle kaplanmış gibidir. Rivayete göre, Sezar bu sütunu Pompeius karşısında kazandığı zaferin anısına diktirmiş; Sezar'ın sarayı oraya birkaç adım uzaklıktadır¹³ ve ayakta sağlam kalmış birkaç mermer sütun dışındaki her şey yıkılmıştır; sadece sarayın çok güzel olan ön cephesi hâlâ oldukça sağlam vaziyettedir. Bu sütunun altmış yetmiş adım yanında, eski Mısırlıların başka içme suyu olmadığı için Nil'in suyunu İskenderiye'ye getirmek amacıyla kazdıkları bir su yolu bulunur. Biraz ileride söz edeceğimiz Kahire kanalı kadar geniş olan bu su yolu Nil kıyısında ki Reşit'in hemen hemen altı fersah yukarisından başlar ve oradan İskenderiye'ye gelir; Nil kabarmınca bir bent yıkılarak sular bu su yoluna sevk edilir ve kentin altında özel olarak

11 Canne, bölgeden bölgeye değişen bir uzunluk ölçüsüdür. Littré'ye göre, Napoli canne'i 2,29 metredir; buna göre sütunun boyunun 41,22 metre olması gerekir. Oysa sütunun gerçek boyu, sütun başlığı dahil, 26,85 metredir.

12 Yukarı Mısır'a verilen ad. Thévenot'un *aiguille* adını verdiği dikilitaşların çıkartıldığı taşocakları bugün Assuan'dadır.

13 Helenistik devrin kral sarayları ters taraftaki Pompeius sütununun yanında değil, deniz kıyısında ve surların dışındaydılar

bu iş için yapılmış muhteşem ve çok geniş sarnıçları doldurur; eski İskenderiye'nin altı olduğu gibi oyuktur,¹⁴ baştanbaşa uzanan bir sarnıçla kaplıdır; bunun tonozları çok sayıda güzel mermer sütun üzerine bindirilmiştir ve bu tonozların üzerine de İskenderiye'nin evleri inşa edilmiştir. Bu nedenle, birçok kişi İskenderiye'nin altında da en az üstündeki kadar büyük bir kent olduğunu söylemiştir ve bazıları bana İskenderiye kentinin altında hâlâ çok güzel sokaklarda dolaşabileceğini, buralarda hâlâ dükkânlar bulunduğunu, ama Türklerin aşağı inilmesine izin vermediklerini anlattılar. Çünkü kentin altındaki bu suyoluna giren Nil'in suyu yıl boyu içme suyu olarak kullanılır, her ev *pouserague* larla¹⁵ çektiirdiği bu suyu kendisine ait özel sarnıca boşaltır. Bu *pouserague* lar, bir çarka sarılı halata bağlı toprak çanaklardan oluşur, dolarak yükselen çanakların içindeki su bir suyoluna boşalır ve oradan istenen yere yönlendirilir. Ama sarnıçların doldurulduğu ağustos ve eylül aylarında yeni gelen bu su sağlıksız olur ve içenler mutlaka bir hastalığa yakalanır; bu nedenle genellikle kasım ayına kadar bir önceki yılın suyu kullanılmaya devam edilir. Bu terslik dışında, temmuz, ağustos, eylül ve ekim aylarında İskenderiye'nin havası öyle kötüdür ki bu sırada yerde yatanlar dört günde bir yinelenen ve kimi zaman yıllarca süren sırtına nöbetlerine yakalanırlar. Bu nöbetlerin sekiz yıl devam ettiği insanlar tanırım. Gemilerde yatanlar, gemiler limanda bile olsa, bu kötü havayı hiç solumazlar. Ama suyoluna dönecek olursak, iki tarafında limon ve portakal ağaçlarıyla dolu bahçeler uzanır; ayrıca portakala benzeyen meyveleri olan birçok ağaç var, ama bu meyveler öyle kocamandır ki iki elle bile avuçlanamazlar.¹⁶ Bu meyvelerin tadı çiğ yenince güzel değildir, kabuğunu soyduktan sonra dörde bölerler ve çekirdeklerini çıkarıp reçel yaparlar. Bu reçeller çok nefis olur. Limonlar ise iki cinstir; çok iri olanların tadı iyi değildir, ama ceviz büyüklüğündeki küçük limonlar en lezzetlileridir, çünkü çok ince kabuklu ve sulu olurlar. Bunlar etlere sıkıldığı gibi, ayrıca da suları sıkılıp Venedik ve başka yerlere muid'lerce limon suyu gönderilir. Bu sudan şerbet de [limonata] yapılır. Ayrıca bu bahçelerde keçiboy-nuzu ağaçları, hıyarşembe ağaçları ve daha pek çok benzer ağaç bulunur. İskenderiye kırları hurma ağaçları ve gerbe

14 17. yüzyıl seyyahları, Sandys (1611), della Valle (1615) İskenderiye sarnıçları hakkında benzer betimlemeler yapmışlardır.

15 Pouso-raco veya pousera-co, su dolabını ifade etmek için kullanılan bir Provence terimidir; Fransa'nın güneyinde sulama için bu su dolapları kullanılır.

16 Herhalde bergamot söz konusudur. Zaten bu kelimenin kökeni de Türkçedir: beg armudu.

otlarıyla doludur. Bütün bunları gördükten sonra birçok güzel mermer sütunun bulunduğu Reşit kapısından kente döndüm; sonra da Rumların elindeki Hagia Ekaterini kilisesini görmeye gittim: Burada, bu bakire azizenin başının kesildiği taş bulunuyor. Bu taş yuvarlak bir sütun parçası gibi, yaklaşık iki ayak yüksekliğinde ve ortasında tepesinden dibine kadar inen, yumruk sığacak bir delik var; Rumlar tam bu deliğin üzerinde başının kesildiğini söylüyorlar. Bu delikte görülen izler de bu söyleneni doğrular nitelikte; deliğin iç tarafının kan ve yağ lekeleriyle sıvalı olduğunu kendi gözlerimle gördüm; bu taş, yaklaşık dört ayak yükseklikteki mermer bir direk üzerinde duruyor; Rumlar onu bu taşı üzerine koymak için yaptırmışlar. Daha sonra Kıptilerin elindeki Aziz Markos kilisesini görmeye gittim; orada bu azizin vaaz verdiği kürsü ve Aziz Luka tarafından yapıldığı iddia edilen bir Aziz Mikail tablosu bulunuyor. İskenderiye'nin ilk patriği olan Aziz Markos MS 64'te din uğruna öldürülmüş; cesedi, Venedikli tüccarlar tarafından Venedik'e götürüldüğü güne kadar bu kilisede korunmuştu. Daha sonra, kent içindeki Reşit yolundan geçerken bana Hagia Ekaterini'nin babasının sarayının kalıntılarını gösterdiler; aslında geriye hiçbir şey kalmamış gibi; ayrıca bu bölgede yol boyunca çok sayıda güzel porfir sütun görülüyor; başka bir yanda da Roma'nın birçok meydanında görülenlere benzeyen ve üzerlerinde aynı hiyeroglif şekilleri bulunan granitten çok güzel iki dikilitaş gördüm: Sadece biri ayakta kalmış, kaidesi yok, öteki toprağa gömülmüş ve sadece alt kısmı dışarıda. Her ikisi de yaklaşık onar ayak uzunlukta ve yekpare; Roma'dakilerle aynı kalınlıktalar, hatta belki de daha kalınlar: Bu dikilitaşların yakınında, tamamen harabe halindeki Kleopatra sarayının kalıntıları bulunuyor.¹⁷ Orada o kadar çok mermer, porfir ve granit var ki, bunları ne yapacaklarını bilemeyip kapılarını süslemekte kullanmışlar; deniz tarafındaki kapı dört güzel Teb taşı veya granitle bezenmiş; ikisi her iki yanda, biri alınlıkta ve biri de aşağıda kullanılmış; bu kapı oldukça yüksek ve geniş. Bu güzel parçaları örten toprağı atıp, onları taşımaktan

başka bir şey yapmalarına gerek kalmıyor; bu kentin harabeleri arasında çok ilginç bazı taşlar da bulunuyor; bunlar *corniole*,¹⁸ akik, grena, zümrüt ve başka benzer taşlardan yapılmış madalyonları andırıyor; hepsinin üzerleri işlenmiş, birinde bir haç, bir başkasında bir put veya bir hayvan şekli

17 Limanın doğu kolunun sonunda, antikçağda Lokhias burnu denilen yerdeki harabeler söz konusu olsa gerek.

18 Muhtemelen cornaline, yani kırmızı akik.

oyulu; bunlar eskiden madalyon veya *tliman*,¹⁹ yani büyü nesneleri olarak kullanılmış; ama bu gravürlerin çoğu öyle mükemmel ki gördüklerimden bazılarına ve bazı satın aldıklarıma denk işler bugün kesinlikle yapılamaz; demek ki o devirde çok usta oymacıları vardı, aslında bu taşları eritmek veya en azından yumuşatmak için bir sırları olduğundan da kuşkulanyorum, çünkü içlerinde öyle küçükleri var ki insan onları çok zor işleyebilir, yine de mükemmel bir biçimde oyulmuş durumdalar.Yağmur yağdığında Mağribiler bu harabelerin arasında keşfe çıkarlar ve mutlaka bu tılsımlardan bulurlar; daha sonra bunları üç beş kuruş karşılığında Frenklere satarlar; kısa bir süredir aralarındaki rekabetten ötürü fiyat artırıp duran Frenkler yüzünden biraz daha fazla para istiyorlar. Bu antik eserleri görmek için, çok hızlı giden küçük eşeklere biniliyor; insanı hiç tedirgin etmeyen iyi bir tırıs tutturuyorlar, hatta istendiğinde dörtmala bile kalkıyorlar. Çünkü Frenk olsun olmasın hiçbir Hristiyan Mısır'daki kentlerde ata binemez, ama kırsal alana çıktıklarında isterlerse ata binebilirler. Sokaklarda binmeye hazır durumda eşekler bulunur ve tek yapacağınız sırtlarına binmektir ve akşam yemeğinden gece bastırincaya kadar adam başı yedi veya sekiz metelik karşılığı bu eşeklere binip dolaşabilirsiniz; paranın yarısı eşek, diğer yarısı da arkadan gelip, yürüsün diye eşiği zaman zaman dürten veya değnekleyen Mağribi içindir.

Reşit

İskenderiye'de göreceğimi gördüğüm kanısına varınca, Reşit'e gitmek üzere binek hayvanları edindim ve 6 Ocak Cumartesi sabahı, Fransız konsolos yardımcısının yanıma kattığı bir yeniçeriyle birlikte Reşit'e doğru yola koyuldum. İskenderiye'ye en fazla yirmi mil uzaklıktaki *Bo-uker*'in [Ebukir] önünden geçtik; burası hemen arkasındaki koyu savunmak üzere yapılmış bir kale. Geceyi İskenderiye *Maadie*'sinde geçirdik.²⁰ Mediye'ye kadar her taraf kum çölü olduğu için, mola verilecek hiçbir yer yok. Buraya Mediye, yani geçiş yeri deniyor, çünkü oradaki gölün üzerinden büyük bir gerdele binilerek ve bir yakadan diğerine uzanan bir halat yardımıyla geçiliyor. İskenderiye ile Mediye arası en az 30 mil çekiyor. Bu göl balık dolu ve padişah buradan bü-

19 Talisman, Arapça tılsım; o da Yunanca telesma'dan (dinsel ritüel) gelmiştir.

20 İskenderiye'nin hemen doğusunda, bugün kurumuş durumdaki Mediye gölünü ve denizi birbirinden ayıran berzahın üzerindeki yerleşim.

yük gelir sağlıyor. Bu suyun karşı yakasında bedava uyunabilen küçük bir kervansaray var ve insan yanında erzak getirmişse, yiyip içebiliyor; biz orada yiyip içtik ve yanımızda getirdiğimiz açılır kapanır yataklarda uyuduk, ertesi gün, 7 Ocak Pazar, sabah olur olmaz yola çıktık, öğleye doğru İskenderiye'ye en fazla altmış mil uzaklıktaki Reşit'e vardık. Deniz kıyısına inip Fransız konsolos naibine gittik; yolda, Nil'in denize döküldüğü yeri gördük. Bu geçiş kayıklar ve çaykalar için çok tehlikeli ve daha önce de anlattığım gibi, İskenderiye limanındaki büyük kalyonun battığı gün, burada parçalanan çaykanın kalıntılarını karaya yakın bir yerde, suyun içinde gördük. Tehlike şuradan kaynaklanıyor: Biraz deniz yaptığında, deniz suları ters yönden gelen Nil sularıyla buluşup gemiyi döndürüyor ve karaya atıyor, gemi de parçalanıyor ve azgın dalgalardan ötürü hiç kimse yüzerek kurtulamıyor, ama en tedbirli olanlar her ihtimale karşı bir kayığı hazır tutuyorlar.

Eski adı Kanopus olan *Rossette*,²¹ bu kentin beş mil kadar aşağısında denize dökülen Nil'in bir kolunun kıyısında kurulmuş. Gerek güzel meydanları, gerekse çok sayıdaki güzel hanı nedeniyle, Kahire'den sonra Mısır'ın en güzel kenti olarak kabul edilir ve her gün yeni hanlar inşa edilmekte; aynı zamanda büyük bir ticaret kenti; onu daha da çekici kılan bir diğer özelliği, güzel bahçelerle çepeçevre sarılı olması. Reşit'teki evlerin hepsi yüksek ve iyi inşa edilmiş, tüm Mısır'da olduğu gibi orada da gıda maddeleri çok bol, iyi ve ucuz; çok sayıda kuş, birçok su birikintisi bulunduğu için özellikle de su kuşları avlanıyor, ama kentin tek tatsız yanı, temmuz ve ağustos aylarında bu iş için özel olarak yapılmış kurşun kaplı güzel sarnıçlarda önceden toplanmış sudan başka içecek suları kalmaması, çünkü bu sırada deniz öyle kabarır ki, Reşit önünden geçen Nil suyuna karışır ve onun çok tuzlanmasına neden olur; Nil'in bu kentin önünden geçen kolu orada çaykalar için bir liman oluşturur, ama daha büyük gemiler içeri giremez; bu liman, Ege adalarından Mısır'da ticaret yapmak üzere gelmiş çok sayıda çaykayla doludur her zaman. Bu kentte, İskenderiye gümrüğüne bağlı bir gümrük bulunur. Kent çıkabilecek kargaşalıklara karşı subaşı tarafından özenle korunur; ama bu muhafız kuvveti dışında, altmış adam da hırsızlık eden çöl Araplarını yakala-

21 Rosette, Arapça Reşit, 870'te kuruldu. Kanopus ise daha batıda, Ebukir burnundaydı.

mak üzere her gece sokaklarda kol gezer. Bu düzenbaz adamlar, kimse kendilerini tutamasın diye, çıırılçılak soyunduktan sonra bütün bedenlerini yağlarlar ve kente böyle gelirler; ellerine geçen her şeyi çalarlar ve peşlerine düşüldüğünde nehre atlayıp yüzerek karşı kıyıya geçerler. Reşit'te fazla kalmadım, ama her salı ve her cuma oradan Kahire'ye barka kalktığını bildiğim için, o günlerden birini bekledim, çünkü Nil korsanlarına karşı güvenlikte olmak için birçok barkayla birlikte yola çıkmak istiyordum. Rahatsız edilmek için, sadece kendim ve uşağım için küçük bir barka tuttum ve 19 Ocak Cuma günü öğleye doğru Reşit'ten hareket ettim. Bu barkalar sıradan kayıklar; ben kayığın burnuna güneşten ve Nil üzerinde epey soğuk olan ve insanın kemiklerine dek işleyen çiyden korunmak amacıyla hasır bir tente yaptırdım; o gün hava epey bozuktu, ama yine de yol aldık ve 24 Ocak Çarşamba günü kanalın iki kola ayrıldığı yere vardık; bu kollardan biri Reşit'e, diğeri ise Dimyat'a gider: Aynı gün akşama doğru Kahire'ye yarım fersah uzakta olsa da bu kentin limanı olan Bulak'a ulaştık. Bulak, Nil kıyısına inşa edilmiş, uzun ve dar, güzel bir kasaba; birçok güzel bahçe ve köşk var. Bulak'ta bazı Yahudilere adam başına bir kuruş ödedik; çünkü Kahire'ye ilk kez gelen Frenklerin Bulak'ta adam başına bir kuruş ödemeleri âdettir. Reşit'ten Kahire'ye yaptığım bu seyahatte Nil'in iki kenarında uzanan toprakların son derece bereketli olduklarını ve Mısır'ın tam anlamıyla bir yeryüzü cenneti olduğunun söylenebileceğini, ama burada ifritlerin yaşadığını fark ettim; böyle dememin bir nedeni yöre sakinlerinin karaya çalan esmer tenleri ise, asıl nedenler son derece günahkâr, çapulcu, bir metelik için adam öldürebi-lecek tynette olmaları; ayrıca çok da yoksullar, bu nedenle Nil üzerinde seyrederken bu korsanlara karşı çok iyi korunma tedbirleri almak gerek: Biz seyahatimiz sırasında her gece birçok meşale yakıp dışarıdan kayığın çevresine bağlıyorduk; bu meşaleleri gören Araplar teknede meşale sayısı kadar arkebüz olduğuna kolayca inanıyor; hiç alışık olmadıkları bu silahtan çok korkuyorlar. Ayrıca ateşli silahlarımız da vardı ve gerek gündüz gerek gece sık sık ateş edip silah seslerini işitmelerini sağlıyorduk. Ama bütün bunlara rağmen, yine de bir gece çapulcularla dolu bir kayık bizim kayıklara yaklaştı, ama onu fark eden biri herkesi uyandırdı ve gelenlere çekip gitmelerini haykırdık; onlar da Türkçe bağırarak, korkmamamızı, dost olduklarını ve bi-

zimle birlikte yol almak istediklerini söylediler; ama hemen uzaklaşmazlar-
sa üzerlerine ateş açılacağını söyleyince geri dönüp gittiler. Bulak'a vardık-
tan sonra, oraya yarın fersah uzaktaki Kahire'ye gitmek için eşek kiraladık:
Fransızların konsolosu Monsenyör Honoré de Bermond²² beni evinde ko-
nuk etme şerefini bahsetti. Gerek Fransızların konsolosu, gerekse diğer
milletlerin konsolosları Paşa orada bulunduğu ve dolayısıyla milletin işleri
orada daha rahat takip edildiği için, Kahire'de ikamet ediyorlar. Fransız kon-
solosun emrinde birini Reşit'e, diğerini İskenderiye'ye atadığı iki konsolos
yardımcısı bulunuyor; zaman zaman Dimyat'a da bir kişi gönderiyor; hepsi
sadece ona bağlı olarak çalışıyorlar.

KAHİRE

Kahire'de görülecek o kadar çok şey var ki, bunlar hakkında koca
bir kitap yazılabilir; ben de orada hatırı sayılır bir süre kaldığım için, bun-
ların büyük bir bölümünü gördüm. Bu nedenle söz konusu eserleri gördü-
ğüm sıraya göre anlatacağım. Mısır'ın başkenti ve en büyük kenti olan Ka-

hire, Türk imparatorluğunun parçası olmadan önce, son
dönemlerde Memlûk ordusundan gelen sultanlar veya
hükümdarlar tarafından yönetiliyordu. Bu Memlûkların
hepsi birçok tacirden satın alınmış kölelerdi. Bu tacirler
onları Mısır sultanına satıyorlar, o da onları önce Hıristi-
yanlıktan vazgeçiriyor, sonra askeri talim yaptıran hoca-
ların eline teslim ediyordu. Yayı iyi germeyi, isabetli ok
atmayı, mızrak, kılıç ve kalkan kullanmayı, ata iyi binme-
yi ve atlarını ustalıklı idare etmeyi öğreniyorlardı; çünkü
hepsi süvariye. Bunun ardından, liyakatlerine göre terfi
ettiriliyorlardı; korkak ve beceriksiz olanlar geride kalı-
yor, yiğit olanlar ise sultan bile olabiliyorlardı; çünkü sul-
tan onların seçimiyle belirleniyordu; Memlûk olmayan
hiç kimse sultan olamazdı ve Hıristiyan olmayan hiç
kimse Memlûk olarak kabul edilemezdi.²³ Babası Müslü-
man veya Yahudi olanlar Memlûkların dışında tutulur-
du. 1517'de I. Sultan Selim tüm Mısır'ı fethedince Mem-

22 1656'dan 1658'e kadar Kahi-
re konsolosu. Çok kazançlı bir
mekvi olan konsolosluk, 1632'
den beri Marsilyalı Bermond
ailesiyle Aix Meclisi'nin reisi
Grimaud'nun kuzeni Louis de
Cabre arasında paylaşılıyor-
du. Kahire'deki Batılı tüccarlar
iki hizbe bölünmüştü: Ber-
mond yandaşları ve Cabreyan-
daşları. 1658'de, Thévenot Ka-
hire'de kalırken, Honoré de
Bermond konsolosluk görevi-
ni Cabre hizbinden François
de Bègue ile paylaşmak zorun-
da kalmıştı.

23 Memlûklar devri iki büyük
döneme ayrılır: Türk kökenli
olan "Bahriye Memlûkları" dö-
nemi (1250-1381) ve Çerkez
Memlûklar dönemi (1382-
1517). Demek ki mutlaka Hiris-
tiyan olanlardan seçilmeleri
söz konusu değildi.

lûkların sonu geldi ve Kahire alındığında Mısır sultanlarının sonuncusu olan Tomanbay Sultan Selim'in eline geçti ve MS 1517 yılının 13 Nisan'ında öldürtülerek Kahire kapılarından birine, Babzüveyla'ya asıldı. Memlûklar da en sonuncusuna varıncaya dek katledildi;²⁴ o zamandan bugüne Türkler bu kentin hep efendisi oldular. Bu kentin konumu kötüdür, çünkü tepesinde kalenin bulunduğu bir dağın eteğindedir; öyle ki, dağ onu örter ve rüzgârı keserek hava almasını engeller; kentte maruz kalınan ve bir sürü hastalığa neden olan boğucu sıcakın kaynağı budur; halbuki eski Kahire'nin yerinde kurulmuş olsaydı birincisi, sadece içme suyu olarak bile büyük önem taşıyan nehrin yakınında olmanın rahatlığı yaşanacaktı, çünkü şimdi Kahire'nin her yerine suyu develere yüklenmiş tulumlarla taşımak zorunda kalınmakta, bu su da en yakın yer olan, yarım fersah uzaktaki Bulak'tan getirilmektedir. Kahire'de bu kadar kötü bir su içilmesinin nedeni budur, çünkü develeriyle su almaya gidenler daha çok kez gidip gelebilmek için bu suyu nehirden daha yakında olan kötü kokulu bataklıklardan doldurmakta ve çok da pahalıya satmaktadırlar. İkincisi, eski Kahire'nin yerinde rüzgârdan istifade edebilirler, nehir boyunca her yönden esecek rüzgâr sayesinde sıcaktan daha az rahatsız olurlardı; üstelik, ticaret de bu durumdan çok kazançlı çıkar, malları kentten limana veya limandan kente taşımak için develere yükleme zahmetine ve masrafına katlanılmazdı. Bu nedenlerle eskiler nehrin karşı yakasındaki Memfis'in yerini gayet güzel saptamışlar ve daha sonra eski Kahire de nehrin kıyısına, Memfis'in karşısına kurulmuştu. Aslında sonradan gelip de kendilerinden öncekilerin varsa hatalarını düzeltmeleri gerekenler, en kusurlu davranışı sergilemişlerdi: Çünkü kent için bu elverişsiz konumu seçmeleri için kenti kaleye yaklaştırıp onun himayesi altına girmek istemelerinden başka bir neden göremiyorum. Kahire ayak takımıyla dolup taşan çok büyük bir kenttir, pek enli olmayan bir hilal biçimindedir, Kahire'nin Paris'ten daha büyük olduğuna inanan pek çok kişi yanılmaktadır; bir seferinde, yanımda iki üç Fransızla birlikte kentin ve kalenin çevresini dolaştım; *avana* korkusuyla yayan gitmek istemediğimiz için eşeklere binmiştik, ama eşeklerimizin adımlarını insan hızına olabildiğince uy-

24 Tomanbay'ın ölüm tarihi ve yeri doğrudur. Ama bu ölüm, Kahire Osmanlılar tarafından alındıktan iki ay sonra, Tomanbay o sırada bir direniş örgütlemeye çalıştığı için vuku bulmuştur.

durmaya çalışarak yavaş yavaş gidiyorduk ve bu turu iki saat on beş dakikada tamamladık; bu mesafe üç fersahdan biraz fazla olsa bile, dört fersah da çekmez. Bir seferinde de Haliç'in²⁵ bir ucundan diğerine kadar yürüdüm, bu da tam tamına Kahire kentinin boyuna eşit bir uzunluktur, çünkü Haliç [kurduğunda] kenti bir ucundan diğerine kadar ortasından kateden bir sokak olur; yoluma biri çıkıp da gerçekleştirmeyi tasarladığım şeyi engellemesin ve kötü bir muameleyle karşılaşmayım diye yanıma bir yemişi alıp sabah erkenden yola koyuldum ve Saint-Michel yönünde Haliç'in ucuna varınca, karaya çıktım ve iki saati ayarlayıp hızlı hızlı yürümeye başladım; Haliç'in diğer ucuna ulaştığımda bu mesafeyi yaklaşık kırk beş dakikada yürüdüğümüzü gördüm ve aslında Türk usulü ayakkabı giymemiş olsaydım aynı mesafeyi pekâlâ yarım saatte de alabilirdim; pabuçlarım her dakika ayağımdan çıktıkları için çok zaman yitirmiştim ve ceke-tim de rahat yürümemi engelliyordu. Yürürken, her yüz adımda bir cebime bir bakla tanesi atarak adımlarımı da saydım ve sonunda cebimde elli bir bakla tanesi buldum, demek ki beş bin yüz adım atmıştım ve her adı-mım da yaklaşık iki buçuk ayak uzunluğundaydı. Ayrıca kent surları için-de gayri meskûn birçok alan ve etraflarında güzel evler bulunan birçok su birikintisi de vardır, ama meskûn yerler de epey doludur. Kahire'nin Pa-ris'ten daha büyük olduğunu iddia edenlerin çoğu, Kahire'den söz eder-ken eski Kahire ve Bulak'ı da onun içine dahil ederler, ama bunu yapma-nın hiçbir görünür gerekçesi yoktur; o zaman ben de Paris'in içine çevre-sindeki tüm köyleri katarım, çünkü eski Kahire ile yeni kent arasında kır-sal alanlar uzanır ve Bulak birçok tarla ile Kahire'den ayrılmış, ayrı bir ka-sabadır; Bulak yolu üzerinde, Kahire'ye yakın bu ekili yerler arasında, dö-nümlerce toprağa sahip Lezbike²⁶ adında çok büyük bir yer vardır; Haliç su ile dolduğunda burası olduğu gibi suyla kaplanır ve dört

beş ay boyunca böyle kalır; bundan sonra bir sürü şey ekilir ve ne ekilse çok iyi ürün alınır, çünkü toprak çok münbittir. Bu geniş alan beylere ve ülkenin diğer ileri ge-lenlerine ait güzel saraylarla çevrilidir; arada sırada bir-kaç gün bu saraylara gidip hoşça vakit geçirirler. Konuya dönecek olursam, Kahire'nin Paris kadar büyük olmadı-

25 Haliç kelimesi, genelde Nil kanallarının hepsini birden ve özel olarak da Kahire'yi kateden kanalı ifade eder. Traianus devrinde açılan bu kanal, 19. yüzyıl sonunda doldurulmuştur.

26 Bugün kentin merkezindeki Ezbekiye meydanı.

ğımı kesinlikle söyleyebilirim. Ama Paris'ten daha kalabalık olabilir, çünkü her yanda kadınlar ve çocuklarla dolu izbe evler görülür; kadınlar hiç dışarı çıkmazlar, çünkü Türk imparatorluğunda kadınlar ne çarşıya gider ne de dışarı çıkarlar; tek gittikleri yer hamamdır; bu duruma rağmen sokaklar insanla doludur ve Kahire'deki bir veba salgınında iki yüz bin kişi can verse, bunun farkına bile varılmaz. Birçok kişi Kahire'nin artık hiç suru kalmadığını yazmışlar ve belki de bu nedenle Kahire'yi Bulak ve eski Kahire ile karıştırmışlardır, ama etraflarına iyi bakmadıkları anlaşılıyor, çünkü Kahire çepeçevre güzel ve oldukça kalın surlarla kuşatılmıştır; bunların yapıldıkları güzel taşlar hâlâ öylesine beyazdır ki, insan birçok yerde açılmış büyük gedikleri ve surların çok eski olduklarını bilmesine yeni yapıldıklarına bile inanabilir. Bu surlar güzel mazgallarla donatılmıştır ve en fazla her yüz adımda bir birçok kişiyi barındırabilecek çok güzel burçlar vardır. Bunlar ilk başta çok yüksek yapılmışlardır, ama şimdi öyle büyük harabelerle kaplanmışlardır ki bu moloz yığınlarının surları tamamen örtükleri, kimi zaman tepesinden baktıkları yerler gördüm; işte bu yerlerde sur olmadığı sanılabilir, tabii sonra harabelerin alçalıp surların kaldıkları yerden devam ettikleri görülme... Yine de toprağın tamamını atıp yıkık yerleri onarmak hiç de zor olmazdı; bu yapılsa, kısa sürede güzel, sağlam ve yüksek surlar ortaya çıkardı, ama Türkler her şeyi mahvolmaya terk etmişler ve hiçbir onarım yapmıyorlar: Kalenin de surlara yakın kesimdeki büyükçe ve güzel bir bölümünü onarmayıp harabe halinde bırakmışlar. Birçok yerde güzel taşlarla süslü mezarlarla dolu büyük mezarlıklar görülüyor; güzel bir görüntü oluşturan bu taşlardan bir kent inşa etmeye yetecek kadar var. Kahire'de yirmi üç bin *contrée*²⁷ ve bir o kadar cami bulunduğu konusunda herkes hemfikirdir; çünkü her semte en az bir cami düşer ve bazılarında birden çok cami vardır. Bir *contrée*, bir semt demektir ve bazılarında birçok sokak bulunur; her semt bulundukları yerden ayrılmasınlar diye aynı zincire bağlanmış iki bekçi tarafından korunur; bu insanlar bazı haklardan yararlanabilmek için bu işe gönüllü olurlar ve zincirlerini tutan asma kilitlerin anahtarları subaşının adamlarındadır; söylenene göre, semt sayısından

27 Jean Coppin de 1638'de yirmi bin *contrée* (yani semt, İtalyanca *contrada*'dan gelen bir kelime) olduğunu nakleder. Bu sayı abartılı gelse bile, bu semtlerin bir sokak veya bir çıkmaz etrafındaki ev öbeklerinden ibaret olduğunu hesaba katmak gerekir.

çok cami olması gerekmektedir, ben de zaten bu nedenle Kahire’de yirmi üç bin semt bulunduğuna hiçbir zaman ikna olamadım; gerçi Kahire sokaklarının hepsi çok kısa ve dardır ve Çarşı sokağı ile yılın sadece üç ay kuru kalan Haliç –zaten oradan yürüyerek geçenlerin sayısı da azdır– dışında Kahire’de güzel bir sokak yoktur; bunun yerine dolanıp duran kargacık burgacık birçok küçük sokak göze çarpar. Bu durum, Kahire evlerinin herhangi bir kent tasarısı hesaba katılmadan inşa edildiklerini kanıtlar; herkes hoşuna giden araziye seçip inşaat yapmış, bunun bir sokağı tı kayıp tıkamayacağı hiç düşünülmemiştir. Camilere gelince, sayılarının yirmi üç bini bulduğuna inanırın, ama bunların önemli bir bölümü bir göz yerlerden, kenarı on adımı geçmeyen küçük mescitlerden oluşur. Ama çok görkemli biçimde inşa edilmiş ve muhteşem ön cephele ve taçkapılarla, yüksek minarelerle bezenmiş camiler de yok değildir; bunların en büyüğü Cami el-Azm’dır. Kahire evleri çok katlıdır ve tüm Türkiye’de olduğu gibi, damları düzdür, taraça halindedir, güneş çekildikten sonra damların üstünde hava alınır, hatta yazın birçok kişi damlarda yatar. Evlere dışarıdan bakıldığında hiçbir şey gözükmez, ama içleri, en azından hali vakti yerinde olanların evlerinin içleri altın ve laciverttaşı kaplıdır ve salonların çoğunun tavanının ortasında yuvarlak bir açıklık vardır²⁸ ve buradan içeri serin-

lik girer ki serin hava bu ülkede çok değerli bir şeydir. Genellikle bu açıklığın üstünde küçük bir kubbe, onun üzerinde de çepeçevre birçok pencere bulunur ve oralar-
dan içeri rüzgâr girer.

ESKİ KAHİRE

Eski Kahire harap bir kenttir,²⁹ yine de hâlâ birçok ev bulunur, hatta güzel evler de göze çarpar; çok kalabalık bir nüfusu vardır ve yeni Kahire’ye yaklaşık çeyrek fersah uzaklıktadır. Önce Ebusercis, yani Peder Sergius Kilisesi’ne gittik; Aziz Sergius onuruna inşa edildiği için bu adı almış; bu kilisenin altında Meryem Ana’nın çok sevgili oğlu İsa ile birlikte uzun süre oturduğu iddia edilen basık bir şapel var. Burası eskiden basit bir mağaradan ibaret-

28 Coppin’e göre, “Damda salonun tam ortasına denk düşen yerde bir kenarı beş altı ayak tutan kare bir açıklık bırakmak Mısır’da âdettir. Burası gündüzleri bir tente ile örtülür, ama geceleri serin hava içeri girebilsin diye tente açılır. Zenginlerin evlerinde, bu açıklıkta direklerin üzerine bindirilmiş küçük bir ahşap tavan kaplaması bulunur; direklerin etrafı da bir parmaklıkla çevrilidir.”

29 Kahire’nin güneybatısında, Nil kıyısındaki Mısır el-Kadime. 969’da Fatimiler tarafından kurulan Kahire’den de önceki, ilk yerleşimdir.

miş: Bu mağaranın duvarında fazla derin olmayan, pencere biçiminde bir oyuk görülüyor; din adamlarımız arada sırada oraya inip ayin yapıyorlar; bu kilise Kiptilerin elinde. Sonra oraya fazla uzak olmayan Hagios Yeoryios Manastırı'na gittik; önce kiliseye girdik; Rumlar azizin bir kolunun orada bulunduğunu söylüyorlar, ama çok karanlık bir yerde, üst üste yerleştirilmiş iki kalın demir parmaklığın ardında tutulduğu için hiçbir şey gözük-müyor: önünde hep bir kandil yanıyor. Ayrıca bu kilisede, üzerine bir zincir bağlı, kalın bir sütun var, delileri iyileştirmek için buraya bağlıyorlar; Ortodoks rahibelerin yaşadığı bu manastır çok eski, iyi inşa edilmiş ve epey yüksek bir yapı; hatta en tepesindeki bir yerden bakıldığında çok uzaklar görülebiliyor: Ama bu manastır öyle bit dolu ki içeriye adım atıldığı anda insanın ayağı bitle kaplanıyor ve bitler çok aç oldukları için hiç gecikmeden daha yukarılara doğru tırmanıyorlar. Söz konusu manastırın yakınında Frenklerin gömüldüğü mezarlık var; buraya defnedilen her ölü için manastırdaki rahibelere bir altın sikke ödeniyor. Daha sonra Yusuf'un ambarları görülüyor;³⁰ rivayete göre, bunları o inşa ettirip bir süre sonra bastırarak kıtlıktan korunmak için buğdayla doldurmuş. Çok geniş olan bu ambarlara bugün de buğday konuyor; bu ambarların karşısına düşen yerde, eski bir sarayın harabeleri bulunuyor. Burasının eskiden Mısır krallarına ait olduğu söylene de bu doğru değil; burasının Fustade olması daha muhtemel;³¹ bir zamanlar çok görkemli bir yer olduğu anlaşılıyor; daha sonra, Nil'in suyunu kaleye götüren bir sukemerinin altından geçiliyor; bu sukemeri sayıları üç yüz elliye bulan, yüksek ama dar kemerler üzerine oturtulmuş ve hem sukemeri çok yüksek olduğu için hem de epey yüksek bir yerdeki kalenin vaziyetinden ötürü daha da dar gözüküyorlar. Bir kez bu sukemerinin en tepesine çıktım, bu nedenle orada neler gördüğümü anlatacağım: En tepeye varmak için, çok kolay tırmanılan otuz kırk uzun basamak çıkmak gerekiyor; oraya vardığınızda hepsi öküzler tarafından çevrilen sekiz *saki*³² görüyorsunuz; bunların çektikleri su büyük bir havuza dökülüyor, oradan küçük bir su yoluyla çıkıyor ve altı adım uzaktaki sukemerinin içine, oradan da kaleye kadar akıyor.

30 Hz. Yusuf efsanesiyle ilişkilendirilen ve birçok seyyah tarafından bu şekilde değinilmiş ambarlar.

31 el-Fustat; Mısır'ın Bizanslıların elindeki başkentini kuşatan İslam ordusunun ordugahından hareketle kurulmuş ilk İslam kentinin çekirdeği.

32 Sakiye: Bir öküz, manda veya deve koşulmuş bir dolap tarafından döndürülerek sırayla suya dalan bir dizi toprak kaptan oluşan çark.

El-Matariye yeni Kahire'ye en fazla iki fersah uzaklıkta, güzel ve hoş bir yerdir; sırf Kurtarıncımız'ın varlığıyla şereflenmiş olması nedeniyle bile görülmeye değer, çünkü Meryem Ana'nın orada bir süre oğlu İsa ile birlikte kaldığı söylenir.³³ Neredeyse kare planlı küçük bir salon görülür, burası eskiden basit bir mağaraymış; şimdi etrafı bakımlı bir bahçeyle çevrili; bu salona girişte, sol kolda, boyu eninden biraz daha uzun, hemzemin bir havuz bulunuyor; buraya bir su akıyor; Meryem Ana'nın çamaşırlarını orada yıkadığı ve bu işle uğraşırken Efendimiz'i de duvara oyulmuş küçük bir pencerenin içine koyduğu söyleniyor; din adamlarımız zaman zaman bu pencerenin önünde ayin yapıp, ilahiler okurlar. Bu salondaki havuza ve bahçeye akan su avludaki bir sakiyeyi çeviren bir çift öküz tarafından çekiliyor: Burayı gören pek çok kişi, bunun fazla uzakta olmayan Nil nehrinden –özellikle de kabardığında– gelen su olduğunu söylemiştir ve az sayıda kişi de bunun bir kaynağın suyu olduğunu savunmuştur; ben de bu kanaatteyim, çünkü eğer Nil'in suyu olsaydı, orada yaşayanlar bunu gayet iyi bilirlerdi; halbuki onlar bunun bir pınar olduğunu söylüyorlar. Üstelik, Nil suyunun en bulaşık olduğu zamanda bile, buradaki su her zamanki gibi son derece berrak; son olarak, Matariye kelimesinin etimolojisi de burada bir pınar olduğunu ifade etmektedir, çünkü Matariye, “matariih”den, yani taze sudan gelir; iyi ve taze bir su kaynağı olduğunu belirtmek için değilse, birer sakiyesi bulunan diğer bahçelere değil de özellikle bu bahçeye niçin bu ad verilmiştir? “Saki” sulamak manasına gelir ve Provence'da “pouserague” denen aleti ifade eder.³⁴ Bu salonun ardından, yine duvarlarla çevrili büyük bir bahçeye girilir; içeride birçok ağaç vardır, ama dikkati en çok büyük bir firavuninciri çeker; çok yaşlı bir ağaç olmasına rağmen her yıl meyve verir; Meryem Ana'nın yanında oğlu İsa ile birlikte oradan geçerken, peşinden takip edenler olduğunu görürnce bu ağacın açıldığı ve Meryem Ana içeri girdikten sonra yeniden kapandığı, takip edenler geçip gittikten sonra yeniden açıldığı ve 1656 yılında gövdeden ayrılmış parça kopuncaya kadar hep öyle açık kaldığı rivayet edilir. Bu bahçe, dinlenmeye uygun hoş bir yerdir ve orada akşam yemekleri genellikle portakal ve limon ağaçlarının altında

33 Burası Avrupalı seyyahların ve hacıların ilgi odaklarından biridir. Seyyahların hemen hepsi Meryem Ana'nın evinden, pınardan ve firavunincirinden söz etmişlerdir.

34 Bkz. dipnot 15 ve 32.

ki yollarda yenir; bu ağaçlardan öyle çok var ve öyle gölge yapıyor ki güneş ışınlarını hiç geçirmiyorlar; ama öyle alçaktırlar ki bu yollarda kalabalık bir şekilde yürünürken altlarından geçmek için eğilmek gerekiyor; yolların ortalarında tüm bahçeye su götüren su yolları var; suyu bulunduğunuz yoldan akıtırlar ve içinde şarabınızı soğutabilirsiniz; ama yemeğinizi yanınızda götürmeniz gerekir, çünkü orada çok sayıda güzel ve tatlı portakaldan ve küçük limonlardan başka bir şey bulunmaz; bu bahçeye oldukça yakın bir yerde İskenderiye'dekine, Roma'dakilere ve başka yerlerdekilere benzeyen, çok güzel bir dikilitaş var; pek çok kişi eskiden bu yerde bir kent bulunduğu kanısında, zaten böyle bir eseri tarlaların ortasına dikmenin bir manası olmayacağı gibi, civarda bazı harabeler de göze çarpıyor. Bu dikilitaş, hemen hemen her zaman su bulunan oldukça alçak bir mevkide; özellikle de Nil taşıdığında bütün bu yer büyük bir gölet gibi suyla kaplanıyor. Selim Kahire'yi aldığında ordugâhını bu mevkide kurmuş³⁵ ve siperlerinin bulunduğu yerlerde hâlâ yüksek toprak tünsekler görülüyor. Kent ile Matariye arasında Kızıldeniz tersanesi olduğu söylenen bir bina var.

KALE

Kahire kalesi Mısır'daki güzel eserlerden biri; pek çok kişinin yazdığı gibi, kentin ortasında değil, dışında, kentin oluşturduğu hilalin neredeyse bir ucuna yakın ve eski Kahire'nin karşısına düşen bir yerdeki bir dağın tepesindedir. Temelini oluşturan kayaların üzerine inşa edilmiş, çok yüksek ve kalın surlarla çevrelenmiş; bu kaleye kayaların içine oyulmuş bir merdivenden çıkılıyor; çıkması o kadar kolay ki yüklü atlar ve develer bile bu yolu kolayca tırmanabiliyor. Bu kalenin önünde Romesle³⁶ denilen çok büyük bir meydan var ve bu meydanın yakınında, Memlûklar devrinde Sultan Hasan tarafından yaptırıldığı için bu adı almış Sultan Hasan Camii bulunuyor. Çok iyi inşa edilmiş bu cami inanılmaz bir yükseklikte; baştan aşağı kesme taşlarla örülmüş. Memlûkların son kralı olan Tomanbay, kaleyi Sultan Selim'e terk edip bu camiye sığınmış, Sultan da camiye top atışına tutmuş; özellikle delik deşik olmuş kubbede bunun izleri hâlâ görülüyor. Kale-

35 Türk ordugâhının bulunduğu, aynı zamanda Memlûk ordusuyla son savaşın yapıldığı yer, Türk tarihçiler tarafından Ridaniye olarak gösterilir, ama aslında Kahire'nin kuzeydoğusundaki Matariye yerleşimine denk düşecek bir mevkide olmalıdır.

36 Rumeyle meydanı.

nin içinde birçok görkemli kalıntı ve toprağa gömülü durumda birçok güzel tonoz görülüyor. En antik şeyler bile en büyük harabeler haline dönüşüyorlar, zamanın pençesinden kurtulamıyorlar. Bu kalenin en büyük ve güzel kesiminin tahrip olduğuna kuşku yok, yine de birçok güzel yapı halen ayakta duruyor; ama bu kaledeki en güzel ve görülmeye değer şey, kesinlikle dünyanın harikalarından biri olan Yusuf'un kuyusu;³⁷ bunu görmek için “*bacha Chiaoux*”dan³⁸ izin almak lazım ve Fransa konsolosunun tercümanı bizim adımıza izin isteyince, çavuş yanımıza bir adam katıp bizi oraya gönderdi; bu işin bize beş altı kuruşa mal olduğunu da eklemek gerek. Bu kuyu iki kata, daha doğrusu iki kuyuya bölünmüş; birinci kuyu hemen hemen kare biçiminde ve boyu on bir, eni on adım; oraya yaklaşık yedi sekiz ayak eninde, kayaların içine oyulmuş ve kuyuyu kayadan ayıran bir merdivenle iniliyor; öyle ki aşağı inerken kuyunun kenarlarından biri sağ kolda kalıyor ve kuyunun içine düşmeyi engelleyen bir korkuluk görevi görüyor; bu korkuluk kuyunun içinin görülmesini de engelliyor, ancak düzenli aralıklarla açılmış pencerelerden içeri bakılabiliyor. Sol tarafta doğrudan kayanın oluşturduğu duvar bulunuyor. Bu merdiven, çalıştırılmak üzere aşağı indirilen öküzler rahat etsin diye inmesi çok kolay bir biçimde yapılmış; öyle ki aşağı doğru indiğinizi hissetmiyorsunuz bile. Bu şekilde iki yüz yirmi basamak iniliyor; kuyunun her kenarında yaklaşık üçer ayak aralıkla açılmış ikişer pencere var; bazı yerlerde üç pencere bulunuyor, ama çok derinlere inildiği için bu pencerelerden gelen ışık etrafı aydınlatmaya yetmediğinden birkaç meşale taşımak gerekiyor; bu iki yüz yirmi basamağın sonunda sol kolda, kayanın içinde, kapı biçiminde, ama tıkalı büyük bir oyuk görülüyor. Bu oyukun gerisinde piramitlere kadar giden bir yol olduğunu söylüyorlar; sağ kolda, kuyunun öteki yanında birinciye benzer ve yine tıkalı bir oyuk da-

ha var; bunun da Kızıldeniz kıyısındaki Süveys'e kadar açıldığını belirtiyorlar. Ben bu söylenenlerin ikisine de inanmadım. Sağ tarafa, bu ikinci oyukta doğru dönünce birinci katın veya kuyunun dibini oluşturan bir meydana çıkılıyor; bu meydan, görünen kısmıyla en ve boy bakımından eşit olduğu kuyunun ağzına dik açı oluşturuyor; görünen kısmı diyorum, çünkü daha sonra sağ tarafta

37 Kaleyi kuran Salaheddin Ey-yubi döneminde kazılan bu kuyu da Yusuf'a [Hz. Yusuf] mal edilmiştir.

38 Bu deymi “Paşa'nın çavuşu” diye okumak gerek. Çavuşlar için, bkz. birinci bölümde dipnot 26.

ikinci katın veya kuyunun bulunduğu yere doğru kayanın altından devam ediyor; bu ikinci kuyu birinciye göre daha dar, ama daha derin; bu ikinci kuyunun üst tarafında, az önce söz ettiğim meydanın kayanın altına doğru uzanan bölümünde, öküzler bulunuyor; bunlar, dolapların yardımıyla bu dar kuyudan bol miktarda su çekiyorlar; çekilen su bir kanala dökülüyor, bu kanal da ilk kuyunun zeminindeki meydanın bir ucunda bulunan sarnıca ulaşıyor. Bu sarnıçtan da, en yukarıdaki öküzlerin biteviye döndürdükleri dolapların aracılığıyla yukarıya çekilen halata bağlı küçük kovalarla aynı anda yukarı taşınıyor, sonra suyollarıyla kalenin farklı yerlerine dağıtılıyor. Birçok basamaklı bir merdivenle bu son kata veya kuyunun da dibine kadar inilebiliyor; birkaç kişi bu merdivenden aşağı indi, ama çok çamur var. Bu kuyunun en inanılmaz yanı, kayanın içine mucizevi bir derinlik ve genişlikte oyulmuş olması ve bu kuyunun suyunun aslında bir pınardan gelmesi. Tüm Mısır'da bundan ve daha yukarıda söz ettiğim Matariye'dekinden başka bir kaynak olduğunu bilen kimse yok. Frenklerin çoğu, hatta hemen hepsi Yusuf kuyusunun suyunun Nil'den geldiğini, Nil nehri kıyısındaki eski Kahire'den kaleye kadar uzanan güzel sukemeriyle taşındığını sanıyor. Ama kaledeki birçok kişiden aldığımız bilgiye göre, sukemeriyle gelen su sadece paşanın atları için kullanılıyor (gerçekten de doğrudan paşanın dairelerine, ahırlara yakın bir yere bağlanıyor) ve yeniçeri kışlasının bulunduğu yerdeki Yusuf kuyusuna hiç karışmıyor. Ayrıca, Yusuf kuyusunun suyu tatlı ve lezzeti de Nil suyundan ve kuyuların çoğundaki sudan farklı. Kalenin içinde epey tahrip olmuş durumdaki Yusuf sahnı hâlâ görülebiliyor; Teb taşından yapılmış otuz güzel ve kalın sütunu var; tavanda da bol miktarda sarı ve mavi mozaik göze çarpıyor. Oranın oldukça yakınında, ilkinden daha da harap halde Kâhya Yusuf'un salonu bulunuyor; burada Yusuf sahnındakileri andıran on veya on iki sütun ayakta kalmış; Mısır'ın eskilerinden kalmış güzel her şeyin Yusuf'a, çirkin ve iğrenç her şeyin de Firaun'a mal edildiğini unutmamak gerek. Bu kalenin içinde iyi inşa edilmiş, tavanı birçok yerde hâlâ altın kaplı ve mozaik resimlerle süslenmiş eski ve büyük bir salon daha var; her yıl Mekke'ye gönderilen kaftanının nakış işleri bu salonda yapılıyor; daha sonra üst taraflarda birçok tıraş bulunuyor; buradan bakıldığında, yeni Kahire kentinin tamamı, eski Kahire, Bulak ve

çok daha uzakta çöller gözler önüne seriliyor. Bu kaledeki hapisane hâlâ ayakta; Yusuf'un hapsedildiği ve kralın fırıncısıyla sakisinin gördüğü rüyaları yorumladığı zindanın burası olduğu söyleniyor; ama Yusuf'un anısı dışında kayda değer bir yanı yok; birkaç karanlık, pis kokulu ve iğrenç yoldan oluşan, dışarıdan görebildiğim kadarıyla hücreli zindanlar gibi yapılmış bir hapisane ve orada hapis yatmış birkaç kişi içinin daha da kötü olduğunu ve mahkûmlara çok kötü davranıldığını, bu nedenle bakmaya değmeyeceğini, oraya düşenlerin çok bahtsız olduklarını, çünkü içeriye giren mahkûmun ayaklarına pranga vurulduğunu ve gövdesinin de duvara tutturulmuş kalın bir zincire bağlandığını, kış üstü yere oturmak zorunda kaldığını anlattılar; daha sonra bu zindanın gardiyanlarının gözlerine kestirdiklerine göre on, yirmi kuruş istediklerini, eğer vermezse kışının altına kovalarca su boşalttuklarını ve kötü muamele görmemek için onlara para verirse ertesi gün başka gardiyanların gelip para istediklerini, onlara da vermezse yine aynı muameleye maruz kaldığını ve bu zindanın sefaletin şahikası olduğunu söylediler. İnsanlar, özellikle de Hristiyanlar ve Yahudiler çok sudan nedenlerle, borcunu ödemediği veya birine vurduğu için buraya atılıyor; yeniçeri ağası kalede oturuyor ve oraya kumanda ediyor; kaleden çıkınca, sadece aradaki bir surla kaleden ayrılan paşanın dairesini de görmek gerek; sanırım burası eskiden tek bir kaleymiş, ama Türkler ayırmışlar ve paşanın dairesine paşanın sarayı, geri kalanına da kale adını vermişler. Paşanın dairesini veya sarayını görmek gerek; hem burası hem de paşanın kiaya'sının dairesi³⁹ çok güzel; bu yerlerin hepsinin manzarası çok güzel, çünkü oradan bakıldığında tüm Kahire, eski Kahire, Bulak, çöller ve tüm çevre rahatça görülebiliyor. Paşanın dairesinde büyük Divan salonu var; burası çok uzun bir salon, ama tavanı biraz basık; bu salonda yukarıda, duvar boyunca sıralanmış, her biri birer parmak kalınlığında, hepsi birbirine bitleştirilmiş on tahta kalkan var; hepsinin birden içinden yaklaşık beş ayak

boyunda, ucunda rahat rahat bir ayak gelen uzun bir demir bulunan uzun bir mızrak geçiyor; bu demir, kalkanların hepsini delip geçiyor ve kırk parmak kadar da dışarı taşıyor. Rivayete göre, bu mızrağı Sultan Murad atmış ve on kalkanı birden delmiş, sonra da Mısırlılara gücünü

39 Kâhya veya kethüda. Burada, paşanın kethüdası söz konusudur; kethüda haftada dört kez toplanan ve askeri ve dini ileri gelenlerden oluşan Divan'a başkanlık etmekle görevlidir.

göstermek için, hâlâ bugün görüldüğü halde duran mızrakla birlikte Kahire'ye göndermiş; bunlar bir mucize gibi korunuyor ve üzerlerine de bir ağ örtülmüş. Sultan Murad gerçekten de devrinin en güçlü adamıydı ve bunun birçok yerde izleri görülüyor. Paşanın dairesinde Kara Meydan adında çok geniş bir avlu veya meydan var; bunun ucunda paşanın ahırları bulunuyor; Bulak yakınlarından gelip paşanın atları için kullanılan Nil suyunu taşıyan sukmeri buraya bağlanıyor. Bu kale büyükçe bir kent gibi ve gerek sağlamlığı gerekse içindeki görkemli binalar, gerek güzel manzarası gerekse havasının iyiliği bakımından dünyada bundan güzelini görmedim; firavunlara ve onu inşa ettiren Ptolemaios'lara layık ve piramitlerin ihtişamıyla uyumlu bir eser olduğunu da söylemeliyim: Bu kalenin dışarıdan görüntüsü de çok güzel, ama özellikle Babel Carafı⁴⁰ adını verdikleri ve dördü de Rumeyla'ya açılan kapıların tarafından seyrine doyum olmuyor: O yandan bakıldığında, kalenin, yerden iki adam boyu dışarı çıkmış kayaların üzerine inşa edilmiş çok yüksek ve çok güçlü surları görülüyor. Bu surlar sapasağlam ayakta ve yepyeni duruyorlar: Hemen yakında, dört kapının ilkinden kaleye uzak olmayan dördüncüsünün ardına kadar uzanan güzel bir mezarlık bulunuyor. Aşıklar çeşmesi kentin içinde; burası yekpare siyah mermerden yapılmış büyük bir havuz, daha doğrusu oval biçimli bir tekne; altı ayak boyunda ve yaklaşık üç ayak yüksekliğinde; etrafına gayet güzel biçimde birçok önemli kişinin resimleri ve hiyeroglifler oyulmuş. Yöre sakinleri bu Aşıklar çeşmesi hakkında bir sürü masal anlatıyor, hatta eskiden burada kurban törenleri yapıldığını söylüyorlar. Buraya uzak olmayan bir yerde, Calaat el Kabh,⁴¹ yani alçaklık kalesi adı verilen büyük bir saray var; burası eskiden iyi inşa edilmiş olsa gerek, ama şimdi yıkık durumda, hâlâ birçok güzel sütun mevcut. Sultan Selim'in Kahire'yi aldıktan sonra bu sarayda kaldığı söyleniyor. Bu saray hakkında çok daha eskilere dayanan başka hikâyeler de anlatılıyor. Aşıklar bahçesi oraya birkaç adım uzaklıkta; Mağribiler burası hakkında Diodorus Siculus'un [Diodoroso Sikellotes] Mısır'ın ikinci kralı hakkında naklettiği hikâyeyi anlatıyorlar; bu kralın bir gün gözleri kör olmuş ve kâhin ona, kocasından başka bir

40 Kalenin güneydoğusunda uzanan büyük mezarlığın adı Karafa'dır. Rumeyla meydanından Karafa mezarlığına doğru açılan kapıların (Babülkarafa) adı da buradan gelir.

41 Kalenin batısında, Tulunogulları Camii'ne komşu semtin adı el-Kebş'di ve bin yıl önce Nil kıyısında olduğu için kentin sayfiyesini oluşturuyordu. Bugün nehre bir kilometre uzaktadır.

erkek tanımamış bir kadının idrarıyla yüzünü yıkamazsa gözlerine yeniden kavuşamayacağını söylemiş. O zaman kendi karısının idrarıyla yüzünü yıkamış, sonra birçok kadını daha denemiş, ama gözleri açılmamış. En sonunda, bu bahçeye bakan bahçıvanın karısının idrarıyla yüzünü yıkayınca yeniden görmeye başlamış. O da bu kadınla evlenmiş ve zina yaptıkları anlaşılan diğer tüm kadınları da yaktırmış.

KAHİRE SARAYLARI, SOKAKLARI VE PAZARLARI

Yukarıda belirttiğim tüm yerleri gördükten sonra, güzel camileri ve sarayları görmek için kentte dolaşmaktan başka yapılacak bir şey kalmıyor; eğer bir fırsatını bulup da, en güzelleri olan bey saraylarına girilebilirse, orada güzel dairelerle, baştan aşağı mermer kaplı büyük salonlarla, suları nı yukarılara fışkırtan şadırvanlarla ve altın varaklar ve mavi mozaiklerle bezenmiş tavanlarla karşılaşılır. Güzel bahçeler de göze çarpar. Evlerin cephe-lerine gelince, hiçbiri güzel değildir ve daha önce de söylediğim gibi, en güzel evler bile dışarıdan bakıldığında kerpiçtenmiş gibi gözüktür. Tüm kilit-leri ve anahtarları tahtadandır, kent kapıları da dahil olmak üzere demir kullanmazlar; bu yüzden hepsi anahtar bile kullanmadan kolaylıkla açılabilir. Bu anahtarlar, üzerlerinde *archal*'dan⁴² küçük uçlar bulunan tahta parçalarıdır; üzerlerindeki bu uçlar kilidin içindeki diğer küçük pirinç uçlarını kaldırırlar ve anahtardaki uçların onları çıkarttıkları küçük yuvalara otururlar, kapı da açılır. Ama anahtar olmasa da, parmağınızın ucuna bir parça macun koyarsanız aynı sonucu elde edebilirsiniz. Kahire'de çok güzel sokaklar var; Pazar sokağı çok uzun ve geniş; burada pazartesi ve perşembe günleri pazar kuruluyor. Bu sokak boyunca her zaman, ama özellikle de pazar kurulduğu günler öyle inanılmaz bir kalabalık oluyor ki insan neredeyse adım atacak yer bulunamıyor. Bu sokakta her türlü şey satılıyor: Bu büyük sokağın ucunda çok kısa, ama oldukça geniş bir sokak daha var; iki yanında sıralanmış dükkanlar değerli mallarla dolu; burasının adı Han Kalil, yani Küçük Han;⁴³ bu kısa sokağın ucunda da içinde çok büyük bir meydan [avlu] bulunan ve binaları epey yüksek bir han var. Kadın, kız, erkek ve oğlan beyaz köleler burada satılıyor; biraz ileride her iki cinsten çok sayıda siyah kölenin

42 Pirinç tel.

43 Yanlış etimoloji. Doğru kelime kalil (küçük) değil, Halil'dir.

satıldığı bir başka han var; Han Halil'in yanında, pazar kurulduğu günler yani pazartesi ve perşembe günleri isteyenlere satılmak üzere kölelerin duvar boyunca dizildiği küçük bir sokak var; her geçen onlara istediği gibi dokunabiliyor ve bir kusurları var mı yok mu anlamak için at alır gibi muayene edebiliyor; Han Halil'in hemen yakınında deliler için bir hastane ve cami bulunuyor; köleler kalın zincirlerle bağlılar ve namaz vakitlerinde böyle zincirlenmiş halde camiye götürülüyorlar. Bu cami, kapılarının önünden geçerken görebildiğim kadarıyla kentteki en geniş camilerden biri; tüm bu zavallı hastaların kabul edildiği, beslendiği ve bakıldığı hastanenin adı Morestan [Maristan]. Halı dokuyanların çalışmasını izlemek de bence çok ilginç bir şey; çünkü Kahire'de çok miktarda güzel halı dokunur; bunlar İstanbul'a ve Hristiyan ülkelere gönderilir ve Türkiye halıları diye bilinirler. Aralarında birçok küçük erkek çocuğun da olduğu çok sayıda insan bu işle uğraşır, ama hepsi de işlerini öyle bir hız ve hünerle yaparlar ki insan gözlerine inanamaz; tezgâh önlerinde durur ve sol elleriyle çeşitli renklerde yün çilelerinin uçlarını tutar ve her birini kendi yerine yerleştirirler; sağ ellerinde bir bıçak vardır; her düğümde bununla dokunup yün ipliği keserler. Ustabaşı zaman zaman elinde bir örnekle yanlarına gelir ve örneğe bakarak sanki bir kitaptan okur gibi, üstelik bir kitabın okunabileceğinden daha hızlı bir şekilde şu renkten şu kadar düğüm lazım, öbür renkten şu kadar düğüm lazım diyerek ve benzer şeyler söyleyerek yapacaklarını bildirir. O, örneğe bakıp yapılacakları söylemek konusunda ne kadar hızlıysa, öbürlerinin elleri de halıyı dokumakta bu hızın gerisinde kalmaz.

CİVCİVLERİ YUMURTADAN ÇIKARMA FIRINLARI

Buraya kadar naklettiklerim, her gün görülebilecek şeyler ve bu ülkeye seyahat eden herkes canı istediği zaman, rahatça bunları görebilir. Ama ara sıra ve belli günlerde tesadüf edilen ve yılın belirli bir zamanında veya mevsiminde görülebilen birçok başka ilginç şey de var. Burada her iki türden gördüklerimi vuku buldukları ve benim de onları gördüğüm zamanlara göre sıraya sokarak anlatacağım. Kahire'de gördüğüm bu olağanüstü şeylerden ilki, civcivleri suni olarak yumurtadan çıkartma biçimidir; tavuklar kuluçkaya yatmadan yumurtadan civciv çıkartıldığını ve bu civcivlerin

tenekeyle ölçülerek satıldığını söylemek kulağa bir masal gibi gelebilir; oysa bu söylediklerimin ikisi de gerçektir. Bunu başarmak için, yumurtaları fırınların içine koyup, çok uygun bir sıcaklığa gelinceye kadar ısıtıyorlar, bu sıcaklık doğanın gerektirdiğine o kadar yakın ki civcivler büyüyor ve orada yumurtadan çıkıyorlar. Bu fırınlar alçak bir yerde, neredeyse yerin altında; topraktan yapılmışlar ve içleri yuvarlak ve söz konusu fırınların ocakları üstlerine yumurtalar yerleştirilebilsin diye tamamen kütük ve tüyle kaplanmış. Her bir yanda iki sıra veya kat halinde dizilmiş altışar adet olmak üzere toplam bir düzine fırın var; her yanda iki kat ve her katta üç fırın olmak üzere düzenlenmişler. Bu iki tarafın arasından hem çalışanların (hepsi Kıpti) hem de onları görmeye gidenlerin kullandığı bir yol geçiyor. Bu fırınları şubat ayının ortasına doğru ısıtmaya başlıyorlar ve dört ay boyunca bu işi sürdürüyorlar. Sadece öküz veya deve tezeklerinin ve benzer yakacakların sıcak küllerini kullanarak çok ılık bir ısıda tutuyorlar; külleri her fırının girişine koyup her gün sımsıcak yeni küllerle değiştiriyorlar. Bunu on gün boyunca yaptıktan sonra, yumurtaları fırınların içindeki kütüklerin üstüne daire biçiminde yerleştiriyorlar. Her fırının içine sayıları sekiz bini bulan yumurta koyuyorlar. Bu yumurtalar orada on iki gün kaldıktan sonra civcivler kabuklarını kırıp yumurtadan çıkıyorlar; yani fırınları ısıtmaya başlamaları ile yumurtaların fırında kaldıkları sürenin toplamı yirmi iki günü buluyor. Bu civcivlerin kiminin başını göstermeye başlaması, kiminin gövdesinin geri kalanını kırık yumurtadan dışarı çıkarması, kiminin de tamamen çıkıp diğer yumurtaların üzerinde koşuşturması seyri çok hoş bir manzara oluşturuyor. Orada kısacık bir süre bile kalsanız birçok civcivin yumurtadan çıkmasını izleyebiliyorsunuz. Daha sonra yumurtalarından çıkmış civcivleri toplayıp dipleri çıkarılmış tenekelere tepeleme dolduruyorlar, sonra tenekeleleri kaldırıyorlar ve bu ölçüyle ayrılmış miktarlar halinde isteyenlere satıyorlar; bunun ardından da kazancı fırıncıbaşı ile aralarında taksim ediyorlar. Bu işi gördükleri dört ay boyunca bu şekilde üç yüz bin kuluçkalık yumurta yerleştiriyorlar, ama hepsinden sonuç alamıyorlar; ağzının tadına en düşkün olanlar bu piliçlerin kuluçkadan çıkmış olanlar kadar lezzetli olmadıklarını düşünüyorlar, ama arada az bir fark var veya o da doğanın çok yakından taklit edilmesinden ötürü insan hayalinin fark bulmak istemesinden

kaynaklanıyor. Birçokları iklimin sıcaklığından ötürü bunun sadece Mısır'da yapılabileceği kanaatinde, ama Floransa grandükü bu adamlardan birini yanına getirtmiş ve aynı işlemi Mısır'da olduğu gibi yaptırtmış; ayrıca bana bunun Polonya'da da yapıldığını söylediler. Toprak altında, içeri hiç hava girmeyen bir yer ayarlanması yeterli olur, ama işin asıl güç tarafı, tam gereken derecede, ılık bir hararet sağlanmasıdır; çünkü o derecenin biraz altında veya biraz üstünde hiçbir sonuç alınamaz.

ÖLÜLERİN DIRİLDİĞİ MEZARLIK

Halkların arasında boşinançların ne kadar yaygın olduğunu görmek insana tuhaf geliyor ve hiçbir ülke bunların dışında kaldığını iddia edemez; sadece bu tarz inançlar bazı yerlerde daha çok bazı yerlerde daha azdır: Ama asıl şaşırtıcı olan, kimsenin bu konularda gözünün açılmasını istememesidir ve eğer biri çıkıp hatayı keşfederse, kötü kişi olur. Biraz sonra anlatacağım gibi, Mısırlılar da tanıdığım diğer halklar kadar boşinanç sahibi ve şimdilik bunun bir örneğini nakletmekle yetineceğim. Eski Kahire yakınında, nehrin kıyısında birçok cesedin gömülü olduğu büyük bir mezarlık var: Kahire'nin Kıpti veya Rum, Türk veya Mağribi tüm sakinleri, eski takvime göre çarşamba, perşembe ve kutsal cuma günleri bu mezarlıkta ölümlerin dirildiğine inanıyorlar; bunu ölümlerin mezarlıkta dolaşması manasında söylemiyorlar, ama bu üç gün boyunca kemiklerin topraktan çıktığını, bu üç gün geçtikten sonra da yeniden toprağın altına girdiklerini ileri sürüyorlar.⁴⁴ Ben Rumların ve eski takvimi takip eden diğer Hıristiyanların kutsal cuma günü, bu iddiaların bir mesnedi olup olmadığını görmek için bu mezarlığa gittim ve mezarlığın bir panayır yeri gibi kalabalık olduğunu görünce afalladım, çünkü Kahire'de büyük küçük oraya gitmeyen kimse yok; Türkler ise önde sancaklarıyla bir alay halinde giderler, çünkü orada bir şeyhleri gömülüdür ve her yıl onun da kemiklerinin diğerleri gibi topraktan dışarı çıktığını söylerler; büyük bir dini bağlılık içinde oraya dualar okumaya giderler. Mezarlığa vardığımda sağda solda birkaç kafatası ve kemik gördüm; herkes bana bunların topraktan yeni çıktığını söylüyor-

44 Bu gösteri, Matariye'deki Maryem Ana evi ve Büyük Ehiram'la birlikte, o dönemde Kahire'yi ziyaret eden Avrupalı seyyahın mutlaka görülmesi gereken "üç yıldız"ını oluşturur. 1606'da Johann Wild, 1697'de Antoine Morison da bu olaydan söz etmiştir.

du; bu inançta öyle ısrarlılar ki onları vazgeçirmek imkânsız; çünkü diğerlerinden daha zeki görünen bazı kimselerle konuştum, onlar da bunun

45 Avrupalıların dervişlere tak-
tıkları isim. Daha ileriki böl-
ümlere bakınız.

46 Mısır'ın yıllık geliri üzerin-
den, yerel harcamalar kesildik-
ten sonra artan ve İstanbul'a
gönderilen para söz konusu.
Dolayısıyla burada "Hazine" te-
rimini 1200 keseye eşit (bkz. dip-
not 4) bir ölçü birimi olarak de-
ğil, asıl anlamı olan Hazine
şeklinde, yıllık Mısır "hazine-
si"ni ifade etmek için kullanıl-
mıştır. Aynı şekilde, 600.000
Venedik dukası o dönemdeki
resmi kura göre 1.260.000 ku-
ruş ediyordu ve aynı dönemde
Mısır vergisinin de yaklaşık 300
ilâ 400.000 kuruş tuttuğu bi-
linmektedir. Dolayısıyla burada
Thévenot'un verdiği rakamlar-
a ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

47 Beylerbeyinin hemen ardın-
dan gelen unvan. Sancakbeyi
aynı zamanda bir sancaktan
toplanan sipahilere de kuman-
da eder.

48 Tören vesilesiyle değerli
kaftanlar armağan etme âdeti,
doğu saraylarında çok eskilere
dayanır; Marco Polo Çin sara-
yında da var olan bu âdeti
uzun uzun anlatmıştır.

49 Sarrafbaşı'nın görevi vergi
tahsildarlarının getidikleri pa-
ranın altın ve gümüş ayarını
denetlemek ve bu konuda te-
minat vermektir.

50 Herhalde paşanın hususi
sarrafı ve bankeri söz konusu-
dur. Sarraflar Mısır'da bir lon-
ca oluşturuyorlardı ve mülte-
zimler de onların arasından
seçiliyordu. Çoğunlukla Yahu-
di oluyorlardı.

doğru olduğunu kesin bir dille ifade ettiler; toprağın
oyuk olmadığı bir yerde durup bir noktaya bakarken baş-
ka bir taraftan iki adım yanınızda kemiklerin topraktan
dışarı çıktığını belirttiler. Ben, ortada görülen kemiklerin
birkaç *santon*⁴⁵ tarafından gizlice getirilip bırakıldığından
hiç kuşkuym olmadığı için, kemiklerin gözümün önünde
topraktan çıkmalarını istiyordum; bu konuda konuştu-
ğum kişilerle biraz şakalaşmaya niyetlendim, ama onla-
rın da ötekiler gibi bu yanılgı içinde olduklarını görünce,
kötü bir muameleye maruz kalırsın korkusuyla dilimi
tuttum. Yine de bana öyle geliyor ki bu çılgınlık da Rum-
ların yaşadığı bölgede bulunan ve Meryem Ana'nın yılda
bir gün görüldüğünün iddia edildiği Kıpti rahibelerin
manastırındaki kuyu ile aynı sınıfa sokulabilir. Kahire'ye
üç günlük yoldaki *Gemiane*, yani iki kilise adı verilen ki-
lisenin kubbesinde de Kıptiler azizleri gördüklerini sa-
nırlar ve bu nedenle buraya ayrı bir hürmet gösterirler.

HAZİNE ATLI GEÇİDİ

II Haziran Pazartesi, padişahın hazinesi kaleden
indi. Bu hazine altı yüz bin Venedik dukası, yani yüz el-
li bin kuruş tutarında; Mısır paşası bu parayı⁴⁶ her yıl ka-
labalık bir muhafız birliği eşliğinde, bir sancakbeyi⁴⁷ ile
İstanbul'a, padişaha gönderir. Bu Hazine kaleden indi
ve sabah saat sekizde Kahire'den büyük bir şatafatla ve
atlı tören alayıyla geçirildi. En önde tüm sancaklardan
güzел atlara binmiş birçok kişi vardı; onların ardından
paşadan aldıkları kaftanları⁴⁸ giymiş sarraf başı⁴⁹ ve paşa-
nın sarrafı⁵⁰ geliyorlardı; peşlerinde hepsi paşadan aldık-
ları kaftanları giymiş sekiz Divan kâtibi ve Divan'ın di-
ğer görevlileri vardı; onları koca sarıklarıyla çavuşlar izli-

yordu;⁵¹ bunların ardı sıra sancakbeyinin adamlarının geri kalanı ilerliyor, arkalarında da hazinenin yüklendiği otuz katır çevrelerinde yayan giden yeniçerilerle birlikte geliyordu; biraz daha geriden omuzlarında alaybozan tüfekleri, bellerinde palalarıyla ikiyeşerli sıra yapmış iki bin yeniçeri yürüyordu; peşlerinden hazineye İstanbul'a kadar refakat etmekle görevlendirilmiş sancakbeyi ilerliyordu; başında çavuş sarığı ve sırtında da paşanın verdiği bir kaftan vardı; ardından ellerinde sancaklarla geçen birçok atlı geliyordu; bu sancaklardan biri bir sopanın ucuna bağlanmış birçok büyük yün yumağından oluşmuştu, sonra çoğu Mağribilerden oluşan, kimileri zurna, kimileri davul, kimileri kudüm çalan, ellerindeki boruları üfleyen bir kalabalık ilerliyordu; en geride de seyahate çıkan sancakbeyinin iyi görümlü birçok gençten oluşan hane halkı vardı. Bu atlı alayda iki yüzden fazla at vardı, ama en güzel yanı çok düzenli bir şekilde yürümeleriydi, çünkü hiç gürültü yapmadan ve hiç telaş etmeden ikiyeşerli sıralar halinde ilerliyorlardı; öyle ki onları rahat rahat sayabiliyordunuz; hepsi de çok güzel atlara binmişler, kimileri oklar, kimileri alaybozanlar, mızraklar ve benzer silahlar kuşanmışlardı. Bâbınasr'dan, yani zafer kapısından dışarı çıktılar ve bir ferah uzaklıkta bir yere ordugâh kurdular ve orada on beş gün kaldıktan sonra İstanbul'a doğru yola koyuldular.

TÜRKLERİN KARNAVALI

Bin altı yüz elli yedi yılının 12 Haziran Salı akşamı Türklerin karnavalı, başka bir deyişle Ramazan'ın başlangıç merasimi yapıldı. Saçma sapan bir şey olsa bile, yine de en azından bir kereliğine görülmeye değer. Bu geçit alayına Leyletül-kuvve, yani Kuvvet Gecesi denir, çünkü Müslümanlar Kuran'ın Gök'ten o gece inmeye başladığına inanırlar. Gece olur olmaz sokaklarda, özellikle de şenlik alayının geçtiği Pazar sokağında lambalar yakılır: Burası çok uzun, geniş ve dümdüz bir sokaktır; sağına soluna sayısız ip gerilmiş, üzerlerindeki demir halkalara da birçok kandil asılmıştır; ayrıca içleri kandil dolu sepetler de asılıdır; her on adımda bir bu halkalardan bulunur ve hepsinde en az otuzar kandil vardır; bunların hepsi bir hizada art arda sı-

51 Bkz. birinci bölümde dipnot 26. 1524 tarihli Mısır hükümetinin düzenleniş kanununa göre kurulmuş "Mısır Divanı'nın çavuşlar bölümü"nü elemanları Memlûklar arasından seçiliyordu ve birçok önemli vergiyi tahsil etme veya iltizam yoluyla toplama hakkına sahiptiler.

ralandığı için güzel bir görüntü oluşturur ve çok ışık verirler. Bunun dışında da içleri kandille doldurulmuş birçok büyük şekil göze çarpar; minarelerin hepsi de kandillerle süslenmiştir. Sokaklarda, dükkânların önünde, velhasıl her yerde inanılmaz bir kalabalık görülür: Ama bu eğlenceyi seyretmek isteyen Frenkler olanı biteni rahatça görmek ve herhangi bir kötü muameleye maruz kalmamak için, Pazar sokağında tören alayı süresince bir oda tutmalıdırlar. Gece başlarken, dervişler, çavuşlar ve geçit alayına katılan herkes o akşam Ramazan'ın başlayıp başlamadığını kendilerine bildiren kadileşkere giderler.⁵² Ayın görüldüğüne ve dolayısıyla Ramazan'ın o akşam başladığına bu şekilde emin olduktan sonra, bayramlarını kutlamaya şöyle başlarlar; gece saat bir veya ikide, topuzlarla silahlanmış bir miktar yayan derviş ellerinde meşaleler ve yanlarında fenerler taşıyan bir kalabalıkla dans ederek, şarkılar söyleyerek, bağırarak, haykırarak yürürler; ortalarında da bir katıra binmiş şeyh vardır; ona Şeyh el-Arfar, yani Boynuzluların Şeyhi derler; onların arasında çok namlı bir şeyhtir bu; o geçerken halk alkışlar ve tezahürat yapar. Onun ardından develere binmiş, büyük bir gürültü

52 Bkz. Birinci Bölümde dipnot 71. Tüm imparatorlukta iki kadileşker veya kazasker olduğu için, burada daha çok Mısır kadısını onurlandırmak üzere verilmiş bir unvan söz konusudur. Aslında o Kahire kadısıdır ve eyaletin diğer kadıları İstanbul'da ikamet eden Anadolu kazaskeri tarafından atanır. 53 Pazarda satılan malların fiyatlarının ve kalitesinin denetlenmesinden sorumlu memur. Loncalardan ve Kahire pazarına getirilen mallardan vergi alırdı. Mısır'da bu iş iltizam yoluyla çavuşlar bölüğünden bir kişiye verilirdi.

54 Muhtemelen paşanın kethüdası söz konusudur (bkz. dipnot 39). Yeniçeri ortalarının ve çavuşlar bölüğünün kethüdasından ayırt etmek için "sivil" denmiş olsa gerek.

çıkarak davul, kudüm ve her türlü müzik aleti çalan birçok kişi gelir; sonra da panayır kıyafetleri giymiş bazı insanlar gelir; yanlarında fenerli adamlar yürür ve bazıları da uzun sopaların ucunda havai fişek dolu büyük demir halkalar taşırlar; bunlar etrafı uzun süre aydınlattıktan sonra her yana, kalabalığın üstüne doğru sıçrarlar. Bu arada çok sayıda havai fişek atılır. Bunların ardından arkebüzleriyle, hepsi ata binmiş vaziyette beylerin adamları, sonra yine atlı olarak çavuşlar geçer, sonra da alaybozan tüfekleri ve palalarıyla yeniçeriler gelir; onları subaşı, muhtesip,⁵³ sivil kâhya⁵⁴ ve benzer devlet memurları etraflarında yeniçeriler ve fenerliler ile izler: En arkadan da Ramazan'ın gelişini kutlayan neşeli ilahiler okuyarak bir derviş kalabalığı gelir. Şenlik alayı bir araya gelmiş bir sürü keratadan oluşur, ama yine de oldukça eğlencelidir. Herkes geçip gittikten sonra bir süre de kandilleri taş ve sopa atarak kırmakla eğlenirler. Bunun ardından, tüm

Ramazan süresince de olduğu gibi, dükkânlar, özellikle de kandillerle donatılmış kahvehaneler bütün gece açık kalır. Ben bazılarında iki bin kandil saydım. Ve gerek Hristiyan gerek başka dinlerden her türlü insan geceleri de gündüzki kadar emniyet içinde dolaşabilirler. İstanbul'u anlatırken Ramazan'dan yeterince söz etmiştim.

MANSOUL [MAZUL] BİR PAŞANIN ÇIKIŞI

Bin altı yüz elli yedi yılının 30 Haziran'ında paşa maasoul veya mansoul edildi,⁵⁵ yani yönetimden azledildi. Bu iş iki biçimde yapılır; birinci olarak, eyaletteki beyler onu azlederler ve içlerinden geçici olarak onun yerine bakacak bir kaymakam tayin edip padişahın yeni bir paşa isterler; benim devrimde azledilenden önceki paşaya bu usul uygulanmıştı; öteki biçimde ise, İstanbul'dan padişahın gönderdiği bir ulak gelir ve kentin dışında durup Divan'ın toplanmasını ister. Ertesi gün Divan toplanır ve tüm beyler orada hazır bulunur; o zaman ulak Divan'a girer ve getirdiği fermanları paşaya verip, halının paşa tarafındaki bir köşesini kıvrır; bu hareket paşanın azledildiği anlamına gelir. Şimdiki paşa bu usulle azledilmiştir. Aslında mektuplarını Divan toplanmadan önce almış olan beyler paşayı gözaltına alırlar ve bu beylerden, padişahın fermanıyla kaymakam tayin edilmiş olanı yeni paşa gelinceye kadar tüm yönetimi eline alır. Bu arada beyler azledilmiş paşadan kullandığı parayla ilgili tüm hesapları alırlar ve elinde kalmış parayı da müsadere ederler. Günler süren bu işlem sırasında hizmetkârlar eşyayı toplar ve paşanın dairesinde efendilerine ait olmayan ne bulurlarsa, halılara ve diğer benzer şeylere el koyarlar. Paşa hesapları beylere teslim ettikten sonra, idaresi hakkında hesap vermek için İstanbul'a gitmek üzere Kahire'den çıkar; işte o zaman tüm düşmanları ortaya çıkar ve yönetimi sırasında yaptığı tüm haksızlıkları öne çıkararak ona zarar vermek için ellerinden geleni artlarına koymazlar. Kimi zaman padişahın emriyle yolda giderken öldürülür, kimi zaman da İstanbul'a varınca sadrazam yapılır.

55 Mazul (azledilmiş). Thévenot'un naklettiği olaylar İstanbul ve Kahire'de cereyan eden kavgaların ikili yankısını oluşturmaktadır. Nitekim söz edilen birinci azl Mısır hükümetindeki önemli mevkileri ve özellikle de Emir el-Hacc mevkiini, yani Mekke kervanının sorumluluğunu ele geçirmek için iki Memlûk hizbi arasındaki mücadeleyle ilgilidir. Paşanın hiziplerden birinin lehine hakemlik yapma girişimi, öteki hizip tarafından azlettilirmesine yol açmıştı. İkinci azil hadisesi ise, yıllar süren anarşinin ardından 1656 sonunda sadrazamlığa atanan Mehmed Paşa'nın şahsında Köprülü ailesinin İstanbul'da iktidara gelmesinden sonra, eyaletlerin düzene sokulmasıyla ilişkilidir.

Bu nedenle birçok paşa İstanbul'a kadar gitmeyip isyan eder ve etraflarına topladıkları adamlarla Anadolu'da dolaşıp kentleri ve köyleri haraca keser ve en çok da padişahın huzuruna çıkmaktan korktuğunda bu şekilde davranır. Benim zamanımdaki paşa hesapları teslim ettikten sonra, 26 Temmuz sabahı Kahire'den çıktı ve maiyeti şu düzenle geçti. Önce beylerin tüm adamları ikişerli sıralar halinde atla geçtiler; bir beyin hane halkı geçtikten sonra biraz ara veriliyor, sonra bir diğer beyinki geliyordu, hepsi geçinceye kadar bu böyle devam etti. Her beyin olanaklarına göre artan veya eksilen sayılarla, yaklaşık yüz atlıyı bulan her bey hanesinin en arkasında, eyerinin üstüne bir kalkan bağlanmış, güzel koşumlu bir at, yularından elle tutularak yürütülüyordu; kimi beyler böyle iki veya üç at yürütüyorlardı. Bu bey adamlarından sonra, seyahate çıkacakları için gayet iyi silahlanmış paşanın adamlarından bir bölümü geliyordu. Bunların ilk geçen otuz kadarı paşanın sancaklarını taşıyor ve onları ata binmiş vaziyette kale muhafızları izliyordu; bunların ardı sıra çavuşlar, sonra subaşı, sonra da ikişer ikişer tüm beyler geliyor, her beyin önünde yayan iki acemi oğlan gidiyordu; bu athıllardan sonra tepeden tırnağa silahlanmış azaplar⁵⁶ ikişerli sıralar halinde yürüyorlardı; pek çoğu kaplan postlarına bürünmüştü; sonra Mahkeme yeniçerileri⁵⁷ denilen yeniçeriler geliyor, onları da Divan yeniçerileri ve Divan'ın tüm diğer görevlileri izliyordu. Artlarından paşanın peykleri ya da uşakları, sırmalı ve simli serpuşlarıyla, yayan olarak geliyorlardı; sonra acemioğlanlar yine yayan olarak, en nihayet de tamamen altın işlemeli çok güzel bir koşum takımı olan bir ata binmiş paşa geliyordu; başına bir çavuş sarığı takmıştı, ama tuğsuzdu. Peşi sıra tüm adamları ve hizmetkârları birçok boru, davul ve kudüm ve benzer müzik aletleri çalarak ilerliyorlardı. Tüm bu insanlar kentten çıktılar, paşa orada tüm adamlarıyla ordugâh kurup birkaç gün çadırlarda kaldı, sonra yanına iki veya üç yüz kişi alarak İstanbul yoluna koyuldu. O kent yakınında otağında kalırken, Fransızların konsolosu

Mösyö de Bermond onu ziyarete gitti, çünkü paşa onun dostuydu ve biz de ona eşlik ettik. Otağ çok güzeldi ve değeri on bin ekü olarak tahmin ediliyordu; son derece genişti ve etrafı muşambalarla çevriliydi; ortada yeşil muşambadan otağı vardı, iç tarafı da çiçekli halılarla kaplıydı;

56 Azaplar Mısır'da kırsal alanda ve Kahire kentinin surdışı semtlerinde jandarmalık yapan bir kuvvet oluşturuyorlardı.

57 Mahkemede muhafızlık yapan yeniçeriler.

etrafı çevreleyen muşambaların içinde kalmak üzere, otağının arkasında ve yanında haremi için birçok oda ve daire düzenlenmişti. Otağının çevre duvarının etrafında, piştov menzili içinde iki yüzden fazla çadır kuruluydu ve o şekilde düzenlenmişlerdi ki hepsinin girişi, her zaman olduğu gibi, bir gözleri hep efendilerinin kaldığı yerde olsun ve bir saldırı halinde hemen imdadına yetişebilsinler diye, paşanın otağına bakıyordu. Bu kırık alanda çadırlar, özellikle de en tepesinde güneş ışıkları vurduğunda harika bir görünümlü veren yaldızlı kocaman süs topları bulunan paşanın otağı güzel bir manzara oluştuyordu.

MUHAMMED'İN HIRKASININ KALEDEN İNİŞİ VE EMİR EL-HAC'IN ÇIKIŞI

Frenkler, Padişahın her yıl Mekke'ye gönderdiği armağanların hepsine birden, Muhammed'in hırkası adını verirler; bu armağanlar Kahire kalesinde işlenir, çünkü Mekke için hazırlanan işlemeleri ve Medine için de parayı Kahire, Medine için işlemeleri de Şam gönderir. Kervanın Mekke'ye gitme vakti gelince, bu armağanlar büyük bir merasimle kaleden kente, emir el-hac'ın evine taşınır. Mekke'ye giden hacıları götüren kervanın başındaki adama emir el-hac denir. Ben de görmediğim hiçbir şey kalmasın istediğim için, 1657 yılının 21 Temmuz Cumartesi günü yapılan bu geçit resmini izlemeye gittim. Önce tüm beylerin hane halkları, sonra çavuşlar, sonra azaplar, sonra yeniçeriler, sonra da beyler geçtiler; bu beylerden emir el-hac olanı paşadan aldığı kaftanı giymişti; ayrıca bu merasimde hazır bulunmaları gereken daha birçok görevli de oradaydı. Peşleri sıra Divan yeniçerileri geliyor, onları üzerlerine parmak boyunda, eninde ve kalınlığında altın simli kocaman Arapça harfler işlenmiş çok uzun dört parça kırmızı kadife taşıyan adamlar izliyordu; başkaları aynı şekilde işlenmiş kadifeden çok büyük bir kapı perdesi taşıyorlardı; sonra çok güzel koşumlu, üstünde baştan aşağı altın işlemeli büyük bir çadır taşıyan bir deve yürüyordu; çadırın bazı yerlerinde altın sırma ile yapılmış büyük ve iri Arapça harfler vardı; çadırın üstü çan kulesi gibi sivriydi ve ucunda bir, çevresinde dört adet altın yaldızlı süs topu vardı; onun arkasından gelen bir adam çok daha ucuz ve daha küçük kare biçiminde bir çadır taşıyordu; sonra ince şayaktan sekiz parça geçti ve buna bağlı olan ipleri de bir adam taşıyordu. Bütün bunlar Kâbe'yi süslemek için-

di: Sancaklarıyla birçok tören alayı ve davulları ve kudümleriyle dervişler onlara eşlik ediyorlardı; armağan olarak gönderilen bu parçalara el sürebilmek için korkunç bir itiş kakış yaşıyordu, herkes onlara yaklaşılmaya uğraşıyor ve bu mutluluğa erişebilenler çok dindarca bir bağlılık içinde o kutsal yere gidecek iplere varıncaya dek her şeye parmaklarının ucuyla dokunuyorlardı ve kalabalık yüzünden yaklaşamayanlar bir taşın üzerine çıkıp sarkıklarını açıyor ve kumaşın bir uçlarını ellerinde tutup bu kutsal emanetlere doğru fırlatıyor ve daha sonra öpebilecekleri bir şeyi onlara değdirebildikleri için mutlu oluyorlardı. Bu şeylere karşı bizim rölöklere gösterdiğimiz benzer bir hürmet gösteriyorlar (ama bu çılgınlıkları gerçekten kutsal şeylerle karşılaş-tırmamak gerek) ve bunun tek nedeni, onların Kâbe'ye armağan edilecek ve kutsal kabul ettikleri o yeri süsleyecek olmaları. Bütün armağanlar kaleden emir el-haccın evine taşındılar. İki gün sonra, yani 23 Temmuz Pazartesi, emir el-hac dışarıda kamp kurmak ve Mekke seyahatine hazırlanmak üzere kentten çıktı; beylerin hane halklarının, çavuşların ve diğerlerinin izledikleri sıra bakımından diğer geçit törenleriyle aynıydı; tek fark, bey hanelerinin ardından her biri ikişer at tarafından çekilen altı küçük toptu; emir el-hac seyahate çıkarken bu altı topu hep yanında götürür. Ayrıca kimi deveye, kimi bir ata binmiş, hepsi armağan kaftanlar giymiş birçok çocuk da vardı; kimileri emir el-haccın aşçıların, kimileri seyislerin ve diğer görevlilerin oğullarıydı. Bu oğlanlardan ilki kervandaki atları, katırları ve eşekleri nallamak üzere giden nalbantın oğluydu ve bunun nişanesi olarak üzerine küçük, güzel bir tente kurulmuş bir deveye bindirilmişti ve önünde, devenin sırtında bir örs vardı ve elinde tuttuğu koca çekici zaman zaman örs vuruyordu. Sonra emir el-hac için hazırlanmış erzaklarla dolu bir sürü deve geçti; bunları beyler, onların arkasından da emir el-hac izliyordu. On beş dakıka sonra, daha önce başka hiçbir yerde görmediğim kadar kalabalık bir şekilde dervişler veya abdallar geldiler; bazıları dans ediyor, bazıları bin bir oyun ve şaklabanlı yapıyordu ve türlü çeşitli giyinmişlerdi, bizim karnaval sırasındaki maskara alaylarımız gibiydi. Nihayet yukarıda bahsettiğim çadırı taşıyan talihli deve geldi; öteki çullar çaputlar bu çadırın altındaydı; herkes bu bezi öpebilmek, hiç değilse dokunabilmek için korkunç bir biçimde itişiyordu. Bu devenin altın ve ipekten güzel bir koşum takımı vardı ve arkasından yine

çok güzel koşum takımları konmuş, ama hiçbir yük taşımayan bir deve daha geliyordu; öteki yorulduğunda çadırı taşımak üzere bu seyahate götürülüyordu. Bu işi yapmak üzere dört deve besleniyordu; her yıl ikisi kullanılıyor, diğer ikisi ise dinlendiriliyordu. Her yıl dört bir köşeden bu seyahati yapmak için koşup gelen kalabalık inanılmazdır, çünkü bu hac seyahatine beş kervan çıkar; Mısırlıların yanı sıra İstanbul'dan ve diğer civar yerlerden gelenlerden oluşan Kahire kervanı; Suriye'den gitmek isteyenleri götüren Şam kervanı; Kahire'de toplanıp yola çıkan Berberi Fez kentini ve Fas ülkesini temsil eden Mağribi kervanı; İran kervanı ve Hint veya Moğol kervanı. Ama benim kanaatime göre en büyük eziyeti Fez kentinden ve Fas ülkesinden gelenler çekiyordu, çünkü her zaman karadan, büyük çölleri aşarak geliyorlar ve uzun süre çölde kaldıkları bu seyahat bir yıl sürüyor ve katılanların yarısından fazlası yollarda ölüp kalıyor. Bu Kahire kervanı çok büyüktü, çünkü dört bey, bir yeniçeri ağası,⁵⁸ bir bostancıbaşı ve hacca çıkan başka birçok güçlü bey vardı ve hepsi de yanlarında birçok deve götürüyordu. Emir el-hac ise bu seyahati her yıl yapar; kervan başı o olduğu için yanında hem yüklerini taşımak, hem de hayvanı kalmayanlara gerektiğinde satmak veya kiralamak üzere genellikle bin beş yüz deve götürür; çünkü birçok deve yollarda ölür. Sadece kendi hane halkının su ihtiyacını karşılamak üzere beş yüz deve götürüyor ve su bulunan her yerde bu develere taze su yükleniyor. Bu kervanda yüz binden fazla insan ve deve, at, katır, eşek, toplam yüz binden fazla hayvan olduğu rivayet ediliyor. Ama biz Süveyş beyinin seyisinden kervanın sadece sekiz bin deveden oluştuğunu ve on beş bin deve olduğu zaman bu sayının epey fazla sayıldığını öğrendik.

MEKKE KERVANININ BİRQUE'DEN [BİRKET EL-HAC] HAREKETİ VE MEKKE'YE KADAR SEYAHATI

Emir el-hac Kahire'den yola çıktığı gün kentin hemen yakınında çadır kurdu ve birkaç gün sonra da kampını Birket'e taşıdı;⁵⁹ burası Kahire'ye yaklaşık on iki mil uzaklıkta, Süveyş yolu üzerinde büyük bir su birikintisidir ve onun yakınında kamp kurulur. Burası tüm kervanın buluşma noktasıdır; 8 Ağustos Çarşamba günü emir el-

⁵⁸ Burada imparatorlukta tüm yeniçerilerin başkumandanı ve Divan-ı Hümayun üyesi olan yeniçeri ağası söz konusudur.

⁵⁹ Kahire'nin kuzey-kuzeydoğusunda Birket el-Hac.

hac tüm kervanla birlikte oradan yola çıktı, çünkü Kahire kervanının Ramazan başladıktan elli yedi gün sonra hareket etmesi âdetidir; böylece tam zamanında hedefine varır. Gece kurdukları kampın seyri çok hoştur, çünkü çadırlara ve otağlara sayısız kandil asılıdır. Ertesi gün, 9 Ağustos'ta Mağribilerin kervanı da Birket'ten hareket etti; hacca çıkmak isteyen Berberistan sakinlerinin buluşma noktası da orasıdır; onlar Kahire'nin emir el-haccına bağlı olmayan, ayrı bir kervan oluştururlar, çünkü onların kendi kervanbaşları vardır; bu kervan her zaman Kahire kervanından bir gün sonra yola çıkar: Genellikle gece seyahat ederler ve gündüz dinlenirler; başka yerlere giden kervanların hepsi de aynı şekilde yol alır; katlanması çok zor olan sıcağın kınmak için böyle yaparlar; ve Ay ortalığı aydınlatmadığında, kervanın önünden meşaleli adamlar gider. Kervanların hepsinde develer bir sıra oluşturacak şekilde birbirine bağlanır, böylece deveyi sürme zahmetine girmeden kendi haline bırakabilirsiniz. Şimdi, bu seyahate çıkmak isteyecekler için, Kahire'den Mekke'ye kadar kaç menzil olduğunu ve oralarda kaç gün kalındığını, aralarında kaç saatlik yol olduğunu ve hangilerinde tatlı veya acı su bulunduğunu anlatacağım; bu güzergâh bilgilerini, ben Kahire'de iken bu seyahati yapan Tunuslu bir prensten aldım.⁶⁰ Kahire-Birket yolu dört saat çeker, orada tatlı su bulunur. Birket-Misana, veya Sarnıç arası on saat sürer, orada hiç su yoktur. Misana'dan Kalaat Aadgeroud'a,⁶¹ yani Kumullar Kalesi'ne kadar on iki buçuk saat çeker ve orada acı su vardır. Kumullar Kalesi'nden Navatir'e⁶² yedi buçuk saat çeker, hiç su yoktur. Navatir'den Rastagara'ya on saat çeker, hiç su yoktur ve yol kötüdür. Rastagara'dan Kalaat el-Nahhal'a, yani Hurmalar Kalesi'ne on beş saat çeker, orada bir gün kalınır, tatlı su vardır. Nahhal Kalesi'nden⁶³ Abiar Alaina'ya on dört saat çeker, sadece acı su bulunur. Abiar Alaina'dan Sath el-Akabe'ye,⁶⁴ yani Tepe Düzlüğü'ne kadar on beş saat çeker, hiç su yoktur. Sath el Akabe'den Tepe Kalesi'ne (Kızıldeniz kıyısı) kadar on altı saat çeker, orada iki buçuk gün kalınır, yol çok kötüdür, tatlı su bulunur. Akabe Kalesi'nden Dehr el-Himar'a⁶⁵ altı buçuk

60 Daha ileride de bahsi geçecek olan Dom Philippo söz konusudur.

61 Süveyş'in yirmi kilometre kuzeybatısında, bu kente giden yolun üzerinde bulunan Akrud. 62 Natur'un çoğul hali. Sonuncusu bugünkü Süveyş Kanalı'nın yirmi kilometre doğusunda kalan üç burcun her birine verilen ad.

63 Nahl, Kanal ile Akabe arasındaki yolun hemen hemen ortasına düşer. Thévenot'nun Rastagara'sı yerine, geleneksel olarak iki menzilden söz edilir: Vadi Kabab ve Tih.

64 Akabe aynı adı taşıyan körfezin dibindedir. Nahl-Akabe güzergâhında üç menzil vardır.

65 Akabe'nin otuz kilometre güneyinde, körfez kıyısındaki Dehr el-Himar.

saat çeker, hiç su yoktur. Dehr el-Himar, eşek sırtı manasına gelir ve İtalya'da Scarga l'Asino adında bir hanın bulunduğu dağa benzer. Dehr el-Himar'dan Scherafe Benigateie'ye⁶⁶ on dört saat çeker, hiç su yoktur. Eş-Şurafa'dan Magare Şuayip'e,⁶⁷ yani Şuayip Mağarası'na on dört saat çeker, tatlı su bulunur. Orası Medinelilerin memleketidir. Şuayip Mağarası'ndan Eyoun el Kaseb'e⁶⁸ on dört buçuk saat çeker, su tatlıdır. Şuayip'li kızlar burada sürülerini sulamak istemiş, çobanlar da bu engellemeye çalışınca, Musa kızları savunmuş ve su almalarını engellemek isteyenlere karşı korumuştur. Dyun el Kasab'tan Kalaat el Moilah'a⁶⁹ –burası deniz kıyısıdır– on beş saat çeker, orada iki buçuk gün kalınır, tatlı su vardır. Muveyle'den Castel'e⁷⁰ kadar on bir saat çeker, acı su bulunur. El-Daba'dan Kalaat Ezlem'e⁷¹ on beş buçuk saat çeker, acı su bulunur. Kalaat Azlem'den İstanbel antir'e⁷² on dört saat çeker, tatlı su vardır. İstabl-antar'dan Kalaat el Voudge'a,⁷³ yani Surat Kalesi'ne on üç buçuk saat çeker, tatlı su vardır. El-Vech'ten Ekre'ye on altı saat çeker, sadece acı su bulunur. Ekre'den Hank Krue'ya,⁷⁴ yani Körfez'e on iki buçuk saat çeker, hiç su yoktur. Hanak'tan Hhawre'ye⁷⁵ doğru giderken, Mekke arazisine girilir, Havre'ye kadar on üç saat çeker, sadece acı su bulunur. Havre'den Nabte'ye⁷⁶ on beş saat çeker, tatlı su vardır. Nabat'lı Araplar oraya gelirler, "*Eurus ad auroram Nabathaue regna recessit.*" [Eurus, şafak tarafına ve Nabatha krallıklarına doğru çekildi]. Nabat'tan Hazire'ye⁷⁷ on üç buçuk saat çeker, hiç su yoktur. Hüdeyda'dan Yanbouh'a,⁷⁸ yani Pınar'a on dört buçuk saat çeker, orada iki buçuk gün kalınır, tatlı su vardır. Yanbu'dan Soucaife'ye⁷⁹ on üç saat çeker, hiç su yoktur. Sageyfa'dan Bedr Hunein'e, yani Hunein Ayı'na sekiz saat çeker, tatlı su vardır. Hunein, kuyusundan ayı seyrettiren bir adammış. Bedr Hunein'den Sibil el Mouhsin'e, yani Muhsin Yolu'na kadar on dört saat çeker, tatlı su vardır. Sibil el Muhsin'den Rabi'i'ye⁸⁰ on yedi saat çeker, tatlı su vardır. Rabi'h kutsal bir yerdir, yani iyice hazırlanıp her türlü günahattan arınmadan girilmemesi gereken bir yer-

66 Bir önceki menzilin elli beş kilometre güneydoğusundaki eş-Şurafa.

67 Elli kilometre güney-güneydoğuda.

68 Denize yakın bir vaha olan Oyur el-Kasab.

69 Bir garnizonun da bulunduğu Muveyle Kalesi.

70 Güzergâhlarda bu menzil için el-Daba adı verilmektedir.

71 Azlem veya Aznem, kervansaray.

72 İstabl-antar.

73 el-Vech, köy.

74 Hanak.

75 el-Havra, denize yakın bir vaha.

76 Nabat.

77 Hüdeyra.

78 Yanbu; Medine'nin limanı olan büyük köy.

79 Sageyfa.

80 Rabiğ, hacıların kutsal hac kıyafetine büründükleri yer.

dir. İki kutsal yere, Mekke ve Medine'ye de her türlü gınahtan arınmadan adım atmamak gerekir. Rabih'ten Kavvdire'ye⁸¹ on beş saat çeker, hiç su yoktur. Kavvdire'den Bir el Fan'a⁸² on dört saat çeker, tatlı su vardır. Bir Asfan'dan Vadi Fatima'ya on dört saat çeker, tatlı su vardır. Vadi Fatima'dan Mekke'ye altı saat çeker.

MEKKE

Müslümanlar Mekke'ye sadece Muhammed orada doğduğu için değil, asıl önemlisi Kâbe, yani Kare Ev adı verilen mabetten ötürü öyle büyük bir saygı beslerler ki, Müslüman olmayanların oraya ayak basmaya layık olmadıklarını düşünürler, bu nedenle onların birkaç günlük mesafeye bile yaklaşmalarına izin vermezler; eğer bir Hıristiyan veya herhangi bir gayrimüslim bu kutsal topraklarda yakalanırsa yakılır. Bu yüzden ben bu seyahati hiç yapmadım, ama yapan kişilerle zaman zaman görüşmelerim oldu ve orası hakkında bildiklerimi nakletmeye izin verecek bir şeyler öğrendim. Üstelik bilebildiğim kadarıyla şu ana dek hiç kimse bu konuda hakiki bir seyahatname sunmadığı için bunu yapmam gerekir diye düşündüm.⁸³ Mekke, dağların arasında, tamamen taş ve harçla inşa edilmiş eski bir kenttir; bu kentin ortasında bir Kare Ev olan ve etrafı yaklaşmayı engelleyen bir duvarla çevrili Kâbe bulunur; üstü bir kubbe ile örtülü olan asıl bina ile çevre duvarı arasında bir mesafe mevcuttur. İçeride en azın-

dan Mekke'deki diğer sulara göre –bunlar çok acı oldukları için içilemez– suyu içilebilir durumda bir kuyu vardır. Bu evin içinde, kapıdan girince sağ tarafta ve kapıya yakın bir yerde insan kafası büyüklüğünde siyah bir taş [Hacerülesvet] bulunur; bu taşın Gök'ten indiğini ve eskiden beyaz olduğunu, ama insanların işledikleri günahlar yüzünden şimdiki gibi kapkara kesildiğini söylerler. Orada kalınan üç günden birine tesadüf eden cuma günü kuşluk namazından sonra herkes birbirine “Selam” derken bu taşı ilk öpmeyi başaran kişi kutsal sayılır ve herkes onun ayaklarını öpmeye uğraşır; öyle ki, bu kişi başına üşüşen büyük kalabalık yüzünden çoğunlukla oracıkta

81 Muhtemelen el-Kudeyme.

82 Asfan.

83 Portekizli bir Yahudi, Levi della Vida 1565'te bir Kuran nüshasının arkasına şifreli olarak yazılmış küçük bir betimleme bırakmış, bu ancak 1942'de yayımlanmıştır. Asıl önemlisi, Macaristan'da esir edilip altı kez köle olarak satılan Nürenberg'li Johann Wild hacca gitmiş ve 1613'te ayrıntılı bir seyahatname yayımlamıştır. Ama bu seyahatname hiçbir zaman Fransızca'ya çevrilmemiştir.

ölür. Bu kutsal yere yılda sadece dört kez girilir; bunlardan biri de Ramazan ayındadır ve o zaman içerisi gül suyuyla yıkanır. Eğer itibarlı biri içeri girmek isterse, yüz altın sikke karşılığında içeri bırakılır. Bu eve, padişahın ve diğer Müslüman hükümdarların armağan olarak gönderdikleri kumaşlar örtülür; dışarıdan tamamen kumaşla kaplanır ve eskiler, Küçük Bayram veya Kurban Bayramı cuma gününe denk gelirse padişaha gönderilir, o da bunları parçalara ayırıp yeni yaptırılan camilere dağıtır; ama Kurban Bayramı'nın cumaya denk düşmediği yıllarda, oraya hükmeden Sultan Şerif, kumaşın altın sırmalarını çıkarır ve kumaşı küçük parçalara ayırıp pek çok sikke karşılığında kutsal emanet olarak satar. Bu Sultan Şerif Mekke'de hüküm sürer ve oldukça güçlü ve zengindir, hep din iman adına binbir yolunu bulup hacıların parasını sızdırır. Eskiden selefleri hacılara çok büyük paralar ödetiyorlardı, ama bir yıl Mısır sultanlarından birinin karısı hacca gittiğinde [Mekke] sultanı kendinden başka hükümdar tanımadığını söyleyerek ona çok büyük bir tutar ödetti. Bu hanım geri döndüğünde Kahire kentine girmedi ve kocasına haber gönderip, eğer öcünü almazsa kendisini hükümdar saymaması gerektiğini bildirdi. Mısır sultanı derhal güçlü bir orduyla yola koyuldu ve Mekke sultanına saldırıp, meydan okuyup mağlup etti ve hem onun hem de akrabaları olan tüm Mekke şeriflerinin ata ancak yalın ayak binebilecekleri şartını kabul ettirdi; bu kurala bugün bile itaat ederler. Hacılar Mekke'ye geldiklerinde, büyük bir panayır kurulur ve dağa oyulmuş mağaralarda Hindistan'dan getirilmiş bin bir çeşit mal satılır.

MEKKE'YE HACCA GİDENLERİN SEYAHAT SIRASINDA YAPMALARI GEREKEN MERASİMLER

Mekke'ye hacca gidenlerin pek çoğu bunu dinsel bağlılıklarından, bir kısmı ise ticaret yapıp mal satın almak için, bir bölümü de işledikleri büyük bir suçtan ötürü hak ettikleri azaptan kurtulmak için yaparlar; çünkü bu seyahat her şeyi affettirir ve insan ne denli büyük bir suçlu olursa olsun kaçıp da bu seyahati yapmayı başarırsa artık aranmaz ve namuslu bir adam sayılır. Oraya gidenlerin farklı farklı niyetleri olsa bile hepsi gerçek veya sahte büyük bir dindarlık içinde giderler, çünkü yollar boyunca

Kuran'dan ayetler okurlar ve hepsi gücüne göre hayır yapar. Mekke'ye gelmeden iki gün önce, Rabak denilen yerde⁸⁴ herkes çırlıçıplak soyunur ve bedenine sadece edep yerlerini örten bir peştemal sarılıp boyunlarına da bir örtü konur. Duydukları saygı gereğince böyle giyindiklerini ve böylesine kutsal bir toprağı çiğnememek için ayaklarına sandalet giydiklerini söylerler; bu şekilde sekiz gün kalırlar, bu süre zarfında tıraş olmaları, bir şey alıp satmaları, herhangi bir canlıyı, hatta bitleri ve pireleri bile öldürmeleri, uşaklarını paylamaları, kötü bir söz sarf etmeleri yasaktır ve bu yasaklardan herhangi birine uyulmazsa, yoksullara sadaka dağıtmak şarttır. Örneğin sekiz gün geçtikten sonra bir koyun kesip etini yoksullara dağıtırlar. Hasta veya uygunsuz durumda olanlar soyunmaz, onun yerine sadaka dağıtırlar. Mekke'ye varınca, orada üç gün kalıp kutsal yerleri ziyaret ederler, ama bu üç günden birinde her birinin Kâbe'nin etrafını dolaşan oldukça uzun bir yolu bazı duaları okuyarak yedi kez kat etmesi [tavaf etmesi] gerekir. Ama bu dua biçimi oldukça hoştur, çünkü aşağıda bahsedeceğim Tunus prensi Dom Philippo bana Mekke'ye gittiğinde hastalandığını, bu nedenle dini vecibeleri pek yerine getiremediğini, ama başkalarının, özellikle kendisiyle beraber orada bulunan bir kardeşinin bu duaları edişini seyrederken gülmekten kendini alamadığını anlattı. Nasıl yapmak gerektiğini göstermek için bir imam önden gidiyormuş ve herkesin gözleri de aynen taklit etmek için ona dikiliymiş. Önce usul usul dualar mırıldanarak ilerliyor, sonra bazı yerlerde koşup omuzlarını gülünç bir biçimde sağa sola oynatarak sıçıyor, sonra yeniden yavaş yavaş yürümeye başlıyor ve bu şekilde kâh koşup, kâh sıçrayıp, kâh yürüyerek devam ediyorlarmış. Mekke'de üç gün kaldıktan sonra, Kurban Bayramı arifesinde Mina'ya giderler ve Kurban Bayramı'nda her biri gücüne göre koyun keser ve büyük bölümünü yoksullara dağıtırlar ve o gün tıraş olur, giyinir ve sekiz gün önceki görünümlerine bürünürler. Sonra sanırım oraya bir günlük mesafedeki Arafat dağına giderler, ama yolda herkesin kırk iki taş toplaması gerekir, çünkü gittikleri yerde taş bulamazlar. Üç gün de orada kalırlar ve ilk gün bu dağın eteğine gidip namaz kıldıktan sonra dağa yedi taş atarlar; ikinci gün on dört ve üçüncü gün de yirmi bir taş atarlar ve bu taşları o yerde Hz. İbrahim'i baştan

84 Rabiğ, bkz. dipnot 8o.

çıkarmaya çalışan Şeytan'ın başına attıklarını söylerler; İbrahim'in oğlu İsmail'i kurban etmek için bu dağa gittiğine inanırlar ve İshak'ı değil İsmail'i kurban etmek istediğini iddia ederler. Bu dağ hakkında başka eğlenceli masallar da anlatırlar; Âdem ile Havva'nın yeryüzü cennetinden kovulduktan sonra biri dağın bir yamacına tırmanırken diğeri öbür yamaçtan aşağı inerek orada birbirlerini iki yüz yirmi yıl boyunca aradıklarını ve iki yüz yirmi yılın sonunda dağın tepesinde buluştuklarını rivayet ederler. Tüm bu merasimlerin ardından onlarla birlikte dağa gelen Sultan Şerif bazı dualar okur, sonra onları kutsar ve hepsi amin der, böylece iş tamamlanır. Oradan Muhammed'in kabrinin bulunduğu Medine'ye gidilir, ama asıl büyük tören Kâbe'de yapılır. Yine de Hristiyan dünyasında yaşayan pek çok kişi hacca sadece Muhammed'in kabrini görmek üzere gidildiğini sanırsa da, bu bir yanılgıdır. Çünkü pek çok kişi kabri ziyarete gitmez bile. Muhammed'in mezarının duvarları mıkna'tis kaplı bir odada bulunduğu ve demirden yapılmış sandukanın onu her yönden çeken mıkna'tislerin marifetiyle havada durduğu şeklinde zihinlerde yer etmiş uydurmanın ise nereden çıktığını anlamış değilim; çünkü bırakın bunun doğru olmamasını, hiçbir zaman böyle bir şey olmamıştır ve Türklere bundan söz ettiğimde bana epey gülüp alay ettiler; ancak bu tabut demir bir kafes içindedir ve bu konuda çılgınca bir hikâye anlatırlar. Bir seferinde iki Hristiyanın cenazeyi kaçırmayı akıllarına koyduklarını ve bunun için derviş kılığına girdiklerini ve çok düzenli bir şekilde ibadete devam ettikleri için herkesin onları büyük veliler olarak kabul ettiğini söylerler; ama bir gün Muhammed'in naaşının kaçırılmak istendiği yolunda bir söylenti çıkmış, bu haberin nereden geldiği bilinmiyormuş, o zaman vali konuyu istişare etmek üzere tüm dervişleri evinde akşam yemeğine davet etmiş. Toplandıklarında iki Hristiyanın orada olmadıkları görülünce onları aratmışlar ve bulup valinin karşısına çıkarmışlar. Adamlar öyle korkmuşlar ki suçlarını itiraf etmişler ve caminin altından bir tünel kazdıklarını, mezarın bulunduğu odanın tabanını delip cesedi aşağı düşürüp taşımaya niyetlendiklerini anlatmışlar. Bu nedenle, bir daha böyle bir tehlike yaşanmasın diye, sandukanın üstü, altı ve yanları her taraftan demir bir kafes içine alınmış.

KERVANI KARŞILAMAYA GÖNDERİLEN AĞA, KERVANIN GERİ DÖNÜŞÜ VE EMİR EL-HACCIN KAZANCI

Kahire kervanı yola çıktıktan bir buçuk ay sonra, yani Mekke'ye vardığının ve geri dönmeye hazır olduğunun bilindiği sürenin sonunda, yöre sakinlerinin kervandaki akrabalarına ve dostlarına gönderdikleri içecekleri taşımak üzere Kahire'den bir ağa yola çıkar: Herkes kendi gücüne ve dostluk derecesine göre bir şeyler gönderir ve tüm bunlar mühürlenip ki-me aitse ona teslim edilir. Bu ağa bu iş için birçok deve götürür ve o da bu kervanı götürdüğü için bir şeyler kazanır; karşı yönden gelen kervanla yolun ortasında karşılaşır. Kervan bu yıl 13 Kasım Salı günü geri geldi ve Mağribilerin kervanının bir gün önce vardığı Birket'te kamp kurdu. Pek çok kişi aynı gün Kahire'ye döner. Dostları Birket'e kadar onları karşılamaya çıkarlar ve karşılaştıklarında en az beş altı kez öpüşürler, tanışanların hepsi selamlaşır ve aynı şekilde öpüşürler, bu nedenle kentte birkaç gün boyunca sarılıp öpüşen insanlardan veya bu seyahatte ölen yakınlarına ağlayanlardan geçilmez; erkek, kadın, çocuk korkunç jestlerle haykırırlar, çünkü kervandan ilk gördüklerine yakınlarından haber sorarlar. Hacıların Kahire'den başlayan bu seyahatinin gidişi yaklaşık kırk beş gün, dönüşü de bir o kadar sürer ve gittikleri yerde sadece birkaç gün kalırlar, ama her gün az yol alırlar, çünkü böylesine büyük bir kafilenin hızlı yol alması imkânsızdır, çünkü ya yükleri devrilen develeri yeniden yüklemek, ya düşüp ölenlerin yüklerini indirmek, veya ölenleri gömmek ve binbir türlü benzer kaza yüzünden sık sık durmak zorunda kalırlar ve bir deve durduğunda diğer hepsinin onu beklemesi gerekir. Daha önce de söylediğim gibi, sıcaktan sakınmak için geceleri, meşalelerin ışığında yol alırlar. Bu seyahatte çok az su bulurlar, buldukları sular da çok kötüdür: serin içecek hiç yoktur ve herkes yanındaki azığını yer. Ama bu seyahatin en tatsız tarafı, insanın soluğunu kesen ve kısa sürede pek çok kişinin canını alan bazı sıcak rüzgârlardır. Tunus prensi bana, bu rüzgârdan ötürü bir günde yüzlerce kişinin öldüğünü ve aynı şey kendisinin de başına gelecek diye çok korktuğunu anlattı. Sonuçta, bu seyahatte gerek yorgunluktan, gerek susuzluktan, gerekse bu sıcak rüzgârlardan ötürü altı bin kişi ölmüştü. Bu seyahatlerde develerine binmiş Kuran'dan ayetler söyleyerek giderken birdenbire dü-

şüp ölen insanlar görülür. Canlı geri dönenler öyle değişmiş ve zayıflamış olurlar ki zor tanınırlar; yine de her sene dört bir köşeden çok sayıda insan bu seyahate çıkar ve kadınlarla küçük çocukların da bu seyahate katılmadıkları bir sene yoktur. Bu seyahati yapanlara hacı denir ve bununla sadece Kâbe ziyareti kastedilir ve bu hacıların her biri yaşamları boyunca itibar görürler ve onlara çok inanılır. Emir el-hac bu seyahatten çok kazançlı çıkar, çünkü binbir yoldan sağladığı kazançların dışında, ölenlerin malları da ona aittir ve her seyahatte yüz bin kuruştan fazla kazandığı tahmin edilir, ama bu yıl üç yüz binden fazla kazanmıştı, çünkü çok kişi ölmüştü. Bu görevin en güzel yanı, tüm bu seyahat boyunca kervanın mutlak hâkimi olması ve dilediğince adalet dağıtmasıdır.

Biraz önce yaptığım dışında, elime aslına oldukça yakın bir Mekke tasviri geçtiği ve bize bu konudan kesin bir dille söz eden seyyah sayısının çok az olduğunu veya hiç olmadığını düşündüğüm için, bunu da ilk tasvire eklemenin ve ayrı bir bölüm açmanın yerinde olacağı kanısına vardım.

MEKKE VE MEDİNE

Mekke, Kahire'ye otuz yedi günlük yoldadır ve bütün bu yol çölden geçer; Kızıldeniz'e bir günlük mesafede olan Mekke'nin limanının adı Ciddedir; burası limanın iki yanında iki hisarı bulunan küçük bir kenttir ve Türkler Havva'nın orada gömülü olduğunu söylerler: Burası otuz sekiz veya kırk adım uzunluğunda bir kabirdir ve her iki ucundaki birer taş dışındaki hiçbir süsü yoktur.

Mekke aşağı yukarı Marsilya büyüklüğündedir ve ortasında Kâbe veya Beytullah, yani Allah'ın Evi bulunur; Türkler burasının ilk önce Hazreti İbrahim tarafından inşa edildiğini söylerler: Bu evin boyu on beş, eni on bir veya on iki adım, yüksekliği ise beş kulaçtır; kapının eşiği yerden yaklaşık bir adamın eliyle değebileceği yüksekliktedir; bu evin içinin zemini o eşik seviyesine kadar doldurulmuştur; kapı yüksekliği yaklaşık bir buçuk, eni de bir kulaçtır ve eve karşıdan bakarken sol taraftaki köşenin yanındadır. Bu kapı masif gümüşten dir ve iki kanadı vardır; buraya dört tekerin üzerine konmuş bir merdivenle çıkılır, tekerlerden ikisi merdivenin altına, diğer ikisi iki ahşap direğe bağlıdır; merdivenden de tam ortasından bu direklere

dayanır. Beytullah'ın içine girmek istenince, bu tekerler sayesinde merdiven duvara yaklaştırılır.

Bu evin üç sütun üzerinde duran sekizgen çatısı düzdür; insan bedeni kalınlığındaki ve yaklaşık üç buçuk kulaç uzunluğundaki sütunlar sansabır ağacından yapılmıştır; her biri yekparedir; al ve beyaz ipekle kaplanmış ev boyunca aynı hizada dikilmişlerdir; kumaşın üzerinde şu sözler yazılıdır: “La ilaheillallah, Muhammedün Resulullah.”

Kapının bulunduğu köşede, ama öteki cephede Hacerülesvet dedikleri kara taş duvarın içine gömülü durur; bu taşı kutsal sayarlar çünkü İbrahim'in evi inşa ederken bu taşın üzerine çıktığını ve duvarda hiç boşluk kalmaması için istediği gibi yukarı çıkıp aşağı inen bu taşı iskele gibi kullandığını, taşın bu amaçla Cebrail tarafından getirildiğini söylerler.

Bu evin etrafında Türklerin Harem adını verdikleri bir avlu bulunur; söz konusu avlu üç sıra sütunla çevrilidir; bu sütunların üzerinde avlunun iç tarafında kalan kubbeler ve duvarlar bulunur. Müslümanlıkta mevcut dört mezhep, yani Hanefi, Şafi, Maliki ve Hanbeli⁸⁵ mensupları hutbe okunurken bu avlunun dört ayrı bölümünde, yüzleri Beytullah'a dönük olarak dururlar.

Bu ev iki altın kuşakla çevrilir ve bunlardan biri evin altına, öteki ise üstüne doğru bağlanmıştır. Beytullah'ın üzerini örten taraçanın bir kenarından altından, yekpare, bir kulaç uzunluğunda bir oluk çıkar ve taraçada biriken yağmur sularını uzağa akıtmak için ileri doğru çıkma yapar.

Beytullah, dışarıdan, kara ipekten işlemeli bir kumaşla kaplanmış; damaskoyu andıran bu kumaşın yenisi her yıl Kahire'den gönderilir ve masrafı padişah tarafından karşılanır.

Mekke'ye on günlük mesafede, Şam yolu üzerinde, Kızıldeniz'e üç gün uzaklıktaki Medine bulunur; limanının adı Jambo'dur;⁸⁶ burası Cidde ile aynı büyüklük ve şekilde küçük bir kenttir.

Medine'nin büyüklüğü Mekke'nin yarısı kadardır, ama kent kadar büyük bir surdışı semti de vardır. Kentin

85 Bunlar Müslümanlığın mezhepleri değil, Müslümanlığın çoğunlukta mezhebi olan Sünniliğin fıkıh okullarıdır; ibadette farklılıkları olsa da birbirlerine hoşgörüyle yaklaşır. Hanefilik Osmanlıların resmen kabul ettiği okuldur; Malikiler Kuzey Afrika ve Sudan'da bulunurlar; Şafilere Mısır, Kafkasya, Hindistan ve Endonezya'da kalabalıktır; Hanbeliler ise Arabistan yarımadasında bulunurlar, ama azınlıktadırlar.

86 Thévenot bu kente daha önce Yanbu adıyla değinmişti; bkz. dipnot 78.

aşağı yukarı ortasında bulunan caminin bir köşesinde Muhammed'in, İstanbul'daki Türk imparatorlarınıninkiler tarzında örtülmüş kabri bulunur. Bu kabir Türklerin türbe adını verdikleri, kubbeli ve yuvarlak bir binanın içindedir. Binanın ortası kubbeye kadar açıktır ve küçük bir geçitle çepeçevre kuşatılmıştır; galerinin dış duvarlarına gümüş parmaklıklı çok sayıda pencere açılmıştır. İç taraftaki türbe duvarının, kabrin baş tarafına denk düşen kesimi ise çok sayıda değerli taşla bezenmiştir. Ayrıca bu geçitte, söz konusu sandukanın etrafına bağlı duran ve Müslüman krallar tarafından yüzyıllardır gönderilmiş paha biçilmez hazineler bulunur. Sandukanın baş tarafına denk düşen yerde duran ve işaret parmağının yarısı boyunda iki parmak enindeki büyük elmaştan ayrıca söz etmeye değer; bunun üstünde Sultan Ahmed'in oğlu olan Sultan Osman'ın⁸⁷ gönderdiği ve Osmanlı imparatorlarının parmaklarında taşıdıklarının aynısı olan bir elmas göze çarpar. Bu iki elmas eskiden tek parçaymış, ama Sultan Osman onu ikiye kestirtmiş. Biraz daha aşağıda, üzerine çok değerli elmaslar kakılmış altından bir yarım ay durur.

Hacılar, asıl türbenin hiç penceresi olmadığı ve yukarıda da belirtildiği gibi sadece üst tarafı açık olduğu için Muhammed'in kabrini hiç göremezler, ama Medine'de bir süre kalanlar yabancıların yarattığı karmaşa sona erdikten, yani gümüş parmaklıklı pencerelerden bakıp yukarıda söz edilen geçitten ve oradaki hazinelerden başka bir şey görmeyen hacılar çekip gittikten üç dört ay sonra, türbeye girme imkânı bulanlar asıl kabri görebilirler. Bu türbeye girenler sandukanın hiç de birçoklarının yalan yanlış yazdıkları gibi havada asılı durmadığını, üstelik böyle bir şeyin zaten hiç yaşanmadığını, tam tersine sandukanın yerde durduğunu, üstünün de Türk imparatorlarının ve paşalarının mezarları gibi kubbeli olduğunu görürler.

Bu türbenin etrafı kırmızı ve beyaz renklerde, damaskoyu andıran ipekten bir kaplama kumaşıyla örtülüdür; bu kumaş duvarın tamamını, yukarıda söz edilen büyük elmasların bulunduğu yer hariç, kaplar, orada söz konusu elmasların üzerini örtmemesi için iki taraftan kıvrılmıştır. Bu kaplama kumaşının üzerine, altın harflerle çepeçevre şu yazı yazılıdır: "La ilahe illallah Muhammeden Resulullah." Bu örtü veya kaplama kumaşı, her yedi yılda bir Osmanlı imparatorları ta-

87 II. Osman (1618-1622).

rafından yenilenir; ama yedi yıl dolmadan yeni bir imparator tahta çıkarsa, imparatorluğun başına geçer geçmez bu örtüyü de yeniletir.

Bahsi geçen geçide girilen kapı da, geçitten türbeye geçişi sağlayan kapı gibi, gümüştendir.

Alışılmış zamanda, yani Kurban Bayramı'ndan biraz önce sayıları iki yüz bini bulan hacılar Mekke'ye geldikten sonra, bayramdan iki gün önce Mekke'ye yarın fersah uzaklıktaki Mina adında bir yerde yatmaya giderler; ertesi gün, bayram arifesinde oradan yarın fersah uzakta Arafat adında bir başka yere giderler; burası, tam ortasında büyük bir kaya veya yüksekçe bir tepecik bulunan geniş bir düzlüktür; kayanın tepesinde bir minber bulunur; buraya çıkan bir şeyh o düzlükteki kayanın etrafında toplanan kalabalığa vaaz verir.

Müslümanların inancına göre, Âdem ile Havva günah işledikten sonra Allah ceza olarak onları birbirinden ayırmış ve dünyada başıboş dolaşmaya bırakmıştır; yıllar geçtikten sonra biri doğu diğeri batı yamacından tırmanarak bu kayanın tepesinde karşılaşırlar; bir an durup ne yapacaklarını bilemezler; birbirlerini tanımadan önce eskiden olup bitmiş şeyler akıllarından geçer ve Arap dilinde “Biliyorum, Biliyorum” manasına gelen “Araf-araf” sözcükleriyle birbirlerini tanırlar; Arafat adı da buradan gelmektedir. Türkler bu olayın anısına Allah'ın bu yükseltinin iki yanında iki pınar fışkırttığına inanırlar; bugün de görülebilen bu pınarlardan çıkan iki dere-den biri doğuya diğeri de batıya doğru akar.

Hacıların hepsi güneş batmadan yarın saat veya on beş dakika önce bu düzlükte toplanır, ellerini göğse kaldırarak uzun bir dua okurlar ve günahlarını affetmesi için Allah'tan mağfiret dilerler. Allah'ın ilk atalarımızın günahlarını affettiği gibi aynı yerde ve aynı saatte onların günahlarını da affedeceğine inanırlar. Bu dua sona erdikten sonra hacılar yollarda hiç dönüp gerilerine bakmadan koşar adımla oradan ayrılırlar ve bir başka düzlüğün ortasındaki bir köy olan Mina adlı yerde yatmaya giderler. Burada da bir kaya vardır ve İbrahim'in kurbanını bu kayanın üzerinde kesmek istediğini rivayet ederler. Bu kayanın içine bir mağara oyuludur ve Müslümanlar peygamberlerinin sık sık burada namaz kıldığını ileri sürerler; hatta mağaranın tavanında sanki bir insan başının tepesini andıran bir oyuğu göstere-

rek, Muhammed burada namaz kılmak için secdeye vardıktan sonra ayağa kalkarken başıyla mağaranın biraz basık olan tavanına değdiğini ve taşın o noktada sanki balmumundan yapılmış gibi yumuşadığını, baş izinin o zamandan kaldığını söylerler. Burada, bir bölümü bu kaya üzerine kurulu ve bahsi geçen mağarayı da duvarları içine alan bir cami inşa etmişlerdir; bu nedenle burası çok kutsal bir mekândır; ayrıca İbrahim'in kurban yeri olmasından ötürü de kutsal sayılır ve bu olayın anısına, Kurban Bayramı günü geldiğinde hacılar söz konusu düzlükte dört yüz binden fazla koyun kurban ederler ve bu bayramın üçüncü günü öğleye kadar orada kalırlar; sonra herkes Mekke'ye dönmek üzere hareket eder.

Hacılar düzlükten çekildikten sonra, ertesi gün öyle şiddetli bir yağmur boşanır ki insan tufan oluyor sanır ve bu yağmurla oluşan sel suyu kurbanların tüm kanını yıkar ve düzlükte kalan tüm kemikleri önüne katıp götürür; ya bu iş doğal bir biçimde olur ya da insan soyunun düşmanı bu imansızları hatalarında inat ettirmek için bu yağmura yol açar; onlar bu yağmurun Allah'tan geldiğine, bu işaretle kurbanların Allahü Teala'nın hoşuna gittiğinin kanıtlandığına inanırlar. Onlara göre, bu işe, aşırı merak içinde didiklemeden çok tevekkülle tapınmamız gereken ezeli ve ebedi gücünün bir sırrı aracılığıyla Allah izin vermiştir. Her ne olursa olsun, kurban töreni Bayram'ın ilk günü yapıldığına, bu yağmur ancak üçüncü günden sonraki gece yağdığına ve söz konusu bayram her yıl on gün geriye giderek yaklaşık otuz beş yıllık bir süre zarfında bizim güneş yılımızın tamamını kat ettiğine göre, yine de çok dikkat çekici bir olay söz konusudur. Her şeye rağmen, söylendiğine göre, bu yağmur her zaman bayramın üçüncü gününü izleyen gece yağar.

Mekke'ye geri dönen hacılar geldikleri ve geri dönmeleri gereken ülkelerin çok çeşitli olması nedeniyle birçok kervana ayrılırlar. Şam'da toplanmış kervan geri dönüş yolunda Medine'ye uğrar ve yol üstünde olduğu için Muhammed'in kabrini ziyaret eder. Öteki kervanlardan bazıları da oraya gider, ama büyük bir bölümü yukarıda sayılan yerler gibi oraya da gitmek farz olmadığı ve yollarını uzatmak istemedikleri için doğrudan ülkelerine dönerler; Türklerin Muhammed'in kabrini ziyaret etmek için hacca gittiklerini yazanlar bu nedenle çok yanılmaktadırlar. Çünkü bu peygamber ölümü

yaklaştığında müminlere, Mekke'den dönen biri merak duyup da onun kabrini de ziyarete gelirse, bir Fatiha (Kuran'dan bir ayet; bizim Pater Noster'imize benzer) okuyup yoluna devam etmesini buyurmuştur.

HALİÇ'İN AÇILMASI

Mısır'ın bereketi veya kuraklığı Nil'in kabarmasına, az ya da çok taşmasına bağlı olduğundan, nehir iyi kabardığında Mısırlılar büyük eğlenceler düzenlerler ve Haliç'in açılması⁸⁸ onların en büyük bayramlarından biridir; bu nedenle burada konu hakkında bir çift söz edeceğim. Nil nehri genellikle mayıs ayında kabarmaya başlar ve 28 Haziranda, Aziz Petrus yortusu arifesinde, sokaklarda dolaşan çığırkanlar nehrin ne kadar kabardığını haykırırlar. Kentin her girişinde bu çığırkanlardan bulunur; onların da bir başı vardır ve bu yaptıkları iş için onlara da bir şeyler ödenir, çünkü bu bir iltizamdır ve bir çavuş bu iltizamı yıllık belli bir para karşılığı paşadan alır ve çığırkanların başı çavuştan, çığırkanlar da çığırkan başından işi alırlar; kimine şu yöre, kimine bu yöre verilir. Eski Kahire'nin karşısında paşanın evinin bulunduğu küçük bir ada vardır; su bu eve *pic* lere⁸⁹ ve daha alt bazı ölçeklere bölünmüş bir sütunun bulunduğu bir yerden girer; bir *pic*, yirmi dört parmaktır. Nehrin ne kadar kabardığını anlamak için her gün gidip bu sütuna bakarlar ve daha sonra bunu çığırkanlar aracılığıyla bildirirler, onlar da kendi yörelerindeki her evi dolaşıp bunu ilan ederler ve bu adamlara zaman zaman birkaç pare ödenir. Nehir yeterince kabardığında, Haliç açılır. Haliç dedikleri, tüm Kahire'yi bir baştan diğerine kat eden çukur bir sokaktır; bir ucu eski Kahire tarafından Nil'e, diğer ucu Saint-Michel tarafından kırlara açılır. Nehir yükseldiğinde bu sokağın Nil'e yakın

ucuna suyu tutsun diye topraktan büyük bir bent inşa edilir ve nehir yeterince kabardığında bu bent yıkılarak suyun Haliç'e girip bütün kenti kat etmesi sağlanır. Paşa Kahire'de ise büyük bir merasim düzenlenir, havai fişekler atılır. 1657 yılında –tıpkı bir önceki yıl da olduğu gibi– hiçbir tören yapılmadı, çünkü o sırada paşa yoktu, ama ertesi yıl bu bayramı bütün eğlenceleriyle birlikte izledim. Biraz ileride, yeri geldiğinde bunları anlatacağım. 9 Ağus-

88 Bkz. bu bölümde dipnot 25. Birçok seyyah bu törenleri betimlemiş ve bazıları onu Venedik'in Adriyatik'le birleşmesi törenlerine benzetmiştir.

89 Halife Süleyman'ın 715'te ortaya attığı, mikyas adı verilen ve Nil sularının yüksekliğini ölçmeye yarayan uzunluk birimi.

tos Perşembe günü, subaşı yanında avanesi ve develere binmiş kudüm çalan iki adamla birlikte Haliç'in Nil tarafındaki ucuna gitti; oraya varınca atından indi ve elindeki çekiçle bendi yıkmak için ilk darbeyi indirdi, sonra yeniden atına bindi ve birçok Mağribi bendi yıkarlarken su geçmeden bir saat önce Haliç'ten yukarı doğru yürüdü: Frenk konsoloslarının kapıları arkada olan, ama pencereleri Haliç'e bakan evlerinin önlerinde durarak o gün Frenk konsoloslarının kendisine verdikleri birkaç kuruşu topladı, sonra yürüyüp gitti. Onun ardından kimileri ilahiler okuyan kimileri ellerindeki sopaları *estramaçon*⁹⁰ gibi çarpıştıran bir grup geçti. Bir süre sonra su geldi, Mağribi haylazların çıkardıkları büyük gürültü bunu haber veriyordu; gerek yetişkin erkekler gerekse erkek çocuklar su ilerledikçe yürüyorlar, kimileri yüzüyor, kimileri de birbirini suyun içine itiyor ve daha bin bir türlü çılgınlık yapıyorlardı. Bu Haliç on beş ayak yüksekliğe kadar suyla doldu ve su aktığı sürece yol boyu eğlenen, şarkılar söyleyen ve genellikle müzik aletleri çalan neşeli insanlarla dolu kayıklar geçti. Nil'in kabarması ekim ayı sonunda durduğu için, Haliç de aynı ayın sonunda artık akmağa olur, bu nedenle ekim ayında, hatta akıntı tam olarak durmadan önce, sakaların artık Haliç'ten su almasının yasaklandığını bildiren çıkırtkanlar doluşturılır. Çünkü akıntı yavaşlayınca pislikler suda fazlaca kalır. Hele bir de tam anlamıyla durunca korkunç bir koku yükselir; bunun nedeni hem bu durgun suyun çürümesi, hem de atılan çok sayıda leş dışında, pencereleri Haliç'e bakanların her türlü pislik ve çöprü buraya boşaltmalarıdır. Öyle bir pislik söz konusudur ki Haliç'e yakın evlerdeki gümüş eşyanın kararması bir yana, tablolar ve resimler de bozulur; Haliç kuruyken ilk yapıldıkları andaki güzelliklerini korudukları halde sonra bozulan birçok tablo gördüm. Kahire'ye geldiğimde Haliç böyle çürümüş suyla doluydu ve lafını hep işittiğim Haliç'in bu olduğu söylendiği için, merak edip bir pencereden baktım; vakit henüz sabahtı ve su öylesine durgundu ki, sanki yüzeyi mermer gibiydi; kâh yeşil, kâh mavi, kâh kırmızı; rengârenk görünüyordu. Üzerine biraz güneş vurduğu zaman bu cila dağıldı, yanılığımın sıyrılmam zor olmadı: Çok uzaklardan hissedilen koku, onun ne olduğunu bana öğretmekte gecikmedi ve korkunç kirliliğini gördükçe, her yıl veba salgını çıkınmasına şaşar oldum. Eğer suba-

⁹⁰ İtalyanca stramazzone'den geliyor; iki ağız da keskin, uzun ve ağır kılıç.

şı isteseydi, böyle bir terslik hiç yaşanmazdı: Çünkü bu su boşaltılabilirdi; ama, subaşı bahçelerini sulayan bahçıvanlara satabilmek için suyun böyle çürümesine izin veriyor. Haliç'i kurutmak istediklerinde birçok yerde yollar açıp bu taraftaki suyu oralara sevk ediyorlar, sonra oradan alıp satıyorlar. Çok su alındıktan sonra dip hızla kuruyor ve Mayıs ayında iyice kuruyunca (en azından 1657 yılında Mayıs ayının ortasına doğru tamamen kurudu), toprak birikmiş yerlerde kazmalarla çalışılarak tesviye yapılıyor. Öyle ki, bir uçtan bir uca engebelerle dolmuş sokağı dümdüz bir hale getiriyorlar; kazılan topraklar eşeklere yüklenip kırsal alanlara boşaltılıyor. Eğer bunu yapmasalar, üç veya dört yıl içinde Haliç Nil'in taşkın sularının getirdiği yeni topraklarla öyle bir dolar ki, tüm evler su altında kalır.

PAŞA'NIN KAHİRE'YE GELİŞİ VE KENTE GİRİŞİ

17 Eylül Perşembe günü azledilenin yerine padişahın Kahire'ye gönderdiği yeni paşa, kentin önüne geldi;⁹¹ İstanbul'dan Kahire'ye kadar üç aydır yollardaydı, ama birkaç gün Şam'da ve bazı başka kentlerde konaklamıştı, çünkü İstanbul'dan Kahire'ye karadan mesafe aslında beş yüz fersah kaddır. Kente bir günlük yoldayken, kaymakam daha birçok önde gelen kişi kent dışına çıkarak, kentin birkaç mil uzağında, paşanın yolunun üzerinde çadır kurar ve ertesi gün paşayı çadırının kapısında bekler. Paşa, çadırın önünden geçerken kaymakam onu selamlar, sonra Paşa kent yakınında kendi çadırlarının kurulu olduğu yere gelir; çadırlardan birini Kahireliler Paşa için hazırlatmıştır; bu çadır çok görkemlidir, beş veya altı adım yüksekliğinde, yeşil ve kırmızı muşambalarla çevrilidir ve içinde hepsi paşa ve maiyeti için hazırlanmış yaklaşık on iki bölme bulunur; Paşa bu bölmelerin kiminde kendisini görmeye gelenleri huzuruna kabul eder, kimi uyumak için, kimi mutfak olarak kullanılır; hepsinin ortasında paşanın dairesi olarak kullanılan yeşil, kırmızı ve diğer renklerde büyük bir otağ bulunur ve üzerinde bir sürü yıldızlı süs topu vardır; bu çadırların hepsi rengârenk muşambadandır ve içleri güzel kilimlerle kaplanmıştır. Çevredeki bezlerin girişindeki iki ağa-

cın üstüne, geceleri yakılan iki yüzden fazla kandil bağlanmıştır; ileri gelen subayların çadırlarının önünde de Mekte kervanına da yapıldığı gibi kandiller asılıdır; şölen ise

91 Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa tarafından tayin edilen Şah Gazi Paşa.

Paşanın otağının ana daire bölümünde hazırlanır ve bu işle beylerden biri ilgilenir, çünkü beyler içlerinden birini seçip bu şölen için ona beşer kese verirler, o da her şeyi hazırlar. Paşa kendisi için hazırlanmış otağa geldiğinde, şöleni hazırlamaktan sorumlu olan bey onu otağı çevreleyen bez duvarların kapısında karşılar ve orada bir öküz ve bir koyun kurban edilir, sonra Paşa otağına girer ve orada usul gereğince boydan boya yere kurulmuş sofrada akşam yemeğini hazır halde bulur. Burada yaklaşık iki bin sini vardır ve her iki sininin üstüne bir üçüncüsü yerleştirilmiştir (bu sinilerin bizim tencere altlıklarımız gibi ayakları vardır, ama bunlar yaklaşık yarım ayak yüksekliğindedir); bu şekilde yükseğe dizilmiş siniler yedi veya sekiz sıra oluşturur. Bunlara pilavlar, yahniler ve benzer yemekler konmuştur, etlerin ne lezzeti ne de az bulunurluğu önem taşır, sadece miktarları ve bozulmamış olmaları önemlidir. Paşanın kethüdasının ve maiyetindeki diğer görevlilerin çadırlarında da benzer bir şekilde akşam yemeği hazırlanır. Sofraya ilk oturanlar yemeklerini bitirince kalkıp arkadan gelenlere yer açarlar, onlar da yedikten sonra başkalarına yer verirler ve masayı kaldırıp yeniden kurmaya ihtiyaç duymadan herkese yetecek kadar yemek bulunur. Paşa yedikten sonra bir başka çadıra çekilir; orada, tüm beyler ile önde gelen şahsiyetler sırayla onu ziyaret ederler. Paşa orada iki gün kaldıktan sonra üçüncü gün, 29 Eylül Cumartesi kente şu şekilde girdi: Önce beylerin at binmiş adamları bellerinde kılıç ve ellerinde dipçiklerini dizlerine koydukları arkebüzleriyle geçtiler; yaklaşık beş yüz atlı vardı ve aralarında paşanın da birçok adamı bulunuyordu; sonra yeşil, sarı ve kırmızı renklerde üç sancağa bölünmüş durumda sipahiler geçti. Yeşil sancak altında yürüyen ve Çerkez bölüğü diye bilinenler en öndeydi; her süvarinin mızrağının ucunda yeşil bir flama dalgalanıyordu; sayıları dört yüz kadardı. Bu bölüğün en son sırasında elinde yine ucunda yeşil bir flama bulunan mızrağıyla bölük ağası yürüyor, onun ardından da bu bölüğün mehter takımı geliyordu. Daha sonraki sarı bölükte, askerlerin her biri sarı birer flama taşıyordu; sayıları dört yüz yirmi kadardı ve en sonra ağaları, onun ardından da mehter takımları geliyordu. En son sırada kırmızı bölük geliyor ve herkes birer kırmızı flama taşıyordu; sayıları beş yüz kadardı, bunların da ağası en arkadaydı ve ondan sonra da mehter takımı geliyordu; ama, mehter takımı önceki iki bölükten daha kalabalıktı, yani

bu bölük diğer ikisinden, sarı bölük de yeşil bölükten daha saygındı. Bu sipahileri, paşanın adamları olan Tatar süvarilerden oluşan bir bölük izliyordu, sayıları yüzden fazlaydı, hepsi Tatar tarzında giyinmişti, ellerinde mızrak ve ucunda da, beyaz, sarı ve kırmızı flamalar vardı. Bunları müteferrikalar, sonra da kocaman merasim sarıklarıyla çavuşlar izliyordu; sayıları herhalde üç yüz kadardı; daha sonra tüm beyler, atlarının önünde yayan ilerleyen ikişer adamıyla beraber geçtiler; onların ardından her biri paşanın bir atını tutan yedi süvari geliyordu: bu atlar baştanbaşa sırma ve sim işleme güzel eyer örtüleriyle süslenmişti; sonra sol tarafında paşanın büyük imrahoru ile birlikte subaşı geçti. Bu athıların tamamı yaklaşık iki bin beş veya altı yüz kişiydi. Onları çoğu kaplan postları giymiş, omuzlarında alaybozan tüfekleriyle azaplar izledi; sayıları üç yüzden fazlaydı ve peşlerinden yeniçeriler geliyor, onların da başında, geçit törenlerinde âdet olduğu üzere, biri omuzunda kocaman tahta bir topuz, diğeri ise koca bir balta [teber] taşıyan iki yeniçeri yürüyordu. Yeniçeriler toplam bin kişi kadardı. Onların ardından merasim külahlarını takmış kırk Mahkeme yeniçerisi, sonra da paşanın başlarında gümüş yaldızlı külahları ve sorguçlarıyla on altı peyki ikişerli sıralar halinde yürüyordu. En arkadan da baştan başa altın sırma işlemeli bir eyer takımı vurulmuş güzel bir ata binmiş Paşa geliyordu. Onun da başında üzerinde iki dik siyah tuğ bulunan bir çavuş kavuğu, sırtında da samur kürklü atlastan güzel beyaz bir kaftan vardı. Peşinden uçları arkaya sarkan külahlarıyla silahları ve çuhadarı geliyor,⁹² onları çok sayıda davul, zurna, dümbelek, kudüm ve başka benzer müzik aletleri çalanlar ve hepsi de ata binmiş olan hizmetkârları izliyordu. Bu paşa yanında bin yedi yüz kişiyle gelmişti ve bu adamlardan pek çoğu tepeden tırnağa zırhlar içindeydi; ayrıca at, deve ve katır olarak iki bin üç yüz hayvan vardı. Hepsi de yol yorgunu oldukları için öteki hayvanlardan kolayca ayırt ediliyorlardı. Paşa günlerdir hazırlanan dairesine girdiğinde onun için iki öküz kesildi.

NİL'İN KABARMASININ İLAN EDİLİŞİ

Nil'in inanılmaz kabarmasının ilan edilişi her yıl Aziz Pavlus ve Petrus yortusunda veya bu yortunun arifesinde, yani haziran ayının 28 veya 29'unda başlar ve söz konusu sular hemen hemen her za-

92 Bu görevler için bkz. s. 55.

mân mayısın 16'sı veya 20'sinden itibaren yükselmeye başlasalar bile, bunun çığırtnklar tarafından ilan edilmesi yukarıda söylenen iki günden birini bulur; o sırada nehir zaten yükselmiş, yani altı buçuk ilâ sekiz *pic* kadar kabarmıştır. *Pic*, yirmi dört parmaktır. Önceki yıl, Nil'in kabardığının ilan edilmeye başlandığı gün su seviyesi yedi buçuk *pic* yükselmişti ve bu yıl, çığırtnklara bakılacak olursa, sekiz *pic* kadar kabarmıştı. Nil nehri her gün yedi, sekiz veya on parmak kabarsa bile, bu çığırtnklar aralarında söz birliği ederek sadece iki veya üç veya dört parmak kabardığını haber verirler ve geri kalan fazlalığın ilanını sona, toprak bentlerin yıkılmasına yakın bir zamana saklarlar; o zaman her gün, daha önceden söylemediklerinin de bir bölümünü o günkü gerçek kabarma miktarına ekleyerek ilan ederler ve mesela nehir o gün sadece beş veya altı parmak yükseldiği halde onlar yirmi üç veya yirmi dört parmak yükseldiğini haykırırlar. Böylece iyi bir yıl geçirmeyi uman halkı sevindirmeyi ve kendi kazançlarını da artırmayı amaçlarlar. Sonuçta, hesapları hiç şaşmaz. Yükselmenin birkaç parmağını en sona saklamalarının bir nedeni daha vardır: Çünkü her kabarmayı anında duyursalar birinin suya, onların deyimiyle, nazarı değebilir, çünkü güzel bir çocuk veya başka herhangi bir şey görüp de ne kadar güzel olduğunu söyleyen kişi, hemen ardından "Allah uzun ömür versin," "Maşallah" veya benzer bir başka söz eklemese, onlar buna nazar değdirmek derler ve çocuğun başına bir iş geleceğine inanırlar. Çocuklar gibi hayvanlar veya başka herhangi bir şey için de aynı şey geçerlidir; bu nedenle çocuklarını çirkinleştirmek için üzerlerine sarmısak veya benzer şeyler takarlar. Aynı şekilde, eğer Nil'in ne kadar kabardığını tam olarak söyleyecek olurlarsa, birinin kem göze karşı bir dilek eklemekten "Su da kısa sürede çok iyi yükseldi" diyeceğinden ve bu sözlerle Nil sularını yeniden indireceğinden korkarlar, bu yüzden tüm Mısır'ı açlığın saracığına inanırlar. Sözün kıyası, 28 Haziranda, Aziz Petrus ve Pavlus yortusunun arifesinde Nil'in kabardığı ilan edilmeye başlandı, nehir, padişahın ölçüsüyle sekiz *pic* yükselmişti. Ayın 29'unda 2 p., 30'unda 2 p., 1 Temmuzda 3 p., 2 Temmuzda 2 p., 3'ünde 2 p., 4'ünde 3 p., 5'inde 2 p., 6'sında 3 p., 7'sinde 4 p., 8'inde 2 p., 9'unda 3 p., 10'unda 4 p., 11'inde 3 p., 12'sinde 3 p., 13'ünde 5 p., 14'ünde 4 p., 15'inde 4 p., 16'sında 5 p., 17'sinde 4 p., 18'inde 4 p., 19'unda 3 p., 20'sinde

3 p., 21'inde 3 p., 22'sinde 4 p., 23'ünde 3 p., 24'ünde 4 p., 25'inde 3 p., 26'sında 3 p., 27'sinde 4 p., 28'inde 5 p., 29'unda 7 p., 30'unda 8 p., 31'inde 6p. yükseldi. 1 Ağustosta 7 p., 2'sinde 4 p., 3'ünde 4 p., 4'ünde 3 p., 5'inde 3 p., 6'sında 4 p., 7'sinde 3 p., 8'inde 3 p., 9'unda 3 p., 10'unda 4 p., 11'inde 5 p., 12'sinde 10 p., 13'ünde 15 p. yükseldi. Ayın 14'ünde "uf Allah", yani "Allah'ın bereketi" günü geldi; bu sözle kastedilen nehirde su seviyesinin 16 *pic'i* bulduğudur; eğer bu seviyeden bir parmak eksik olsa Haliç açılmaz, çünkü eğer Paşa daha 16 *pic* kabarmadan Haliç'i açtırır ve o yıl iyi geçmezse, padişahın Mısır'daki mültezimleri padişaha hiçbir şey ödemek zorunda değildir ve bundan paşa sorumlu olur; ama 16 *pic* kabardıktan sonra Haliç'i açtırırsa o yılki bereket veya kıtlıktan hiçbir şekilde sorumlu değildir. Ama eğer nehir 16 *pic* kabardığı halde Haliç'i açtırmaz ve sonra nehirde su seviyesi inerse, o zaman da tıpkı erken açtırdığı zamanki gibi sorumlu olur. O gün 12 parmak diye bağırıldılar. 15. gün Haliç biraz sonra anlatacağım gibi açıldı ve o gün sadece "uf Allah!" diye bağırıldılar ve ertesi gün, ayın 16'sında fazladan ne kadar kabardığını, yani bir sonraki *pic'ten* kaç parmak arttığını bağırıldılar. Ayın 16'sında 8 p. yani 17. *pic'ten* 14 p., 17'sinde 4 p., yani 17. *pic'ten* 18 p., 18'inde 3 p., yani 17. *pic'ten* 21 p., 19'unda 2 p., yani 17. *pic'ten* 23 p., 20'sinde 2 p., yani 18. *pic'ten* 1 p., 21'inde 2 p., yani 18. *pic'ten* 3 p. aldı; ayın 22'sinde Nil hiç kabarmadı ve çığırkanlar hiçbir şey haykırmadı; 23'ünde 2 p., yani 18. *pic'ten* 5 p.; 24'ünde 3 p. yani 18. *pic'ten* 8 p.; 25'inde 1 p. yani 18. *pic'ten* 9 p.; 26'sında 2 p. yani 18. *pic'ten* 11 p.; 27'sinde 4 p., yani 18. *pic'ten* 15 p.; 28'inde 7 p. yani 18. *pic'ten* 22 p.; 29'unda 6 p. yani 19. *pic'ten* 4 p.; 30'unda 4 p., yani 19. *pic'ten* 8 p.; 31'inde 4 p., yani 19. *pic'ten* 12 p. aldı. 1 Eylülde 6 p., yani 19. *pic'ten* 18 p., 2'sinde 5 p., yani 19. *pic'ten* 23 p.; 3'ünde 6 p., yani 20. *pic'ten* 5 p.; 4'ünde 4 p., yani 20. *pic'ten* 9 p.; 5'inde 5 p., yani 20. *pic'ten* 14 p.; 6'sında 4 p., yani 20. *pic'ten* 18 p.; 7'sinde 4 p., yani 20. *pic'ten* 22 p.; 8'inde 5 p., yani 21. *pic'ten* 3 p.; 9'unda 3 p., yani 21. *pic'ten* 6 p.; 10'unda 3 p., yani 21. *pic'ten* 9 p.; 11'inde 4 p., yani 21. *pic'ten* 13 p.; 12'sinde 3 p., yani 21. *pic'ten* 16 p.; 13'ünde 2 p., yani 21. *pic'ten* 18 p.; 14'ünde 3 p., yani 21. *pic'ten* 21 p.; 15'inde 2 p., yani 21. *pic'ten* 23 p.; 16'sında 3 p., yani 22. *pic'ten* 2 p.; 17'sinde 2 p., yani 22. *pic'ten* 4 p.; 18'inde 2 p., yani 22. *pic'ten* 6 p.; 19'unda 3 p., yani 22. *pic'ten* 9 p.;

20'sinde 2 p., yani 22. *pic*'ten 11 p.; 21'inde 2 p., yani 22. *pic*'ten 13 p.; 22'sinde 3 p., yani 22. *pic*'ten 16 p. aldı. Ayın 23'ünde hiçbir şey ilan edilmedi, çünkü nehirde su seviyesi inmeye başladı. Ve Rumların takviminde Kutsal Haç yortusu olan 24 Eylülde⁹³ hiçbir şey hesaplanmadı ve hiçbir şey ilan edilmedi; nehir bazen görüldüğü üzere ekim ayına kadar yükselebilir ve su seviyesinin bir sonraki mayıs ayına kadar, tıpkı kabarışında olduğu gibi, çok ağır ağır indiğini hatırlatmak gerekir.

HALİÇ AÇILDIĞINDA YAPILAN TÖRENLER VE EĞLENCELER

14 Ağustos Çarşamba, Nil kabardığında her gün nehrin sularını ölçen kişi su seviyesi on altı *pic*i bulduğu için paşadan bir kaftan aldı ve 15 Ağustos Perşembe günü Haliç'in açılış hazırlıklarını izlemek üzere Bulak'a gittik. Orada bütün *akaba*ların hizaya sokulduğunu gördük; geniş ve iri kayıklara *akaba* adını verirler ve bunların kaç tarafına evlerin odaları tarzında yapılmış boyalı ve yaldızlı ahşaptan bir oda yerleştirilir. Bu oda on iki ilâ on beş adım enindedir; boyu da bir o kadar gelir, etrafı ahşap parmaklıklarla çevrilidir; bütün bunlar yaldızlanmış ve üzerleri altından yapılmış birçok Arapça harfle kaplanmış; iç taraflarında da kendi tarzlarına uygun birçok güzel halı ve minder koyarlar; odaların üstü, sıрма işlemeli ve rengârenk sancaklarla kaplıdır, bir de fener asılıdır. Paşanıninde üç fener bulunur. Bunun dışında, direğin tepesinde güzel ve büyük bir meşale yanar, burunda da birçok küçük top bulunur. Paşanın sandalında on top vardı; burunda ise yaldızlı ahşaptan aslan, kaplan, kartal gibi herhangi bir hayvan figürü yer alır. Paşanıninde bir ejderha vardı. Her beyin kendi akabası ve subaşı ile daha birçok subayın da kendi akabaları vardır; hiçbir şey olmasa bile kalyata şeklinde bir sandalları mutlaka vardır. Sabah saat yedi veya sekiz gibi, paşa her zamanki alışılmış geçit töreniyle geldi. Bu tür bir şenliğe giderken Paşa son derece zengin koşum takımları olan güzel bir ata biner; bu defa da öyleydi ve başında pırlantalı, çok güzel bir tuğ vardı. Geçtiği üç dört yerde koyunlar kurban edildi ve akabasına bineceği sırada da su kenarında iki üç koyun daha kesildi. Akabasına bindikten sonra diğer tüm beylerle birlikte eski Kahire'nin yolunu tuttu; o zaman diğer akabaların hepsi top atışlarıyla onu selamla-

93 Bu yortu Rum takvimine göre 14 Eylül'de kutlanır ki, bu da Gregoryen takvime göre 27 Eylül'e denk düşer.

dı ve her biri kendi sırasında kalarak onu izledi. Paşanın akabası, etrafındaki üç kayıkla ayırt edildiği gibi, ayrıca rengârenk yelkenini de açmıştı; yelkenin üzerine ayrı kumaşlardan yapılmış beş büyük kırmızı gül işlenmişti ve arkasından baştan aşağı flamalarla kaplanmış, içinde birçok davul, zurna, kudüm ve benzer müzik aletlerinin çalındığı bir kayık geliyordu; diğer birçok akabanın da peşinde içleri çalgıcılarla dolu benzer kayıklar vardı; seyri çok hoş bir donanma söz konusuydu ve sesler de büyük bir rol oynuyordu, çünkü Nil'in üzerinde sayıları kırkı geçen o akabaların, rengârenk güzel yelkenleri, üzerlerindeki çiçek işlemelerini ve o sancakları, uçuşan alevleri seyretmek çok güzeldi; top sesleri de sayısız müzik aletinden gelen sese ve halkın alkışlarına karışıyordu. Suyun Haliç'e girmesini engelleyen bende gelinceye kadar, zaman zaman küçük toplanır ateşleyerek, bu şekilde ağır ağır ilerlediler; bendin nasıl açıldığını oluşturan büyük kargaşa nedeniyle göremediyseniz de bu çok önemli değil; Paşanın geçmesini bekleyen sıradan insanlardan oluşan büyük bir kalabalık toplanıyor ve bendin her iki yanında kartondan birer hisar bulunuyor; aynı malzemeden yapılmış surları bende kadar uzanıyor; etraflarına sıralanmış havai fişekler paşa geçerken ateşleniyor ve hepsi sırayla birbirini ateşliyor; aynı anda da, toplanmış kalabalık ellerindeki kazmalar, kürekler ve benzer aletlerle bendi yıkıp toprağı atarak suya yol açıyorlar. Bazı kayıklar meyve ve şekerleme dolu ve bunlar suya atılıyor; onları toplamak için suya atlayanlar hoş bir seyirlik oluşturuyor. Bu arada paşa hiç durmadan ilerliyor ve doğrudan Nil nehrinin ortasına doğru eski Kahire'nin karşısına düşen sarayına yöneliyor. Fener alayının sürdüğü üç gün boyunca orada kalıyor; bent yıkılmaya başlanır başlanmaz, subaşı veya (bu yıl olduğu gibi) Paşanın kethüdası Haliç boyunca at üstünde ilerliyor ve sabah on bir civarında Fransız konsolosunun evinin önünden geçerken durup iki havai fişek attırıyor ve konsolos da ona her yıl bu merasim nedeniyle verilmesi gereken beş altı kuruşu gönderiyor. Öteki konsolosların evlerinin önünde de aynı şey tekrarlanıyor. Öğlene doğru su oldukça hızlı bir şekilde Fransız mahallesine geldi ve aynı hızla akıp gitti; suyun üzeri, Haliç'in bir önceki yılki açılışını betimlerken söylediğim gibi, ayak takımıyla doluydu: İskenderiye Haliçi de aşağı yukarı aynı zamanda açılıyor; Nil'in buradan akan suları sarmıçları ve tüm diğer haliçleri dolduruyor. Aynı günün akşamı bir

kayığa binip eski Kahire'ye gittik ve daha oraya yaklaşırken iki yakada ve suyun üzerinde birçok kandil ile yapılmış büyük şekilleri görmeye başladık; bu kandiller eski Kahire'nin bir ucundan diğerine kadar, haçlar, camiler, yıldızlar, Malta haçları, ağaçlar ve daha sayısız benzer şekil oluşturacak şekilde dizilmişlerdi; bir kadını ve bir adamı temsil eden ateşten iki heykel vardı. Buna ne kadar uzaktan bakarsınız o kadar güzel görünüyor. Bu şekiller, her biri birer tekneye yerleştirilmiş, ikişer direk uzunluğunda ahşap çerçevelerden oluşuyor; her ikisi de su seviyesinin ölçüldüğü ve Paşanın üç günlük şenlik boyunca kaldığı sarayın önüne konuluyor; suyun iki yakasına, karaya onar adım mesafeye yerleştirilen bu şekillerin arasında kayıkların ve teknelerin geçebileceği geniş bir aralık kalıyor; daha sonra bu çerçeveler baştan aşağı kandillerle dolduruluyor ve gün batarken bunlar yakılıyor; her birinde iki binden fazla kandil var ve öyle dizilmişler ki ne taraftan bakarsanız bakın, bir kadın ve bir adam şekli görülüyor; bunun dışında Paşanın ve beylerin tüm akabaları da hâlâ fenerler ve ateşlerle dolu ve onlardan yükselen davul, zurna ve kudüm sesleri hep işitiliyor; bu arada sayısız havai fişek, çatapatlar, kestane fişekleri, maytaplar atılıyor; bunların sesi top ve alaybozan tüfeklerinin patlamalarına karışıyor; bu sayısız kandil tüm o barut gürültüsü ve müzik sesleri ile öyle hoş bir kargaşaya yaratıyor ki, en kederli insanları bile neşelendirdiğine kuşku yok; bütün bunlar gece yarısına kadar sürüyor; neden sonra herkes çekiliyor, ama rüzgârın ve havai fişeklerin söndürdükleri veya kırdıkları hariç, tüm diğer kandiller bütün gece yanık kalıyor. Bu şenlik üç gece sürüyor. Ülkeyi besleyen kaynak olarak görülen Haliç'in açılışı, eski Mısırlılar zamanında bile meşhur bir olaydı ve her yıl bu merasimde bir erkek ve bir kız çocuğunu boğazlarını keserek kurban eder, sonra da Nil nehrine atarlardı; Türkler de bu olayın anısına bugün yukarıda söz ettiğimiz erkek ve kadın şekillerini yapıp, içlerini fenerlerle dolduruyor ve bu eğlenceye hasretilmiş üç gece boyunca şenlikler tertip ediyorlar ve su epey yükseldiğinde Haliç'te demir zincirlerle yüzen insanlar oluyor. Ben bu yüzücülerden birini gördüm, onun da merasimi eksik değildi; önünde içi insan dolu bir tekne gidiyordu; bunlardan bazıları davul çalıyordu, bazılarında ise üstlerine taş atacaklara karşı kullanmak üzere arkebüzler vardı; teknenin ardından da yüzen diğer yirmi kişinin ortasında bizim yüzücü geliyordu; elleri sırtına bağ-

lanmıştı ve ayakları da on libre ağırlığında demir bir zincirle bağlıydı; suyun içinde dımdık duruyor ve etrafındakilerle konuşuyordu; hiç hareket etmiyor gibi duruyordu; Beşinde içi insan dolu beş altı kayak geliyor, hepsi dibe giderse onu kurtarmaya hazır bir halde bekliyordu; Haliç'in başladığı eski Kahire'den Haliç'in bittiği yere kadar, yani en az bir fersah boyunca bu şekilde suyun içinde ilerliyor. Ödül olarak paşadan bir kaftan ve bin pare alıyor ve bunun dışında kentte de dolaşıp bir şeyler topluyor. Bunu iki ayrı günde iki kez yapıyor. Bir diğer adam da yine aynı şekilde zincirli olarak ve yanında kayıklarla Haliç'in bir ucundan diğerine yüzüyor ve her bir elinde birer kahve fincanı ağzında da bir tütün çubuğu tutuyor ve fincanlardaki kahveyi hiç dökmüyor. O da bu mesafeyi iki kez yüzüyor ve ötekiyle aynı ödülü alıyor. Bu yüzücüler marifetlerini sadece cuma günleri sergiliyorlar; böylece dört hafta boyunca onları seyretmek mümkün oluyor.

GİRGE [CİRCE] BEYİ'NİN KAHİRE'YE GELİŞİ

4 Eylül Çarşamba günü, o sırada Circe beyi olan Mehmet Bey⁹⁴ Kahire yakınlarına geldi ve eski Kahire'nin ilerisindeki Bezeten'de⁹⁵ çadır kurdu. Bu bey, 1655'te ölen ve Nil'den yukarı çıkarken Kahire'ye on iki ilâ on beş günlük yolda bulunan Circe'nin beyi olan Hali Bey diye olağanüstü zengin birinin kölesiydi. Hali Bey hayattayken kölelerinden dördünü bey yapmıştı; onlardan biri olan Mehmet Bey, efendisinin ölümünden sonra Circe beyi olmuştu. Hali Bey öldüğünde seksen bin deve ve bir o kadar

94 Türk tarihçilerine göre, Yükarı Mısır'daki Circe'nin sancakbeyi olan Mehmet Bey paşayı kovup kendisini Mısır hükümdarı ilan etmek amacıyla bir isyan hazırlamıştı. Olaylar Thévenot'un anlattığı biçimde cereyan etti, ama Thévenot'un muhtemelen Kahire'deki Fransız kolonisiyle birlikte Mehmet Bey'e sempati duyduğu anlaşıyor.

95 Bugün, Kahire merkezinin on kilometre kadar güneyinde kalan el-Bezeten.

eşek, ayrıca çok sayıda gümüş sikke ve mücevherle dolu bir hazine bırakmıştı. Bu değerli eşyaların içinde yer alan türkuvaz bir fincanın yüz bin eküden fazla ettiği tahmin ediliyordu. Bu adam yaşarken har vurup harman savurmuştu ve Kahire'deki evine orada bulunmadığı zamanlarda her gün bin ekü, orada bulunurken ise bundan da çok masraf ederdi. Onun halefi olan Mehmet Bey'i paşa hiç sevmezdi ve ona peşpeşe iki ağa gönderip Kahire'ye gelmesini ve paşaya olan borcunun hesabını vermesini bildirmişti. Çünkü bu beylik Kahire Paşalığına bağımlıdır. Paşanın niyeti onu bu bahaneyle Kahire'ye çekip, sonra

beyliğı elinden almak ve bir başkasına vermektir ve bu sırrı kimseye de açmamıştı. Paşanın niyetinden kuşkulanan bu bey önce onun emirlerini hiçe saymış, ama sonra gelmeye karar vermişti: Ama paşa onun beraberinde kalabalık bir maiyetle geldiğini öğrenince, bir ağa gönderip geri çevirmek istedi. Bu ağa onu Kahire'ye üç günlük mesafede buldu ve aldığı emri bildirdi; beriki ise buna burun kıvırdı ve Kahire yakınlarına gelinceye kadar yola devam etti: 5 Eylül Perşembe günü tüm beyler ve önde gelenler, ülkenin tüm yeniçerileriyle birlikte onu ziyarete gittiler; tüm beyler ve bu paşaya dost olmayan kazasker, bu beyi kötü karşıladığı takdirde paşayı görevden uzaklaştırmaya karar vermişlerdi: Çünkü hem hepsi beyin dostuydu, hem de paşaya karşı her zaman birbirlerini tutarlar. Bey, 7 Eylül Cumartesi günü Kahire'ye girdi ve ben de bu girişi yakından seyretmek için paşanın sarayının içinde yer alan büyük meydana, ucunda ahırların bulunduğu Kara Meydan'a gittim. Çok geniş olan bu meydanın boyu yine de eninden uzundur. Paşa bu meydana indi ve Rumeyle'dan meydana girildiğinde sağ tarafta, aşağı yukarı meydanın boylamasına ortasına düşen bir köşke girdi: Bey orada yeterince kuvvetli olmayacağı korkusuyla onunla dairesinde buluşmak istemediği için, paşa onu burada bekledi. Beylerin tüm adamları, sipahiler, çavuşlar, müteferrikalar ve tüm yeniçeriler de hepsi savaşmaya hazır bir halde oraya gittiler; çünkü paşanın niyetini bilmiyorlardı ve beyin de kalabalık bir maiyetle geldiğini gördükleri için bir çatışma çıkacağından kuşkuluyorlardı. Beylerin adamları yaklaşık iki saat boyunca cirit oynadılar, bu benim için büyük bir eğlenceydi, çünkü onları yakından, rahatça ve herhangi bir *avania* ödeme tehlikesi olmadan seyrediyordum. Halbuki kırsal alanda bir Hristiyan gördüklerinde, genellikle ona cirit atarlar. Bu oyunun ardından hepsi sıkışık saf nizamında hizaya girdiler ve aynı anda Rumeyle'ya giden kapının tam karşısına düşen kapıdan bu beyin Araplarının mızraklar ve dörder parmak eninde palalarla silahlı olarak girdikleri görüldü; ayrıca her birinin tahta saplı ve bir parmak eninde, el büyüklüğünde demir kancaları var, attıkları mızrakları attan hiç inmeden bunlarla yerden topluyorlardı; okçularda da bunlara benzer kancalar vardır ve yerde buldukları okları bunlarla alırlar. Bu işte çok hünerlidirler. Bu kancaları yenlerinin içinde taşıyorlardı. Ayrıca hepsi güzel atlara binmiş ve Araplara göre olduk-

ça iyi giyinmişlerdi; sayıları üç bini geçiyordu ve içlerinde bu beyin uyuğu ve subaşı olan on altı kâşif de vardı.⁹⁶ Bu adamların ardından beyin tuğu, yani bir mızrak ucuna asılı at kuyruğu ve büyük, güzel bir sancak geliyordu. Sonra giyim kuşamları yerinde, iki bin atlı arkebüzücü geçti; her biri arkebüzünü önünde tutuyordu, bellerinde ise palaları vardı; bunların en son sıralardaki kırkı tepeden tırnağa zırhlıydı, hatta demir miğferleri ve zırh örgülü başlıkları bile vardı; onları yine bu beyin semhin veya sekban adı verilen piyadeleri izliyordu.⁹⁷ Bunlar padişah'tan hiç ücret almayan, paralarını sadece beyin ödediği askerlerdir; sayıları dört yüz kadardı ve her biri omuzunda koca bir alaybozan tüfeğiyle gayet düzenli saflar halinde geçiyorlardı; tüfeklerin hepsi yaldızlıydı ve bazıları neredeyse küçük gemi topları kadar iriydi; palaları da kemerlerinde sallanıyordu. Onların ardından, paşanın huzuruna çıkarken yapıldığı üzere, yedeğe alınıp elle tutularak getirilen altı at geliyordu; daha sonra Kahire'nin çavuşları, sonra ağalar, sonra çok sayıda yeniçeri geçti; hepsi de merasim külahlarını takmışlardı; sonra Circe beyinin iki ve paşanın sekiz peyki yaldızlı gümüş külahları ve güzel tüyleyle geçtiler; en son sırada Circe beyi geliyordu; yaklaşık kırk yaşlarındaydı, ama genç bir yüzü vardı; onun ardından sayıları üç yüzü bulan ve intizamlı saflar halinde ilerleyen hane halkı geliyordu; en öndeki on kişi yeşil kadifeler giymiş, aynı kumaştan yapılma, tamamen altın levhalarla kaplı yakalar takmışlardı; güzel yayları ve içleri ok dolu sadakları vardı; bellerinde de palaları asılıydı. Onların ardından gelen on kişi, sarı satenden kıyafetler giymişlerdi, her birinde bir mızrak, bir kalkan ve bir kılıç vardı; geri kalanların hepsi de iyi giyinmişti ve her birinin birer karabinası ve birer palası vardı ve en geriden de davul, kudüm ve zurna çalan on kişi geliyordu. Bunun dışında altmıştan fazla deve vardı ve her birine kudüm çalan biri binmişti; develer geçit alayının çeşitli yerlerine dağıtıldıkları için büyük bir gürültü çıkıyordu; gelenlerin hepsi Kara Meydan'a yerleşiyordu, ama bu meydan çok büyük olmakla birlikte, Kahire yeniçerileri de geldiği için hepsi birden oraya sığamadı ve bir bölümünün arkadan gelenlere yer açmak için Ru-meyle'ya geçmesi gerekti. Bey köşke yaklaşınca atından indi ve paşanın kendisini beklediği köşke girdi. Paşa ona

96 Kâşif, kaza yöneticisidir ve sancakbeyinin bir rütbe altındadır.

97 Doğrudan sancakbeyleri tarafından istihdam edilen ve onların özel ordusunu oluşturan askerler.

kahve, şerbet ve ıtırılar ıkrâm etti, sonra da hem kendisine hem de subaylarından her birine birer kaftan hediye etti. O içeryideyken ben de Rumeyla'nın ucundaki oldukça dar bir caddeye gittim; oradan geçecekti; bir müddet sonra onun ve adamlarının sıralar halinde oradan geçtiklerini gördük. Kaftan alanların hepsini saydım ve yüz sekiz kişi buldum; geldikleri sırayla geçtiler; paşanın kethüdası bu beyi oraya pek uzak olmayan evine kadar götürdü; yine de bu sıra dışı bir şeydi, çünkü paşanın kethüdasının bir beye eşlik etmesi âdetten değildir; yolun iki yanına sıralanmış herkesi selamlıyor, herkes de ona dualar ediyordu. Türklerin hepsi ve kent sakinleri beyin peşindeki kalabalığa şaşırmışlardı ve onun kadar güçlü başka bir hükümdar olmadığını söylüyorlardı; nitekim Circe beyi hepsi savaşı olan uyrukları tarafından sevildiği için çok güçlüdür, bu yüzden Circe'de olduğu zaman padişahdan bile çekinmez. Yine de Kahire'ye gelişinden bir yıl sonra, Kahire paşası ona savaş açtı ve uyrukları tarafından çok sevilir gözüken bu bey çok güvendiği Arapları tarafından terk edildiği için onu yakalayıp hemen boğdurdu. Bu Araplar onun en büyük gücüydü, ama anlaşılan paşa onları elde etmeyi başarmıştı.

Bu bey, adamlarından iki binini muhafız olarak evinde tutuyordu; geri kalanlar el-Bezetin'e ve Rode El Farak'a döndüler; burası beye ait olan ve eski Kahire'nin karşısına düşen bir sayfiye eviydi; ama adamları her gün Kahire'ye gelip efendilerinden haber alıyorlardı, çünkü kendisine tuzak kurulacağından çekiniyordu, bu nedenle kente indiğinde yanında hep en az üç bin atlı götürüyordu. Bu bey paşaya gerek at gerekse para olarak seksen kese verdi ve bu seyahatin ona üç yüz keseye mal olduğu hesaplanıyordu, bu nedenle yanında iki bin kese getirmişti. Bu da elli milyon pare veya bir milyon beş yüz on beş bin yüz elli bir kuruş on yedi pare eder.⁹⁸ Bu bey Circe'deyken, evinin ihtiyacı için her gün beş yüz koyun kesilirmiş.

BİR HABEŞİSTAN ELÇİSİNİN PADİŞAHA GÖTÜRDÜĞÜ ARMAĞANLARLA BİRLİKTE KAHİRE'YE GELİŞİ

Padışaha birçok armağan götüren bir Habeşistan elçisi Ekim ayında Kahire'ye geldi; armağanların içinde postu eğer doğalsa –yakından incelemediğim için bu konuda kesin bir şey

⁹⁸ Bkz. bu bölümde dipnot 4.

söylemek istemem– çok güzel olan bir eşek de vardı; bu eşeğin sırt çizgisi siyahtı ve gövdesinin geri kalanı tüm gövdeyi çevreleyen bir siyah bir beyaz çizgilerle süslüydü; başı çok uzundu ve gövdesi gibi şerit şeritti, kulaklarının üst kısımları mandaninkiler gibi çok geniş ve siyah, sarı ve beyaz renklerdeydi; bacaklarında da aynı çizgiler boylamasına olarak değil aşağıya kadar bacağı çevreleyen enlemesine şeritler olarak, tıpkı bir dizbağı gibi sıralanıyordu; tüm bu çizgiler öyle intizamlı ve ölçülüp biçilmiş gibiydi ki böyle çeşitli ve mütenasip bir alaca⁹⁹ bulunamayacağı gibi, bu kadar güzel bir

kaplan veya leopar postuna da rastlanmaz: Bu elçinin aynı cins iki eşeği de yollarda ölmüş ve onların da postlarını hâlâ canlı olanla birlikte padişaha sunmak üzere yanında taşıyordu. Ayrıca beraberinde Nübye'den ve Mısır'ın başka sınır bölgelerinden birçok küçük siyah köle, misk ve bunlara benzeyen değerli hediyeler taşıyordu. Başka bir yerde de belirttiğim gibi, bu küçük siyah köleler hadım edildikten sonra saraydaki kadınlara bekçilik etmek üzere kullanılırlar. Bu elçi ihtiyar bir adamdı; burnunun ucu, üst dudağının ve alt dudağının uçları biraz kesilmişti; ama bunun dışında boylu posluydu ve yüzü biçimliydi, Kıpti usulünce giyinmiş, onlar gibi sarık takmıştı ve İtalyancayı gayet düzgün konuşuyordu; bu sayede onunla görüşme fırsatı bulabildim; adının Michael olduğunu, Suriye'de, Trablusşam'da doğduğunu ve Hıristiyan dünyasına üç dört kez seyahate gittiğini bana anlattı; hatta Katolik olduğunu bile itiraf etti; ama Habeşistan'da bunu açıklamaya cesaret edemediği için, kendini "Abisin", yani Kıpti dininden olarak tanıttığını söyledi. Habeşistan'ın başkenti olan Gontar'dan¹⁰⁰ yola çıkalı on sekiz ay olmuştu. Kızıldeniz'de aksi yönde esen rüzgârlar yüzünden seyahat bu kadar uzun sürmüş, padişaha gerek hizmetkâr gerekse köle olarak sunmak üzere yanında getirdiği yaklaşık yüz kişiden otuz veya kırkı yolda ölmüştü. Karayolunu tercih etse, daha çabuk gelirdi; çünkü Gontar'dan Suakin'e¹⁰¹ ka-

99 Çizgili bir kumaş türü; burada sözü edilen herhalde bir zebra postu olsa gerek.

100 Gondar 1632-1855 arasında Habeşistan'ın başkenti olmuştur. En parlak dönemini 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başında yaşamıştır.

101 Bugün Sudan sınırları içinde olan Suakin, Kızıldeniz kıyısında bir limandır; Cidde ve Massaua ile birlikte Osmanlı'nın Habeş eyaletini oluşturuyordu. 17. yüzyıl başında Fransa'nın Kahire konsoloslu olan De Maillet bu kenti şöyle betimleydi: "Suakin küçük ve bakımsız bir adanın üzerinde kuruludur; bu adanın yakınında inci avcılığı yapılır. Burası, her yıl Habeşistan'dan gelip çok sayıda siyah köleyi satmak üzere Mekke'ye götürülen bir veya iki kervandan gümrük vergisi almak üzere bu göreve getirilmiş ve padişahın paşa unvanını verdiği bir ağanın ikametgâhidir. [...] Çöl gibi bir yerdir; Osmanlı sarayı burada bölgenin muhafazası için otuz kişilik bir kuvvet bulundurulur. Birkaç kulübeden başka bir şey yoktur ve paşanın konutu da hali vakti yerinde bir köylünün evinden daha iyi değildir."

dar yaklaşık bir buçuk aylık bir yol vardır ve Suakin-Kahire arası da develerle kırk veya elli günde alınabilir; ama taşıdıkları nedeniyle bu yolu tercih edememişti. Bana Habeşistan krallığı hakkında bir sürü şey anlattı; onları burada nakledeceğim.

HABEŞİSTAN

Habeşistan veya Abisinya (buraya Arapçada “Abş” denir, Fransızca’daki “Abisin” sözcüğü de buradan türetilmiştir) çevresini dolaşmanın yedi aydan fazla sürdüğü büyük bir imparatorluktur; doğu tarafında Kızıldeniz ve Zanguebar’la,¹⁰² güneyinde Zeila,¹⁰³ Aousa,¹⁰⁴ Naria,¹⁰⁵ vb ile; batıda Zenciler ülkesi ve Nübye ile, kuzeyinde de Nübye ve Bugia¹⁰⁶ ülkeleriyle komşudur. Habeşistan’dan yola çıkıp Nil nehrini izleyerek Mısır’a gelirken Nübye’yi boydan boya geçmek gerekir. Yüz yıl kadar önce, sakinlerinin hepsi Mağribi olan Zeila’nın kralı Solak Muhammed tüm Habeşistan’ı ele geçirmiş,¹⁰⁷ Habeşistan kralı bir dağa kaçmış ve Portekiz kralına haber gönderip yardım istemiş, o da hemen kendisine yardım göndermiştir; ama bu yardım kuvvetinin kumandanı ülkeye ayak basar basmaz, orada çiğ et yendiğini görüp hemen geri dönmek ister. Yine de ondan daha cesur olan kardeşi Dom Cristofle hiçbir şey yapmadan geri dönmek istemez; ülkenin içlerine doğru ilerler, emrindeki üç yüz kadar arkebüzcüyle Mağribi kralına meydan okur, onu bozguna uğratarak öldürür ve Habeşistan’ın meşru kralını yeniden tahta çıkarır. Habeşistan kralı da bu hizmetinin ödülü olarak orada kalan Portekizlilerin hepsine krallığının içinde devletler bağışlar; onların çocukları veya çocuklarının çocukları hâlâ bu ülkede yaşamaktadır. Şimdiki kralın babası iyi bir Katolikti, ama otuz küsur yıl önce öldükten sonra kendisi Katolik olmadığı için Cizvitlere çok düşman olan ve onların rahmetli kocasının ruhunu

102 Burada kullanılan Zanguebar isminin Zanzibar ile hiçbir alakası yoktur; anlaşıldığı kadarıyla, Hint Okyanusu’nun Babülmendeb boğazının güneyinde kalan kısmını ifade etmektedir.

103 Bugünkü Somali’nin kuzeyinde kalan liman. Antik çağ’dan beri çok önemli bir ticaret merkezidir.

104 Auassa, hem yüksek Habeşistan yaylaları ile bugünkü Cibuti Cumhuriyeti arasında kalan Avaş nehrinin aktığı ovada kurulu bir Müslüman devletin, hem de onun 1577-1647 arasında başkenti olan yerleşim merkezinin adıdır.

105 Thévenot’un çizdiği bu sınırlar pek belirgin değil; güneydoğu komşularından bir anda güneybatıya sıçrarken arada kalan ve bugünkü Habeşistan’ın güneyinde kalan bölgelerin tamamını o çağda kapsayan Galla ülkesine es geçmektedir. Naria veya Enarya krallığına gelince, burası güneydoğudaki Sudan’ın bataklık bölgelerine yerleşmiş Nuer’lerin ülkesidir.

106 Bugünkü Eritre’nin kuzeyinde, Nil ile Kızıldeniz arasında kalan Müslüman Beja krallığı söz konusudur.

107 Thévenot, modern Habeşistan tarihinin en önemli ve Türklerle Portekizlilerin Hint Okyanusu’nda üstünlüğü ele geçirmek için giriştikleri çatışmayla bağlantılı olaylarından birinden söz ediyor. 1527’de, Habeşistan’ın ovalık kesimini art arda işgal etmiş Müslüman devletlerden birinin başındaki Harar emiri, “Solak” diye bilinen Ahmed bin İbrahim

Harar'lı Müslümanların, Somaliilerin ve bugünkü Afarların ataları olan Danakil'lerin başında, Hristiyanların elindeki yaylalara karşı saldırıya geçer. Kral Lebna Dengel (1508-1540) 1529'da yenilir ve Habeşistan yakılıp yıkılır. Kral, Eritre'nin güneyindeki Tigre dağlarına sığınır ve ilk Portekiz elçilik heyetinin 1520'de ülkeye gelip orada kalmış bir üyesi olan Juan Bermudez'i yardım istemek üzere 1535'te oradan Portekiz'e gönderir. Yardım kuvveti 1541'de gelir; Vasco de Gama'nın yirmi beş yaşındaki oğlu Cristobal de Gama kumandasında 400 kişilik bir kuvvettir bu. Portekizliler ilk başlarda birkaç çatışmadan galip çıkarlar; bunun üzerine Massau'ya yerleşmiş olan Türkler müdahale ederler. Türk paşası tarafından Solak Ahmed'in emrine gönderilen dokuz yüz arkebüzücü dengeli değiştirir, Portekizliler kırılır, esir düşen Cristobal öldürülür. Sonunda Habeşler yalnız kalırlar, ama kralları Galaudeos (Claudius, 1540-1559) 1543'te Tana gölü yakınındaki Uaynadega'daki savaşta Solak Ahmed'i yenip öldürmeyi başarır. Portekiz seferi kuvvetinden bir tek kişi, Miguel de Castanhoso ülkesine dönmeyi başaracak ve anılarını 1564'te yayımlayacaktır.

108 Susneyos (1607-1632) Cizvit P. Paez'in etkisiyle Katolikliği kabul etti ve 1621 tarihli bir fermanla Roma dininin resmi din olarak kabul edildiğini bildirdi. Paez öldükten sonra, Papa'nın gönderdiği Mendez'in giriştiği beceriksiz reformlar bir isyana yol açtı. Susneyos

uzunca bir süre yönetmelerinden ötürü ıstırap çekmiş karısı, yani kraliçe krallığın başına geçen oğlunun aklını çeleerek, tüm Katoliklere baskı yapmasına yol açtı,¹⁰⁸ öyle ki Cizvitler ülkeden kaçmak zorunda kaldılar; ayrıca kral orada bulunan tüm Kapusenleri de öldürttü; sonra Suakin'de de üç Kapusen öldürüldü, çünkü Habeşistan kralı kendi krallığına girmek istediklerini haber aldığı bu üç Frenk din adamını öldürtmesi için Suakin valisine adam gönderip ricacı olmuştu: Suakin valisi derhal din adamlarının boyunlarını vurdurdu ve kesik başlarını Habeşistan kralına gönderdi; kral da ona ödül olarak üç kese altın tozu gönderdi ve kendisine yollayacağı Frenk kellesi kadar altın tozu kesesi alacağını vaat etti; son on beş on altı yıl içinde, Oinadaga eyaletinde iki Frenk din adamı daha öldürüldü.¹⁰⁹ Birinin adı Peder Fioravanti, diğerininki ise Peder Francesco idi. Bu kral, sapkınlıkla ve kendisine düşman birine taç giydirmek istemekle suçladığı Frenklerin kesinkes düşmanıdır; öyle ki bu ülkeye gitmek isteyen bir Frenk kendini Ermeni veya Kıpti olarak tanıtmak zorundadır; çünkü kral ve tüm halk Kıptilerle aynı dindendir. İsa Mesih'in şahsında tek bir doğa ve bir iradeye inanırlar. [Teslis'e inanmazlar demek istiyor –ç.n.] Çocukları doğduktan sekiz gün sonra Yahudiler gibi sünnet edip, on beş gün sonra vaftiz ederler. Cizvitler oraya gitmeden evvel, otuz veya kırk yaşından önce vaftiz olmuyorlardı. Pazar ayinleri Kıptilerininki gibidir, ama kilise kitapları Habeş dilindedir. Patrikleri İskenderiye patriğine bağlıdır ve Habeşlerin patriği öldüğünde İskenderiye patriğine temsilciler gönderip kendilerine yeni bir patrik göndermesini isterler ve o da kilise kurulunu topalayarak içlerinden en yetenekli olanı seçip gönderir ve gönderilenin ölene kadar bir daha Mısır'da adı duyulmaz. Elçi bunları anlattıktan sonra, ülkedeki insanların çoğunun kalben Katolik olduğunu da sözlerine ekledi.

Habeşistan kralının kendisine haraç ödeyen dört kralı vardır: Sennar kralı¹¹⁰ haracını at vererek öder. Sennar çok sıcak bir ülkedir. Naria kralı¹¹¹ haracını altınla öder. Ayrıca Bugia [Beja] kralı ve Dangala [Dongala] kralı vardır.¹¹² Naria güzel bir ülkedir ve Soffala ve Gine kıyılarına yollanan altın bu ülkedeki madenlerden çıkarılır.¹¹³ Bu madenler başka birçok ülkede olduğu gibi derinde değildir; *civet-teler* [misk kedileri] de bu ülkeden toplanır.¹¹⁴ Bizim memleketimizde oldukça ender rastlanan bu misk kedileriyle ilgili de bir çift söz etmek herhalde yersiz kaçmayacaktır. Misk kedisi adı verilen bu hayvanlar yukarıda da belirttiğim gibi Naria'da bulunurlar ve kementle yakalanırlar. Kahire Yahudileri evlerinde böyle birçok kedi bulundururlar; bunları görüp birkaç dragma^a [misk] satın almak mümkündür; bu hayvan oldukça büyük bir köpek iriliğinde ve cüssesindedir; burnu sivri, gözleri ve kulakları küçüktür; kedi gibi bıyıkları vardır, postu baştan aşağı beyaz ve siyah lekeli, sarıya çalan birkaç lekesi de vardır; kuyruğu ise bir tilki kuyruğu gibi kalın ve uzundur. Bu hayvan çok vahşidir ve eğer birini ısırsa kanımca canını epey yakar. Yahudiler onları ahşap parmaklıklı, kare biçiminde kafeslerde tutar ve kuşbaşı doğranmış çiğ koyun ve sığır etiyle beslerler. Bu hayvanın salgısı olan, çok güzel kokan ve misk adı verilen maddeyi çıkarmak istedikleri zaman, parmaklıkların arasından geçirdikleri bir sopayla gerisini döndürüp kuyruğunu dışarı çıkarmaya uğraşırlar; tuttukten sonra, arka ayaklarını da yakalarlar ve içlerinden biri onu arka ayaklarından ve kuyruğundan tutup gövdesinin yarısını kafesin dışına çekerken kafesin yukarı doğru kalkarak açılan kapısını ise sırtına indirirler; bir diğer kişi ise bu hayvanlarda bulunan ve ortası yarık bir av kuşuna benzeyen et kütlesini iki

yeniden Kipti dinine geri döndü ve yerini oğlu Fasilidas'a (1632-1637) bırakarak tahttan çekildi. Fasilidas 1633'ten itibaren Latin misyonerlerin hepsini ülkeden sürdü ve ortadan kaldırdı.

109 Oinodaga, bağlarla kaplı yamaçları ifade eden coğrafi bir terimdir. Muhtemelen 1543 tarihli savaşın yapıldığı alana (bkz. dipnot 106), dolayısıyla Tana gölünün batısında kalan bölgeyi belirtmektedir.

110 Hartum'un güneyindeki Func krallığı; siyah Müslümanlar tarafından yönetilir; Sennar bu krallığın başkentiydi.

111 Bkz. dipnot 105.

112 Sudan'ın kuzeyine düşen ve başkenti Dongola olan Nübye krallığı. Eskiden Hristiyan krallığı olan bu ülke 14. yüzyılda İslamlaştırılmıştı.

113 Sudan altını olarak bilinen Naria altını iki güzergâh izliyordu; kuzeye doğru yönelen birincisi Mısır'da sona eriyor ve Osmanlı altın sikkelerinin tamamı burada darp ediliyordu. İkinci güzergâh ise batıya, Gine körfezine yöneliyor ve orada altın önce Portekizlilerin, sonra da diğer Avrupalıların eline geçiyordu. Soffala ise Mozambik kıyısındaki Zambezi'nin güneyindeki bir Arap ticaret iskelesiydi; 1505'te Portekiz denetimi altına girmişti ve Zambezi'nin altını da buraya gönderiliyordu. Thévenot'nun yaptığı karışıklık, Afrika'nın iç kesimleri hakkında o devirde hiçbir şey bilinmemesinden kaynaklanıyor; bu nedenle Sudan ve Zambezi altınlarının ortak bir kökeni olduğunu sanıyor.

a Dragma veya drahmi 3,24 gr gelen bir ağırlık ölçüsüdür –ç.n.

yana açıp demir bir spatulayla içerideki tüm salgıyı iki yana doğru dışarı çıkarır. Erkeklerde bu et parçası hayalarıyla kedilerininkine benzeyen erkeklik organlarının arasındadır. Dişilerde ise bu parça, kılçları ile dişilik organları arasındadır. Bu hayvanların her birinin salgısı haftada ancak iki kez alınır ve her birinden her seferinde benim görebildiğim kadarıyla en fazla bir dragma çıkarılır. Bu salgı veya ter alındığında griye çalan bir beyazlıktadır, ama yavaş yavaş değişerek bir süre sonra koyu kahverengi bir renge bürünür. Uzaktan çok tatlı bir kokusu vardır, fakat yakına gelindiğinde insanın başını döndürdüğü bir yana, oldukça kötü kokar. Misk kedisi türü kadar misk çeşidi vardır, çünkü bazılarının salgısı daha gri veya beyaz, bazılarınıninki daha sarıya çalan renktedir; veya kimileri daha kurudur veya değildir; yine de hepsi birbirine karıştırılır. Bunun dışında saf misk bulabileceğiniz yanılığısına asla kapılmamalısınız, çünkü Yahudiler ürüne hile katarlar ve hayvandan çıkarıldığını görüp saf olduğunu düşünürseniz yine aldanırsınız; çünkü siz oraya gitmeden önce bu et kütesinin içini biraz zeytinyağıyla veya benzer bir maddeyle ovalarlar; böylece bu maddenin salgıya karışıp onun daha ağır çekmesini sağlamaya uğraşırlar; eve gelecek kimse olmadığı zaman ise saf halde çıkarıp sonra başka şeye karıştırırlar. Bunun doğru olup olmadığını anlamak için, bir seferinde evinde misk kedisi olan bir Yahudiye önceden haber vermeden gittim (çünkü önceden biraz satın almış ve başka bir zaman yine uğramaya söz vermiştim; bu nedenle beni her gördüğünde o gün uğrayıp uğramayacağımı soruyordu) ve misk almak istediğimi söyledim; o da bana o gün misk çıkarmak âdeti olmadığını söyleyerek bunu kabul etmedi; sonra misk çıkardığını söylediği günlerden birinde yine habersiz uğradığımda, bir engeli olduğunu bahane ederek yine çıkarmak istemedi; böylece bu konuda bana anlatılanlar doğrulanmış oldu. Ayrıca bu hayvanlar ateş pahasıdır, bir Yahudiye ve daha pek çok kişiye bir misk kedisini bana kaç satacaklarını sorduğumda, aldığım cevap hep yüz altın sikke oldu. Dongala Nübye'nin başkentidir ve Dongala kralı Kahire'ye topluca çalışmaya gelen bazı Müslüman siyahların, Barberin'lerin kralıdır;¹¹⁵ oldukça basit ve çok sadık insanlardır ve az bir para karşılığında hizmetini-

114 Arapça zobâd kelimesi İtalyancaya zibetto diye geçmiş, Fransızcadâ da civette olmuştur. Bu etimoloji türün nereden geldiğini de göstermektedir. Misk kedisine ilişkin aynı kokulu madde çıkarma işlemleri 16. yüzyıl başı seyyahlarından Afrikalı Leo tarafından da tasvir edilmiştir.

115 Barabra'lar veya Barberin'ler, Kuzey Sudan sakinleridir; yaptıkları çeşitli mesleklerden biri de günümüze dek Kahire ve İskenderiye burjuvazisinin hizmetçiliğidir.

zi görürler; onlara günde iki pare veya bir pare ve yemek vererek her türlü işinizi gördürebilirsiniz. Mavi bir gömlek giyer, saçlarının tamamını örer ve bitlenmemek için saçlarını bir tür yağla ovarlar. Kahire'deyken aralarında bir ihtilaf çıktığında kendi milletlerinden olan şeyhlerinin huzuruna çıkarlar; bu şeyhler de gerek gördüklerinde onları para cezasına çarptırır, sonra da bu parayla kendilerine ziyafet çekerler. Timsah etini çok severler ve timsah derisi yüzdüren bir Frenk gördüklerinde, hemen yanına gelip eti kendilerine bırakmasını rica ederler; bu eti oldukça güzel bir sosla terbiye eder ve büyük bir şölen verirler. Bu insanlar on veya on iki kuruş biriktirdiklerinde ülkelerine birer zengin olarak dönerler; tabii bunu başarmalarının tek koşulu, paralarını onları yolda sık sık soyan Araplara kaptırmamalarıdır; bu nedenle geldikleri gibi, topluca geri dönerler. Dangala kralı Habeşistan kralına haracını kumaşla öder. Habeşistan'ın eyaletleri, Goujan (burada bir kral naibi bulunur),¹¹⁶ Beghandir,¹¹⁷ Dambia,¹¹⁸ büyük bir eyalet olan ve üzerlerine sağlam kaleler yapılmış bir sürü dağ bulunan Amara,¹¹⁹ Damoud,¹²⁰ Tegre,¹²¹ Barnegas'tır.¹²² Bunun dışında Habeşistan kralının vasalları olan prensler tarafından yönetilen birçok eyalet vardır. Son olarak Habeşistan krallığında yirmi dört davul¹²³ veya kral naibi mevcuttur. Başkentin adı Gondar'dır ve Dambia eyaletindedir. Habeşistan (bu elçinin bana dediğine göre) Şam ve Halep gibi soğuktur, sadece Kızıldeniz'e yakın bölgeler ve Sennar diyarı sıcaktır. Habeşistan kralının yüzden fazla kadını vardır ve onlara bekçilik etmek üzere hadımağa tutmaz, çünkü bir erkeği hadım etmenin günah olduğuna inanırlar, bu nedenle oradaki kadınlar Hıristiyan dünyada oldukları kadar özgürdürler. Bu kralın yanına kolayca girilebilir ve en yoksul insanlar bile yanına gidip onunla çok kolayca konuşabilirler. Tüm çocuklarını Oinadaga eyaletindeki Oüohhni

116 Bugünkü Gojam'ın doğuda ve güneyde Mavi Nil'in bükümü, batıda da Sudan sınırı tarafından çevrelenmiş dağlık bölgesi.

117 Bugünkü Begemdir eyaleti; Tana gölünün kuzeybatısında.

118 Tana gölünün kuzeydoğusu.

119 Tana gölünün güneydoğusunda ve Gojam'ın doğusunda kalan bölge.

120 Damot'lar diyarı; 16. yüzyıla kadar Tana gölünün güneyinde yaşayan bu halk, o dönemde Galla'ların istilası sonucunda aynı gölün kuzeyine, bugün Begemdir eyaletinin parçası olan bölgeye doğru sürülmüştür.

121 Ortaçağ Habeşistanı'nın kuzeyi; bugünkü Eritre'nin güneybatısında.

122 Bölge adını "bahr-nagaş" (denizin hükümdarı) unvanından almaktadır; Aşağı Eritre'ye denk düşen bu eyaletin valisine bu unvan verilir.

123 Valileri ve diğer yerel reisleri ifade etmek üzere kullanılan terim şum'dur; ama bir eyalet valisine şum nagarit (davulların reisi) adı verilmiştir; Thévenot'un taktığı isim buradan kaynaklanıyor.

124 Yamaçları çok sarp ve tepesi tepsi gibi düz yüksek bir yayla, bir amba söz konusudur; erişilmesi öyle güçtür ki çoğunlukla insanlar yukarıya bir iple çekilirler. Ambalar, başka işlevlerin yanı sıra, ihtirasa kapılabileceklerinden korkulan prenslerin sürgün yerleriydi; gerektiğinde tahtın vârisi oradan alınıp getirilirdi. Guechen ambası, Solak tarafından yok edilmeye kadar bu işlevi üstlenmişti. Daha sonra onun yerini Gondar bölgesindeki Wehni ambası almış görülmektedir.

adında bir dağda tutar;¹²⁴ bu dağ Gondar'a iki günlük yoldadır; dağın tepesinde bir tür sarnıç bulunur; çocukların hepsi geceleri oraya indirilir ve gündüzleri oradan alınıp yakınlarda dolaşmaya bırakılırlar: Kral öldüğünde içlerinde en zeki olan seçilip yaş sırasına bakılmadan kral yapılır. Onun da çocukları olunca kardeşlerini başka bir yerde esaret altına alıp kendi çocuklarını Oüohh-ni'ye yerleştirir. Kralların gömüldüğü yere Ayesus denir¹²⁵ ve burası bir mağaraya benzer; yaşlılar bir yana, gençler başka bir yana gömülür. Eskiden, Cizvitler devrinde orada aynı isimde bir kilise varmış; burada her dilden, her türde çok miktarda kitabın bulunduğu çok güzel bir kütüphane vardır. Görmek isteyenlere bu kitapları gösterirler. Bu elçi bana söz konusu kütüphaneye girdiğini anlattı; burasının eski Habeşistanlıların eski kütüphanesi olduğunu sanıyorum. Habeşistan güzel ve bereketli bir ülkedir; buğday, arpa vb yetişir. Bu ülkedeki en büyük çölleri aşmak üç dört günden fazla sürmez; yine de kral ülkeyi dolaşmaya çıktığında çoğunlukla bir çadırda kalır. Büyük beylerin evleri Kahire'dekiler gibidir, yani Avrupa'dakilere kıyasla son derece sadedir; diğer

evler ise kerpiçtendir. Bu memlekette saatçi dışında her meslek ehli bulunur. Hiç deve olmayan bu ülkede katır, eşek, öküz ve at mevcuttur. Ülke sakinleri, kral dışında, çiğ et yerler; kral ise pişmiş et yiyip üzümünden yapılmış şarap içer; diğer insanlar ise bir tür darı veya kara buğdaydan yapılma şarabı içerler, ama bu da en az bizimki kadar serttir; yine aynı tahıldan yapılma bir çeşit rakı da içerler. Alafranga giyinirler ve çuha, kadife ve Kızıldeniz'den gelen başka benzer kumaşlar kullanırlar. Türklerin verdikleri arkebüzleri kullanırlar. Ülkelerindeki Türklerin sayısı üç yüz, dört yüzü geçmez; bunlar savaş olduğunda arkebüzleriyle onların yanında çarpışırlar. Ticarete Avrupalıların yaptıkları gibi üzerleri damgalı madeni sikkeler kullanmazlar; para olarak on beş veya yirmi pic'lik parçalar halinde bezler, altın ve sa-bun parçaları gibi küçük kare parçalar haline getirdikleri bir tür tuz kullanırlar; bu tuz parçaları para yerine geçer. Bu tuz Kızıldeniz kıyısında, Kahire'den Dongala'ya gelirken bu kente beş veya altı günlük mesafede bulunan bir yerde çık-

125 Thévenot'nun bu tasviri tüm araştırmalara rağmen doğrulanamamıştır, ama anlaşıldığı kadarıyla çeşitli unsurların bir karışımı söz konusudur. Thévenot ile çağdaş olan Fasilidas Gondar'ı kuruncaya kadar, Habeşistan krallarının sabit bir yerleşim ve mezar yerleri yoktu. Thévenot'nun zikrettiği isimle tek olası yakınlık Ganeta Yesus'la (İsa'nın Bahçesi) kurulabilir; burası Fasilidas'ın babası Susneyos tarafından Gondar civarında yaptırılan ikametgâhtı. Kütüphane ise Fasilidas'ın Gondar'ın içindeki şatosuna dahildi.

126 Kaya tuzu yataklarıyla meşhur olan bu ovalar bugünkü Eritre'nin güneydoğusunda, demek ki Thévenot'nun tasvirinin onları yerleştirdiği düşünülebilecek yerin çok daha güneyindedir.

nırlar; tuz çıkarılan bu yerlere Arho denir.¹²⁶ Ülkelerinde, Habeş dilinde Chava adını verdikleri Gallahlılar yaşar;¹²⁷ bunlar, Arabistan çölündeki Araplar gibi gezgin bir halktır; Gallahlıların geniş hayvan sürüleri vardır ve Habeşistanlılarla sürekli savaşırlar; bu insanların ne arkebüzü ne de herhangi bir başka ateşli silahı vardır, onun yerine mızrak ve küçük kalkanlar kullanırlar. Bunun dışında, Habeşistan'da öyle farklı diller konuşulur ki bu elçi bana, eğer Tanrı yetmiş iki dil yaratmışsa, bu yetmiş iki dilin hepsinin Habeşistan'da konuşulduğuna inandığını söyledi. Ekselanslarından Nil'in kaynağı hakkında bana bilgi vermesini rica ettim, bana şunları söyledi. Nil'in kaynağı, birçok ağacın bulunduğu bir ovada yeryüzüne çıkan bir pınarmış. Oüembroma adındaki bu pınar Ago eyaletindeymiş.¹²⁸ Orada birçok yerde yukarılara doğru fışkırarak çok nefis bir manzara oluşturuyormuş; konuştuğum elçi Habeşistan kralıyla birlikte en az on iki kez o pınarın yanına gidip orada günlerce kaldığını söyledi; Habeşistan'ın başkenti olan Gondar'a on iki günlük mesafedeymiş. Bu pınar, uzun bir yol kat ederek sularını kuzeye doğru taşır ve her birinde büyük bir gürültü çıkararak dimdik aşağı döküldüğü yedi yüksek çağlayanından geçtikten ve tüm Mısır'ı katettikten sonra, sularını iki ağızda Dimyat ve Reşit'te Akdeniz'le buluşturur. Nil'in yaz aylarında bu kadar düzenli kabarmasının nedeni, Mısır'da yazken Habeşistan'da kış olması ve üç ay boyunca sürekli yağmur yağmasından başka bir şey değildir; sel suları her yönden gelip bu pınara dökülerek onu olağanüstü bir biçimde yükseltirler; halbuki bu pınarın yakınında dağ da yoktur; çünkü en yakındakiler aşağıda bahsedeceğim Yahudi dağlarıdır ve onlar da yirmi günlük yoldadır. Bu nedenle söz konusu nehrin kaynağını meçhul bir yerden aldığını ve Nil çağlayanlarını civarında oturanların sağır olduklarını söylemek doğru değildir; aynı şekilde, Osmanlı padişahının Nil'in doğal yolundan akmasına izin versin diye Ha-

127 Memleketleri bugünkü Ogaden olan Gallahlılar, Somalilerin baskısı sonucu 16. yüzyılın ortalarına doğru kuzeye, Mavi Nil'e kadar çıkmışlardır. 1650'ye doğru Müslümanlığı kabul ederler. Chava kelimesi, Choa eyaletiyle, yani Adisabebe bölgesiyle ilişkilidir; o dönemde burası Gallahlılar tarafından işgal edilmişti.

128 Mavi Nil'in meşhur kaynağı Guş Abay adında küçük bir pınardır; buradan çıkan bir çay, küçük Abay suyu Tana gölüne iner ve o gölün başlıca su kaynağını oluşturur. Abay veya Mavi Nil ise bu gölden çıkar. Söz konusu pınar kutsaldır ve Aziz Mikhael'e adanmış yakındaki bir kilisenin rahiplerinin koruması altındadır. Bölgeye Agaumdır veya Agau'lar diyari denir; Thévenot'un "Ago"ları bunlardır. Yazarın Oüembroma'sı ise, daha güneyde, Abay'ın bükümünün hemen kuzeyinde kalan Vambarma kazasına denk düşmektedir.

beşistan kralına haraç ödediğini söyleyenler de haklı değildir, çünkü istese bile suyun yatağını değiştiremez. İki Yahudi dağı¹²⁹ vardır; birinin adı Semain, diğerinin Salem'dir. Burada eskiden Yahudiler yaşırdı ve Ghidhon adında bir kumandanın önderliğinde güçlenmişlerdi; bunun farkına varan Habeşistan kralı üzerlerine yürüdü, onlara boyun eğdirdi ve aynı şeyi bir daha yapmamları için onları bu dağlardan alıp Hristiyanların yaşadığı bir ovaya yerleştirdi; Hristiyanları da tepesinden kar eksik olmayan bu dağlara gönderdi.

BEN KAHİRE'DEYKEN YAPILAN ESİNE

Kasım ayında Kahire'de Türklerin Macaristan'da iki kale fethetmeleri¹³⁰ vesilesiyle bir *esine*,¹³¹ yani halk şenliği yapıldı. Şenlik 8 Kasım akşamüstü ilan edildi, her mahallede bir çıkırtkan dolaştı ve çıkırtkanların başı da sırtında bir kaftanla beylere ve konsoloslara haber vermeye gitti ve sokaklarda sadaka topladı; bu tür şenlikler genellikle üç

gün sürmesine karşılık 9 Kasım Cumartesi akşam namazından başlayarak yedi gün süreceğini ilan ettiler. Cumartesi sabahından itibaren şenlik süresince her sabah kaleden top atıldı ve herkes kendi kapısının önünde çalışmaya başladı; en yoksul kişiler bile bu vesileyle masrafa girmekten kaçınmayıp fener veya kumaş alırlar; seyri özellikle geceleri çok hoş bir manzaradır ve şenlik süresince saat kaç olursa olsun geceleyin sokaklarda gündüz olduğundan bile daha serbestçe ve emniyet içinde dolaşılabilir. Çünkü fenerlerin ışığında sarığının beyaz mı başka renk mi olduğu anlaşılmaz ve dolayısıyla Hristiyan mı Türk mü olduğunuz bilinmez. Bütün sokaklar fenerle ıslıl ıslıl olur, ama özellikle de bazılarında, ayrıca beylerin ve başka ileri gelenlerin evlerinin önlerinde ve içlerinde çok sayıda fener bulunur. Bunun dışında sokaklar güzel tenteler, çuhalar ve başka kumaşlarla kaplanır; bazı sokaklardaki dükkânlar brokarlarla, sırmalı ve simli başka değerli kumaşlarla kaplanır. Ayrıca çeşitli yerlerde sevimli Hristiyan Frenk figürleri de görülür, bu

129 Falaça Yahudileri Semien ve Tsellent'e yerleşmişlerdi; burası Tigre ile bugünkü Begemdir arasında kalan yüksek, dağlık bir bölgeydi. Gidhon (Geddon), özel isimden çok bir unvanı andırmaktadır; Habeşler ile Falaça'lar arasında 15. yüzyıl başından itibaren birçok savaş yaşanmış ve hepsi Falaça'ların katledilmesiyle sonuçlanmıştır. Burada söz edilen, Thévenot'un devrine en yakın olan ve Susneyos tarafından yürütülen savaş olsa gerek.

130 Ağustos-Eylül 1658'de, Erdel'e yapılan Osmanlı seferi sırasında alınan Yanova ve Belgrad kaleleri söz konusu olsa gerek.

131 Arapça yevm-el-zeyna'dan (bayram günü) geliyor. Bu şenlikler herhalde çok sık düzenleniyordu, çünkü yılın farklı dönemlerinde bölgeye giden birçok seyyah onlardan söz etmiştir.

da onları çok eğlendirir. Bey evlerinde görülen kumaş kaplamaların ve fenerlerin dışında, kent girişinde her türden çok sayıda silah, tolgalar, zırhlı yelekler, örgü zırhtan gömlekler, alaybozan tüfekleri, hatta kılıçlar, küçük kalkanlar vb gayet intizamlı bir biçimde sergilenir; konsoloslar da kendi milletleri karşısında Türklerin kazandığı bir zaferin söz konusu olması- na rağmen büyük sevinç gösterileri yapmak zorundadırlar, yoksa *avania*, yani ceza ödemeleri gerekebilir ve mesela Venediklilere karşı kazanılmış bir zafer söz konusu olduğunda, Venedik konsolosu da, eğer ertesi gün yüklü bir *avania* ödemek istemiyorsa, herkes gibi şenliğe katılmak zorundadır. Kilimlerin, kumaşların ve fenerlerin dışında, Türklerin özellikle de güzel bir yüz söz konusu olduğunda büyük bir zevkle seyrettikleri birçok güzel tablo da sergilenir; Hristiyan dünyada, hatta dünyada böyle güzel çehreler bulunabileceğine bir türlü inanamazlar: Tıpkı bayramlarda olduğu gibi dışarı çıkmalarına izin verildiği için kadınlar da şenliği seyretmeye gelirler; yine de paşanın ve beylerin hanımları gibi önde gelenler değil daha aşağı tabakadan kadınlar bu eğlencelere katılır. Bütün bunlar, konsoloslar ve boy göstermek isteyen herkes için büyük bir masraf kapısıdır; çünkü kiralanması gereken yüzlerce fener, kilim ve kumaşlar dışında, evin önünde sergilenenleri görmeye gelen herkese kahve ikram etmek de âdet-tendir; ve eğer soylu ve önde gelen insanların evleri söz konusuysa ayrıca şerbet, hatta şekerleme de ikram edilir. Bu nedenle her konsolosun evinin önüne sokağı enlemesine kateden bir kumaş gerilmiş, çepeçevre kilimler serilmiş, tek bir geçiş yeri bırakılmış, yüzlerce fener ve birçok tablo asılmış ve bu kumaşın altında sokağın iki yanına çok sayıda iskemle sıralanmış, üzerlerine gösterişli minderler konmuştu; gelen herkes bu iskemlelere oturuyor ve her yeni gelene, ne denli önemsiz biri olursa olsun kahve ve tütün ikram ediliyordu; bütün bunlar sevap sayıldığından sabahın erken saatlerinden gece yarısını iki üç saat geçinceye kadar binlerce kişi geliyor ve ikramdan yararlanıyordu. Bu şenlik 15 Kasım Cuma sabahı bitti, yani önceden yedi gün süreceği ilan edilmiş olmasına rağmen, şenlik sadece altı gün sürmüştü; çünkü bu süre zarfında çalışmak yasak olduğu için halk çok masraf yapıp hiç para kazanmıyordu.

MISIRLILARIN ÂDETLERİ, ÇOCUKLARIN KULAKLARINDAN KURLARI ÇIKARAN KADIN VE ARAPLARIN DİLİ

Mısır'ın başkenti olan Kahire'de ve Mısır eyaletinin tamamında birçok farklı millet yaşar; bunlar birkaç tür halinde sınıflandırılabilir, çünkü ülke sakinleri ya Müslüman ya da Hristiyan'dır; ülkedeki Müslümanlar Mağribi, Hristiyanlar ise Kıptidir; bunun dışında yabancı Hristiyanlar, Türkler ve Yahudiler vardır; yabancı Hristiyanlar ya Frenk ya da Rumdur. Burada, genelde Mısırlılar hakkında bir çift söz ettikten sonra, önce Mağribilerden bahsedeceğim. Ülke insanları, ister Müslüman ister Hristiyan olsunlar, genelde çok esmer tenlidir; hepsi çok kötü, namussuz, kalles, tembel, ikiyüzlü ve oğlancılığa çok düşkündürler; hırsız, hain, paragöz, bir pare için adam öldürebilecek tynettedirler; ayrıca her türlü günaha batmışlardır, son derece tabansız olurlar; bu nedenle dövüşmekten pek hoşlanmazlar, ama aralarında bir anlaşmazlık yaşandığında birbirlerine söver sayar ve sanki birbirlerini boğazlayacakmış gibi büyük bir patırtı çıkarırlar; yine de yoldan geçen ilk adamın hakemliğini kabul ederler, o da onları barıştırır, sonra olayı seyredenlerle birlikte (çünkü bu tür olaylar her zaman çok sayıda seyirci toplar) ellerini kaldırıp (Mağribi iseler) Fatiha okurlar, bunun ardından çok iyi ahbap olurlar. Bu sefil insanlara Türkler hizmetçi, daha doğrusu köpek muamelesi yaparlar, çünkü onları sopayla yönetirler ve bir Türk bir Mağribiyi döve döve bayıltsa bile öbürü karşılık vermeye cesaret edemez; bu nedenle Türklerle konuşurken saygılı olurlar. Toprakta çalışırlar ve her yeri ekerler, ama ülke bereketli olmasına rağmen kötü beslenirler ve karnınları hiç doymaz; yaradılışları o kadar kötüdür ki, sopa yemekten hoşlanırlar ve tıpkı köpekler gibi kendilerini dövenleri daha çok sevip, burunları sürtüldükçe daha iyi hizmet ederler; kendilerine tatlılıkla davranıldığında

ise, katlanılmaz insanlar olur ve hiçbir şey yapmak istemezler. Çok yoksul bir hayat sürerler ve en çok yedikleri gıda maddesi çok kötü bir ekmekle birlikte *cbn halum* adını verdikleri tuzlu peynirdir. Ekmekleri bizim tabaklarımızın büyüklüğündedir ve *poupelin* gibi¹³² yapılmışlardır ve parşömen kadar ince ve yuvarlak iki hamur parçasından ibarettir; bunlar üst üste konup biraz ateşte tutulur.

132 "Beyaz buğday unu, süt ve taze yumurta, şeker ve limon kabuğuyla fırında yapılmış çörek; piştikten sonra henüz dumani üstündeyken tereyağına bandırılırdı" (Littre). Thévenot'un tarif ettiği ekmekle olan benzerlik herhalde biçimiyle sınırlıdır.

Öyle ki insan bu ekmeklerden birini üç lokmada yiyebilir. Ama gerek siyah oluşu gerekse kötü yapılp az pişirilmesi, kül ve isle dolu olması nedeniyle öyle kötüdür ki ben bunlara hiç alışamadım. Bu ekmeklerin sekizini bir pare, yani yedi *liard*¹³³ [mangır -ç.n.] karşılığında satarlar. Tatlı olarak şekerka-mış emirler. Ayrıca kavun, karpuz ve benzer şeylerden çok yerler; bunlar çok boldur ve bizde hiç bulunmayan birçok türleri mevcuttur, ama çok ucuz olmalarına rağmen herkesin bunlardan yeme imkânı yine de yoktur. İm-kân bulduklarında Türkler gibi giyinirler; tabii Mağribilerden söz ediyorum, çünkü Hristiyanlar ne yeşil elbise giyebilir ne de beyaz sarık takabilirler. Ama çoğu yarı çıplak dolaşır ve pek çoğu sırtına mavi bir entariden başka bir şey giymez. Bu insanlar çok cahil olmalarına rağmen en hünerli kişileri bile şaşırtacak sırlara sahiptirler ve pek çok kişi bunların büyü kaynaklı sırları olduğuna inanır, çünkü kırın ortasında bir adamın zehirli bir yılanı yakalaması, dört bir yana çevirmesi, ağzını açıp parmağını içeri sokması ve yılanın ona hiçbir zarar vermemesi bence çok olağanüstü bir olaydır. Çuvallar dolusu zehirli yılanı kente getirip eczacılara satarlar. Bu adamlar Fransızların yaşadıkları bölgeye de sık sık uğrarlar ve ellerini hiç korkmadan çuvallarına sokup bir avuç dolusu yılan çıkarırlar. Bir seferinde yılan oynatan bu tuhaf adamlardan biri Fransız bölgesine gelmişti; bir tavuk getirip yılanlardan birine ısırttılar, hayvan derhal öldü ve böylece Mağribinin üzerinde onu böyle bir kazadan koruyan bir şey taşıdığı anlaşıldı. Ama Fransız bölgesinin hemen yakınında bir çıkmaz sokakta yaşayan ve çocukların kulaklarındaki kurtları çıkaran Mağribi bir kadın hakkında ne diyeceğimi bilemiyorum. Bir çocuğun ağlaması durmadığında ve hasta olduğu anlaşıldığında, bu kadına götürürler; o da çocuğu yanlmasına kucağına yatırır, sonra kulağını kaşır ve çürümüş un içinde üreyen kurtlara benzer kurtların çocuğun kulağından döküldükleri görülür, sonra çocuğu öbür yanına çevirir ve öteki kulağını kaşır; ondan da aynı şekilde kurtlar dökülür; iki kulaktan toplam on veya on iki kurt çıkar; bu kurtları bir bezin içine sarıp çocuğu getirenlere teslim eder, onlar da bu bezi evlerinde tutarlar; daha sonra çocuğu onlara geri verir ve çocuğun bağırtısı kesilir. Bir seferinde bana bu işi söylediği bazı sözler sayesinde başardığını anlattı. Büyük bir tıp

133 Fransa'da üç denier bir liard ve dört liard bir sou ediyordu; ama Mısır'da bu değere denk bir para birimi yoktur.

adamı olan bir Fransız hekimi bu sahneyi büyük bir dikkatle izledi ve bana bunun nasıl olduğunu anlamadığını, ama eğer bir çocuğun kafasının içinde böyle bir kurt olsa kısa sürede öleceğinden emin olduğunu söyledi. Gerek Mağribiler, gerekse hangi dinden olurlarsa olsunlar tüm Kahire sakinleri bunu büyük bir marifet sayarlar ve kadına her seferinde birçok pare öderler. Bu sırrın çok uzun zamandır onun ailesinde olduğunu söylerler. Her gün bu mahalleden ağlayıp bağırarak birçok çocuğun geçtiği ve o kadına götürüldüğü görülür ve neler olduğunu izlemek isteyenlerin onların peşine takılması yeterlidir, yeter ki çocuklarını götürenler Müslüman kadınlar olmasın; yoksa hakarete uğrayabilirler, ama Hristiyan veya Yahudi kadınları söz konusu olduğunda, içeri kolayca girilebilir ve kurt çıkaran bu kadına da birkaç pare ödenir. Mısır'da Arapça konuşulur; İbraniceden türetilmiş bu dil duyduğum hiçbir dilde rastlanmayan ölçüde zengindir ve çok sayıda ülkede kullanılmaktadır; telaffuzu çok güçtür, çünkü birçok kelimeyi gırtlaktan söylemek gerekir; bu nedenle İstanbul'daki Türkler eğlenmek istediklerinde Arapları karşlarına alıp bu dili konuştururlar; halbuki onların da kutsal dilidir, çünkü hem Kuran hem de ettikleri bütün dualar Arapça'dır ve hepsi Türkçe'nin bu dünyada kullanıldığını, cennette Arapça, cehennemde ise Farsça konuşulacağını söylerler; halbuki Farsça da çok güzel bir dildir ve Türk şiirleriyle şarkılarının en güzelleri bu dilde yazılmıştır, ama Farslardan çok nefret ettikleri için, onlarla ilgili her şeyi yererler.

MAĞRİBİ KIZLARININ SÜNNET EDİLMESİ, MISIR'IN DERVİŞLERİ

Mağribiler Müslümandır, ama Türklerde bulunmayan bazı batıl inançlara sahiptirler, çünkü Mağribiler bızır adı verilen yerden küçük bir parçayı keserek kızlarını sünnet ederler ve kızları kadınlar sünnet eder. Türkler asla böyle bir şey yapmaz, sadece erkek çocukları sünnet ederler. Mağribiler çok ikiyezlü olduklarından ülkelerinde de türlü türlü derviş bulunur. İstanbul'dayken anlattığım sema yapan dervişler bulunur; ama onların yanı sıra çok saygı gösterdikleri daha birçok derviş türü vardır; bunların içlerinde, dansçılar ne kadar hoşsa o denli korkunç olan bazılarına rastladım; bunlardan İstanbul'da görememiştım, çünkü (Tophane'de bulunmalarına rağmen) ayinlerini çok geç saatte yapıyorlardı; ama Kahire'de pek ço-

ğunu kolaylıkla izleyebildim, çünkü Fransız bölgesinde küçük bir camileri var. Sema yapan dervişlerle hemen hemen aynı kıyafetleri giyiyor, aynı şekilde keçe külahlar takıyorlar. Bu insanlar diğer Müslümanlardan çok daha fazla namaz kılıyor, ama özellikle salı ve perşembe günleri akşam saat on veya on bir gibi birçok rekât namaz kılıyorlar. Müezzinin sesiyle hep birlikte camiye toplanıp Kuran'dan bazı ayetleri ilahi şeklinde söylemeye başlıyorlar; bunları defalarca tekrarlıyorlar ve ayın gün doğana dek sürüyor, zaman zaman el çırpıyor ve çeşitli davullar ve benzer aletler çalıyorlar. Ama Kuran'dan epey okuduktan sonra, ayının ortasına doğru dimdik ayağa kalkıp yan yana durarak halka yapıyorlar; o zaman başlarındaki kişi çok yüksek sesle bazı dualar okuyor; bu arada ötekiler sürekli olarak ve neredeyse hiç soluk almadan "Allah" diye tekrarlıyorlar ve her seferinde öne doğru eğiliyorlar; öyle ki bu kelimeyi eğildiklerinde karınlarından gelen güçle söylüyorlar ve hiç ara vermiyor, soluklanmıyorlar; sık sık öne eğilip iki büküm olmaları onları cine tutulmuş gibi gösteriyor ve özellikle de sonuna doğru artık neredeyse hiç soluk almıyorlar ve içlerinden biri olabildiğince büyük bir hızla bir davula vururken ötekiler "Allah" kelimesini ellerinden geldikçe hızlı bir biçimde tekrar ediyorlar ve davulun her vuruşunda söylüyorlar; kudurmuş köpekler gibi ağızlarının köpürdüğü görülüyor, hatta karınlarıyla yaptıkları büyük çabadan ötürü bazılarının ağzından kan geliyor; bu durum yaklaşık yarım saat sürüyor, ama sonuna doğru sadece "Hu", yani O diyorlar; bu kelime de Allah'ı ifade ediyor, çünkü artık Allah demeye yetecek güçleri kalmıyor; öyle ki en sonuna geldiklerinde insan domuzların homurtularını dinliyormuş gibi oluyor; bunun ardından önceki gibi oturuyorlar ve başka dualar söyleyerek biraz dinleniyorlar, sonuna doğru yeniden ayağa kalkıp yeniden o güzel müziğe başlayarak üç kez yineliyorlar, neden sonra önceki gibi ilahiler söylemeye devam ediyorlar.¹³⁴ Reşit'te bu törenden dolayı birçok kez kafam şişti; sanki orada bu ayınlar başka yerlerde olduğundan daha çok yapıyormuş gibi geldi bana, çünkü odamın penceresi onların camisine bakıyordu: Sakız'dan birlikte geldiğimiz o kibar Sakızlıyı terk etmek istemediğim için bir handa kalıyordum. Ama Kahire'deki Fransız bölgesinde küçük bir camileri var ve bu ayını her salı ve perşembe gecenin ikisinde yapıyorlar;

¹³⁴ Saygısızca anlatılan bu tören zikir ayinidir; tüm sufi tarikatlardan yapıldığı söylenir.

orada cami kapısının tam karşısında durulduğunda, sokaktan rahatlıkla görülebiliyorlar, çünkü içeri asla girmemekte, hatta kapı eşiğine bile adım atmamakta yarar var. Bu insanlar çile çekmek için epey çaba sarf ediyorlar. Geçit törenlerinde kuduz köpekler gibi ağızları köpüren ve gözleri kapalı “Hu” çeken bu abdalları görmek her zaman mümkün ve düşecek olurlarsa onları tutmak için iki yanlarında birer adam yürüyor; bu esrime hali içinde en uzun süre kalabilenler en kutsal kişiler olarak kabul ediliyor. Mısır’da cırılçiplak gezen dervişler de var; bedenleri üzerine yaz kış hiçbir şey giymeden dolaşanlarını gördüm, ama orada hava çok soğuk olmaz ve yine çile çekmek amacıyla saçlarını ve diğer kıllarını hiç kesmiyorlar. Bu insanlara çok itibar ediliyor ve akşam yemeği saatinde kentin önde gelenlerinin evlerine gidip sofraya oturuyor, yemeklerini yedikten sonra çekip gidiyorlar; yemeğe konuk oldukları ev kutsanmış sayılıyor. Bu namussuzlar şehvete çok düşkün ve her iki cinse de ilgi duyuyorlar ve hamile kalamayan pek çok kadının büyük bir saygıyla onların kamışlarını öptüğü ve hatta bazılarının onlardan hamile kaldığı asla yalan değil. Eskiden bu dervişlerden biri hayalalarına bağlı büyük bir taş taşımış ve kadınlar hamile kalabilmek için bu taşı öperlermiş.¹³⁵ Kimileri de yılan yer ve benim zamanımda Kahire’de yılanların şeyhi adı verilen bir adam vardı; bu tuhaf kişi evinden çıktığında veya eve dönerken hep peşinde şeyhlerden oluşan bir maiyet ve bir halk kalabalığı ona eşlik ederdi. Onu yılan yerken görmedim, ama bunu gören pek çok kişi bana bu konuda teminat verdi ve kimsenin de bundan kuşkusu yok.

Kahire’de değirmen taşı kadar geniş ve elli libreden fazla çeken bir sarık takmış bir derviş gördüm; sarık, farklı renklerde birçok küçük parçadan oluşuyordu. Herkes büyük bir saygıyla gelip onun elini öpüyordu; sarığın ağırlığı yüzünden çok ağır adımlarla ve büyük bir vakar içinde yürüyordu. Daha çeşit çeşit derviş vardır ve Mısır’da birçok kadırgayı doldurmaya yetecek kadar derviş bulunur. Araplar kadar batıl inanç sahibi olmayan Türkler onlara bu denli saygı göstermezler ve bir zamanlar Kahire’de bir paşa bu miskinleri yakaladıkça kadırgalara dolduruyordu. Ayrıca anılarına büyük saygı gösterdikleri ölü dervişler de

¹³⁵ O devirde Mısır’da en yaygın sufi tarikatlar Ahmediler, Kadiriler, Rifa’iler ve Sa’dilerdi. Bu tarikatlara yön veren toplumsal ve ahlaki kurallardan vazgeçme ilkesi, cinsellik alanı da dahil olmak üzere, çılgınca davranışlara yol açmıştır. Cinsellik alanında araştırmacılar çoğunlukla daha edepli bir tutumu benimseşeler bile, seyyahlar bunu bol bol doğrulamakta, hatta kimi zaman anlattıklarını resimlerle desteklemektedirler.

var; kimileri yolların ve köprülerin üstüne gömülü ve Mağribiler bu kabirlerden birine rastladıklarında, o yoldan veya köprüden geçmek için orada yatan dervişten izin isterler. Ama bana öyle geliyor ki, Mısır'da en büyük saygıyı gören ölü derviş Sidi Ahmed el-Bedevi'dir, çünkü Kahire'de bulunduğum sırada 9 Temmuz günü büyük bir kalabalığın Mısır'ın adasında ve ya deltasındaki, Reşit kanalı tarafına düşen Menitegamr adında bir köyde düzenlenen bir tür panayıra katılmak üzere yola çıktığını gördüm.¹³⁶ Bahsettiğim şeyh orada gömülü olduğu için bu panayır düzenlenir ve ona dua etmeye giderler; Mısır'ın her yanından bu panayıra katılmak üzere insanlar gelir. Sidi Ahmed el-Bedevi'nin her yıl o dönemde Malta'da köle olarak bulunan üç kişiyi kurtardığını söylerler. Bir gün Malta'da köle olarak kalmış yüksek tabakadan bir Türk de oraya gelmiş ve bu alçakların büyük bir cüretle bu yalanı söylediklerini işitince onlara öyle sorular sormuş ki dolaplarını açığa çıkarmış. Bu cehennem evliyasının birçok kerametini anlatırlar; bunlardan biri de hayatı boyunca dişi eşeğinden başka hiçbir kadınla beraber olmamasıdır. Yine rivayete göre, bu veli bir paşanın kendisine tanıdığı bir imtiyaza sahipmiş; bir gün bir başka paşa bu imtiyazı elinden almak isteyince onun dairesine gitmiş, huzuruna çıkmış ve bu imtiyaza uzun süredir sahip olduğunu anlatarak onu elinden almaması için ricacı olmuş; ama birçok ricanın ardından paşanın katı tutumunu değiştirmediğini görünce, serpuşunu biraz eğip, ucunu yandan aşağı sallandırmış ve paşaya: "İmtiyazımı korumak istemiyor musun?" diye sormuş; paşa hayır deyince serpuşunu biraz daha eğip, "İstemiyor musun?" diye bir daha sormuş, paşa yine hayır demiş; o zaman serpuşu iyice eğmiş, paşa bir bakmış ki serpuşla birlikte kale de eğilmiş ve devrilmesine ramak kalmış, çünkü derviş serpuşunu ne kadar eğmişse kale de o kadar eğilmiş, korkuya kapılan paşa imtiyazını koruyacağına söz vermiş ve kaleyi eski haline getirmesini yalvarmış; o da serpuşunu yavaş yavaş düzelterek bunu yapmış. Bu ve-
liye öyle bir bağlılık gösterirler ki, Mekke kervanının yola çıkışı bu panayıra denk gelirse, pek çok kişi bu evliyayı ziyaret etmek için Mekke kervanından ve hacdan vazgeçer. Bu ziyaret on beş gün sürer ve Mağribi, Hristiyan ya da Yahudi herkes bu panayıra katılabilir. Bu evliyayı ziyaret

136 19. yüzyıl başında Lane, Seyyid Ahmed el-Bedevi'nin gömüldüğü yer olarak Tanta'yı gösterir. Burada sözü edilen Mit Gamr ise Tanta'nın yirmi kilometre kadar doğusuna düşmektedir.

ettikten sonra yakındaki bir başkasına, sonra bir diğerine giderler; ziyaret edilenlerin sayısı dördü beşi bulur; bu ziyaretler bir ay sürer.

MISIR'DA YAŞAYAN FRENKLER VE ONLARDAN KESİLEN AVANIA'LAR

Mısır'da Frenklerin yaşadığı Kahire, Reşit ve İskenderiye gibi birçok yer mevcut; ama konsoloslar Kahire'de ikamet ederler, çünkü paşa da bu kentte yaşar. Reşit'te ve İskenderiye'de, bazen Dimyat'ta da konsolos vekilleri bulundurulur. Kahire'de bir Fransız, bir Venedik, bir İngiliz ve bir Felenek konsolosu var; bu ülkede ve Türk imparatorluğunun tamamında ticaret yapmak isteyen Messinalılar, Cenevizler vb gibi diğer tüm milletler Fransız bandırası çekerler ve Fransa konsolosu da onları himaye eder. Mısır'daki konsoloslar her yıl padişahın gelirlerinden altı bin parelik, yani iki yüz kuruşluk bir ücret alırlar; Venedik konsolosu sadece iki bin pare alır ve ayrıca her yeni gelen paşaya yaklaşık iki bin kuruşluk armağan sunmak zorundadır; halbuki öteki konsoloslar yaklaşık bin kuruşluk bir armağanla kurtulurlar; çünkü yeni bir paşa veya yeni bir konsolos göreve geldiğinde, konsolosun paşaya ve daha birkaç devlet görevlisine belli sayıda kaftan göndermesi âdet tendir ve bu armağanların toplamı bin eküyü aşar. Her gün subaşıya ve başka birçok namussuza vermeleri gereken diğer bin türlü şeyi saymıyorum bile. Konsolos armağanını gönderdikten sonra paşanın huzuruna çıkmak için izin ister; ona bir gün bildirilir ve konsolos paşayı görmeye gider; paşa da onu karşısında bir koltuğa veya yanına, divanının üzerine oturtur ve konsolos kalkmak için izin istediğinde paşa ona ve birinci *truchement*'ine¹³⁷ birer atlas kaftan giydirir; bu tercümana da küçük bir ücret verir ve ayrıca konsolosun yeniçerilerinin maaşlarına da zam yapar. Eskiden konsoloslara bey muamelesi yapılırdı, ama şimdi gözden düşmüşlerdir ve özellikle Mısır'da onlara öylesine az önem verilir ki, bir paşa canı istediğinde onlara *avania* kesmekten hiç çekinmez. Mısır'da kaldığım süre zarfında Türklerin ve Yahudilerin Fransa milletinden yılda seksen ilâ yüz bin kuruş sızdırdıklarına şahit oldum; çünkü Mısır'da Yahudiler çok güçlüdür ve Mısır'ın bütün işlerini onlar idare eder; gümrükler onların elindedir ve sarraflık yaparlar. Ayrıca paşanın çevresindeki bazı görevliler sayesinde paşaya söz-

137 Truchement, dragoman veya drogman; bu kelimelerin hepsi Türkçe tercüman'dan gelir.

lerini geçirirler; bu görevliler paşanın durmadan *avana* yapması için her gün yeni icatlar çıkarırlar: En önde gelen üç görevli, yani paşanın çelebisi¹³⁸ (bu, kısa süre önce icat edilmiş bir mevkidir), sarrafbaşı ve paşanın [hususı] sarrafı bu işe durmadan kafa yorarlardı ve zavallı Frenkleri ezmenin yolunu bulmaktan başka bir şey düşünmezler. Bir gün bir Türk bana, Frenklerin parasını yakalamak için Yahudilerin Türklere av köpekliği yaptığını, çünkü Türklerin bu parayı Frenklerden sökebilecek kurnazlığa ve inceliğe sahip olmadıklarını, Yahudiler avı başarıyla tamamladıktan sonra Türklerin de onların elinden her şeyi aldıklarını anlattı. Konsolosların birçok kez ve hep haksız yere hapse atıldıklarını gördüm; Mısır'a gelen bir İngiliz gemisinin yolunu Girit'ten gelen altı Türk gemisi kesmiş ve onu kovalamışlardı; İngiliz gemisi kaçarken top ateşi açmış, bu yüzden de üç yeniçeri ölmüştü; söz konusu gemiler Mısır'a gelip olay duyulur duyulmaz, İngiliz konsolosu hapse atıldı ve ancak birkaç gün sonra salıverildi; ama bir süre sonra yaşanan bir olayın yanında bu hiçbir şeydi: Türkler İskenderiye'de iyi bir navlun ücreti karşılığında, biri Kaptan Durbequi'ye, diğeri Kaptan Crivilliers'ye ait iki Fransız gemisine ve bir İngiliz gemisine mal yüklemişlerdi; Kaptan Durbequi yapması gerektiği gibi İstanbul'a gideceğine, gemisindeki mallardan kazanç sağlamak maksadıyla Livorno'ya gitti; bir süre sonra Kaptan Crivilliers ve İngiliz kaptan da onun peşine takıldılar; bu olaydan sonra Hristiyan ülkelerin gemileri bu kaybın öcü kendilerinden alınır korkusuyla Mısır'a gelmeye cesaret edemiyorlardı; ama bu arada kaptanların Livorno'ya vardıklarını öğrenen Yahudiler durumu derhal paşaya bildirdiler ve o da konsoloslara bir ağa göndererek gemilerin hiçbir şeyden korkmalarına gerek olmadığını, eskiden olduğu gibi emniyet içinde gelebileceklerini bildirerek, konsoloslardan da bu durumu Hristiyan dünyaya duyurmalarını rica etti; her konsolos ağaya yaklaşık elli kuruş değerinde birer kaftan armağan etti, çünkü ağalar konsolos veya özel şahıs, Hristiyan veya Türk kime giderlerse gitsinler, işin vasfına, iyi veya kötü oluşuna göre onlara bir armağan verilmesi genel kuraldır: Birkaç gün sonra, konsolosların bu buyruğu yazıyla Hristiyan ülkelere bildirdiklerine kanaat getirince –konsoloslar buyruğa gerçekten de güvenmiş-

¹³⁸ Çelebi, okumuş yazmış adamı, kalem ehlini ifade eder. Thévenot'un kullandığı "çelebi" terimi muhtemelen "efendi"ye daha yakındır; kelimelerin anlamları birbirine çok yakındır, hepsi Mısır maliyesinin görevlileridir.

lerdi- bir sabah her birinin evine bir ağa, yanında çavuşlar ve başka edepsizlerle birlikte gelip onları evlerinden hırsız gibi, yaka paça dışarı çıkardılar; derlenip toplanmalarına bile fırsat vermeden kötü beygirlere bindirdiler, biri ayağında terliklerle, bir diğeri gecelik takesiyle ve akla gelebilecek her türlü eziyetle kaleye götürülüp hapse atıldılar. Hatta sokaklarda linç edilme tehlikesiyle bile yüz yüze kaldılar, çünkü bu alçaklar Frenklerin padişahın parasını çaldıkları söylentisini yaymışlar ve bu da halkı galeyana getirmişti; bu işle hiçbir alakaları bulunmamasına rağmen Felemenk ve Venedik konsolosları da aynı şekilde götürüldü, ama kaleye varır varmaz evlerine geri gönderildiler; yine de ağalara ve çavuşlara katlandıkları zahmetin karşılığında yüzer kuruş ödemekten kurtulamadılar. Diğer iki konsolos günlerce hapiste kaldılar, hatta ilk günler prangaya vuruldular ve en sonunda milletlerinin konsoloslarını geri almak için ödedikleri büyük miktarlar ve söz konusu gemilerin yüklerinin değerini birkaç ay içinde paşaya ödemek sözü karşılığında salıverildiler; bu konuda tüm tüccarlar yazılı taahhüt altına girdiler. Eğer Mösyö de Brèves'in düzenlediği kapitülasyonlara¹³⁹ uyulsaydı, ne bu şiddet hadiseleri ne de akşam olduğunda adamlarını Fransız bölgesine gönderen subaşının uyguladığı baskı mümkün olurdu. Bu adamlar geldiğinde bölgenin ucundaki meydanda dolaşan birkaç tüccar onları görüp hemen evlerine çekilmişler, ama bu edepsizler onları evlerinin çatılarına kadar kovalayıp oradan almış, uygunsuz saatlerde dışarıda oldukları bahanesiyle koşar adımla iğrenç bir zindana götürüp atmışlardı; aslında geceleri sokaklarda dolaşmak yasaktır, ama kapitülasyonlar gereğince Fransızlar bu yasaktan muaf tutulmuştur ve subaşının da asla onların bölgesine adım atmaması gerekir; esirleri ellerinden alınır korkusuyla onları sürekli koşarak götürmüşlerdi ve daha hızlı gitmelerini sağlamak için de

her birinin iki koluna birer kavas girip sürüklemişti. Kavaslar, iri yarı ve güçlü kuvvetli Mağribi kollukçulardır; üzerlerine kadınların etekleri gibi dikilmiş birer mavi entariden başka bir şey giymezler; boyları kadar uzun ve kol kalınlığında birer sopa taşır ve tutuklu götürürken zaman zaman birkaç sopa indirmekten de geri kalmazlar; daha iyi vurmak için sopalarının ucuna iki elle birden yapışır-

139 1604'te Fransa'nın İstanbul'daki sefiri François Savary de Brèves ile I. Ahmed arasında yapılan, daha doğrusu yenilenen ve Fransızlara ticari imtiyazlar tanıyıp, Fransız konsoloslarının ve tüccarlarının statüsünü düzenleyen antlaşmalar.

lar. Yani bu beylerin her biri yolda ceplerini de boşaltan, hatta parmaklarındaki yüzükleri bile alan o iri yarı şeytanların ikisi tarafından sürüklenmişti, ama daha da beteri peşlerinden gelen kavaslar böğürlerini öyle bir değneklemişlerdi ki günlerce yataktan çıkamadılar. Bu arada bu işin takibini ertesi güne bırakırlarsa daha pahalıya mal olabileceğini düşünen öteki tüccarlar, o sırada konsolosluğu elinde bulunduran Mösyö de Bègue'i de yanlarına alarak,¹⁴⁰ derhal, gecenin saat on birinde subaşını gidip buldular ve adama bir kese vererek tutukluları serbest bıraktırdılar ve onlarla birlikte geri döndüler. İki gün sonra paşa serbest bırakılan tüccarları, subaşının onları kadınlarla yakaladığı bahanesiyle hapse atacaktıymış gibi yapınca, bu işi halletmek üç keseye daha patladı. Oysa bu iddia yalandı ve subaşının adamlarının Frenklerin bölgesinde aynı saatlerde buldukları ve bahsi geçen tüccarlarla birlikte mahsustan hapse attıkları Barberinlerden de tüm çabalarına karşın bu konuda bir tanıklık koparmayı becerememişlerdi. Aslında Mısır konsolosluğunun yıllardır elinde bulunduran aileden Mösyö Honoré de Bermond tüm bu başıbozukluğu bir hale yola koymaya niyetlenmiş ve hem cesur bir insan, hem de ülkede çok sevilen biri olduğu için şikâyetini o güne kadar hiç götürülmedik kadar yüksek bir makama taşımaya karar vererek, bu amaçla birinci tercümanını İstanbul'a padişahattan birçok irade almak üzere göndermişti; isteklerinden biri de, en önde gelen Yahudilerden birkaçının Kahire'de kapılarının önünde sallandırılması, böylece diğerlerinin de Fransızlara zarar vermekten caydırılmasıydı; en az bu kadar önemli bir diğer istek de Yahudilerin Fransızlara verdikleri parayı artık geri istememelerinin teminiydi, çünkü anaparalarının iki katını faiz olarak zaten almışlardı (çünkü faiz olarak her ay yüzde bir alır, her ay bu faizi anaparaya eklerler ki bu, tefecilik yapmayanların akıl erdiremeyecekleri kadar büyük bir kazanç sağlar, çünkü yaklaşık her yirmi altı ayda bir borç iki katına çıkar). Tüm bu girişimleri için masraftan hiç sakınmamıştı ve eğer tam o sırada Mösyö de Bègue çıkagelmeseydi isteklerini kolayca elde edebilecek durumdaydı; ama onun gelişi tüm bu niyetleri bozdu, milleti kargaşa içine sürükledi ve bahsi ge-

140 Cabre hizbi tarafından desteklenen (bkz. dipnot 22) François de Bègue, 1658 yılında rüşvet dağıtarak konsolosluğu ele geçirmeyi ve Honoré de Bermond'u sınır dışı ettirmeyi başardı. Ertesi yıl Bermond'lar fiyatı yükselttiler ve sınır dışı edilmek sırası Bègue'e geldi; onun yerini Philibert de Bermond aldı. Bègue 1661'de bir yıllığına geri dönse de, nihayetinde yerini 1670'te ölünceye kadar konsolosluğu sürdürecektir Honoré de Bermond'a bıraktı.

çen millete en az altmış bin kuruşa mal oldu, çünkü konsolos olarak tanınmak ve Mösyö Bermond'u gemiye bindirtip göndermek için paşaya büyük meblağlar ödemeyi vaat etmişti; Mösyö de Bermond bu şiddete bir süre boyun eğmek zorunda kaldı. İstanbul'dan alınmaları için adam gönderdiği iradeler, bu kadar çok *avania* yapılmasını engellemeye yönelikti, ama işin geri kalanı için Mösyö de Brèves'in o sırada tahtta olan Sultan Ahmed ile yaptığı kapitülasyonları Osmanlı sarayına yenilettirmek şarttır. Gerçi bu iş yüklü bir paraya mal olacaktır, çünkü Türkler bedava iş yapmazlar, ama en azından bundan böyle Kahire gibi İstanbul'a biraz uzak düşen diyarlara gidenlerin maruz kaldıkları alçaltıcı hareketlerden korunulmuş olacaktır. Bir Frenk yolda yürürken, edepsiz bir Mağribi suratına tükürür, bir başkası sırtına değneğini indirir ve yine de onların yüzüne bile dik dik bakamazsınız, yoksa size anında *avania*'yı keserler, çünkü çoğunlukla bir Hristiyanı dövdüklerinde, hatta bıçakladıklarında, Hristiyan öc almaya kalkışmasa bile, kadiya şikâyetle giderler ve bu Hristiyanın kendilerini dövdüğünü iddia ederler ve bir Hristiyanın bir Türke el kaldırması yumruğunun kesilmesine mal olabilecek bir suçtur, ama dava parayla halledilir ve davaya itiraz edildikçe ödenecek bedel de artar. Bir Türkün kendisine hiç zarar vermemiş bir Hristiyanı öldürdükten sonra gidip kadiya şikâyetle bulunduğu ve bu ölmüş Hristiyanın kendisini dövdüğünü veya Muhammed'in dini hakkında kötü konuştuğunu iddia ettiği bile görülmüştür. Bir Hristiyan bu suç işler ve affedilmek için Müslüman olmazsa, cezası yakılmaktır. Kadı bu iddiaların genellikle yalan olduğunu görse bile, biraz para yemek için hep Hristiyanları mahkûm eder ve bu talihsizliğe uğrayan kişinin alınacak bir şeyi yoksa, millete yüklenilip, bu *avania* zorla alınır. Bir Fransızın çok yakınından geçip ona mahsustan sürtünen bir kadının, daha sonra adamın böğrüne yumruk attığını iddia edip hamile olduğunu söylediğini, bu işin yüz kuruşa mal olduğunu kendi gözlerimle gördüm. Bir Hristiyanı bir kadının evinde bastığını, ama kaçtığı için yakalayamadığını iddia eden edepsizler de çıkar ve bu tür davalarda mutlaka birkaç yalancı şahit bulunur; eğer adamın birlikte basıldığı iddia edilen kadın Türkse, onların kanunlarına göre suçlunun ya Müslüman olması ya da yakılması gerekir; eğer kadın Hristiyan veya Yahudiyse kanunlar bu kadar sert değildir, ama kadın ister

Türk, ister Hristiyan, ister Yahudi olsun, diğer tüm *avania*’larda da olduğu gibi, dava parayla çözülür. Zavallı Frenklerin parasını sızdırmak için yapmayacakları şey yoktur; kendilerine yakın evlerde oturan Frenkleri pencerelelerini hep kapalı tutmaya zorlarlar; kadınlara bakılmasını istememelerini bahane ederler, ama asıl amaçları kendilerine birkaç armağan verdirmektir. Bu ülkede kalırken maruz kaldığım her türlü *avania* hakkında koca bir kitap yazabilirim, ama bu ayaktakımı güruhunun bizi nasıl aşağıladığını ve eziyet ettiğini göstermek için bu kadarını yazmak da yeterli olacaktır. Frenk olsunlar veya olmasınlar tüm Hristiyanların sadece Mahkeme önünden geçerken değil, gerek şeriflerin başı, gerekse yüksek tabakadan birçok insan, özellikle de padişahın sarayından gelen ve büyük nüfuz sahibi olan kara hadımağaları yoldan geçerken eşeklerinden inmek zorunda olmalarını hiç saymıyorum bile. Bu ifritler çok haşmetli olurlar ve her zaman peşlerinde büyük bir maiyetle dolaşırlar; Hristiyanların kendilerine bu saygı nişanesini göstermesini de ısrarla beklerler, halbuki aslında geçerliliği olmayan bu âdet kurallarının istismarı sonucunda yerleşmiştir: Ama onlar yoldan geçerken bir Hristiyan eşeğinden inmezse, kavasları onu hemen yere düşürüp değnekler.

MISIR’DAKİ YAHUDİLER VE TÜRKLER

Geriye, Mısır’daki Yahudiler ve Türklerden söz etmek kalıyor: Yahudilerden başka yerlerde de söz etmiştim ve burada, Kahire’de çok sayıda Yahudi bulunduğunu, hep birden kaldıkları bir bölgeleri olduğunu belirtmekle yetineceğim; bu mahalle epey büyüktür ve birçok sokağı vardır, ama hepsi de küçük, daracık ve pis kokular içinde iğrenç sokaklardır. Mısır’ın bütün gümrükleri Yahudilerin elindedir ve sarrafların hepsi de Yahudidir. Mısır’ı padişahın gönderdiği bir paşa idare eder; burası Türk imparatorluğunun ikinci büyük paşalığıdır; birincisi, Buda [Budın]¹⁴¹ paşalığıdır, ama bu ancak itibar sırası açısından doğrudur, çünkü hiçbir kazancı yoktur; tam tersine, padişahın oradaki garnizonunu ayakta tutabilmek için para göndermesi gerekir. Ama Mısır paşalığı büyük bir kazanç kapısıdır, çünkü Mısır paşası Kahire’ye geldiği ilk gün yüz bin kuruş ve sonra her ay yedi kese alır;

¹⁴¹ Macaristan’da aynı adlı Osmanlı eyaletinin başkenti.

sağdan soldan gelen çok sayıda geliri ise hiç saymıyorum. Bu nedenle bu mevkiyi kimi zaman iki yüz veya üç yüz bin kuruş ödeyerek satın alır, ayrıca Mısır gelirinden büyük meblağları teslim etmeden önce kendi kasasına pul bile giremez; bu nedenle her yıl Mısır'dan beş "hazine" alınır. Bir "hazine" bin iki yüz kesedir; bu da otuz milyon pare yapar ki kuruşa çevrildiğinde dokuz yüz dokuz bin doksan kuruş ve otuz pare eder; demek ki beş "hazine" yüz elli milyon pare veya dört milyon beş yüz kırk beş bin dört yüz elli dört kuruş ve on sekiz pare eder.¹⁴² Padişaha bu "hazine"lerden biri para, bir diğeri tahıl olarak gönderilir; üçüncü "hazine" Mısır'da-

ki görevlilerin maaşlarını ödemek, dördüncüsü Mekte'ye gönderilen armağan için kullanılır ve sonuncusu da paşaya gider. Bunun dışında, paşa görevinde en azından yaptığı masrafları çıkartıncaya kadar kalabilmek için zaman zaman büyük meblağlar ödemek zorunda kalır; çünkü örneğin İstanbul'da biri çıkıp Kahire paşası olabilmek için padişaha iki yüz bin kuruş teklif edebilir; durum görevdeki paşaya bildirilir; eğer görevini sürdürmek istiyorsa ötekinin teklif ettiği tutara denk bir para vermek zorundadır, o zaman o tercih edilir. Padişahın onları sık sık böyle kandırdığını düşünüyorum; örneğin 1658 yılının 1 Temmuz'unda Kahire'ye İstanbul'dan bir ulak geldi ve Mısır paşalığına devam ettiğinin nişanesi olarak padişahın gönderdiği kılıç ve kaftanı getirdi. Önce ulağın paşayı görevden almak etmek üzere geldiği sanılmıştı, çünkü genelde ulak ancak Ramazan sonunda gelir ve paşalar hazineyi İstanbul'a gönderdikten sonra onları görevden alır; ama bu paşa düşmanlarından erken davranıp bir süre önce İstanbul'dan bu onayı almak için üç bin keşe göndermiş, padişah da onu görevinde tutmuştu. Bu ulak sabahleyin elinde kılıç ve kaftanla kaleye girdi ve kutlama amacıyla kaleden top atıldı; bu paşanın herkese bu denli zorbalık etmesine değil, niye daha çoğunu yapmadığına şaşırarak gerek. Her paşa İstanbul'dan gelir-

142 Mısır geliri tabii ki bir yıldan diğerine değişiyor ve ödemeler de bundan etkileniyordu. Thévenot'nun verdiği rakamlar kabaca hesaplanmış bir ortalamaya bile uymamaktadır. Örneğin (9 Eylül 1671'de başlayan) 1082 mali yılında, Mısır'ın toplam geliri aşağı yukarı 96.000.000 para veya medine eşitti. Bu toplam içinden 56,5 milyonu, 2.250.000'i paşaya olmak üzere, yerel memurların maaşlarına gitmiş; 6,5 milyonu Mısır'da harcanmış, 9,5 milyonu Mekte'ye gönderilmiş, 3 milyonu ise merkezi idare namına harcanmıştı. Bunların toplamı 75,5 milyon para veya medin ediyordu. Hazine-i Amire'ye kalan para 20 milyondan biraz daha fazlaydı. Bu tutar içinden de bir bölümü Mısır'da kullanılıyordu; bu nedenle bizi ilgilendiren yıllarda doğrudan İstanbul'a gönderilen miktar 15 milyonu, yani Thévenot'nun verdiği rakamın yarısını, nadiren geçmiştir.

143 Şehr havale veya Türkçede şehir havalesi. Mültezimlerin başmüfettişi ve vergi tahsilatı.

ken beraberinde *charavalla* getirir,¹⁴³ o da hepsi kendisine bağlı olan Mısır gümrüklerinin parasını toplar; paşanın sarayında ikamet eder. Her paşa İstanbul'dan gelirken, parasını idare eden sarrafını da getirir: Kahire'de işe alınan bir başka Yahudi olan sarrafbaşı ise padişahın geliriyle ilgilenir; Kahire'de ondan sonra kadîleşker veya kazasker gelir; İstanbul'da müftî ne ise Kahire'de de kazasker odur. Padişah tarafından doğrudan atanıp azledildiği için paşadan bağımsızdır; onun ardından Mısır'da yirmi dört sancakbeyi ve kırktan fazla Çerkez beyi vardır;¹⁴⁴ Çerkez beyleri sancakbeylerinden daha önce atanmıştır ve kenti muhafaza ederler, yine de kırsal alanları korumakla görevli sancakbeylerinin astı konumundadırlar; her bey ayda bir kese alır ve bu nedenle sancakbeyi olmak için İstanbul ve Mısır'da toplam en az yüz bin kuruşu gözden çıkarmak gerekir; bu beylerin çoğu daha önce köle olan dönmelerdir; hayatları boyunca kölelerinden bazıları da bey yapıp, kendilerine bağlı bir çevre oluşturmaya uğraşırlar; bu beyler ülkenin efendileridir ve çok güçlüdürler. Bazılarının emrinde göreve atanır atanmaz dilediği zaman toplayabileceği, kendisine bağlı on bin Arap bulunur. Eski Kahire'de her zaman bu sancakbeylerinden biri bulunur ve muhafızlık görevini üstlenir; bir diğeri El-Matariye-Bulak yolunu, ayrıca Kahire'nin Araplardan korkulan bazı yerlerini bekler. Bu sancakbeyleri bu muhafızlık görevini sırayla üstlenirler; her birinin muhafızlığı bir ay sürer. Kahire'de iki gümrük vardır: Reşit ve Dimyat'tan gelen mallar Bulak gümrüğüne, Seyd veya Teb'den gelen mallar da Eski Kahire gümrüğüne girer; Kahire'de bir de subaşı vardır, o da Fransa'daki *grand prévôt* gibidir; altında üç görevli vardır: bir çorbacı,¹⁴⁵ onun kethüdası olan devedar ve odabaşı. Bulak ve Eski Kahire'de de birer subaşı bulunur. Mısır'da, yedi bin Kahire'de olmak üzere, toplam on iki bin yeniçeri, ayrıca tüm Mısır'da otuz beş bin başka maaşlı asker vardır.¹⁴⁶ Yeniçeriler onarlı saflar halinde yürürken, bir yeni-

144 17. yüzyıl ortalarında mülki ve askeri memurlar arasında sadece bizzat paşa ve Iskenderiye, Dimyat ve Süveyş valileri Osmanlı sarayı tarafından gönderiliyordu. Geri kalan görevliler Çerkez asıllı Memlük beyleri arasından atanıyordu. Yüksek makamlara atanacak Çerkez beylerinin sayısı başta yirmi beş olarak saptanmış, sonra kırka çıkmıştı ve aldıkları maaşlar da Thévenot'nun verdiği rakamlara uymaktaydı.

145 Kahire'nin kolluk güçlerini yöneten kişi ve yeniçeri ağası.

146 1671'de Kahire kentinde ulufe alan 6.461 ve ayrıca yirmi dört kaleye dağılmış durumda 4.687 yeniçeri vardı. Merkezi hükümetten maaş alan askerlerin geri kalanı o yıl 9.455 kişiydi.

a Kolluk kuvvetlerinin başı -ç.n.

çeri içi su dolu bir tulum ve birçok tas taşıyıp susayanlara su verir ve bu öyle önemli bir mevkidir ki buradan çıkanlar çorbacı olur. Yeniçeri subayları, bizdeki generale denk olan ağa, onun yaveri olan kâhya, başçavuş, beytülmal çavuşu, alay çavuşu, küçükçavuş, bir bölüğe kumanda eden çorbacı ve bir mangaya kumanda eden odabaşısıdır. Bu rütbelerden birini almak için kâhyanın veya ağanın sarracı¹⁴⁷ olmak gerekir; sonra en alt rütbeden en üst rütbeye doğru terfi edilir. Çorbacılar ya para gücüyle veya kayda değer bir hizmetle belirlenir; odabaşılar ise kıdeme göre seçilir. Mağribiler asla yeniçeri yapılmaz ve hep altta kalsınlar diye dışlanırlar. Bununla birlikte Mısır'ın yabancılara karşı asıl gücünü kırsal alanda yaşayan Araplar oluşturur ve göz açıp kapayıncaya kadar binlerce atlı toplanıverir.

KAHİRE'DE YAŞANAN RAHATSIZLIKLAR VE HASTALIKLAR

Kahire'de ilk hissedilen rahatsızlık aşırı sıcaaktır; sıcaklık kendini öylesine hissettirir ki insan neredeyse hiçbir şey yapamayacak hale gelir ve daha da beteri yaz aylarında uyumak hemen hemen imkânsızdır, çünkü insan yatağa girdiğinde çarşafların kumla dolu olduğunu fark eder ve öyle sıcak olurlar ki, uzun süre fırında ısıtılsalar bundan daha sıcak olamazlardı herhalde. Genellikle içecekler kan gibi sıcaktır, çünkü ne buz, ne kar, ne de kuyu bulunur. Yapılabilecek tek şey, suyu çok terleyen beyaz bir topraktan yapılma küplere koymak ve küpleri de gece çiy altına bırakmaktır; sabah gerçekten serinlemiş olur; ama gündüzleri bu küpler biraz rüzgâr alan bazı pencerelere konulur ve su azıcık serinler, daha doğrusu sıcaklığı biraz azalır ve bu ülkede serin rüzgâr alan bir pencere ve iyi terleyen bir bardak¹⁴⁸ büyük bir hazinedir. Bu sıkıntıların dışında, bir de tatarcık belası vardır; bence en önemli rahatsızlıklardan biridir bu. Orada yaşamayan, bu sineklerin Mısır'da nasıl bir rahatsızlık kaynağı olduğunu bilemez; insanların çevresinde sürekli bir bulut halinde vızıldar ve sürekli sokup dururlar. Öyle ki insan kaniyle şişip semirirler. Bu tatarcık sineklerine karşı cibinlik kullanmaktan başka bir çare yoktur; yatağınızı çepeçev-

re kuşatan ve hiçbir boşluk bırakmadan kapanan bu tüle rağmen yattığınızda mutlaka en az bir sineğin içeri sızdığını fark edersiniz.

147 Acemi yeniçerilerin bir meslek öğrenmesi şarttı.

148 Berd'den (soğuk) geliyor.

Mide hastalığı bu ülkede çok yaygındır ve yeni gelenler bundan pek kurtulamazlar, çünkü sıcak bir ülkede oldukları için midelerini hiç örtmez ve kendilerine verilen öğütlere de kulak asmazlar; halbuki bedene kolayca nüfuz eden hava yüzünden midelerini üsütürler ve bu da özellikle sonbaharda Nil kabardığında hummaya ve tehlikeli kan toplanmalarına neden olur; bu yüzden mideyi hep sıkı sıkı örtüp sıcak tutmak gerekir. Çok yaygın bir diğer hastalık ise hayaların şişmesidir ve hiç abartmadan söylüyorum, bazen kafadan daha büyük hayalara rastlanır; bu hastalık Nil suyundan kaynaklanır ve ben de sekiz gün boyunca bu derdi çektim, ama daha sonra kendi kendine kayboldu. Bu hastalığı tedavi etmek için, şişen hayayı bir neşterle kesip açarlar ve içeride birikmiş suyu akıtırlar. Göz hastalığı da çok yaygın ve özellikle yaz aylarında çok tehlikelidir; topraktan gözlere yansıyan ve onları yakan kavurucu güneş ışınlarından kaynaklanır; bir diğer neden ise, rüzgârla göze kaçan son derece ince ve kumlu tozlardır, bu nedenle ülkede pek çok kör vardır. Ben Mısır'da iken bir Fransız tüccar bu yüzden tek gözünü yitirdi ve bu hastalığa yakalanan başka Fransızların da, onları gece gündüz avaz avaz bağırta yakıcı acılar nedeniyle on beş gün veya üç hafta boyunca uyuyamadıklarına bizzat şahit oldum. Yazın kent sokakları bu hastalığa yakalanmış ve gözlerinin üzerine mavi gözbağları takmış insanlarla dolar; gerçekten de rastladığınız on insandan dokuzunda bu gözbağlarından bulunur; herkes beni bu hastalığın tehlikesi konusunda uyarıyordu, ama Tanrı'ya şükür buna hiç yakalanmadım, belki de bu hastalığın yaygın olduğu mevsimde sabah akşam gözlerimi serin suyla yıkamam beni korumuştur; dışarıdan geldiğimde de kaçmış olabilecek kumları çıkartmak için yine gözlerimi yıkıyordum. Kahire'de bacak hastalıkları da çok fenadır ve pek çok kişinin bacaklarının inanılmaz kalınlıkta olduğu göze çarpar. Bir başka hastalık, daha doğrusu rahatsızlık ise –çünkü tehlikeli olmaktan çok, rahatsız edicidir– Nil suları yükselmeye başlayınca ortaya çıkar; bütün beden insanı çok rahatsız eden ve sürekli kaşınan isiliklerle kaplanır; rahatlamak ve serinlemek için su içmek istediğinizde, suyu içerken ve içtikten sonra öyle yakıcı batmalar hissedersiniz ki sanki aynı anda iki yüz iğne birden bedeninize saplanmış gibi olur; Provence'lılar bu hastalığa *arelle* derler; bu rahatsızlık yaklaşık üç ay sürer. 1658 yılının Mart ayında esen kuvvetli rüz-

gârlardan birkaç gün sonra, başağrısı ve ateşle başlayıp aşırı nezleyle devam eden bir hastalık ortaya çıktı; ateş en fazla iki veya üç gün sürüyor, ama vücudu öyle halsiz bırakıyordu ki, insan bütün uzuvları koparılmış gibi bir kıvrıklık hissediyordu; eğer iyi korunulmazsa hemen ardından bastıran bir diğer humma en az üç hafta veya bir ay geçmiyordu; Kahire’de en büyüğünden en küçüğüne kadar herkes bu hastalığa yakalandı ve her tarafta öksürük sesinden başka bir şey duyulmuyordu; bu hastalık öyle bulaşıcıydı ki, karşınızdakinin nefes alıp verişiyile bile geçiyordu. Bu hastalığa “abu şamaa” adını vermişlerdi; bunun nedeni, birkaç ay önce yapılmış, “abu şamaa” diye başlayıp “ha, ha, ha” diye biten bir şarkıydı; bu hastalık da insanı çok öksürttüğü için “ha, ha, ha” benzeri bir ses çıkartılıyordu; bu nedenle paşa bu şarkının söylenmesini yasakladı ve bu yasağı öyle katı bir biçimde uyguladı ki subaşı sokaklarda bu şarkıyı söyleyen birine rastlayınca, çocuk çocuk dinlemeden, yere yıktırıp falakaya çekiyordu. Çünkü çok uzaklara kadar yayılan hastalığı bu şarkının getirdiğine inanıyorlardı; sonradan öğrendiğimize göre hastalık Kudüs’e ve civarına kadar yayılmış, hatta bizi yakalayan korsanlar bile o sırada bu hastalığa yakalanmıştı. Bana anlatıldığına göre, on yıl önce de Kahire’de “makassa” adını verdikleri benzer bir hastalık hüküm sürmüştü;¹⁴⁹ onda da sanki tüm uzuvlar kırılmış gibi hissediliyor ve portakal yiyerek iyileşiliyordu; bu nedenle portakal fiyatları çok artmış, bu hastalık süresince portakalın tanesi yarım kuruşa kadar çıkmıştı. Veba ise Mısır’ı yedi yılda bir vurur, aradaki zamanda da Türk imparatorluğunu dolaşır; yine de ben gelmeden kısa süre önce iki yıl peş peşe veba salgını yaşanmış, bana söylendiğine göre her yıl yüz bin can almıştı. Kahire’deki hastalıkların hepsi, hamsin sırasında diğer zamanlardakinden çok daha tehlikeli olurlar. Hamsin elli demektir, bu adın nedeni elli gün boyunca kötü rüzgârlar esmesidir. 1657 yılında, hamsin 7 Nisan’da başladı ve her yıl da hemen hemen aynı zamanda başlar. Bu elli gün boyunca, kente çok miktarda kum taşıyan sıcak rüzgârlar eser; öyle ki bu kum sadece odalara değil, sandıkların içine kadar girer ve yatağa girmek istediğinizde çarşaf-

rın kumla dolu olduğunu görürsünüz. Bu rüzgârlar öyle sıcaktır ki insanın soluğunu keserler ve daha yukarıda anlattığım gibi, kervanlarda pek çok kişinin ölümüne neden

149 “Kırılmış” anlamında. Bir grip salgını söz konusu olsa gerek.

olurlar. Hamsin süresince tüm hastalıklar tehlikeli olur ve 13, 14, 15, 16 Haziran'a, bir gece boyunca aralıksız çiy düşünceye kadar bu böyle sürer. Daha sonra hastalıklar ölümcül olmaktan çıkar. Bu çiy yukarıda saydığım gecelerden birinde düşer ve sonra veba bile öldürücü olmaktan çıkar.

TUNUS PRENSİ DOM PHILIPPO'NUN HİKÂYESİ

Mısır'da epey uzun bir süre kaldıktan sonra, birlikte daha ileri gidebileceğim bir yol arkadaşı bulamayarak bazı işleri de takip etmek için Hristiyan dünyaya geri dönmeye karar verdim; Ebukir'de bulunan ve Livorno'ya gidecek *Ricouvre* adında büyük bir İngiliz gemisine denk gelince fırsatı kaçırmadım; İskenderiye'de çok rahat edeceğim iyi Fransız gemileri de vardı, ama her türlü emniyet tedbirini almak istediğimden bir İngiliz gemisiyle gitmeyi tercih ettim, çünkü İngilizler o sırada Berberilerle barış içindeydi; bu yolculuğu seçmemde bir diğer etken de Tunus'u görme isteğiydi; birçok Berberi ile birlikte gemiye binen Dom Philippo'yu bırakmak üzere bu gemi Tunus'a uğrayacaktı; bu seyahat sırasında söz konusu kişiyi yakından tanıdığım için kendisinden parça parça dinlediğim hikâyesinden ve Sicilya'ya gittiğinden beri yanından hiç ayrılmamış bir Sicilyalıdan kısaca bahsetmek istiyorum. Türkçe ismi Mehmed olan Dom Philippo,¹⁵⁰ Tunus'un dördüncü dayısı olan merhum Ahmed Dayı'nın büyük oğludur;¹⁵¹ Çok sert bir adam olan bu Dayı, başka bir sürü erkek çocuğu olmasına rağmen en çok bu en büyük oğlunu seviyordu; Prens Mehmed çok genç yaşında Bizerte kadırgalarının kumandanı olmuş ve onlarla sefere çıkmıştı; daha sonra henüz on yedi veya on sekiz yaşındayken babası onu Trablus paşasının kızıyla evlendirmişti; genç prens bu kızı çok güzel olmasına rağmen hiç sevmiyordu ve istemeye istemeye evlenmiş, ama bu duygularını babasını öfkeliendirmekten korktuğu için gizlemek zorunda kalmıştı. Çünkü babası o kadar

150 İdealistten çok oportünist biri olan bu kişi, çağdaşlarının aklını çok kuralamış, meraklarını çekmiştir. Arvieux Şövalyesi de anılarında konuya sayfalarca yer vermiş ve esas olarak Thévenot'un anlattıklarını yinelemiştir.

151 Osmanlılar Tunus'u 1574'te fethettikten sonra dört bin kişilik işgal ordusuna bir ağa kumanda ediyor, her yüz kişilik birliğin başında da bir dayı bulunuyordu. Ama 1591'de üst rütbeli subaylardan oluşan Divan'ın zorbalığı kanlı bir isyana yol açtı ve bunun sonucunda kırk dayıdan biri en yüksek makama getirildi. Yeniçeriler tarafından seçilen dayılar rejiminde, sultanın temsilcisi olan paşa onursal bir mevkiden başka bir şey değildi, üçüncü dayı olan Osman'dan beri iktidar fiilen dayıların eline geçmişti. Bu nedenle Osman Dayı bazı yazarlar ve Thévenot tarafından birinci dayı sayılır. Demek ki Dom Philippo'nun babası olan Ahmet Dayı, Osman'dan sonraki dördüncü dayıdır; 1640-1647 yıllarında ülkeyi yönetmiştir.

sert bir adamdı ki gazabı mutlaka meşum bir sonuca yol açardı. Nikâhları akla gelebilecek her türlü şatafat içinde kıyıldı ve üç gün boyunca ziyafetlerin, oyunların, güreşlerin ve başka eğlencelerin yer aldığı büyük şenliklerle kutlandı; babası dillere destan bir düğün yapmak için hiçbir şeyi unutmamış, hiçbir masraftan da kaçınmamıştı: Bununla birlikte bu prens, çok itibar görmesine rağmen, tüm bu istikbali reddedip hiç tanınmadığı ve daha önce hiç gitmediği bir ülkeye kaçmaya karar verdi; buna öyle ustaca ve gizlice hazırlandı ki, gidene kadar kimse bir şeyden kuşulanmadı. Bir gün La Goulette'in [Halk el-Uved] ilerisinde bir yere gezintiyeye çıkıyormuş gibi yapıp, dört beş Hristiyan köleyle birlikte küçük bir kayığa bindi; kayıkta onu götürecek birkaç Mağribi de vardı. Halk el-Uved'i geçip biraz uzaklaştıktan sonra bu Mağribilerin birkaçını bir şeyler aramaya yollama bahanesiyle karaya çıkardı ve denize yeni açıldıktan kısa bir süre sonra Hristiyanlara bir işmar çıkıp vaktin geldiğini belli etti, sonra da kalan Mağribilerden birini bir okla vurup öldürdü; Hristiyanlar da yardımına geldi ve kısa süre sonra ötekileri de ya öldürdüler ya da denize atlamak zorunda bıraktılar, bunlardan birkaçı yüzerek kurtuldu. Sonra dümeni Sicilya'ya kırarak öyle gayretli yol aldılar ki iki günlük deniz seyahatinin ardından Mazara'ya vardılar ve Sicilya'nın kral naibi bunu haber alır almaz onu Palermo'ya gönderdi ve orada Cizvitlerin manastırına yerleştirildi; orada Hristiyan dinini öğrendikten sonra katedralde Palermo başpiskoposu tarafından vaftiz edildi; vaftiz annesi ve babası olan kraliçe naibi ile kral naibi ona Dom Philipppo adını verdiler. Daha sonra Roma'ya geçti ve orada kendisine çok itibar eden Papa tarafından gayet iyi karşılandı; Papa ona güzel armağanlar verdi. İspanya'ya gitti ve orada kral kendisine bir tahsisat bağladı ve daha sonra yerleştiği Valencia'da soylu bir İspanyol genç kıza âşık oldu; kız belki çok zengin değildi, ama çok zekiydi, çok güzel lut çalışıyor ve çok güzel şarkı söylüyordu (musikiye tutkuyla bağlı olan bu prensin kalbini çalmak için yeterli bir özellikti bu); kızla gizlice evlendi ve bu nedenle biraz masrafa girdi. Bu arada oğlunun Hristiyan dünyaya kaçtığını öğrenen Tunus kralı öyle bir öfkeye kapılmıştı ki, en az yirmi köleyi ve başka insanı öldürtmüş, hatta Prens Mehmed'in (bundan böyle ona Dom Philipppo diyeceğiz) talihsiz eşi bile bu kaçış olayında hiçbir su-

çu bulunmamasına rağmen bu öfke nöbetinden kendini kurtaramamıştı. Kadını, prensin kaçışına yardım ettiği gerekçesiyle boğdurttu. Sonra da oğlunu bizzat cezalandırma imkânı bulamadığı için, onu mirasından mahrum etti ve hiçbir şey bırakmadı. Ama Dom Philippo'nun annesi de tutkuyla sevdiği oğlunun kaybindan ötürü büyük bir keder içine girmişti ve aklı fikri ona yeniden kavuşmanın yollarını bulmakta olduğu için, bir İngiliz kaptana o kadar ısrarlı ricalarda bulundu ki adam sonunda oğlunu ona geri getirmeye söz verdi. Bu hain maksadına ulaşmak için Valencia'ya gitti ve orada prensle tanışıp ahabplığı ilerlettikten sonra onun parasız olduğunu öğrendi ve ona borç verdi. Eline para geçen Dom Philippo lüks bir yaşam sürmeye başladı ve iki veya üç bin ekülük bu para da bir süre sonra suyunu çekti. Kaptan parasını geri isteyince, prens çok zor durumda kaldı; kaptana annesine iletmesi için bir mektup vererek onun tüm borcunu ödeyeceğini söyledi: Çünkü annesinin kendisine duyduğu sevgiden emindi, ama İngiliz buna razı olmadı ve Hristiyan olduğundan beri kendisini o ülkede kimsenin kabul etmediğini söyleyerek, ona gayet iyi karşılandığı Roma'ya dönmesini tavsiye etti; Papa Hazretleri onu aynı şekilde karşılar ve öyle ihsanlarda bulunurdu ki borcunu ödeme imkânı bulurdu. Ayrıca da onu kendi gemisiyle götürmeyi teklif etti. Prens teklifi kabul etti ve karısı ile Hristiyan uşaklarını yanına alıp bu gemiye bindi; o zaman kaptan Roma yerine Tunus yolunu tuttu. Prens karşısında Halk el-Uved'i görüp tanıyınca şaşkına döndü. Sicilya'da bulunduğu sırada, babasının öldüğünü öğrenmişti. Prens ihanete uğradığını anlayınca, zoraki dürüstlük yolunu seçti ve Tunus'taki bazı eski dostlarına gizlice bir mektup yazıp kaptanın adamlarıyla karadan gönderdi; bu adamlar ona cevabı gizlice getirdiler; bu insanlara gelişini haber verip Tunus'a nasıl girebileceğini sormuştu; ertesi gün bir çektiiryle gelip onu zorla alacakları cevabını verdiler, bu nedenle ertesi gün prens geminin küçük sandalına binip karaya yakın bir yerde balık tutmaya çıktı; daha yukarıda bahsettiğim ve hep onun hizmetinde kalmış Sicilyalıyı da yanında götürdü. Sicilyalıyı kötü hava şartları nedeniyle Tunus kıyılarına sürüklendiklerine inandırmışlardı, bu nedenle adam, birinin onu tanıyabileceğini söyleyerek, prensi balık avından caydırmaya uğraştı: Ama Prens çok değiştiği için artık tanınmaktan kork-

madığı, çünkü oradan kaçalı yıllar geçtiği cevabını verdi. Gemiden henüz yeni ayrılmışlardı ki içi silahlı adamlarla dolu bir çektiri karşılarına çıktı; adamlar havaya birkaç el ateş ettikten sonra sandala indiler ve prensi büyük bir saygıyla selamladılar. Sandalın dümenini tutan zavallı Sicilyalı şaşkına döndü ve ne yapacağını bilemedi: Onları hemen Tunus'a götürdüler; oraya vardıklarında Dom Philippo önce Dayı'yı, sonra da kendisini sabırsızlıkla bekleyen annesini görmeye gitti.¹⁵² Dayı, Hristiyan dünyaya kaçmasının cezası olarak, üzerindeki İspanyol kıyafetleriyle kentin ortasından geçirilmesini, böylece herkese alay konusu olmasını emretti: Eğer iyi dostları olmasaydı, bu kaçışın cezası olarak boynunu vururlardı. Annesini gördükten sonra onu Türk usulü giydirdiler, ama iş güzel ve gür saçlarını kestirmeye gelince, bu kararı vermekte çok zorlandığını ve onları kestirmektense ölüme razı olabileceğini düşündüğünü bana anlattı; yine de bu konuda günah çıkarıcı rahibine haber gönderip danışmış, rahip de ona Hristiyan dininin saçtan ibaret olmadığını, saçlarının kesilmesine izin vermesi cevabını bildirmişti. Daha sonra hamile olan karısını da Tunus'a getirtti, ama uşaklarının özgürlüğünü korumakta epey zorlandı, çünkü Dayı ve gümrük ağası onların köle yapılmasını istiyorlardı: Yine de özgür Hristiyanlar olarak kaldılar. İki yıl sonra karısını Hristiyan dünyaya geri göndermek istedi, ama buna izin vermek istemiyorlardı; yine de birçok güçlüğün ardından, kadın bir oğul bıraktığı prensin bir uşağıyla birlikte yola çıkıp Cenova'ya vardı ve orada bir manastıra kapanıp bir daha da oradan çıkmadı. Dom Philippo babası tarafından mirastan mahrum edildiğinden, kendisini çok seven annesinin verdikleri dışında hiçbir malı mülkü kalmamıştı ve herkes hâlâ Hristiyan olduğuna inandığından kimse ona iş vermiyordu; hatta Tunus'ta küçük büyük herkes onu Dom Philippo adıyla tanıyordu. Ben Tunus'ta onu evinde ziyaret etmek istediğimde, Dom Philippo'nun nerede oturduğunu sordum ve herkes bana evi gösterdi. Kalben Hristiyan olduğu inancını insanların zihinlerinden atmak için, geri döndükten birkaç yıl sonra hacca gitmeye karar verdi ve erkek kardeşlerinden birini kandırıp bu seyahate kendisiyle beraber çıkmasını sağladı; oğlunu ve seyahat masraflarını üstlenen kardeşini de yanında götürdü. Kahire'ye

152 D'Arvieux'nün anlattığı öyküde, annesi para göndermeyi kesince Dom Philippo kendi isteğiyle Tunus'a dönmüştür.

vardıktan sonra hiç vakit geçirmeden Frenklerle ahbablık kurdu, bunun ardından da Fransız bölgesinde haftada iki üç kere gelip Frenklerle birlikte şarap içip eğlendiği bir ev kiraladı; Mekke kervanının yola çıkış zamanı geldiğinde, bu seyahati Mağribilerle birlikte yaptı ve geri dönüş yolunda bu İngiliz gemisini bulunca Tunus'a denizyoluyla dönmeye karar verdi. Bu prens boylu poslu, yakışıklı ve endamlı biridir; o sırada en fazla otuz yaşındaydı ve çok zekidir; İtalyanca ve İspanyolca'yı sanki İtalya veya İspanya'da doğmuş gibi konuşur, musikiyi çok sever; bu nedenle biri arp, öteki flüt, bir diğeri de lut çalan köleleri vardı. Oğlu o sırada yedi yaşında küçük bir çocuktı; o da babası gibi güzel ve çok zekiydi. Bu Dom Philippo tüm yoksulluğu içinde kardeşlerinin gözünü öyle bir korkutmuştur ki, hiçbiri onun yüzüne dik dik bakmaya cesaret edemezdi.

KAHİRE-İSKENDERİYE SEYAHATİ, HHOUEME'LAR NEDİR?

1659 yılının 3 Ocak Cuma günü Kahire'den hareket ettim ve Nil kıyısında çok hoş bir yer olan, sık sık eğlenmeye gidilen Gissière'de¹⁵³ kayığımız bizi alıp bineceğimiz gemiye götürdü ve elverişli bir rüzgârla Kahire-Reşit yolunun ortasında bulunan Tono'ya kadar gittik;¹⁵⁴ Kahire'den birkaç saat mesafede Dom Philippo'nun barkasına rastladık ve tüfeklerimizle defalarca ateş ederek onu selamladık; 4 Ocak Cumartesi, gece yarısından sonra Tono'ya geldik, ama hava değişti ve rüzgâr tersten esmeye başladı, bu yüzden epey sıkıntı çektik, hatta *écote*'ümüz¹⁵⁵ (yelkenin önemli bir halatı) kopunca az daha barka ile birlikte batıyorduk, ama onu hemen sudan aldık ve kısa sürede tekrar yerine taktık ve yola devam ettik; rüzgâr hâlâ tam ters istikametten estiği için az yol alıyorduk; sonunda bu rüzgârın kesilmeyeceğini görüp, 7 Ocak Salı sabahı Derout'ta¹⁵⁶ karaya çıktık ve binek hayvanları edinip Deyrut'a altı saatlik yoldaki Reşit'e kardan gittik: Aynı gün Reşit'e vardık. Kahire'den Reşit'e gelirken, Reşit-Kahire yolunda fark etmediğim birkaç

153 Cezire; Bulak karşısındaki ada.

154 Burada Thévenot'un yazdığı güzergâh bazı sorunlar taşıyor. Tanan ve biraz ileride zikredilecek olan Sindiyun Nil'in Reşit'ten geçen kolunun yirmi beş, otuz kilometre doğusunda ve Kahire'ye denizden çok daha yakın bir yerde kalıyorlar. Belki de metnin olaylardan çok sonra yazılmasından kaynaklanan bir karışıklık söz konusudur.

155 Üçgen bir yelkenin en alttaki köşesine bağlı halat.

156 Nil'in Reşit'ten geçen kolunun batı kıyısında kalan Deyrut.

157 Deyrut'un birkaç kilometre kuzeyinde, karşı yakada bulunan Fuva; burası 16. yüzyılda çok önemli bir kenti.

158 Sindiyun; bkz. dipnot 154. Bu yerlerin karışık bir biçimde sayılması, metnin belleğe dayanarak yazıldığı izlenimini güçlendiriyor.

güzel kente rastlanır: Foa,¹⁵⁷ Sewdion,¹⁵⁸ Deyrut ve daha birkaç kent. Yüklerimiz içinde bulunduğu barkamızı Reşit'te bekledik. 8 Ocak Çarşamba sabahı geldi ve 9 Ocak Perşembe gece ikiye doğru Reşit'ten yola çıktık. Reşit'ten limana giderken toprağa gömülü on bir kazık ve bir hurma ağacı görülür; birkaç yüz adımlık aralıklarla dikilmişlerdir; bunlar yolu işaret etmek için konmuştur, burası çöldür ve hem yollar çoğunlukla yağmur suyuyla örtülür, hem de eğer biri çölde yolunu kaybederse en az bir günden önce yeniden bulamaz. Dolayısıyla biz de ay ışığında görünen bu işaretleri izledik ve deniz kıyısına ulaşınca sahil boyunca yürüdük; şafak sökerken Reşit-Mediye¹⁵⁹ yolunun yarısındaki Casa Rossa'ya geldik;¹⁶⁰ saat sabahın üçü olmuştu. Medie'ye ulaşıldığında, Reşit-İskenderiye yolunun yarısından fazlası katedilmiş demektir. Orada yaklaşık bir saat dinlendikten sonra adam başı bir pare ödeyerek salla karşıya geçtik ve daha bir sürü yol aldıktan sonra Reşit'e yaklaşık on iki saatlik mesafedeki İskenderiye'ye öğleden sonra ikiye doğru vardık; bu iki kent arasında, Medie'deki dışında başka bir han yoktur ve orada da insana sadece su ve yatak verirler, başka hiçbir şey bulunmaz; bu nedenle herkes yiyeceğini, içeceğini ya-

nında getirir. Kahire'den İskenderiye'ye kadar karayolu yaklaşık yüz elli mil çeker ve bu mesafe genellikle üç günde alınır, çünkü sabah ve akşamüstü biraz dinlenerek gece gündüz yürünür. İskenderiye'de ilk uğradığımda gördüklerim dışında başka bir şey görmedim, sadece bana bir *hhouame*¹⁶¹ gösterdiler ve *hhouame*ların Arapların arasında yaşayan göçebe insanlar olduklarını, onlar gibi çadırlarda yaşadıklarını, ama kendilerine özel ayrı bir dinleri olduğunu söylediler; çünkü her gece ayinlerini ve dualarını hiç ışık yanmayan bir çadırda yapıyorlar ve sonra orada karşılarına çıkan ilk kişiyle çiftleşiyorlar; bunun babaları, anaları, kız veya erkek kardeşleri olması hiç fark etmiyor; Âdemcilerin¹⁶² dininden bile daha beter bir şey bu. Ama bu tür insanlar kentte kendilerini gizliyorlar, çünkü *hhouame* olduğu anlaşılanlar diri diri yakılıyor.

159 Bkz. bu bölümde dipnot 20.

160 Bu isme haritalarda rastlanmaz. Belki de s. 172'de değinilen Kervansaray söz konusudur.

161 Genel anlamda dervişleri ifade etmek için kullanılan *ihvan* (kardeşler) kelimesi söz konusudur. Değinilen ayine gelince, Sünni İslam'ın kızılbaşlar da içinde olmak üzere birçok tarikata yönelik enest suçlamalarını hatırlatmaktadır.

162 Bu terim iki farklı Hristiyan tarikatını ifade eder: Birincisi 2. yüzyıldan gnostik bir tarikat; ikincisi ise 15. yüzyıl başında Bohemia'da ortaya çıkmış bir tarikattir. Her ikisi de müritlerinin çıplaklığıyla ayırt edilir.

4 Şubat Salı günü hâlâ İskenderiye'de olan yazar biraz erzakla gemiye geldi, sonra sandalları gemiye çekip yelken açtık ve Ebukir'den hareket ettik. 5 Şubat Çarşamba günü burnumuzu yıldız veya kuzey rüzgârına verdik, batıdan da hafif bir rüzgâr esiyordu; akşam hava sütliman oldu, ama gece güçlü bir batı rüzgârı çıktı ve ertesi gün, 6 Şubat Perşembe öğle-yekadar devam eden birçok büyük rüzgâr sağanağıyla karşı karşıya kaldık; tüm bu süre zarfında burnumuzu *maestre tramontane*'ye veya kuzey-kuzeybatıya verdik, akşam rüzgâr *maestre*'ye veya kuzeybatıya [karayel] döndü ve ertesi gün, 7 Şubat Cuma'ya kadar böyle sürdü; akşamüstü rüzgâr kuzey-kuzeybatı olunca, yön değiştirdik, batı-güneybatı istikametinde yol almaya başladık, çünkü rüzgârın bizi Rodos'a doğru fazla atmasından çekiniyorduk; ertesi gece rüzgâr dindi ve 8 Şubat Cumartesi sabahı öğlene kadar sütliman oldu; öğlene doğru hafif bir güney rüzgârı çıktı, o zaman dümeni batı-kuzeybatıya kırdık, ama bu rüzgâr kısa sürdü. Daha sonra günler boyu süren tatsız bir sütliman hava başladı. 15 Şubat Cumartesi 16 Şubat Pazartesi'ye bağlayan gece, sabaha kadar çok yağmur yağdı ve ortalık sütlimandı ve sabah on bire doğru hafif bir batı ve karayel çıktı, o zaman burnumuzu güneybatıya çevirdik; bu rüzgâr gece yarısına kadar güçlenerek sürdü; bu süre zarfında bizim adamlar dümeni Kandiye'ye çevirdiler ve gecenin karanlığında öyle çok yol aldılar ki burunlarının dibinde bir kandil ışığı gördüler; ama bunun karadan mı geldiğini yoksa gündüz Kandiye'ye doğru yol aldığını gördüğümüz küçük bir *patache*'tan¹⁶³ mı geldiğini ayırt edemediler; sonunda karaya oturma korkusuyla gece yarısına doğru dümen kırdılar. 17 Şubat Pazartesi gece yarısından sonra rüzgâr öyle çok değişti ki, her yönden esti ve sabaha doğru öyle şiddetli bir batı-kuzeybatı rüzgârı çıktı ki, *maestre* yelkeni dışında tüm yelkenleri indirmek ve dümeni orsaya¹⁶⁴ bağlamak zorunda kaldılar; bu rüzgâra bir sürü şiddetli dalga ve sağanak eşlik etti; öğleden sonra bire doğru dolu yağdı, o zaman rüzgâr yıldıza döndü, ama sabahkinden de daha güçlü olduğu için gabya yelkenini açamadılar ve hep aynı istikamette devam ettiler. Eğer rüzgâr bu denli şiddetli olmasa, burnumuzu batı-kuzey-

163 Genellikle daha büyük bir geminin peşinden giden veya bir limanın ağzına demirleyip gelen gemileri kimlik belirleme ve arama amacıyla ziyaret eden küçük savaş gemisi.

164 İskele (sol taraf) teriminin Akdeniz'deki karşılığı.

batıya çevireceklerdi; bu rüzgâr 18 Şubat Salı gününe kadar sürdü, gün doğmadan bir saat önce biraz dinince o zaman trinkete yelkenini açtılar ve rüzgâr gabya yelkenini açmaya izin vermeyecek kadar kuvvetli estiği için geminin burnunu batıya çevirdiler; bir süre sonra rüzgâr yavaşlayınca gabya yelkeni, bir süre sonra da mezane ve babafingo yelkenleri açıldı; akşamüstü rüzgâr karayele döndü ve öyle kuvvetlendi ki babafingoyu indirmek zorunda kaldık ve burnumuzu batı-güneybatıya çevirdik; bu durum 19 Şubat Çarşamba sabahına kadar sürdü; o zaman rüzgâr yeniden kuzey-kuzeybatıya dönünce, babafingoyu yeniden açtılar ve burnumuzu batıya çevirdik ve bir sürü sonra tüm yelkenler fora edildi. Saat ikiye doğru ufukta Berberistan'ın Rasaxarra burnunu¹⁶⁵ gördük ve oraya otuz mil kadar yaklaştık; burası çok alçak bir toprak parçasıdır; sonra dümeni Kandiye Gozo'suna kırdık;¹⁶⁶ gece olmasına iki saat kala hava sütlüman oldu ve gecenin ikisinde o kadar beklediğimiz hafif bir doğu rüzgârı çıktı ve 20 Şubat Perşembe sabahına kadar burnumuzu batı-kuzeybatıya doğrultarak yol aldık; sonra biraz yağmur yağdı, keşişleme çıktı ama az sürdü ve hep yelkenler fora halde burnumuzu kuzey-kuzeybatıya çevirdik; bir süre sonra burnumuzu batı-kuzeybatıya çevirdik ve borinayla giderek saatte sekiz milden fazla yol almaya başladık; Hilal adında bir körfezin¹⁶⁷ denize doğru ilerleyen burnunda karaya oturmaktan korkmasaydık bu şekilde devam edecektik, bu nedenle burnumuzu kuzey-kuzeybatıya verip pupa yelken gittik; bu sırada ne trinkete ne de *civadière*¹⁶⁸ rüzgâr alıyordu; yaklaşık üç saat boyunca böyle epey süratle yol aldık, sonra rüzgâr batıya döndü, bu da bize on beş dakikalık bir sağanak ve birkaç büyük dalga getirdi; rüzgâr çok değildi ve biz de burnumuzu kuzeybatıya çevirdik; akşam rüzgâr biraz güçlendi ve akşam on, on bire kadar aynı yönde yol aldık, sonra güneybatıya döndük; gece yarısına doğru birden büyük bir bora çıktı ve yağmurla karışık dolu yağmaya başladı; öyle güçlüydü ki gemiyi yan yatırdı ve eğer daha küçük bir gemi olsaydı devrilip batardı; rüzgâr maestre yelkenini öyle bir doldurdu ki, yelken parçalandı ve öyle güçlüydü ki denizciler yelkenleri sarmıyorlardı; sonunda tüm tayfalar yardıma yetişti ve yel-

165 Libya'daki Trablusgarp kentinin hemen doğusunda bulunan burn.

166 Malta'daki Gozo'dan ayırt etmek için bu ad verilmiştir. Girit'in güneyinde küçük bir ada; bugünkü adı Gavdhos.

167 Belki de Sirenayka'nın en kuzey ucu olan Ras-el-Hilal söz konusudur.

168 Cıvadra direğinin altına asılı bir serene bağlanan yelkenin adı.

kenleri katladılar, sonra rüzgârın geçmesini bekledik. Aslında bu boranın patlayacağını görmüşlerdi ve yelkenlere koşmayı zamanında akıl etselerdi bir zarar veremeden geçip giderdi, ama tembellik edip yelkenleri sarmamışlar, belki de doğrudan bizim tekneyi vurmaz diye düşünmüşlerdi; kar-
naval zamanını işte böyle geçiriyor, sarhoş olmadan, istemeden ve keman-
lar da çalmadan dans edip duruyorduk. Bu bora geçtikten sonra yelkenler
fora edildi ve aynı batı-kuzeybatı rüzgârıyla 21 Şubat Cuma sabahına kadar
burnumuzu kuzeye doğrulttuk; rüzgâr güneybatıya dönünce burnumuzu
akşam yemeği sonrasına kadar kuzeybatı-batıya çevirdik; sonra rüzgâr ka-
rayel-yıldıza döndü, biz de burnumuzu batıya çevirdik. 22 Şubat Cumarte-
siye kadar böyle devam ettik; o gün hava sütliman oldu ve akşam hafif bir
kuzeybatı-batı rüzgârı çıktı; biz de 23 Şubat Pazar'a kadar burnumuzu gü-
neybatıya doğrulttuk; sonra yıldıza döndü, ama öyle hafifti ki ortalık sütli-
man gibiydi, biz de burnumuzu batı-kuzeybatıya çevirdik. Sütliman hava
akşama kadar devam etti, o sırada çıkan hafif bir kuzeybatı rüzgârı gece bi-
raz güçlendi ve burnumuzu batıya doğrultmak yerine bizi doğrudan Tu-
nus'a atacak bir yıldıza denk gelmeyi umduğumuz Venedik körfezine bi-
raz daha yaklaşmak amacıyla kuzeybatı-kuzeye döndük. 25 Şubat Salı gü-
nüne kadar böyle yol aldık, o zaman rüzgâr öyle güçlendi ki saatte dokuz
ilâ on mil yapıyorduk. Rüzgâr altına fazla düşüp rüzgâr alamama korku-
suyla hep kuzeybatıya doğru gidiyorduk; bu rüzgâr 26 Şubat Çarşamba bü-
tün gün sürdü ve 27 Şubat Perşembe sabahı gördüğümüz Malta adasını sa-
ğımızda bırakıp, solumuza da Lampedusa ile Linosa'yı alıp Trablus ile Mal-
ta arasından geçtik; Linosa Malta'ya yaklaşık yetmiş mil uzaklıktadır. Bu
adaları hiç görmedik, çünkü oradan gece geçmiştik. Lampedusa Meryem
Anası çok tanınmıştır ve hem Türkler hem de Hıristiyanlar tarafından bü-
yük saygı görür; gerçi burada karaya çıkma imkânı bulamadım, ama yine
de hakkında bir çift söz edeceğim.

LAMPEDUSA VE PANTELLERIA, RASTLADIĞIMIZ ÇOK SAYIDA KORSAN VE HALK EL-UVED AÇIKLARINDA BORDALANMAMIZ

Lampedusa küçük bir ada, daha doğrusu bir kayalıktır; çevresi fazla
değildir ve Malta'ya yaklaşık yüz mil uzaktadır; bu adada hiçbir şey yetiş-

mez ve sadece *connil*’ler¹⁶⁹ yaşar; tatlısu bulunduğu için gemiler sık sık oraya uğrayıp su ikmal ederler, limanı da iyidir. Bu adada içinde bir Meryem Ana tasviri bulunan küçük bir şapel vardır; gerek Hristiyanlar gerekse oraya çıkan Müslümanlar bu tasvire çok hürmet ederler ve uğrayan her gemi oraya para, peksimet, şarap, zeytinyağı, barut, gülle, kılıç, tüfek, mutlaka bir armağan bırakır; kısacası orada küçük kılıflara varıncaya dek işe yarar her şey bulunur; ve eğer birinin bu şeylerden birine ihtiyacı olursa, onu alıp yerine para veya başka bir şey bırakır; bu kurala Türkler de Hristiyanlar kadar uyarlar ve oraya armağan bırakırlar: Paraya ise hiç kimse dokunmaz ve Malta kadirgaları oraya her yıl uğrayıp sunağın üstünde buldukları parayı toplar ve Sicilya’daki Trapano Meryem Ana Kilisesi’ne götürürler; bana anlatıldığına göre, bir süre önce bu limana gelen altı Hristiyan gemisi su ikmal ettikten sonra, iyi bir rüzgâr bulup yelken açmışlar ve limandan çıkmışlar; sadece biri geride kalmış; halbuki o da diğerleri gibi yelken açmış, ama limandan çıkamamış; kaptan buna çok şaşırmış, yine de sabredip elverişli bir başka rüzgârı beklemiş; böyle bir rüzgâr çıkınca yine limandan ayrılma-ya hazırlanmış, ama yine dışarı çıkamamış; bu işte bir olağanüstülük bulunduğunu düşünmüş; gemisini teftiş etmek aklına gelmiş ve askerlerinden birinin bu yerden bir şey çaldığını keşfetmiş; çalınan şey geri götürülüp yerine konunca yelken açmış ve limandan kolayca çıkmış. Bu yerde Meryem Ana’nın şefaatiyle birçok mucize gerçekleşmiş; bu konuda ne Hristiyanların ne de Türklerin hiçbir kuşkusu yok. Hep aynı rüzgârla bu adanın açığından geçtik; bu rüzgâr 28 Şubat Cuma’ya kadar sürdü ve gece yarısını üç saat geçe kesildi; ama Pantelleria’ya epey yaklaştığımız.

Pantelleria çevresi on iki ilâ on beş mil tutan küçük bir adadır; Malta’ya yaklaşık yüz otuz mil uzaklıktadır, şarap, meyve ve pamuk bakımından bereketlidir. İspanya kralına aittir ve hatta oradaki bir kalede ikamet eden bir İspanyol valisi bile vardır; Türklerin anlattığına göre bu kale o kadar sağlammış ki iki yüz kadirga bile onu alamazmış. Öğleden sonra ikiye doğru hafif bir kuzey-kuzeydoğu rüzgârı [poyraz-yıldız] çıktı ve burnumuzu batıya çevirdik. Akşama doğru rüzgârı arkalarına almış, pupa yelken üzerimize gelen iki gemi gördük; o kadar yakınımızdalar ki, onları daha erken

169 İtalyanca *coniglio*’dan geliyor; o da Yunanca *koniklos*, “tavşan” kelimesinden türetilmiştir.

görmediğimize şaşırdık; önümüzde kalan kısa vaktte, onları elimizden geldiğince iyi karşılamaya hazırlandık; iki sandalı hemen denize indirdik, tüm sandık, şilte ve diğer yükleri toplara engel olmasınlar diye güverte altından kaldırdık, öyle ki bunu yaptıktan sonra güverte altı koca bir salona benzedi; tüm bu yükleri kış köşkünün üzerine ve kütüklerin arasına yerleştirdik; *sco-pa coperta* toplarımızın etkisini hiç azaltmasınlar diye; maistra serenini kalın bir zincirle direğine bağladık; bundan sonra topların hepsini ateşe hazır hale getirdik ve herkes kayışını alıp alaybozanını omzuna astı; bütün bunlar öyle kısa bir sürede yapıldı ki, top menziline girdiklerinde biz hazırдық. Daha hızlı giden kırmızı bandıra çekti; o zaman herkes bunların İspanyollar olduğunu sandı, çünkü Sicilya'ya çok yakındık; üstelik Türk sancağını tanısak bile korsanlarda her türlü sancak bulunduğunu ve çoğunlukla daha iyi baskın verebilmek için sahte sancak çektiklerini biliyorduk. Biz de İngiliz bayrağı çektik, bunu kurusıkı bir pare top atışıyla selamladılar, biz de aynen cevap verdik. Alaybozan tüfeğinin menziline girince Fransız şarkıları çalan trompetleri duyduk; bu nedenle gemimizdeki Türkler bunların Tunus gemileri olduğunu düşündüler; daha da yaklaştıklarında bir kez daha selamlama atışı yaptılar ve biz de onlara hiç cevap vermeden kaçmaya niyetimiz olmadığını, savaşmaya hazırlandığımızı göstermek için maistra yelkenini sardık. Yüz elli adamdık ve geceyi uyumak yerine savaşmakla geçireceğimizi düşünüyorduk, çünkü güneş batmıştı ve ortalığı sadece çok güzel bir ay ışığı aydınlatıyordu. Kış köşkünün üzerine çıkan kılavuzumuz kendilerini tanıtılmalarını bağırdı; onlar dost oldukları cevabını verince kılavuz eğer dost iseler rüzgâr altına geçmelerini söyledi; bunu yaptılar ve geminin kışına o kadar yakından geçtiler ki bizim gemideki Türkler onlarla rahatça konuşup kim olduklarını sorabildiler; onlar da bunların Tunus gemileri olduğunu, Dayı'ya ait olan bu gemilere Süleyman Reis adında dönme bir İngilizin kumanda ettiğini söylediler. İki geminin daha büyük ve hızlı olanında otuz altı, daha küçük olanında ise yirmi beş top ve her birinde iki yüzer adam vardı; Dom Philippo'nun gemimizde olduğunu öğrenince, bizi üç pare top atışıyla selamladılar ve kaptanımız da bu selamın iade edilmesini, ama topların hepsinde gülle olduğu ve bu beyler rüzgâr altında oldukları için ters yönde ateş edilmesini emretti; topçu ters yöndeki iki to-

pu ateşledi, ama üçüncüsü ateş almayınca, hiç düşünmeden en yakınında kine koşup onu da ateşledi, ama bu top rüzgâr altındaki tarafta, yani onların bulunduğu yöneydi ve tam karşımızdalar; öyle ki gülle büyük geminin tam ortasına düştü; kaptanımızın canı çok sıkıldı ve hemen gidip bir köşeye saklanan topçuya çok öfkeleni; derhal bir kayıkla gelip güvertemize çıktılar ve bu yapılandan şikâyetçi olup kim ateş ettiyse kendilerine teslim edilmesini istediler; kimi bir kişinin öldüğünü iki kişinin yaralandığını, bir diğeri iki ölü, bir başkası iki yaralı, bir dördüncüsü de üç yaralı olduğunu söylüyorlardı. Kaptanımız onlara bunun bir kaza olduğunu, limana giren gemilerin kenti selamlamak isterken yanlışlıkla kente gülle atmalarının sık sık rastlanan bir olay olduğunu anlattı ve onların taleplerinde ısrarlı olduklarını görünce, eğer suçluyu almak istiyorlarsa gemilerine dönmelelerini ve onu alabiliyorlarsa top atışıyla almalarını söyledi. Belki bunu yaparlardı, ama gemimizde Türkler de vardı ve bu durum işlerine gelmiyordu, çünkü onların barışında ilk gülleyi atan barışı bozmuş sayılırdı. Haklı çıkmayacaklarını görünce, birkaç kadeh içtikten sonra gemilerine geri döndüler ve bize Tunus'a iletmek üzere iki mektup verdiler, sonra doğuya doğru dümen kırdılar, biz de gece yarısına kadar yolumuza devam ettik, sonra rüzgâr batıya dönünce bir kez daha dümen kırıp poyraz-yıldız ile yol aldık ve Bon [Annaba] burnunu ve Galippa kalesini¹⁷⁰ geçtik; 1 Mart Cumartesi dümen kırıp Kelibia kalesini rüzgâr altında bıraktık ve karayel ile yola devam ettik, ama rüzgâr Tunus'tan esen yıldızla dönünce burnumuzu kuzey-batı-batıya çevirdik ve küçük bir dağın üzerinde kare planlı küçük bir kale olan Kelibia kalesine epey yaklaştıktan sonra, onu rüzgâr altında bırakıp dümen kırdık ve Annaba burnunu da rüzgâr altında bırakmak ve istediğimiz yere doğru girmek için burnumuzu doğu-kuzeydoğuya çevirdik, akıntı sürekli bizi Bon burnundan uzağa atıyordu ve aynı gün büyük rüzgâr sağanakları yedik. 2 Mart Pazar sabahı Pantelleria adası yakınında bir korsan gemisi gördük ve yolumuzu çevirmeden onu bekledik ve tüfek menziline girince maistra yelkenini indirdik, o da kırmızı bandıra çekti, biz de İngiltere

bayrağı çekti, o zaman kış tarafımızdan geçip gitti ve gemiye Ahmed Reis adında bir Türkün kurnanda ettiğini, geminin Tunus'taki bazı kişilerin özel malı olduğunu öğ-

170 Tunus'ta Bon [Annaba] burnunun güneyindeki Kelibia.

rendik. Marsilyalı bir kaptana ait olan bu küçük gemi iki yıl önce alınmıştı; on dört topu ve güvertesinde yaklaşık iki yüz adamı vardı; bizi bir pare top atışıyla selamladı, biz de aynen cevap verdik, sonra o kendi yoluna biz kendi yolumuza gittik. Ertesi gün, 3 Mart Pazartesi sabahı gabya direğindeki bir tayfa dört gemi gördüğünü söyleyince yeniden alarmı geçtik, ama sonra bunların mercan adaları oldukları anlaşıldı. O gün daha uzun süre yol almaya başladı; Pantelleria'dan Sicilya'ya gittik, akşam buraya çok yaklaşıncaya dümen kırıp Pantelleria'ya yöneldik. O kadar talihsizdik ki ne zaman uygun bir rüzgâr bulsak mutlaka bir korsan gemisi belirip hızımızı iki katına çıkarmak için bu fırsattan yararlanmamızı engelliyor, çünkü savaş hazırlığı yapmak zorunda kalıyorduk ve dost oldukları anlaşıldığında rüzgâr geçmiş oluyordu veya bir yere geldiğimizde bir gün önce bulunduğumuz yerdeyken denk gelse çok işimize yarayacak bir rüzgâr çıkıyordu ve iyi rüzgârı bulduğumuzda da bu kez deniz çok dalgalı oluyordu; mesela 4 Mart Salı günü yıldızı arkadan alarak Annaba burnuna yirmi mil kadar yaklaşmıştık; ama deniz o kadar dalgalıydı ki burnumuzun ters yönünde gelen bu dalgalar yüzünden hiç ilerleyemiyorduk, akıntı ve ters rüzgâr bizi öyle aşağı attı ki söz konusu burnun bir fersah yakınında olmamıza rağmen içeri giremedik ve kaçırdık. O zaman yeniden dümen kırıp burnumuzu kuzeydoğu-doğuya verdik. 6 Mart Perşembeyi 7 Mart Cumaya bağlayan gece büyük boralar patlak verdi ve rüzgâr her yönden esti, ama biz çok sevinçliydik, çünkü sabah yolumuza girmiş ve burnu geçecek kadar ilerlemiştik. O sabah çıkan rüzgârla burnumuzu batı ve kuzeybatıya çevirdik, rüzgâr biraz güçlenince burnu geçeceğimiz umuduna kapıldık, ama yarım saat sonra ruzgâr batıya döndü, biz de burnumuzu güneybatıya çevirmek zorunda kaldık; bir saat sonra yıldız çıktı ve iyice güçlenince tüm yelkenleri açıp burnumuzu batı-kuzeybatıya verdik ve bu sayede öğleden sonra iki sularında Türkçede Karaburun adı verilen Annaba burnunu etrafında sekiz gün kadar dolandıktan sonra büyük bir sevinçle geçtik. Geride kalan o sekiz gün boyunca batı-kuzeybatı ve yıldız dışında hiçbir rüzgâr esmemiş, bu yüzden sürekli volta vurmak zorunda kalmıştık. Kılavuzlarımız bu burnu geçmenin hep çok zaman aldığını, kimi zaman bunu ancak üç haftada yapabildiklerini anlattılar. Akşam beşe doğru Zembra adasıyla¹⁷¹ kara ile Zemb-

¹⁷¹ Annaba burnunun batısındaki Zembra.

ra'nin ortasında kalan bir adanın veya mercan kayalığının arasından geçtik. Zembra meskûn değildir. Orada demir atılabilir, içme suyu da bulunur. Zembra'dan Halk el-Uved'e kadar sadece kırk millik bir mesafe vardır. Zembra'yı geçtikten sonra, Halk el-Uved'e o taraftaki sığıklardan çekindiğimizden ancak ertesi gün girmek istediğimiz için, karanın uzağında durduk. 7 Mart Cuma'yı 8 Mart Cumartesi'ye bağlayan gece öncekinden daha kuvvetli boralar patladı; eğer burnu geçmemiş olsaydık bu havayla daha uzun süre dışarıda, yerimizde sayardık. Bu boralar sırasında, seyahatin başından beri kan toplanmasından muzdarip olan bir Mağribi öldü; sabah cesedini denize attılar. Nihayet 8 Mart Cumartesi günü sabah yediye doğru limana geldik, ama burası keşişlemeye çok açık bir koydu; zaten tüm Berberistan'da sadece iki iyi liman vardır: Porto Farina¹⁷² ve Porto Stera.¹⁷³ Tunus kadirgalarının limanı Tunus'a altmış mil uzaklıkta, küçük bir kent olan Bizerte'dir; Bizerte'nin eski adı Utica'ydı¹⁷⁴ ve Cato bu kentte intihar etmiş, bu nedenle ona Uticalı Cato demişlerdi. Dido'nun kabrinin bulunduğu burna yakın bir yerde demir attık; burada ayrıca bir marabu veya şeyh de gömülü bulunuyor. Mısır'da şeyh adını verdikleri kişilere Berberistan'da Marabu derler. Demir atılır atılmaz, Dom Philippo adamlarından birini karaya gönderdi, o da karşısına çıkan yoksul bir Mağribiye Dom Philippo'nun geldiğini

haber verdi; bu zavallı adam müjdeyi Dom Philippo'nun annesine yetiştirmek için koşarak kente gitti; kadin habere çok sevindi ve adama yirmi ekü ödül verdi; artık Tunus'a geri döneceği düşünülmüyor ve iki yıldır ortalarda olmadığı için Hristiyan dünyaya döndüğü sanılıyordu. 9 Mart Pazar günü karaya çıktık ve Dom Philippo gemiden ayrıldı, gemiden on beş pare top atıldı. Deniz kıyısında kardeşleri ve onu karşılamaya gelmiş birçok kişi bekliyordu.

HALK EL-UVED, TUNUS'A GELİŞİMİZ

Halk el-Uved, biri İmparator Şarlken [V. Karl], diğeri de Dom Philippo'nun babası Ahmed Dayı tarafından yaptırılmış iki hisardan ibarettir. Malta kadirgalarının li-

172 Bugün Tunus'ta Mecerdâ'nın denize döküldüğü yerin kuzeyinde küçük bir kenttir. O dönemde, 1640'tan başlayarak, Tunus'un askerî limanıydı.

173 Cezayir'de aynı adlı körfezde bulunan Stora söz konusu olsa gerek. Bu kentin yerini Philippeville almış, o da bugün biraz doğuya düşen Skikda olmuştur.

174 Utica, Bizerte'nin olduğu yerde değil, körfezin sonunda bulunuyordu; arada geçen zamanda körfez Mecerdâ'nın alüvyonlarıyla dolunca, Porto Farina da Utica'nın yerini almıştı.

mandaki gemileri yağmaladığını ve ilk hisardaki topun fazla yukarıda kalması nedeniyle onlara bir zarar vermediğini gören Ahmed Dayı, çok daha aşağıdaki bu ikinci hisarı yaptırmıştı; bu hisarda su seviyesinde ateş edebilen toplar bulunuyordu. Bu hisarın deniz tarafında kalan bölümü yuvarlak, Şarlken'in yaptırdığı hisarın ise hemen hemen karedir. Bu iki hisar arasında üç ev bulunuyor; bunlardan biri Dom Philippo'nun ailesine, öteki beye, üçüncüsü de Hisouf Dayı'nın¹⁷⁵ oğlu olan çebebiye ait; ona babası hüküm sürerken doğduğu için kısaca çebebi diyorlar. Dom Philippo'nun evinde bir şeyler yedikten sonra bir tekneye binip, bir kanaldan daha doğrusu deniz-kulağından geçerek Tunus'a gittik; başta son derece dar olan ve etrafında balık yakalamak üzere suyun dibine saplanmış bir sürü kamış dikili olan bu su yolu sonra çok genişliyor. Genellikle suyun derinliği beş *pan*'ı¹⁷⁶ geçmiyor, o sırada ise çok az su ve fazlasıyla ölü dalga vardı, ama burası en küçük rüzgârda suyla doluyor. Dom Philippo kendisine getirilen güzel bir ata binip kendisini karşılamaya gelenlerle birlikte karadan gitmişti. Bu suyun üzerinde giderken ilk gördüğümüz, sol tarafta su kıyısının epey yakınındaki bir dağ oldu; burada doğal ve neredeyse kaynar kaplıcalar bulunuyor; oraya bir de hamam inşa edilmiş ve bu yere "Hamarmulf"¹⁷⁷ deniyor; sonra aynı yakada, ama daha uzakta Zagouam¹⁷⁸ adında yüksek bir dağı gösterdiler; bu denizkulağına epey uzak olan dağ, Tunus'a da bir günlük yolda; orada Endülüslülerin yaşadığı ve Zaguwan adı verilen küçük bir kent var. Bu ülke Hristiyanların elindeyken oradan eski Kartaca'ya kadar giden su-kemerleriyle su taşıyorlardı: Şimdi bunlar yıkılmış ve geriye birkaç kemer parçası kalmıştır; bugün su ihtiyacı çeşmeler ve sarnıçlarla karşılanıyor. Tunus'a yaklaşırken çok sayıda zeytinağacı ve bakımlı bir yerde olduğunu gösteren diğer güzel ağaçlar göze çarpıyor. Saat dörtte Tunus'a geldik ve biraz rüzgâr olduğunda bu yol iki saatten kısa çekiyor, ama biz sık sık mola vermiştik. Halk el-Uved-Tunus arası karadan gidildiğinde on sekiz mildir. Eğer isteseler Tunus'a güzel bir liman yapabilirlerdi, ama o zaman bu kent böylesine müstahkem ve emniyette olamazdı. Karaya çıktığımız yerden kente kadar daha bir mil mesafe var; oraya varınca Parisli rahip ve misyonun pederi Mösyö Le Vac-

175 Yusuf Dayı (1610-1637).

176 Empan [karış]; bir empan 24 cmdir.

177 Bugünkü Hamam Lifkenti; Tunus körfezinin sonundadır.

178 Tunus'un güneyindeki Zaguwan dağı ve kenti.

her'nin evinde kalmaya gittik; o sırada Fransızların konsolosuydu ve bizi büyük bir sevgiyle karşıladı.

SAYFİYE EVLERİ VE TUNUS CİVARINDA GÖRÜLMEMEYE DEĞER BAŞKA YERLER

Kente varışımızdan iki gün sonra, Dom Philipppo adam gönderip kente sadece yarım fersah uzaklıktaki çiftliğini gezdirmek üzere bizi çağırttı: Tunus toprakları bu çiftliklerle doludur; bunlar da Marsilya topraklarındaki *bastide*ler gibi inşa edilmişlerdir. Dom Philipppo'nunki çok güzel, kare planlı bir burç tarzında inşa edilmiş ve çevredekilerin hepsinden daha yüksek; alttaki salondan burcun tepesine kadar tırmanmak için yüz on bir basamak çıkmak gerekiyor, yukarıda manzara çok güzel, çünkü ne yana bakarsanız göz alabildiğine zeytinağaçlarıyla kaplı çok güzel kırlar uzanıyor. Burası üstü açık büyük bir avlu ve etrafında çepeçevre sıralanan üstü kapalı revaklardan oluşuyor; revakların çatıları çok sayıda sütun üzerine bindirilmiş; bu üstü açık avlunun ortasında büyük bir şadırvan ve çok sayıda fıskiye var; burası baştan başa mermer kaplı, diğer tüm salonlar ve odalar da altın yaldızlar ve mavi mozaiklerle ve çok hoş yalancı mermer işlemleriyle süslenmiş; her yerde istendiği anda çalışmaya başlayan şadırvanlar bulunuyor.

Ayrıca *Barde*ları¹⁷⁹ da görmek gerek; bunlar Tunus beyinin üç çocuğu için Tunus'a bir fersah uzakta yaptırdığı üç ev. Bu bey, paşanın mültezimi gibi; ülke gelirini toplayıp her yıl padişaha gönderilmesi gereken miktarı paşaya teslim ediyor ve geri kalanı da ona kalıyor.¹⁸⁰ O sırada artık bey değildi, paşa olmuştu ve en büyük oğlu beydi. Bu evlerde de Cenova'dan getirilmiş yekpare mermerden havuzları olan çok sayıda çeşme göze çarpıyor ve Dom Philipppo'nun evinde olduğu gibi ortasında büyük bir şadırvanı ve çevresinde çatıları çok sayıda sütuna bindirilmiş revaklarıyla üstü açık bir avlu bulunuyor; avlu siyah ve beyaz mermerle kaplı, odalar ise altın yaldızlar, mavi mozaikler ve yalancı mermer işleriyle süslenmiş; birçok güzel daire var ve bu evlerin hepsinde portakal ağaçları ve başka bir sürü meyve ağacıyla dolu bahçeler bulunuyor.

179 Muhammed Hammuda tarafından yaptırılan Bardo sarayı.

180 17. yüzyıl başında Tunus'ta üç iktidar odağı bir arada bulunuyordu: dayı (bkz. dipnot 151), İstanbul tarafından atanan paşa ve yerel iktidarı temsil eden bey. 1620'ye doğru Korsikalı bir dönme olan Murad Bey iktidarı giderrek kendi elinde toplayan bir beylik ailesi kurdu. Murad'ın oğlu olan Muhammed Hammuda (1631-1663), 1659'da, yani Thévenot'un oraya uğradığı yıl, kendisini İstanbul tarafından paşa olarak tayin ettirdi ve dayıların yetkilerini onursal görevlerle sınırladı.

Ağaçlar Hristiyan dünyasında olduğu gibi son derece düzgün sıralar halinde dikilmiş ve yolların uçlarında beşik biçiminde çok güzel çardaklar var; bütün bu işler Hristiyan köleler tarafından yapılmış. Bu evlere *barde* deniyor; bu kelime Mağribi dilinde “soğuk” anlamına gelen *berd*’den türemiş, çünkü buraları serin yerler. Yakında bir dayı tarafından inşa ettirilmiş bir sukmeri bulunuyor, bu kemer Tunus’a dört, beş mil uzaktan su getiriyor. Oradan birkaç adım uzakta biraz daha eski, ama yine de modern sayılabilecek ve birincisine paralel giden ve yine Tunus’a su taşıyan bir kemer daha bulunuyor. Bir başka gün, söz ettiğim çelebeye, Yusuf Dayı’nın oğluna ait *cantre*’ı [*kantara*: taş köprü] görmeye gittim.¹⁸¹ Kantara, Tunus’a dört fersah uzaklıkta. Oraya giderken, yolun aşağı yukarı ortalarına yakın bir yerde, Kartaca’nın eski sukemerlerinden geçiliyor; bu bölgede çok büyük taşlardan yapılmış ve epey yüksek olan bu kemerler hâlâ dimdik ayakta duruyor. Tunus’tan kantaraya gelinceye kadar birkaç adım aralıklarla dikilmiş zeytin ağaçlarıyla dolu kırlardan geçiliyor; ama ağaçlar öyle hizalı bir şekilde yerleştirilmiş ki bir nehri andırıyor; onların arasında yürümek, eğer bu yollar Tunus civarındaki tüm kırsal alan gibi arazinin çok düz oluşundan ötürü sürekli yağmur suyu ve çamurla dolmasa, çok hoş olabilirdi. Sonunda kantaraya geldik; çelebinin babası Yusuf Dayı’nın Mecerda adındaki akarsuyun üzerine yaptırdığı köprüye bu ad veriliyor, çünkü Mağribi dilinde kantara, köprü demektir. Bu Mecerda deresi ne geniş, ne hızlı, ama güzel bir su demeye izin verecek her özelliğe sahip; çelebinin evinin yanından geçiyor ve babası da üzerine gözleri arasında yedi kemeri olan bir taş köprü yaptırmış; kemerler suyun dibinden yüzeyine kadar çok iri kesme taşlarla inşa edilmiş; öyle ki su kemer gözlerinden geçtikten sonra öteki taraftaki seviye daha alçak olduğundan her gözde iki ayak yüksekliğinde küçük bir şelale oluşturuyor ki, bu da seyri çok hoş ve epey gürültülü bir manzara yaratıyor. Bu dere boyunca birçok çark var; bunlar hem tahıl öğütmekte hem de fez [*fes*] adı verilen başlıkları kalıplamakta kullanılıyor. Söz konusu fesleri Zaguan’da tagarinler, yani çelebinin bu çarklarda çalışan köleleri yapıyor. Köprünün ucunda çelebinin bir şato biçiminde yapılmış evi bulunuyor; çok büyük bir avluyu daha küçük avlular izliyor. Odalar diğer evlerdeki gibi altın yaldız-

181 Mecerda üzerindeki köprü herhalde bugün Tunus kentinin doğusuna düşen demiryolu köprüsünün yakınındaydı.

lar, mavi mozaikler ve yalancı mermer işlerle bezeli ve her yerde şadırvanlar var, her şey mermer kaplı. Bu şadırvanlar daha önce gördüklerimden daha güzel. Odalarda güzel tablolar asılı, çünkü bu çelevi eskiden çok zenginmiş; babası ona hatırı sayılır bir servet ve bin sekiz yüz köle bırakmış, ama parasının büyük bir bölümünü har vurup harman savurmuş; bu adam kalben Fransız ve eğer Hristiyan dünyaya bir kez adım atsaydı, bir daha oradan hiç çıkmazdı. Onu evinde ziyaret eden tüm Frenklere sofrası açık; o kadar kıbar ki hiçbir isteği geri çevirmiyor ve kendisinden istenen şey elinde yoksa, hangi fiyata olursa olsun alıp armağan etmeye uğraşıyor. Ben evine gittiğimde orada değildi: Çünkü Tunus krallığında, Tunus'a üç günlük yolda, karaya bir tüfek atımı uzaklığında küçük bir ada olan Tabarka'ya¹⁸² gitmişti. Bu ada orada sağlam bir kaleleri olan ve canlı bir ticaret yürüten Cenevizlilere aittir; ticareti yapılan önemli mallardan biri de Fransa'da "barbe" adı verilen atlardır; çelevi ise oraya bir kadirga yaptırmak için kereste almaya gitmişti. Kantaranın üç fersah kadar uzağında, Tabourbe¹⁸³ adı verilen ve bazı eski harabelerin, özellikle de eski bir tapınağın bulunduğu bir yer vardır, ama ben oraya gitmedim, çünkü gitsem ya orada ya da kantarada yattım gerekecekti ve buna zamanım yoktu, çünkü kaptanımız her gün ertesi gün yola çıkacağı umudunu veriyordu. Aynı nedenle Tunus'a en az bir günlük yoldaki Sus'a da gidemedim; Tunus krallığında en çok antik eser bulunan yer orasıdır ve o taraflarda Aziz Augustinus'un kiliselerinin ve başka şeylerinin kalıntıları hâlâ mevcuttur sanıyorum.

TUNUS VE BURADAKİ KÖLELER

Aynı adı taşıyan krallığın başkenti olan Tunus bir ovada kurulmuş, büyücek bir kentti; dışarıdan hiçbir şey fark edilemese de evleri gayet iyi inşa edilmiş, içleri hep mermer, altın yaldız ve mavi mozaik kaplı. Bu kentin surdışı semtleri en az kentin kendisi kadar geniş; kent sokakları taş kaplı olsa da Paris gibi çamurlu, öyle ki, yağmur yağdığında sokakta yürümek neredeyse imkânsız hale gelir. Bu kentte bir tepenin üzerinde tüm kente hâkim ve oldukça güzel görünümüne bir kale bulunur; kapısının önünde birkaç küçük top var; tek görebildiğim yeri olan cephesi çok güzel; üstelik uzun uza-

¹⁸² Cezayir sınırına yakın bir yerdedir.

¹⁸³ Mecerda deresinin yukarı çıkışındaki, bugünkü Teburba.

diya bakmaya da cesaret edemedim, çünkü Hristiyanların bu kaleye bakmasının tehlikeleri konusunda uyarılmışıtm. Ben de epey hızlı adımlarla önünden geçtim; bu kalenin hemen hemen tam karşısına düşen mevkide, bir mezarlık var; yine kalenin yakınında kumaş tüccarlarının pazarı bulunuyor; burası iki yanında dükkânlar sıralanmış, uzun ve geniş bir sokak; bütün dükkânların ön cepheleri dörder, yan tarafları da ikişer sütun üzerine binmiş ve hepsi kumaş tüccarlarına ait; diğer mallar için daha birçok pazar var. Tunus'ta on üç *bain* [*bagno*: zindan] bulunur, efendilerinin yanında kalanlar hariç, Tunus'un tüm köleleri buralarda barınır¹⁸⁴ ve birçok köleden işittiğime göre, on veya on iki bin Hristiyan köle varmış; hepsi ayak bileklerinde kalın bir demir halka taşır, ama Malta şövalyelerine bu halkanın dışında bir de halkaya bağlı en az yirmi beş libre çeken kalın bir demir zincir takılmıştır. Bu zincir onları çok rahatsız eder, çünkü ya bacaklarının çevresine sarıp bağlamaları gerekir ki bu da onları yürürken çok engeller; veya yan taraflarına yapacakları bir kancaya takmaları gerekir, bu da genellikle mide ağrısına yol açar; bir üçüncü çare de omuzlarında taşımalarıdır. Bu zindanlarda büyük bir oda var; geceleri onları buraya kapatıyorlar, orada ellerinden geldiğince barınmaya çalışıyorlar; bazılarının merdivenle çıkılan küçük ahşap odacıkları var; içinde üç, dört kişi bir arada kalıyorlar, geri kalanlar yerde yatıyor, ama hepsi çok kötü durumda: Çünkü kalabalık oldukları ve geceleri içeri kapatıldıkları için, tüm ihtiyaçlarını orada kaplara görüyorlar, bu yüzden korkunç bir koku çıkıyor. Bunun dışında biri uyumak isterken bir diğeri gevezelik yapmaya başlıyor, kimileri dövüşüyor, kısacası her zaman büyük bir patırtı oluyor ve içerisi sanki cehennemi andırıyor. Sabahları bu zindanın kapısı açılıyor ve çalışması gerekenler dışarı çıkarılıyor; çalışacakları işlerin sorumluları tarafından alınıp götürülüyorlar; inşaat işlerinde ve benzer işlerde çalıştırılıyorlar; çok soylu ailelerden gelme Malta şövalyeleri tanıdım; vasıfsız işçi gibi çalıştırılıyor, kimileri kum, kimileri taş taşıyordu; onlara kısa sürede yüksek fideye ödemeye zorlamak için çok kötü muamele ediyorlardı; ellerine biraz para geçenler, efendilerine her gün bir bedel ödeyerek hiç çalışmıyorlar. Pek çoğu meyhane işletiyor ve bunlar diğerlerinden daha iyi

184 Korsanlıktaki olağanüstü gelişmeyle birlikte köle sayısı artıp 1654'te altı bini bulmuştu. Bu yüzden zindanlar çoğalmıştı; tutuklular kaldıkları zindanlara içinde bulundukları şapelin adandığı azizin adını verilerdi. 1635'te dokuz zindan mevcuttu.

zaman geçiriyorlar, çünkü biraz para kazanıp hiç çalışmıyorlar, ama kazançlarının bir bölümünü de efendilerine veriyorlar. Tunus'ta sadece köleler şarap satıyor; Tunus topraklarındaki mahsulden elde edilen bu şarap beyaz oluyor. Kafayı tutsun diye içine kireç katıyorlar. Şarabı ucuza satıyorlar ve meyhaneye gittiğinizde bir *chopine* [yarım litre] şarap istemek âdetten. Yanında ekmek ve üç veya dört çeşit et ya da balık yemeği, salata ve başka benzer şeyler getiriyorlar, ama çıkarken sadece şarabın parasını ödüyorsunuz, fiyatı bu nedenle çok pahalıya gelmiyor. Bunun dışında köleler meyhanelerde küstahlık eden Türkleri dövmek ve borçlarını ödemek istemezlerse başlarından sarkıklarını çekip çıkarmak ve parayı ödemedikçe geri vermemek hakkına sahipler. Hiçbir şey kazanmayan ve hiç çalışmayan köleler, hiç değilse bir iki adım yürümek için zindandan dışarı çıkmak istediklerinde gardiyandan izin almak zorundalar; gardiyan yanlarına bir adam katıyor ve kölelerin, bu zahmeti karşılığında adama üç metelik vermeleri gerekiyor; adam onlardan sorumlu oluyor. Bizim şövalyelerimiz bu durumdaydı, çünkü Malta'ya kendilerini çalıştırdıklarını yazınca Malta'da köle olarak bulunan Türkler çok değneklenmiş; bunun üzerine onlar da derhal Tunus'a yazıp eğer bu köleler Tunus'ta çalıştırılmaya devam edilirse, kendilerini Malta'da döve döve öldüreceklerini bildirmişler, o zamandan beri de Tunus'taki şövalyeler çalıştırılmamıştı.

DAYI VE TUNUS'TAKİ DİĞER DEVLET GÖREVLİLERİ

1657 yılında başta bulunan Mustafa altıncı dayıydı;¹⁸⁵ dayılar göreve başlamadan önce orayı padişah adına paşa yönetiyor ve kalede oturuyordu; ama Mağribiler ayaklanıp Osman Dayı adı verilen ilk dayıyı¹⁸⁶ başlarına geçirdikten beri, dayı artık orada ikamet etmiyor. Bu dayı hemen hemen mutlak irade sahibi, adına para darp ettiriyor (bunlar pareyle eşdeğerli, kare biçiminde küçük gümüş sikkeler) ve padişahın iradelerinden sadece istedik-

lerini yerine getiriyor; hatta padişahın kendisine gönderdiği adamları, hoşuna gitmeyen bir şey yaptıkları zaman öldürtüyor. Ben oraya uğramadan kısa süre önce, padişahın gönderdiği bir çavuşun başına bu gelmişti. Bu nedenle Frenk elçileri padişaha Berberistan korsanlarını şikâyet

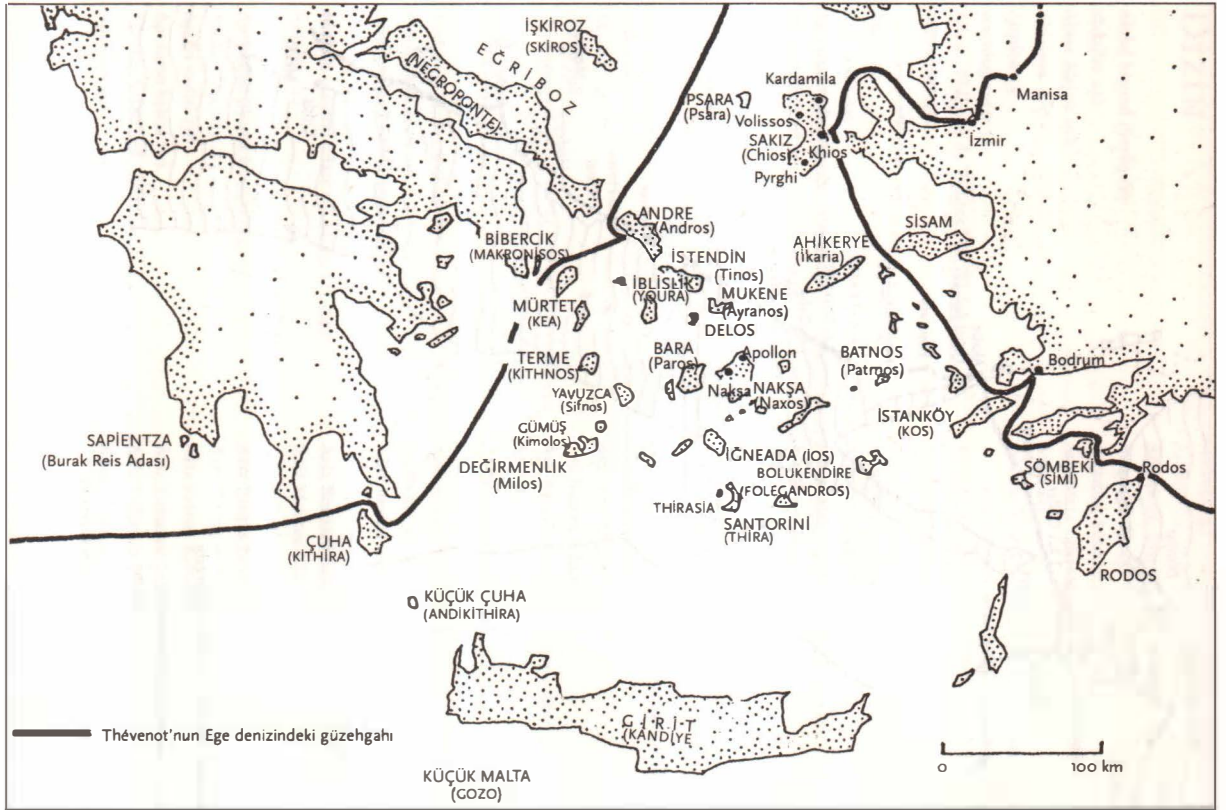
185 Laz Mustafa; Osman'dan sonraki altıncı dayı (bkz. dipnot 151); 1653'te iktidara gelmiştir.

186 1593-1610. Bkz. dipnot 151.

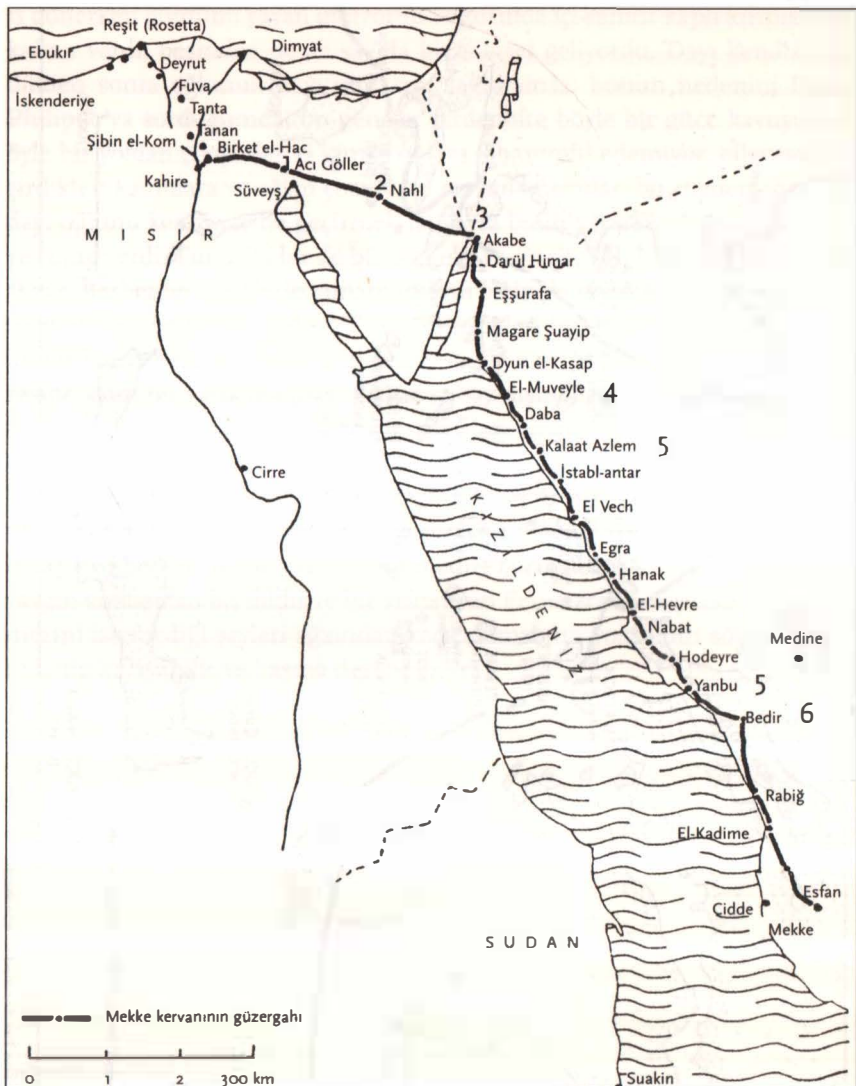
ettiklerinde, onlara misillime yapabilecekleri, bu uyrukların efendisinin padişah olmadığı cevabı veriliyor. Şimdi padişahın paşası orada öyle bir kul durumunda ki, dayıdan izin almadan evinden dışarı çıkamıyor; üstelik izin almadan her dışarı çıkışı kendisine yüz kuruştan fazla cezaya mal oluyor ve bu parayı dayının muhafızlarına ödemesi gerekiyor; bu nedenle fazla dışarı çıkmıyor. Bir de padişahın atadığı bey var; kırsal alana çıkıp haraç topluyor ve bunu paşaya teslim etmesi, onun da İstanbul'a göndermesi gerekli. Ama bu bey paranın bir bölümünü yiyip dayıya da payını veriyor ve geri kalanını paşaya teslim ediyor. Dayı öldüğünde, çocukları kendi istemedikleri biri dayı yapılır korkusuyla bunu gizliyorlar ve sabah her biri her zaman yaptığı gibi dayıya iyi günler dilemeye geliyor, ağabeyleri onlara babasının ölmeden evvel yerine kimin geçmesini istediğini açıklıyor; bu genellikle ya kâhyası ya bir kulu veya bir dostu oluyor ve herhangi bir şey açıklamadan önce dayı olmasını istedikleri kişiyle konuşup anlaşıyorlar; daha sonra bu kişinin dostları da toplanıyor ve imam kaledeki caminin minaresine çıkıp dayının öldüğünü ilan ediyor; dayının ölümü dışında normal namaz saatleri haricinde minareye hiç çıkmadığından, beklenmedik bir saatte oraya çıktığı görüldüğünde dayının öldüğü anlaşıyor ve o zaman bir adam kenti atla dolaşıp “yaşasın bilmem kim dayı” diye bağırıyor ve herkes dükkânını kapayıp kaleler ve burçlar yeni dayının kullarına teslim edilinceye kadar geçecek zamanda bir başkası dayı olmaya kalkışır korkusuyla silahlarını kuşanıyor; herkes dayının kim olduğunu öğrenir öğrenmez, tüm kadılar ve onun iltimasına ihtiyaç duyan herkes ona gece vakti armağanlar ve üzerleri örtülü büyük meyve veya et sinileri gönderiyorlar; bu yemeklerin altına da beş, altı, yedi veya sekiz kese gizliyorlar; öyle ki yeni dayı bu ilk gece kimi zaman iki yüz keseden fazla armağan topluyor. Kimse bir şey görmesin de rüşvet alıyor dedikodusu çıkmasın diye bu armağanlar gece gönderiliyor ve eğer gündüz armağan gönderen olursa bunları reddedip, gönderene karşı büyük bir öfkeye kapılıyor. Dolayısıyla gece geliniyor, kaftanının eteği öpülüp, bir uşağa taşıtılan ve altında armağanlar bulunan meyve ve et sinileri teslim ediliyor; ve kaftanını öperken sinilerde ne olduğu fısıldanıyor. Bunun dışında dayının maiyeti geniş değildir ve büyük bir şatafatı da yoktur, ama herkese karşı yeterince ayrıcalık sahibidir. Bir kez onu kentteki bir camiden ge-

ri dönerken gördüm; yayan gidiyordu ve sırtında içi samur kaplı kırmızı bir kaftan vardı, peşinden de az sayıda bir maiyet geliyordu. Dayı kendisi öldükten sonra oğlunun dayı olmasını sağlayamaz; bunun nedenini Dom Philipppo'ya sorduğumda, bu gençler birdenbire böyle bir güce kavuşunca öyle bir yoldan çıkıyorlar ki kimse onlara tahammül edemiyor, ellerine geçirdikleri kadınlara ve oğlan çocuklara zor kullanıyorlar, bu yüzden eğer bir dayı oğlunu kendi yerine geçirmek istiyorsa bunu yaşarken yapmalıdır, diye cevap verdi. Tunus'ta bir de büyük gelir ve otorite sahibi bir gümrük ağası var. Berberiler Türklerle tamamen aynı biçimde giyinmezler, çünkü dolman ve cepken yerine "gillet"¹⁸⁷ adını verdikleri bir yelek giyip üzerine kalın bir kuşak sararlar; başlarına, ucu çan gibi sivri bir Fez başlığı takıp çevresine kalın bir sarık dolarlar. Birkaç subay dışında hepsi bu biçimde giyinir. Örneğin altı mahkeme çavuşu ucu sivri bir başlık takıp etrafına sarık dolarlar ve sarığın sarkacak gibi duran bir ucu da arkadan sıkıştırılır. Oda-başılar da hemen hemen aynı kıyafettedir, tek fark, arkadan sarkan parçanın ucu bir çift boynuz gibidir. Hiç yeniçeri yoktur, ama adamların hepsi maaşlı ve hemen hemen hepsi dönmedir; bu nedenle Tunus'ta İtalyanca yaygın konuşulan bir dildir ve bir Hristiyan Fransızca konuşurken öğrenilmesini istemediği şeyleri ağzından çıkarmamalıdır, yoksa biri söylediklerini işitip anlayabilir ve başına dert açabilir.

¹⁸⁷ İspanyolcadaki jileco'dan; bu kelime de Türkçe yelek'ten türetilmiştir.

Harita 1. Thévenot'nun Ege denizindeki güzehgahı.

Harita 2. Thévenot'nun Mekke kervanının güzergahı.

Dizin

- Ab** Abdal Murad (Şeyh) 115
abdallar 238
Abiar Alaina 198
Abisinya 225
Abydos 43
acemioğlanlar 52
Adam, Philippe de Villiers l'Île [l'Isle] 157
Ademciler 256
Aesklepion tapınağı 152
Agau 231
Agaumdir 231
Ago (Agundir, Agaular diyarı) 231
Ahmed (Sultan) 50-51, 57, 207, 244
Ahmed Dayı 251, 264-265
Ahmed el-Bedevisi (Seyyid) 239
Ahmed Reis 262
Ajora (Yura, Yaros) adası 144, 147
Akdeniz 60, 148, 231
akik 170
Akrotiri 142
Akrod 198
alaybozan tûfeği 35, 38, 55, 72, 191-192, 214, 219,
222, 233, 261; ayrıca bkz. arkebüz tûfeği
Amara 229
Amaral, Andrea d' 158, 160
Ambusse M. François d' 157
Amolakhos köyü 40
Andikythira bkz. Cerigotto adası
Andre adası bkz. Andros adası
Andros (Andre) adası 39, 41-43, 137, 147
Antalya 162
Antiokhia [Antakya] 46
Antionius (Roma imparatoru) 52
Aousa (Auassa) 225
Apliki vadisi 138
Apolieno kalesi 130
Apollon kalesi 138
Appelles 152
aptes 90-91
Arafat 202, 208
Arapça 73, 231, 236
Araplar 238, 247
Arcadius Stütunu 52
Argentara 146
Arho 231
arkebüz tûfeği 25, 35, 41, 72, 82, 173, 192, 213, 219,
222, 230-231; ayrıca bkz. alaybozan tûfeği
Armolia köyü 130
Arnavutlar 141
Arni köyü 40
Arundel (Lord) 140
Arundel mermeri 140
Asfan 200
Âşıklar çeşmesi 185
Atina 40-41, 140
Atinalılar 44
Atneydanı 51
Attalia 162
Aubusson, Pierre d' 157; ayrıca bkz. Ambusse M.
François d'
Aya İrini Kilisesi 53
Aya Nikola Kilisesi 1123
Aya Paraskevi 118; kilisesi 41, 119
Aya Yorgi Kilisesi 119
Ayadinami limanı 130
Ayasofya 48, 50, 53
Ayesus 230
azadlılar 73
Azak denizi bkz. Meotides [Maiotis] gölü
Aziz Andreas Kilisesi
Aziz Bernard Kilisesi
Aziz Markos Kilisesi 170
Aziz Mikail tablosu 170
Aziz Paulus heykeli 159
Aziz Pavlus ve Petrus Yortusu 214-215
Aziz Petrus Katedrali 145
Aziz Yuhanna [Aya Yannis] Kilisesi 134
Aziz Yuhanna Kilisesi 148
Aziz Yuhanna Manastırı 129, 137

Azlem 199

Azmem 199

- Ba** Babel Carafı (Babülkarafa) 185
Bâbınası (Zafer Kapısı) 191
Babülmendeboğazı 225
Babzüveyla 175
bahır-nagaş 229
bal 149
balıkhane 59, 61
balmumu 149
baltacılar 58
Barberinler 228, 243
Barde (Bardo sarayı) 266
Bardo sarayı 266
barka 173
Barnegas 229
Başmelek Mikail Kilisesi 129, 131, 145
Başmelek Mikail Şapeli 145
Bayezid camii 51
Bayezid I. 112-113
Bayram 88-90; Büyük Bayram 90; dönmedolap 89; Küçük Bayram 90; salıncakçıbaşı 89
Bedr Hunein 199
Beghandir (Begemdir) 229
Bégué, François de 174, 243
Beja krallığı 225
Belisarios (Bizans komutanı) 129
Berberiler 251, 272
Berberistan 258, 264; korsanları 270
bergamot 169; reçeli 169
Bermond, Honoré de 169, 174, 184, 243
bez dokuma 131, 142
Bezeten (el-Bezetin) 220, 223
Bir el Fan (Asfan) 200
Birket 197-198, 204
Birque (Birket el-Hac) 197
Bitinya 112
Bizans 45, 52; imparatorları 150
Bizerte 264; kavgaları 251
Bodrum 151-152, 154-155; Bodrum Kalesi 152-154

Boğaziçi 60; ayrıca bkz. Trakya Boğazı

Bon [Annaba] burnu 262, 263

Boristene (Dniyep nehrî) 62

bostancı bağı 56, 64

bustancılar 55-56

boşanma 106-107

Boukeri (antik Kanopos, Ebukir) 162, 171

Brèves, François Savary de (Fransa Elçisi) 60, 242, 244

Buda [Budin] paşahı 245

Bugia [Beja] kralı 225, 227

buğday 132

Bulak 173-174, 176-177, 183-185, 217

Bursa 101, 112; kalesi 114

Büyük Bedesten 58

Büyük Iskender 144

Cabre, Louis de 174

Calaat Kabh (el-Kebş) 185

Calandre köyü 128

Calimacha (Kallimasiya) 123

Cami el-Azm 178

Campia köyü 128

Casa Rossa 256

Castel (el-Daba) 199

Catharacti kalesi 131

Cato 264

cebehane 53

Ceneziz senyörleri 132

Cenezizler 59, 118, 131, 133, 135, 240

Cenova 254, 266; denizi 41

Cerigo [Kythira, Çuha] adası 35

Cerigo adası 36

Cerigotho [Andikythira, Küçük Çuha] adası 35

Cezire 255

Chimolo [Kimolos, Argentara, Gümtüş] adası 146

Chiny köyü 130

Cidde 205-206

cinayet 122; kan bedeli 122

Circe beyi 222-223

Ciudad 35

Ca

Civeci fırını 187-188
Civita Vecchia 34
Cizvidler 41, 119, 121, 135, 140, 225-226, 230, 252
Constantinus (Büyük) 46, 51, 53
Constantinus (İmparator) 48
corniole (kırmızı akik) 170
Corogna ailesi 146
Coronia köyü 128
Crispo, Francesco 137
Crivilliers (Kaptan) 241
Crotini (Akrotiri) kalesi 142

Ça Çanak kale 118, 135; Boğazı [Hellepontos] 42-43
Çanak kale hisarı bkz. Dardanel hisarları
çavuşlar bölüğü 191
çayka 148
Çemberlitaş (Yanık Sütun) 52
çengi 104
Çerkez beyleri 247
Çingene 73
Çuha bkz. Cerigo adası
çuhadar 55

Ra El-Daba 199
damasko kumaşı 133
Dambia 229
damgalı toprak 124
Damat 229
Dangala [Dongala] 228-230; kralı 227
danişment 102
Dardanel hisarları [Çanak kale ve Kilithahir] 43
Dardanel savaşı 117
Darmilla (Damarionas) vadisi 137
Darmilla 139
değirmenler 40-41, 89, 103, 129-130, 138, 145
Dehr el-Himar 198
Della Roca senyörleri 131
Delos adası 140
Derout (Deyrut) 255
dervişler 102; kudüm 102-103; ney 102-103; sema
102-103; şeyh 102-103

Devlet Hatun (I. Bayezid'in eşi) 113
Deyrut 255
Dgelem be (Gelembé) 117
Diana [Artemis] tapınağı 119
Dido 264
Didyma köyü 131
Dikili taş 51
dilen ci 96
Dimyat 173-174, 231, 240, 247
Dinyeper nehri 62
Diocletianus (İmparator) 167
Diodorus Siculus [Diodoros Sikellotes] 185
Oioskurides 123
Divan-ı Hümayun 54
Doğu Roma İmparatorluğu 46
Domot (Damot) 229
Dominiken tarikatı 142-148
Dominikenler 127
Don nehri 62
dönemler 75
Dupuis, Jean 121
Durbequi (Kaptan) 241

Eb Ebukir 162, 171, 251, 257; burnu 172
Ebusercis (Peder Sergius Kilisesi) 178
Efes 119, 151
Ege adaları 69, 120, 123, 136, 172
Ege denizi 36, 44
Ekre 199
Elso Didyma köyü 131
Elata (Elati) köyü 130
emir el-hac 195
emir el-hac 196-197, 204-205
Eremya Çelebi 53
Ermeniler 118-119
Erostrates 119
esine (halk şenliği) 232
Eski Kahire 178, 183-184, 189, 210, 217-220, 223,
247
eski Mısırlılar 219
Eski Saray 47, 51, 56

evlilik 103; başlık 103; cariye 103-104; çeyiz 103-104; dulluk parası 103-104; kebin usulü 103; kebinli kadınlar 104; mühr 103
Eyoum el Kaseb (Oyur el-Kasab) 199
Ezbekiye meydanı 176

Fa

faiz 99
falçılık 73-74; bakla falı 75
Fanaromeni (Faneromeni) Manastırı 138
Farillon bkz. İskenderiye Feneri
Farsça 73-74, 236
Farslar 77
Fas 197
Fatimiler 178
Fatih Camii 51
Feautrier, Jacques (kaptan) 35
Felemenk konsolosu 240, 242
Felemenk(ler) 45, 164; gemisi 37
Fez kenti 197
firavuninciri 180
Firesia (Therasia) adası 144
Fitta (Fyta) köyü 129
Flatsia köyü 130
Floransa 189
Foa (Fuva) 255
Folegandros 144
fondacco (fondic, funduk) 164
Fransa 135, 160, 247; konsolosu 182
Fransız(lar) 46, 121, 133, 167, 174, 194, 235-236, 240, 242-244, 249, 268; bölgesi (Mısır) 218, 237, 242, 255; funduku 166; gemileri 251; konsolosu 218
Fransiskanlar 59, 119, 121, 140
Frenk(ler) 110-111, 113, 120, 152, 164, 167, 171, 173, 179, 183, 192, 195, 221, 226, 229, 232, 234, 240-245, 255, 268; elçileri 270
Func krallığı 227
funduk bkz. fondacco
Fustade (el-Fustat) 179
Fuva 255

Gaddi (Kont) 34
Galata 44-45, 53, 58-59; Kulesi 59
Galatasaray 56
Galippa kalesi (Kelibia) 262
Gallahlar 231
Gavdhos 258
Gazi Paşa (Şah) 212
Gelibolu 43-44
Gemiane 190
Georgius (Aziz) 160
gerbe otu 169
Ghidhon (Kumandan) 232
Gine 227
Girge [Circe] 220
Girit 241
Gissière (Cezire) 255
Giustinianiler 122, 132-133
Gojam 229
Gondar 229-231
Gontar (Gondar) 224
Goujan 229
Goulette La (Halk el-Uved) 252
Gozadini ailesi 146
Gozon, Dieudonné (Deodatus) de 160
Grek ritizgan (poyraz) 36
Grekler 46
grena (değerli taş) 170
Gülçiçek Hatun (I. Murad'ın eşi) 113

Habeşistan 54, 225-226, 229, 231-232; Elçisi 223; kralı 227; krallığı 225
Habeşistanlılar 226, 30
Hacerülesved 200, 206
hadımağalar 54-55
Hagia Ekateri kilisesi 170
Hagia Eleni kasabası 128
Hagia Sofia 48 ayrıca bkz. Aya Sofya
Hagios Dimitrios [Sarayburnu] tepesi 52
Hagios Kostantios Kilisesi 145
Hagios Nikolaos 141; hisarı 158-159; kalesi 141; köyü 36

Hagios Yeoryios köyü 130
Hagios Yeoryios Manastırı 179
Halep 229
Hali (Bey) 220
Haliç (İskenderiye) 218
Haliç (İstanbul) 45-47, 58-59
Haliç (Kahire) 176, 178, 210-212, 216, 218-220
Halk el-Uved 252-253, 259, 264-265
halk şenliği 232
Halkedon [Kadıköy] 45, 61
Halkedonlular 45
Hamam Lif kenti 265
hamamlar 65, 106, 112; ağda 66; ayna 67; havlular 67; lese 67; lif 67; sarı zırnak 67; sıcaklık 66; tellak 66; tuvalet 66; ruşma 66-67; ücret 67
Hamarmulf (Hamam Lif) 265
Han Kalil (Halil) 186-187
Hanak 199
Hanbeli 206
Hanefi 206
Hank Krue (Hanak) 199
hanlar 56-57, 112-113, 116, 164, 172, 186-187, 199, 237, 256
harem ağaları 106
Hasan (Sultan) 181
hastalıklar 75; Frenk hekimler 75; ilaçlar 75; Yahudi hekimler 75
havai fişek 192, 218-219
El-Havra 199
Haye, Jean de la (Fransa elçisi) 44, 70, 101, 111
hayırsızlık 96-97, 110
hayvana ziyaret 97
Hazine geçit resmi 190ü-191
Hazire (Hudeyra) 199
Helena (Azize) 162
Hellasontos bkz. Çanaklımle Boğazı
Herakleion 38
Herbelot, Barthélemy d' 34
Hhawre (el-Havra) 199
Hristiyanlar 77, 110, 114, 132, 151, 156, 161, 171, 184, 187, 189, 193, 200, 221, 232, 234-236,

239, 244-245, 252, 259-260, 264, 269, 272

huyarşembe ağaçları 169
Hilal (Ras el-Hilal) 258
Hindistan 201
Hint Okyanusu 225
Hipodrom 51
hisarlar (Rumeli ve Anadolu hisarları) 61
Hisouf Dayı (Yusuf Dayı) 265
hocalar 102
Homeros 118, 127; Okulu 123
Howard, Thomas 140
Hudeyra 199
hurma ağaçları 169
Hurmalar Kalesi 198
Hüseyin Paşa 73
Hypokrates 152

Isalario del Bordoni 36
Isola Longa (Kos) 151-152
Ispicera (Psara, İpsara) adası 42

İbrahim (Hz.) 202, 203, 205, 208-209, 236

İbrahim (Sultan) 61

ibrikar 55

İçoğlanlar 55-56

İkarus 149

İksiri adası 42

İlyas Peygamber tepesi 128

imam 102

İncoronata kilisesi 127

İnebahtı savaşı bkz. Lepanto savaşı

İngiliz(ler) 164, 240-241; gemisi 251; konsolosu 241

İos [İgneada] adası 140, 143

ipek 129; ticareti 39

İshak 203

İskenderiye 137, 159, 161-164, 166, 168-169, 171, 240-241, 251, 256-257; Feneri 165; gümrüğü 172; limanı 172; patriği 226; Surları 166

İskiroz adası 42

İs

İb

İskodar [Üsküdar] 60
İsmail 203
İspanya 252; **kralı** 260
İspanyollar 133, 261
İstabl-antar 199
İstanbul 44-48, 51-52, 56-62, 69, 76, 83, 88-89, 98, 101, 111-112, 123, 163, 166, 187, 190-191, 193-194, 197, 207, 212, 236, 241, 243-244, 246-247, 271; **evleri** 57; **sokakları** 58; **ayrıca bkz. Konstantinopolis**
İstanköy 151-152, 154
İtalya 168
İustinian, Nikolas 130
İustinianos (İmparator) 48, 53
İustinos (İmparator) 48
İyonya 117
İzmir 115, 117-118, 121, 131, 137, 141-142, 144; **şarabı** 119

Ja **Jakobenler** 59, 121
Jambo (Yanbu) 206

Ka **Kâbe** 195-196, 200, 205
kadınlıklar 101
kadın kıyafetleri 105; **at kuyruğu** 105; **dolama** 105; **ferace** 105; **gömlek** 105; **iç gömlekler** 105; **kuna** 105; **kuşak** 105; **örgü** 105; **paçalı don** 105; **peçe** 106; **sürme** 105; **takke** 105; **takma saç örgüsü** 105; **yemeni** 105; **zıbın** 105
kadın sünneti 236
kadın yönetimi 150
Kâğıthane 59
Kahire 47, 72, 164, 166, 172-178, 181, 183-187, 189-190, 193-195, 197-198, 201, 204-206, 210-212, 220-223, 225, 228, 230, 234, 236-240, 243-250, 254, 256; **evleri** 178; **kalesi** 181; **kalanı** 168; **havranı** 197-198, 204; **paşası** 246; **pazarları** 186; **sarayları** 186; **sokakları** 186; **ayrıca bkz. Eski Kahire**

Kahireliler 212
kahvehaneler 70, 73; **kemançı** 70; **neyzen** 70; **müziyen** 70
Kabaat Aadgeroud (Akud, Kumullar Kalesi) 198
Kabaat el Moilah (Muveytle Kalesi) 199
Kabaat el Voudge (el-Vech köyü) 199
Kabaat el-Nahhal (Hurmalar Kalesi) 198
Kabaat Ezlem (Azlem, Aznem) 199
Kallias (Atinalıların kumandanı) 44
Kallimasiya 123, 125
Kalliopolis şehri 44
Kandiye (Girit) 37, 73, 141, 145, 156
Kandiye Gozusu (Gavdhos) 258
Kanopos (Rosette, Reşit) 162, 172
kanıta 267
kapılar (İstanbul) 48
Kapudanpaşa 59
Kapusenler 40, 59, 121, 140, 143, 148, 226
kaput 148-149
Kara Meydan 221-222
kara bina 222
Karadeniz 45, 52, 60-62, 148; **ayrıca bkz. Pontos Euxineus**
Karafa 185; **mezarlığı** 185
Karagöz 73, 87, 104; **Karagözcüler** 73; **hayal perdesi** 73
Kardhmyla (Kardamila) köyü 127
Karpathos [Kerpe] adası 162
Karta ca 265, 267
Kasımpaşa 58-59
kâşif 222
Katolik(ler) 40, 133, 139, 145-148, 150, 226; **kilisesi** 122
Kavvdiye (el-Kudeyme) 200
kayıklar 58
Kazaklar 61
Kea adası 37, 39
El-Kebâ 185
keçi boynuzu ağaçları 169
kediler 97, 100
keklik 130, 132, 138; **çobanı** 132
Kelibia 262
Keos 39

kervanlar 113, 115-117, 195-198, 204-205, 209, 212, 239, 250, 255
kervansaraylar 97, 116-117, 172
(Khalandra köyü) 128
Kharez (Lindos'lu) 158, 161
Khios (Sakoz) kenti 120, 134
Khios [Sakoz adası] 39, 42, 124-125, 127-128, 131-132, 135, 141, 149-150, 162
Kıbrıs adası 144, 156
kılıçbalığı 61
Kıpti(ler) 170, 179, 188-189, 224, 226, 234;rahibe-leri 190
Kırılmış Çanaklar Tepesi 166
Kız Kulesi 60
Kızıldeniz 182, 198, 205-206, 224-225, 229-230; tersanesi 181
Kilitbahir biseri bkz. Dardanel hisarları
kissaros otu 139
Kleopatra sarayı 170
Kolosos (Rodos Heykeli) 158-159, 161
Kom el-Şugafa bkz. Kırılmış Çanaklar Tepesi
Konak meydanı 118
Konstantinopolis 46, 48, 125
Konstantinos (imparator) 127
Konstantinos Monomakhos (imparator) 125
Konstantinos'un sarayı 47
Konstantinus (imparator) 49
Korinthos kustağı 44
korsanlar 36, 130-131, 137, 140, 145-148, 152, 161, 173, 250, 259, 261-263, 270
Korunia köyü 128
Kos (İstanköy) 152
köleler 43, 54, 59, 70, 95, 97, 135, 174, 186-187, 220, 224, 235, 247, 252, 254-255, 267-270
köpekler 97, 99
Kösem Sultan 57
Ksamos dağı 132
Kserkses (Pers kralı) 43
El-Kudeyme 200
Kudüs 156, 162, 250
kurban 81-82, 185, 203, 208-209, 213, 217, 219

Kurban Bayramı 201-202, 208-209
Kuşadası 151
Küçük Çuba bkz. Cerigotto adası
küptar 56
Kyenai kayahıkları (Çarınşan Kayalar) 62
Kytlades adaları 129
Kythira bkz. Cerigo adası
Kythnos (Thermia, Terme) adası 146-147

la Fameuse (kent) 142
La Maison du Roi [Kralın Evi, Fransız Seafreti] 60
ladin ağacı 139
Lampedusa 259
Latin [Katolik] Hristiyanlar 120
Latinler 40, 118-119, 121, 132
laudanum (pelesenk) 139
Leandros Kulesi [Kız Kulesi] 60
Lecilimonia (Lithi Limonia) köyü 130
ledum otu 139
Lepanto [İnebahtı] savaşı 44
Levant 110
Leyletil-kuvve (Kuvvet Gecesi) 191
Lezbike (Ezbekiye) 176
Likya 156
limon 169
Lindos 161-162
Linosa 259
Livorno 34, 241, 251
Lokhias burnu 170
Loubat (Ulubat) 116
Louis XIV. 167
Lubénau (seyyah) 115
Luka (Aziz) 126, 170

Maadie (Mediye) 171
Macaristan 232
Madonna del Cumulo Kilisesi 41
Magare Şuayip 199
Mağribi(ler) 126, 168, 171, 185, 189, 191, 198, 204, 211, 225, 234-236, 239, 242, 244, 248, 252, 255, 267, 270; kervanı 197

La

Ma

Mahhvialar (Muaviye) 156
Maillet, Benoit de 167
Mainliler 36, 145
Makronisos 38
Maliki 206
Malta 34, 39, 67, 126, 157, 160, 239, 259-260, 270;
gemileri 38; haçları 153; **kadrgaları** 163, 260,
264; **övalyeleri** 152, 163, 269
Manassa (Manisa) 117
manastırlar 129, 131, 138, 146
Marcus Antonius 118
Marmara Adası 44
Marmara Denizi 44-48, 54, 60
Marsilya 132, 266
Marsilyalılar 121, 263
Martin, Antoine (Kaptan) 35
Martin, Philippes (Ciudad'lı Kaptan) 34
Matapan burnu 35-36
Matariye 180, 183, 189
Matbarée [El-Matariye] bkz. **Matariye**
Maurothalassa (Karadeniz) 62
Mazara 252
Mecerda 267
Medine 50, 195, 200, 206, 209
Medineliler 199
Mediye 171, 256; **gölü** 171
Mehmed (Tunus Prensi) bkz. **Philippo, Dom**
Mehmed II 43, 46, 51, 157
Mehmed IV (Sultan) 57, 61, 101
Mehmet Bey (Circe Beyi) 220
Mekke 50, 183, 195-196, 198, 200, 202, 204-205,
208-209; **Kervanı** 197, 239, 255
Memfis 175
Memlûklar 174, 181, 191
Meniegarı köyü 239
Menites vadisi 40
Meotides [Maiotis, Azak] gölü 45
Meryem Ana 142; **evi** 189; **Kilisesi** 59, 141; **Şapeli** 148
Mesi köyü 147
Messinalılar 240
Mesta köyü 130

Mesut Efendi (Homzade) 101
Mevlana Celaeddin-i Rumi 103
mevhaneler 59
mevveler 169
Meyyit Kapısı 53
mezarlıklar 59, 107-109, 159, 177, 179, 185, 189,
269
mezıngıane (mor şalgam) 136
Mısır 70, 87, 98, 102, 123, 148-149, 156, 162, 171-
175, 181, 183, 189, 201, 210, 215-216, 224-226,
231, 234, 236, 238-241, 245-251; **beylerbeyi**
166; **derişıleri** 236; **halifesi** 157
Misurlular 168, 184, 197, 210, 234
Mısır el-Kadime 178
Midilli 123
Mikail (Aziz) 142
Milet (Palatia [Saray]) adacığı 139
Mille (Mösyö) 120
Milo [Milos, Değirmenlik] adası 144-146
Mina 202, 208
Misana 198
misk kedileri 227-228
Mithridates (kral) 62
Moni (manastırı) köyü 138
Montagna (Mudanya) 112
Mora yarımadası 36-37
Morestan [Maristan] 187
Mudanya 112
Muhsin Yolu 199
Murad I (Sultan) 113
Murad II (Sultan) 43
Murad IV (Sultan) 61, 101, 184-185
Mustafa Dayı (Laz) 270
Muveyle Kalesi 199
münevverimlik 74
Müslümanlar 156, 208, 228, 234, 237, 260
Mykonos (Mycone, Mukene) adası 140
Myrmighi köyü 131

Nabat 199
Nable (Nabat) 199

Na

Naksos [Niksia, Nakşa] adası 137, 139-140, 147; dü-
kalanı 41
Napoli 32, 34
Naria 225; kralı 227
Natur 198
Navatır (Natur) 198
Nea Moni 125; Manastırı 123
Nebrio (Nimburghio) köyü 142
Negreponte [Eğriboz] adası 38-39, 42
Nevita (Nenita) köyü 130
Niamoni (Nea Moni) 125; manastırı 150
Nikaria [Ahikerye, Kerye, Karyot] adası 138, 149-150
Nil 163, 165, 168-169, 172-173, 179-181, 183, 185,
210-212, 214-215, 217, 220, 225, 231, 249,
255; çağlayanları 231; korsanları 173
Nio (İos, Oliarus) adası 141
Nointel, Marki de (Fransa Elçisi) 60
Nomolacas (cin) 129
Nübye 224-225, 228

Oğ

oğlançılık 111
Oinadaga eyaleti 226, 229
Okmeydanı 59
Oliarus adası 141
Olimpos dağı (Uludağ) 112
Orhan (Sultan) 112
Ortodokslar 40, 133, 139, 145-146, 148
Osman (Sultan) 112, 207
Osman Dayı 270
Osmanlı sarayı 244
Osmanlılar 231
Oüembromma pınarı 231
Oüohhni dağı 229
Oyur el-Kasab 199

Öl

Ölüler Kapısı bkz. Meyyit Kapısı
ölüm 107; ağıt 107; defnetme 107

Pa

Palamut köyü 117
Paleologoslar 46
Palermo 252

Palmosa adası 136
Panagirio bayramı 129
Pantelleria adası 260, 262-263
parfüm 70
Paris 47, 177
Paros [Bara] adası 140; mermeri 140
Parthenopolis 46
Patino [Patmos, Batnos] Adası 136
patıcan 136
Pausanias (Sparta kralı) 45-46
Peder Sergius Kilisesi 178
Pentecôte yortusu 46
Pera 56, 58-60
peremeler 58
Petrus (Aziz) 210
peyk 222
Philippo, Dom (Tunus Prensi) 198, 202, 204, 251-
255, 261, 264-266, 272
Pınar 199
Pirgo köyü 142
Piyale Paşa 132
Plichı vadisi 138
Polieandre [Folegandros, Bolukendire] adası 144
Polo, Marco 62
Polonya 189; kralı 60
Polykarpıos, Hagios (Smirna Piskoposu) 118
Polykrates 149
Pompei [Diocletanus] Sütunu 166
Pompeius (Roma imparatoru) 62, 168; sütunu
62, 167-168
Pontos Eukseinos (Karadeniz) 45, 62
Porfiris (Cerigo adası) 36
Portekizliler 225
Porto Farina 264
Porto Siera (Stora) 264
Posthunus (Mısır eparkhosu) 167
pouserague bkz. su dolapları
Prens Adası [Büyükkada] 60-61
Propontis (Marmara denizi) 44, 60
Provence 160
Prusea (Bursa) 112

- P**
 Psara [İpsara] adası 42 ayrıca bkz. İspioera adası
 Ptolemaios 185
 Puy, Mösyö de 119
 Pyrgi k öyü 130
 Pythagoras 149
- Ra**
 Rabak 202
 Rabii (Rabiğ) 199, 202
 Ragusa kralı 60
 Ramazan 73, 77, 86-88, 96, 191-192
 Rasaxarra burnu 258
 Ras-el-Hilal 258
 Rastagaza 198
 reçel 169
 Reşit 148, 164, 168, 171-174, 231, 237, 240, 247, 255-256; gümrüğü 165; kanalı 239; kapısı 170; yolu 170
 Rode El Farak 223
 Rodos 120, 152, 157, 159-160, 162-163, 257; kenti 161; limanı 156; şövalyeleri 152
 Roma 32, 34, 48, 170, 181, 253; İmparatorluğu 46
 Romesle (Rumeyla) 181
 Rosette bkz. Reşit
 Rouergue 160
 Roze, de la Mösyö (pansiyoncu) 45
 Rumeli 43, 56
 Rumeyla 185, 221, 223; Meydanı 176, 181, 185
 Rumlara 40-41, 44, 53, 59-612, 101, 117, 125, 132, 137, 141-142, 145, 147, 155-156, 170, 189-190, 217, 234; kadınları 121; kilisesi 122
- Sa**
 Sageyfa 199
 Sahid (Yukarı Mısır) 168
 Saint-Ange Kalesi 158
 Saint-Angi burnu 36
 Saint-Benoît Kilisesi 59
 Sainte-Marguerite (gemi) 34
 Saint-Erme kalesi 159
 Saint-Esprit (gemi) 35
 Saint-François Kilisesi 59
 Saint-George Kilisesi 59
 Saint-Jean Hospitaliers tarikatı 156
 Saint-Jean kilisesi 161
 Saint-Jean şövalyeleri 157
 Saint-Marguerite 35
 Saint-Michel 176, 210
 Saint-Pierre Kilisesi 59
 Salaz (Khios) Adası 124-125, 131, 136-137, 142-144, 149, 151, 164, 237
 Sakızlılar 133, 135, 150-151-156
 sakızlılar 123, 130-131
 Sakiye 179
 Salem dağı 232
 Salt el-Alambe (Tepe Düzlüğü) 198
 Samos [Sisam] adası 148-151
 San Giorgio Katedrali 148
 San Mamma 139
 San Nichita limanı 130
 San Stefano dağı 142
 Sanbiki adası 155
 sanbikiiler (Symi adası tekneleri) 156
 sanlon (dervis) 190
 Santorini (Thira, Theresia) adası 141, 145; limanı 143; yanardağı 143
 Sanudiler 41, 137
 Sapienza adası 35
 Saray (Topkapı Sarayı) 47, 52, 56
 Sarayburnu 44, 46-47, 60
 sarıncılar 97, 118, 129-130, 139, 144, 154, 167, 169, 172, 183, 198, 218, 230, 265
 sarraf başı 190
 Satalie (Antalya) körfezi 162
 saten 133
 Scala Nova [Çeyme] 151
 Scaro [Skaros] adası 142-143; kalesi 141
 Scarpanto [Karpantos, Kerpe] adası 162
 Scherife Benigatice (eş-Şurafa) 199
 Scotera 36
 Scio [Skyra, İskiroz, İskiri, Skiros] adası 42, 144, 147
 Scudaret [Usküdär] 60
 sekban 222
 Selim I (Sultan) 174-175, 181, 185

Selim II (Sultan) 50
 serna 237
 Sernain dağı 232
 Sennar kralı (Func krallığı) 227
 Sergius (Aziz) 178
 Sergius (papaz) 77
 Sestos 43
 Severus (İmparator) 46
 Sewdion (Sindiyun) 255
 Seyd 247
 Sezar 168
 Sibil el Mouhsin (Muhsin Yolu) 199
 Sibylla 149
 Sicilya 252-254, 260-261, 263
 Sieronda (Siserunda) hisarı 130
 Sifanto (Sifanos, Sifnos, Yavuzca) adası 144, 146
 Sifnos kalesi 146
 silahtar 55
 Sindiyun 255
 Smirna (İzmir) 117
 Soffala 227
 Solak Mubammed 225
 Solopotami köyü 131
 Somarigiler 137
 Sommaripa, Gasparo 137
 Sommaripa, Crusino 137
 Sommaripalar (Veronali) 137
 Soucaife (Sageyfa) 199
 sous-bachi bkz. subaşı
 Sömbeki (Symi, Sanbiki) adası 155
 sömbeki (Sömbeki, Symi Adası tekneleri) 156
 Spartun da köyü 128
 Spinalonga [Bibercik] 38
 Sporades a daları 147
 Stora 264
 Strankhio [İstanköy] adası 150
 Strongyleis [Strongili, Eşek Adaları] 139
 su dolapları 169, 183
 Suakın 224-225, 226
 subaşı 166, 172
 sukemerleri 62

Sultan Hasan Camii 181
 Sultan Selim Camii 51
 Sultanahmet Camii 48, 90
 Sunyon burnu 38
 Suriye 197, 224
 surlar (İstanbul) 47
 Sus 268
 Susam boğazı 131
 Susneyos 226
 Susurluk 116-117
 Süleyman (Reis) 261
 Süleyman (Sultan) 50, 157
 Süleymaniye 48, 50
 sünger 149
 süttunlar 51
 Süveyş 182, 197
 Symplegades kayalıkları (Çarpışan Kayalar) 62

Şafi 206
 Şam 78, 206, 209, 212, 229; kervanı 197
 şarap 39-40, 69, 75, 79, 110-111, 115, 117, 119, 121,
 126-127, 132, 137, 139-140, 142, 145, 147, 149,
 152, 230, 255, 260, 270; yasağı 100
 Şariken [V. Karl] 264-265
 Şehzade Mescidi [Camii] 51
 şerifler 64
 Şeyh el-Arfar 192
 şeyhülislam 70, 100
 Şeytan 203
 Şuayip Mağarası 199
 şum nazarit (davulların reisi) 229
 Eş-Şurafa 199

Tabarka 268
 Tabourbe 268
 tafta 133
 tazarinler 267
 Tagia 40; kilisesi 138
 Tahtalı köyü 116
 Taksiarhes Kilisesi 131
 talisman 171

Şa

Ta

Tanais (Don nehri) 62
 Tantalus 117
 tasvir *yaşar* 98
 tavaf 202
 Tēanarus [Tainaron] bkz. Matapan burnu
 Teb 247
 Teburba 268
 tefecilik 110
 Tēgre 229
 Tenedos [Bozcaada] 42, 128
 Tenes (Tinos) adası 140
 Tepe Kalesi 198
 terra lemnia 124
 tersane 59
 teyemülm 92
 Themistokles 41
 Theopolis (Antakya) 46
 Theoskepostis 137
 Therasia adası 141, 144
 Thermia [Terme] adası 144, 146-147
 Thira 141
 tılsım 171
 Timur 112
 Tinos [Tine, İstendin] adası 140
 tılsım bkz. talisman, tılsım
 Tomanbay 175, 181
 Tomasso Morosini 39
 Tono 255
 Tophane 47, 58, 60-61, 65, 112, 236
 Topkapı Sarayı bkz. Saray [Topkapı Sarayı]
 Trablus 259
 Trablusgarp 35
 Trablusşam 224
 Traianus (Roma imparatoru) 52, 176
 Trakya [İstanbul] Boğazı 45, 61
 Trapano Meryem Ana Kilisesi 260
 Troya 42
 Tulunoğulları Camii 185
 Tuna 62
 Tunus 251, 253-254, 259, 262, 264-265, 267-270,
 272; gemileri 261; krallığı 268

Türkiye 67, 94, 105, 107, 109, 120, 135, 147, 149,
 156, 178, 187
 Türk(ler) 37, 40, 44, 62, 70, 74, 81, 84, 98, 109,
 111, 114-115, 118, 120, 127, 131-133, 135-139,
 143, 146-147, 150, 152, 155, 158, 160-161, 163-
 165, 167, 169, 175, 184, 189, 203, 205, 209,
 223, 230, 232-236, 238, 240-241, 244-245,
 259-262, 270, 272; hahları 187; kalyatası 37;
 örf ve âdetleri 62; saçlar, sakal ve bıyık 64
 Türklere kıyafet 62; iç gömlekler 63; iç donu 63;
 dolman 63; kuşak 63; kemer 63; hançer 63;
 kılıç 65; mendil 63; tütün kesesi 63; para
 keseleri 63; ferace 63; çoraplar 63; ayakkabı
 63; mest 63; pabuç 64; takke 64; sarık 64
 Türklere yeme-içme 68; boza 69; cezve 69; el
 yıkama 68; kahve 69-70; kakule 70; kara-
 biber 68; karanfil 70, muşammas 68; pilav 68;
 safran 68; su 69; şarap 69, şerbet 70; şeker 70
 Türklere meşgale; cirit 72, dama 71; mankala 71;
 marelle 71; nargile 71; satranç 71; tambur 71
 Türklere yatma; döşek 71; divan 71; şilte 71; yas-
 tık 71; şarşaf 71
 Türklerin ilimleri 73
 Türklerin inançları; Araf 78; Cehennem 78, 81;
 Cennet 78, 81; Cennet bahçeleri 79; cennete
 girecek hayvanlar 81; Davud 78; Deccal 78;
 Eyyub 83; farzlar 85; gılgımlar 79; Hac 96;
 haram 98-99; huriler 79; İncil 78; İsa (Hz.)
 77-78; Kabir azabı 81; Kıyamet günü 81;
 Mecdiler 78; melekler 80; Meryem Ana 78;
 Muhammed (Hz.) 76-80, 83; Musa 78;
 Münkir 80; namaz 93; Nekir 80; Parakletos
 [Kutsal Ruh] 78; Salih Peygamber 81; sün-
 net 83-85; Teyrat 78; zacon ağacı (Zakkum)
 79; Zebur 78; zekat 96; zenzem suyu 79
 Türk-Venedik savaşı 38
 tütüsü ikramı 70
 ulema 74
 Uludağ 112
 Utica 264

Üs Üsküdar 60

Va Vacher Le (Mösyö) 265
 Vadi Fatima 200
 Vaftizci Yahya kilisesi 49
 Valencia 252-253
 Valide Sultan Hanı 57
 Valle, Pietro della (Romalı soylu) 135
 Varvarisos 129
 veba 39, 250
 El-Vech 199
 Venedik 145, 156, 170, 240; gemisi 39; konsolosu 242; körfezi 35, 162, 259; ordusu 39, 143; tüccarları 170
 Venedikliler 37, 44, 46, 118, 135, 140, 151, 164, 233
 Vessa köyü 130
 Vichi (Viki) köyü 128
 Vida, Levi della (Portekizli Yahudi) 200
 Volisso (Volissos) köyü 129
 Vrycolakas (cin) 129
 Vuno köyü 130

Wi Wild, Johann (Nürenberg'li) 200

Ya Yahudi(ler) 73, 77-78, 84, 110, 132, 161, 165, 173-174, 184, 226-228, 232, 234, 239-241, 243-245, 247; dağları 231-232; kadınları 236
 Yanboub (Yanbu) 199, 206
 yangınlar 44, 52, 57-58, 96
 Yaros 147
 Yedikule 46-47, 53, 60
 Yeni Roma 46, 48
 yeniçeri(ler) 21, 54, 69, 89, 108, 111, 120, 123-124, 148, 166, 171, 176, 191-192, 194-195, 214, 221-222, 240-241, 247-248, 272; ağası 20, 184, 197; kışlası 183; ocağı 51
 yılanbalığı 138
 Yılanlı Sütun 51
 yıldız fahı 111
 Yuhanna (Aziz) 78, 118-119, 126, 136, 144
 Yukarı Misir 168

Yunanlar 131, 156
 yunusbalığı 61
 Yura 147
 Yusuf (Hz.) 184; ambarları 179, kuyusu 182-183; sahnı 183;
 Yusuf Dayı 265, 267

Zagouam (Zaguvan) 265, 267
 Zanguebar 225
 Zeila 225
 Zembra adası 263-264
 Zeni ailesi 41, 137
 Zia [Mürtet] adası 37, 147
 Zorzolacas (cin) 129
 zümrüt 170

Za

Thévenot Seyahatnamesi, yayımlandığından tam 334 yıl sonra, değerli tarihçimiz Stefanos Yerasimos'un giriş yazısı ve notlarıyla artık Türkçede... Jean Thévenot, seyahatlerine 19 yaşında başlamıştı. Önce İngiltere, sonra Hollanda, Almanya, İtalya derken Doğu'ya gitmeye karar verdi. Doğu deyince akla Osmanlı İmparatorluğu ve İran geliyordu. Thévenot bu coğrafyaya tam bir kriz döneminde, 2 Aralık 1655'te ulaştı. Thévenot, tuttuğu notlardan yararlanarak, sonradan kaleme aldığı anlatısında, dokuz ay kaldığı İstanbul'u betimledi, Türklerin örf ve âdetlerini anlattı, tarihi ve idari bilgilere yer verdi. Thévenot'nun, giyim kuşam alışkanlıklarını veya dinsel âdetleri betimlerken gösterdiği özen, anlatısına etnoğrafik bir nitelik kazandırmaktadır. Anlatısında, "düşman"a sempati duymayalım diye düzenli aralıklarla müdahalelerde bulunmasına karşın, başka bir uygarlığa, farklı bir hayat tarzına karşı duyulan, zaman zaman hayranlık, ama çoğu zaman da ilgi ve merak kendini belli etmektedir. Üstelik burada hayranlık veya merak duyulan şey, o uygarlığın anıtsal yaratıları değil, gündelik yaşamı, yeme, oyun oynama veya hayvanları sevme biçimi, kısacası bu uygarlığın, farklı bir kültürün oluşturucu unsurları oldukları için, bir yabancının genellikle zor yakalayabileceği günlük tezahürler içindeki halidir. Thévenot'nun metninin en keyifli bölümlerini de, ezelden beri karşıt oldukları iddia edilen iki uygarlık arasında zar zor algılanabilen bu sempati kıvılcımlarının çıktığı anlar

oluşturur. Thévenot, 30 Ağustos 1656'da İstanbul'dan ayrılıp Mısır'a doğru yola çıkar. Anadolu seyahati epey hayal kırıcıdır. Bursa'da, Batılılar için uydurulduğu belli olan efsaneleri nakleder sadece, sonra İzmir'e kadar geçtiği güzergâhı zikretmekle yetinir. Ancak Ege adaları hakkında oldukça canlı bir manzara sunar bize. Thévenot 1657 başında Mısır'a varır ve burada Kutsal Topraklar'a ziyareti de hesaba katılırsa iki yıl kalır. Büyük keşifler yapmaz, hatta defalarca çiğnenmiş güzergâhların fazla dışına çıkmaz. İskenderiye, Kahire, Matara, Sina'daki manastırlara yolculuk...

SAHAFTAN SEÇMELER Dizisi

Kitapyavinevi

ISBN 978-605-105-029-4

30.-TL